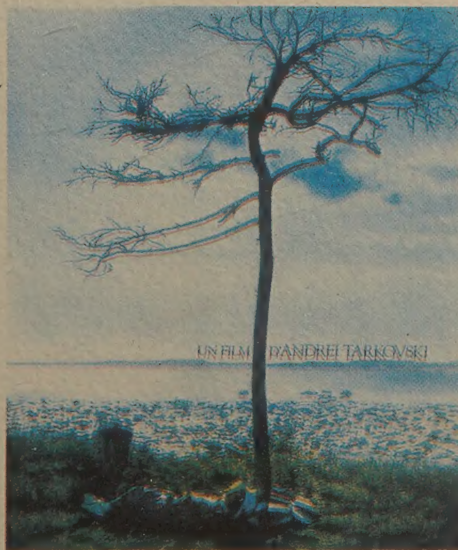
ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου

συμμετέχουν:

Σάβ. Αγουρίδης
Π. Βασιλειάδης
Ion Bria
Αλ. Γεωργόπουλος
Ν. Γκλαρνέτατζης
Απόστ. Γλαβίνας
Ν. Ζαχαρόπουλος
Αθαν. Κιρμιζής

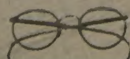

Νίκος Ματσούκας
Μάριος Μπέγζος
Κώστας Μυγδάλης
Χ. Παπασωτηρόπουλος
Ιωάννης Πέτρου
Ιω. Ταρνανίδης
Γεώρ. Τσαανανάς
Γεώρ. Τσέτσης
Βεν. Χριστοφορίδης

Η ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙ

τεύχος 1

Ιανουάριος – Απρίλιος 1992

παρατηρητής

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

Τετραμηνιαία έκδοση του «Θεολογικού Συνδέσμου»

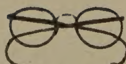
Εκδίδεται από τη Συντονιστική Επιτροπή του «Θεολογικού Συνδέσμου»

Υπεύθυνος έκδοσης: Ο πρόεδρος, Νίκος Ζαχαρόπουλος, Καθηγητής
Τμήματος Θεολογίας, Α.Π.Θ.

Οι συγγραφείς έχουν ακέραιη την ευθύνη των απόψεών τους.

Ετήσια συνδρομή: εσωτερικού Δρχ. 2.500
εξωτερικού $ 30
Τιμή τεύχους: Δρχ. ~~900~~ 1000

Οι συνδρομές αποστέλλονται με επιταγή στον κ. Μιλτιάδη Κωνσταντίνου
στη διεύθυνση: Τ.Θ. 1659
540 06 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ -17

Εκδόσεις «Παρατηρητής»

Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 927685, 938427, fax 935922, telex 410749, Θεσσαλονίκη
Τ.Κ. 546 44

Κεντρική Διάθεση Αθήνα: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527
Θεσσαλονίκη: «Παρατηρητής», Γρηγορίου Ε΄ 30, τηλ. 310506

ISSN 1105-6975

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

ΕΤΟΣ Α΄ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1992 Τεύχος 1

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

«Καθ' οδόν προς Εμμαούς» (K. Schmidt-Rottluff)

Κάλεσμα, συνάντηση και συμπόρευση

Φωνή υδάτων πολλών, ροή ακατάσχετων ιδεών, γκρέμισμα και άρδευση ξεσηκώνουν, δημιουργούν ανησυχίες, ενισχύουν τη δίκαιη οργή, κορυφώνουν αγωνίες, σχηματίζουν κατοπτρισμούς και οράματα.

Είμαστε σε κίνηση, σε πορεία, «καθ' οδόν». Η διάβαση γοητεύει και αναμφίβολα αφήνει τα ίχνη της. Δίνει το στίγμα της, σημάδι κι αυτό της εποχής της.

Η έκφραση είναι το κύριο χαρακτηριστικό της. Έκφραση δρασκελιάς γενναίας, τολμηρής, άφοβης, ή μικρόψυχης, άτολμης, μονόδρομης, άτονης, επίσχεσης, βραδυπορείας; Σ' αυτό όλοι θα έχουμε καίρια ευθύνη. Η αναγνώριση της ευθύνης δηλώνει αυτοσυνειδησία που σηματοδοτεί το αρχικό τόλμημα.

Αναζητούμε συνεχώς κι όμως δε βρίσκουμε. Κρούουμε μπρος σε κλειστές, κατάκλειστες πόρτες. Πίσω τους απόλυτη σιωπή. Θαρρείς και δε συμβαίνει τίποτε. Κι αν απ' έξω έχουμε κοσμοχαλασιά, τι μ' αυτό; Εμείς σιωπούμε κι εφησυχάζουμε.

Απολαμβάνουμε τα κεκτημένα, τα «δικά» μας, αδιαφορώντας για ό,τι συμβαίνει πιο πέρα κι έξω από τα τείχη μας, που μας δεσμεύουν και δεν το αντιλαμβανόμαστε.

Κάλεσμα για αποδέσμευση, αυτογνωσία και παρόν, στο πλαίσιο της Ορθοδοξίας ή αλλιώς του ελληνικού πολιτισμού, σήμερα πραγματοποιούμε, δίνοντας τις αφορμές για μια συνάντηση με τους εντός και τους εκτός, τους εγγύς και τους μακράν.

Η συνάντηση θα άρει τις αντιφάσεις και αντιθέσεις, θα παρακάμψει τις εθνικιστικές ή φυλετικές διαφορές, θα διώξει την ξενοφοβία, θα ενισχύσει τη διεκδίκηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, θα επιτρέψει να ανακληθεί η δυνατότητα ν' αντικρίσουμε τη δικαιοσύνη κατάματα και θα αφήσει να φανούν τα ενοποιά στοιχεία που συνέχουν τον κόσμο μας, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για μια ζωή μέσα στο ολοκλήρωμα θεός-φύση-άνθρωπος.

Και συμπόρευση. Με όσα κερδίζονται από τη συνάντηση. Μαζί με όσους άνοιξαν έως τώρα δρόμους. Κουβαλώντας μια κληρονομιά αιώνων. Βλέποντας στα μάτια ο ένας τον άλλο. Ατενίζοντας το πάντοτε νέο όραμα των επαγγελιών. Μη αφήνοντας τα «σημεία των καιρών» από το βλέμμα. Στηρίζοντας ο ένας τον άλλον. Ενωμένοι όσοι πρωτοξεκίνησαν με όσους συνεχίζουν να προσθέτονται «καθ' οδόν».

Ο «Θεολογικός Σύνδεσμος» ξεκίνησε το Μάη 1984. Επιθυμία του ήταν και παραμένει να είναι μια ανοιχτή προσπάθεια «θεολογικής αναζήτησης, παρουσίας, μαρτυρίας και πορείας». Το περιοδικό «ΚΑΘ' ΟΔΟΝ» θέλει να υπηρετήσει και να διευρύνει αυτό το στόχο. Να είναι μια φωνή συλλογική, ευαίσθητη και υπεύθυνη, αγωνιστική, ανανεωτική και δημιουργική. Μαζί με άλλες ομόηχες, μέσα σ' ένα κόσμο συναρπαστικό που με ακριβές αφετηρίες και ελπίδες θέλει να κοιτάζει προς το μέλλον.

Η ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Δύο λόγια για το αφιέρωμα

Τα τελευταία χρόνια βιώνουμε ευρύτερες πολιτικές ανακατατάξεις, ιδιαίτερα στον Ευρωπαϊκό χώρο, αλλά και όξυνση προβλημάτων που δημιουργεί η νέα τάξη πραγμάτων. Η κατάλυση του διπολισμού αποδέσμευσε καταπιεσμένες διαλυτικές δυνάμεις που σήμερα εκδηλώνονται με τους εθνικισμούς, τις ξενοφοβίες, φασιστικά φαινόμενα, ποικίλες αντιπαλότητες και νέους ανταγωνισμούς οικονομικής, πολιτικής και θρησκευτικής υφής. Ο κόσμος κατατρέχεται από ποικίλες εστίες πολέμου, προβλήματα φτώχειας, παλαιάς και νέας μορφής, δυστυχίας, πείνας, ενώ συνεχίζεται η καταστροφική πρακτική σε σχέση με το περιβάλλον. Η νοοτροπία της υπεροχής και του ανταγωνισμού παραγκωνίζει τις προσπάθειες για αλληλεγγύη και αδελφότητα μεταξύ των ανθρώπων.

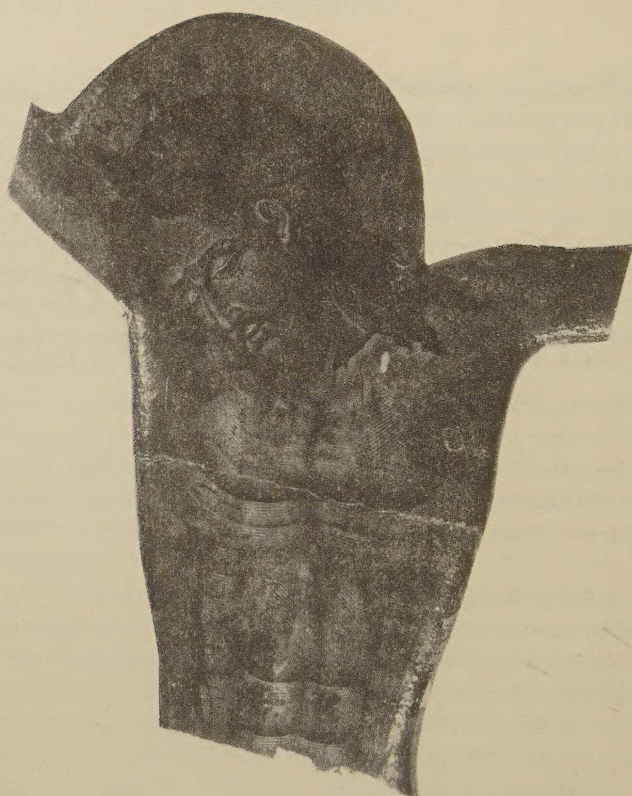
Η Ορθοδοξία βρίσκεται αντιμέτωπη με αυτές τις γενικότερα αρνητικές εξελίξεις. Διαθέτει όμως δοκιμασμένες δυνάμεις και στηρίγματα, για να συμβάλει στην αντιμετώπιση των προβλημάτων. Οι δυνάμεις της είναι απελευθερωμένες από δεσμευτικές καταστάσεις που εμπόδιζαν την ελεύθερη δραστηριότητά τους. Βέβαια είναι απαραίτητο να ερευνήσει το ρόλο της και τη δυναμική που κρύβεται στην ιστορική της παρουσία.

Η νέα αυτή πραγματικότητα δημιουργεί για την Ορθοδοξία διάφορα ερωτήματα. Ποια είναι η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον πολιτισμό και τη βαρβαρότητα; Ποια είναι η εσωτερική σχέση και λειτουργία των δυνάμεών της και ποια εικόνα παρουσιάζει προς τα έξω; Η σχέση της με τους άλλους είναι διαιρετική ή διαλογική; Ακόμα, ποια κριτήρια και αρχές πρέπει να πρυτανεύσουν για τον καθορισμό του πλαισίου δράσης της; Ποια πρέπει να είναι η στάση της απέναντι σε μεγάλα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου, όπως για παράδειγμα το οικολογικό; Τέλος, πώς μπορεί με συγκεκριμένες επιλογές, ξεπερνώντας στείρους εθνικισμούς, να προβάλει την οικουμενικότητά της;

Στα ερωτήματα αυτά αναφέρεται το αφιέρωμα του πρώτου τεύχους του περιοδικού μας. Δε διεκδικεί την πληρότητα ανάλυσης, αλλά μάλλον αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση και πρόκληση διαλόγου γύρω από αυτά. Εξάλλου, προβάλλοντας σαν βασική αρχή τη διαμόρφωση μιας Θεολογίας συνδεδεμένης με τη ζωή, ευελπιστούμε ότι θα αποβεί ένα βήμα δημιουργικού διαλόγου προς την κατεύθυνση αυτή.

Ιωάννης Πέτρου

Η ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Το μόνιμο και το μεταβαλλόμενο.
Πολιτισμός ή βαρβαρότητα

Νίκος Γρ. Ζαχαρόπουλος

Ο τρόπος που προσεγγίζουμε οι περισσότεροι, κατά κανόνα, τα γεγονότα της εποχής μας χαρακτηρίζεται άλλοτε ως απλοϊκή κατάφαση και μοιρολατρική αποδοχή, άλλοτε ως υπανάπτυκτος ενθουσιασμός και τέλος ως αδιαφορία κι αγνωσία. Και όμως είναι άκρως αναγκαίο να σκεφτούμε ότι βρισκόμαστε στη διαχωριστική εκείνη γραμμή πολιτισμού-βαρβαρότητας.

Κάποιες σκέψεις οφείλουμε να κάνουμε γύρω από το θέμα αυτό, που δεν αποτελεί ψευτοδίλημμα σαν αυτά που τόσο συχνά μας προβάλλονται και μας ταλαιπωρούν, αλλά ζήτημα σοβαρό που απαιτεί επιτακτικά τη στάση και τη θέση μας, την απόφαση και τη δράση μας. Η πρόκληση είναι ολοφάνερη κι η σοβαρότητα του ζητήματος εμφανίζεται μέσα από τον αμητό των επαναλαμβανόμενων γεγονότων σε παγκόσμια κλίμακα.

Έτσι αναγκαστικά ρίχνομε και πάλι μια ματιά στις απαισιόδοξες εκείνες προοπτικές που χαρακτηριστικά διέγραψε ο O. Spengler αντιμετωπίζοντας το σύγχρονό του προβληματισμό ως προς την ιστορία και την ιδεολογία καθώς και σ' εκείνη την ελπιδοφόρα ακτίνα που άφησε σχετικά να φανεί στο έργο του ο A. Toynbee. Ας δούμε όμως πώς τα πράγματα έφθασαν στο σημερινό σημείο.

Βαριά ήταν η σχετική κληρονομιά, όπως τονίζει ο Toynbee, που είχε δεχθεί η ανθρωπότητα από τον Ιουδαϊσμό. Αυτό το αναφέρει πρωτίστως στον κλάδο του Χριστιανισμού και του Ισλαμισμού που κληρονόμησαν απ' αυτόν την αρχή πως ολόκληρος ο βίος του ανθρώπου, μα και το σύμπαν, κυβερνιέται με το «Νόμο του Θεού». Η ιδέα αυτή εμφανίστηκε σε δύο χαρακτηριστικές μελέτες, εκείνη του Ιερού Αυγουστίνου (354-430) με τίτλο De civitate Dei και την άλλη του Ibn Kahldum (1332-1406) στο έργο του *Προλεγόμενα σε μια ιστορία των Βερβέρων*, χωρίς να εμφανισθεί όμως παρόμοιο φαινόμενο στη Χριστιανική Ανατολή.

Η Χριστιανική Ανατολή, φυσικά, εγκολπώθηκε την ιδέα αυτή, αλλά μ' ένα ιδιάζοντα τρόπο που ξέχωρα της ταίριαζε και που έτσι άφησε να προκύψει ο μεγάλος εκείνος πολιτισμός που τα εκφράσματά του κάλυψαν, χωρίς διακοπή, μια χιλιετία, διοχετεύοντας στον κόσμο έναν έντονο προβληματισμό στο χώρο του πνεύματος και αφήνοντας να εμφανιστούν υπέροχα γραπτά μνημεία λόγου και σκέψης κι αξιοθαύμαστα έργα τέχνης σ' όλους τους τομείς έκφρασης του ανθρώπου. Κι όλα αυτά αναμφίβολα οφείλονταν καταρχήν και κατά βάση στην έντονη εκκλησιαστική ζωή που παρουσίασε ο αχανής αυτός, πολυάνθρωπος και ποικιλώνυμος χώρος, ο οποίος δέχθηκε την άμεση και κυρίαρχη ιδέα της σχέσης του με το Θεό μέσα όμως σ' ένα πλαίσιο διατήρησης της ελευθερίας, αντιμετώπισης της ζωής στην κατά το

δυνατόν ολοκληρωμένη έκφρασή της και σ' αυτή ακόμη, και κυρίως, την καθημερινότητα.

Κι όσο η ιστορία εκλαμβανόταν ως το πεδίο της συνέχισης της θείας αποκάλυψης και της θείας δημιουργίας, το κοινοτικό και συνοδικό σύστημα λειτουργούσαν σ' όλη την έκτασή τους και ομαλά, η σύνδεση ύλης και πνεύματος, παρόντος, παρελθόντος και μέλλοντος πραγματοποιούνταν με εναρμονισμένο τρόπο, δεν αναπτυσσόταν υπέρμετρα ο θεσμικός φορμαλισμός και δεν κυριαρχούσαν οι «θρησκευτικές» κατηγορίες, συνεχιζόταν η ανοδική πορεία του πολιτισμού.

Η μεσαιωνική ιστορία και ιδεολογία που κυριάρχησε στη Δύση είναι εμποτισμένη από την αρχή για την οποία κάναμε λόγο παραπάνω. Η συνισταμένη των εκφρασμάτων του δυτικού κόσμου αφήνει να φανεί ξεκάθαρα η στροφή του δείκτη του πολιτισμού του προς την θεοκεντρική αυτή κατεύθυνση.

Ο σχηματισμός και η λειτουργία των κρατών, η επικράτηση κατά μακρό χρονικό διάστημα του παπισμού ως κυρίαρχης δύναμης στο πεδίο του δυτικού πολιτισμού, οι γοτθικοί ναοί, το δικαιικό σύστημα που άμεσα είναι συνδεμένο με ηθικιστικές τάσεις δείχνουν πως ένα μεγάλο μέρος ανθρώπων και προπαντός η ιθύνουσα τάξη αναζητάει την ουσία της ιστορίας πέρα από την ιστορία.

Η αντίκρουση της θέσης αυτής έγινε κυρίως από τους λογίους, χωρίς να λείψουν κι οι βίαιες αντιδράσεις των λαϊκών μαζών, όπως με τη γαλλική, για παράδειγμα, επανάσταση. Ιστορικοί, φιλόσοφοι, κοινωνιολόγοι στη συνέχεια, από την εποχή του διαφωτισμού και εξής, αμφισβήτησαν το κύρος της θείας αποκάλυψης με βάση την οποία οι ιστορικοί του μεσαίωνα ανακάλυπταν σ' αυτήν το σχέδιο του Θεού όχι μόνο για το παρελθόν του κόσμου αλλά το παρόν και το μέλλον του. Η κύρια αντίδρασή τους επικεντρώθηκε στην παρατήρηση ότι είναι απαράδεκτο να δέχεται ο άνθρωπος εκ των έξω τον αντικειμενικό σκοπό της ιστορίας χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι δικοί του αντικειμενικοί σκοποί στην εξέλιξή της.

Ο άνθρωπος λοιπόν τοποθετήθηκε στο κέντρο και δόθηκε σ' αυτόν ο κύριος ρόλος στην εξέλιξη της ιστορίας. Τα γεγονότα που προκαλούνταν με κύριο συντελεστή τους τον άνθρωπο αποτέλεσαν το αντικείμενο μελέτης, γιατί μ' αυτά και μέσα σ' αυτά περικλειόταν ο πολιτισμός. Χαρακτηριστική περίπτωση υποστηρικτή της θέσης αυτής βρίσκομε στο πρόσωπο του F Voltaire (1694-1778) που υπήρξε, στην προκείμενη περίπτωση, ο αντίποδας του J. Bossuet (1627-1704) και που ακολουθήθηκε από πλήθος όχι μόνο ειδικών των θεμάτων αυτών μελετητών αλλά και από σοβαρό μέρος του ... διαφωτισμένου πια λαού που η καθημερινή ζωή του έδειχνε τη σχετική προς τις ιδέες του κατάφαση. Έτσι προήλθε το λεγόμενο «νεωτεριστικό», που τόσο έντονα πολεμήθηκε από τους εκκλησιαστικούς κύκλους Ανατολής και Δύσης. Το «νεωτεριστικό» βρήκε την έκφρασή του μέσα στις αστικοποιημένες κοινωνίες της Δύσης αλλά και σ' αυτές, όπως είναι γνωστό, της Κίνας και της Ιαπωνίας.

Η προσπάθεια αυτή οδήγησε στη δημιουργία μιας νέας κατεύθυνσης στους πολιτισμούς, που η αστική τάξη παρήγαγε μαζί με την εκβιομηχάνιση. Η τεχνολογία

και η τεχνοκρατία σφράγισαν την ανθρώπινη ζωή και στο όνομα του ανθρωπισμού εξοστράκισαν τον άνθρωπο από το βάθρο του, κάνοντάς τον αυτόν βάθρο για στήριξη του... αντικειμένου. Έτσι θεοποιήθηκε το αντικείμενο, κι όχι μόνο το πρόσωπο αλλά και αυτό το άτομο πέρασαν σε δεύτερη μοίρα. Μια νέα ειδωλολατρεία, μ' όλα τα συνακόλουθά της, διαπότισε τη ζωή των ανθρώπων. Αυτή είναι τελικά, σε αδρότατες γραμμές, η δυτικοποίηση στην οποία κλήθηκαν και καλούνται ακόμη μέχρι σήμερα όσοι δε μυήθηκαν διόλου ή μυήθηκαν ενμέρει και ανεπαρκώς σ' αυτήν, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ό,τι στο μεταξύ μεσολάβησε. Γιατί ας μη μας διαφεύγει πως η αστικοποίηση-δυτικοποίηση ξεκίνησε εκ των άνω κι έβαινε προς τα κάτω τείνοντας να ζυμώσει τις λαϊκές μάλιστα μάζες, που αυτές περνώντας στο χώρο της γίνονταν οι πιο φανατικοί φορείς της. Τότε ακριβώς παρουσιάστηκε η σχετική αντίδραση.

Συγκροτήθηκε μια νέα τάξη, εκείνη της ιντιλιγκέντσια, που κυρίαρχο ρόλο έπαιξε σε διάφορες περιοχές και κοινωνίες, με καταλυτικές όμως παρεμβάσεις στη ρωσική κοινωνία. Αυτή ήταν που οδήγησε τη Ρωσία στην επανάσταση του 1917 με τις τόσο αξιόλογες συνέπειες αυτού του γεγονότος σε παγκόσμια κλίμακα. Κι αφού το γεγονός αυτό κυριάρχησε για 75 χρόνια, είτε κερδίζοντας οπαδούς κι αποκτώντας συνοδοιπόρους είτε δημιουργώντας σοβαρούς αντιπάλους και φανατικούς πολεμίους της, έφθασε στην ίδια την κατάλυσή του, όπως ακριβώς κι εκείνο είχε σαρώσει το παλιό κατεστημένο. Κι έτσι ένα δεύτερο τεράστιο κενό πρόβαλε και πάλι στο χώρο της ζωής. Κι ήρθαν κι έσμιξαν τα δυο μαζί κενά της Δύσης και της Ανατολής κι άφησαν να φανούν όλες οι αδυναμίες που αυλάκωσαν το πρόσωπο της ανθρωπότητας και που τείνουν να της το παραμορφώσουν. Για νέα τάξη πραγμάτων γίνεται λόγος απ' τη μια πλευρά, για αναθεώρηση και ανασύνταξη από την άλλη. Η ξενομανία δίνει τη θέση της στην ξενοφοβία, που η τελευταία παίρνει απειλητικές διαστάσεις. Ο εθνικισμός ξαναδημιουργεί τείχη την ώρα που γκρεμιζόταν το Τείχος στο Βερολίνο και τα ποικιλόμορφα τείχη των Δυτικοευρωπαϊκών κρατών. Η αστική καλοπέραση, με αργό αλλά σταθερό ρυθμό, αφήνει να φανεί η νεοπτωχεία, που τείνει να καταστεί μια από τις σύγχρονες μάστιγες της ανθρωπότητας. Η φτώχεια απειλεί με αφανισμό μεγάλο μέρος πληθυσμών σ' Ανατολή και Δύση, στο Βορρά και Νότο. Κατέρρευσαν ιδανικά, ο σεβασμός προς τον άνθρωπο και το περιβάλλον βρέθηκε στο κατώτερο σημείο της έκφρασής του. Κινητοποιήθηκαν όλες οι σατανικές δυνάμεις σ' Ανατολή και Δύση για υποβάθμιση της ζωής, καταστροφή των πολιτισμών και της δημιουργίας.

Στο σημείο αυτό ακριβώς παρατηρούμε ότι εμφανίζεται στον ιδεολογικό τομέα ένα είδος ρομαντισμού, επικίνδυνου και ανασταλτικού κάθε προόδου, όταν περιχαρακώνεται μάλιστα στις φορμαλιστικές μορφές του παρελθόντος και τείνει να καταργήσει κατακτημένες πια αρχές ζωής και δράσης. Ανάμεσα σ' αυτές τις ζητήσεις βλέπομε να δημιουργείται η στροφή και πάλι να βρεθούμε σε διαφορετική αντιμετώπιση της ιστορίας με νέες τάσεις, είτε βλέποντάς την να φθάνει στο τέλος της, όπως θέλησε να την παρουσιάσει ο Francis Fukuyama είτε ανακαλώντας και φέρνοντας στην επιφάνεια κατά κανόνα άκριτα τα παλιά δεδομένα.

Εξάλλου μια νέα τάση εμφανίζεται αντίθετη προς εκείνη του L. Feuerbach (1804-1873) που, όπως είναι γνωστό, προσπάθησε, με κάποια βεβαίως επιτυχία, να καταντήσει τη θεολογία απλή ανθρωπολογία, ξαναδίνοντας στον άνθρωπο, όπως διατεινόταν, ό,τι ο Θεός του είχε υποκλέψει σε βάρος του. Έτσι η πορεία του ανθρώπου σήμερα δείχνει ότι κλονίζεται ο ανθρώπινος εκκοσμικευμένος δογματισμός και ότι καταρρέει το οικοδόμημα του εγωκεντρισμού του ανθρώπινου γένους. Όλα φανερώνουν πως προετοιμάζεται μια αναθεώρηση ιδεών και μια επανασύνδεση της ζωής με «νέα» κέντρα. Όλα δείχνουν αλλαγές κι αναζήτηση συντεταγμένων, που πρέπει σοβαρά να μας απασχολήσουν, καθιστώντας μας σαφή την ένδειξή τους για πρόοδο ή οπισθοδρόμηση.

Ίσως στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να σημειώσουμε ότι οι απολυτοποιήσεις ποτέ δε βοήθησαν τον άνθρωπο, δημιουργώντας σοβαρά μάλιστα σ' αυτόν προβλήματα με τις ακραίες τάσεις τους. Αυτές έφεραν το φασισμό, στέρησαν την ελευθερία από τους ανθρώπους ή οδήγησαν στην αναρχία, άφησαν να κυριαρχήσουν ο ηθικισμός και ο άκρατος πουριτανισμός του τύπου της μεσαιωνικής μεταρρυθμισμένης Γενεύης, επέβαλαν τον απολυταρχικό κρατικισμό, υπέθαλψαν τις θεοκρατικές τάσεις ποικίλων μορφών και μέσω και αυτών των δημοκρατικών καθεστώτων εγκατέστησαν τις δικτατορίες τους στους αδύναμους της επικράτειάς τους ή και σ' εκείνους ακόμη των ανίσχυρων άλλων επικρατειών.

Αυτές οι απολυτοποιήσεις δεν εμφιλοχώρησαν μόνο στις κοσμικές λεγόμενες περιοχές αλλά και στην εκκλησιαστική και ίσως μάλιστα σ' αυτήν είχαν, κατά κάποιο τρόπο, βρει γόνιμο έδαφος ανάπτυξης και μέσω αυτής διοχετεύθηκαν σ' όλο το φάσμα της ζωής και δράσης των ανθρώπων. Δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έγινε αρκετά αντιληπτό ότι η γένεση των πολιτισμών και η ανάπτυξή τους έχουν τις βαθύτερες ρίζες τους στη θρησκευτική ζωή, μια που αυτή ως καθολική λειτουργία στον άνθρωπο καλύπτει όλο το φάσμα των εκφρασμάτων του και λειτουργεί ως τελικός καταλύτης κάθε εκδήλωσής του.

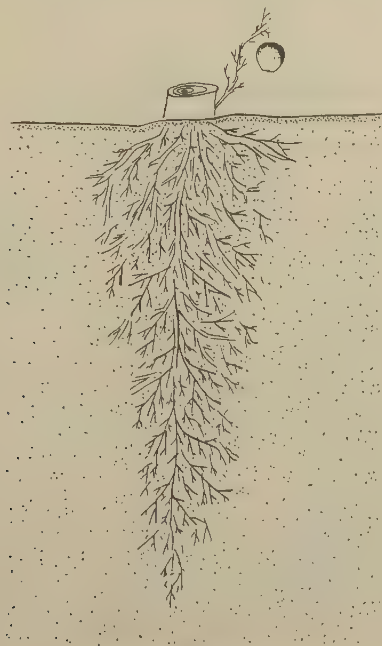
Η άποψή μας, στην προκείμενη περίπτωση, είναι πως μέσα στην αναμόχλευση των πάντων της εποχής μας, μέσα στις συγκρούσεις κι ανακατατάξεις, στις διαμάχες και στις προσεγγίσεις, μέσα στο σάλο της κατάλυσης ιδεολογιών, του στησίματος νέων ειδώλων και της πτώσης κάποιων παλιών, των εθνικιστικών τάσεων και της προώθησης οικουμενικών αξιών, ασφαλές υπόβαθρο κάθε ανανεωτικής όμως και προοδευτικής προσπάθειας παραμένει πάντοτε η στροφή προς το γνήσιο μήνυμα και τον αξιόλογο τρόπο ζωής που έφερε στην ανθρωπότητα μ' ένα ολοκληρωμένο και συνεχώς ανανεούμενο σχήμα η χριστιανική πίστη, η Ορθοδοξία.

Φυσικά λέγοντας κάτι τέτοιο εννοούμε εκείνη την ιδεολογία κι εκείνη τη ζωή που αφήνουν να εμφανίζεται στην πορεία της ανθρωπότητας η χάρη του Θεού στη φύση, στις ανθρώπινες σχέσεις και στις σχέσεις του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον. Κύρια χαρακτηριστικά της χάρης αυτής είναι εκείνα που παρουσιάζει σ' ένα ασφαλώς πρόχειρο κατάλογο ο απ. Παύλος στην προς *Ρωμαίους Επιστολή* του (12,6 κ. ε.) και που διαποτίζουν ολόκληρη τη ζωή (προφητεία, διακονία, διδασκαλία, παρηγορία, προσφορά, ηγεσία, ελεημοσύνη, αγάπη, αποστροφή του κακού και

προσκόλληση στο αγαθό, φιλαδελφία, φιλοστοργία, απόδοση τιμής, αποφυγή οκνηρίας, ζέση πνευματική, προσφορά υπηρεσιών προς τον Κύριο, χαρά στην ελπίδα, υπομονή στη θλίψη, εμμονή στην προσευχή, ικανοποίηση των αναγκών των αδελφών, άσκηση της φιλοξενίας, μεγαλόκαρδη αντιμετώπιση των διωκτών, εκφορά ευχών, αποφυγή της κατάρας, χαρά για τη χαρά των άλλων και λύπη για τη λύπη τους, ομοφροσύνη, ταπεινότητα, μη ανταπόδοση του κακού, πρόνοια για παροχή αγαθών σ' όλους, ειρήνευση προς όλους κι όλα, χωρίς εκδικητικότητα, με νίκη επί του κακού και όχι με υποταγή σ' αυτό).

Με βάση τα παραπάνω, που απλώς σε αδρές γραμμές παρουσιάζουν μακροσκοπικά το πρόβλημα, μέσα στη σμικρότητα της σκέψης μας και της σύλληψής του, οδηγούμαστε, νομίζουμε, στην απαίτηση του καιρού μας να δοθεί μια απάντηση στο ερώτημα τι είναι το σταθερό και μόνιμο και ποιο μπορεί να είναι το μεταβαλλόμενο καθώς και τι είναι εκείνο που οδηγεί στον πολιτισμό ή στη βαρβαρότητα. Φυσικά βλέποντας κανείς το τι συμβαίνει αυτή τη στιγμή, διερωτάται μήπως βρισκόμαστε στην κατάσταση που περιγράφεται στο Ζεν:

Ήταν, λέει, ένας άνθρωπος κρεμασμένος σ' ένα δέντρο απ' τα δόντια του πάνω από μια άβυσσο. Δεν είχαν τα χέρια του κάτι ν' αδράξουν· δεν μπορούσαν τα πόδια του να βρουν στήριγμα. Κι όμως του απεύθυναν την ερώτηση: γιατί ο Βοδχιδχάμα ήρθε από την Ινδία στην Κίνα; Αν ο άνθρωπος που κρέμεται δεν απαντήσει, μένει στο σφάλμα του. Αν απαντήσει, πέφτει και χάνει τη ζωή του. Τι πρέπει να κάνει;

Ivan Steiger

«Βαβυλώνα σήμερα» (P. Breughel-P. Brauchli)

Ο ρόλος της Ορθοδοξίας σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο

Ιωάννης Σ. Πέτρου

Τα τελευταία χρόνια ο άνθρωπος βιώνει ραγδαίες μεταβολές του κοινωνικού κόσμου μέσα στον οποίο ζει. Είναι πραγματικότητα ότι γύρισε σελίδα στην ιστορία του. Όλα έδειχναν ότι αφού απαλλάχθηκε από την καθιερωτική λειτουργία του παγκόσμιου διπολισμού θα ήταν πλέον σε θέση να αναλύσει και να κρίνει τον κοινωνικό κόσμο που δημιούργησε. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσε να ανακαλύψει τις αρνητικές πλευρές του, να επιδιώξει να απαλλαγεί από αυτές και να αναζητήσει νέους στόχους και πρακτικές που θα τον εξυπηρετήσουν και δεν θα τις υπηρετήσει. Η ευκαιρία ήταν πραγματικά καταπληκτική. Αλλά όλα αυτά αποδείχθηκαν φρούδες ελπίδες ρομαντικών διανοουμένων. Έτσι όχι μόνο δε συνέβη κάτι τέτοιο, αλλά πολλοί παράγοντες, που εδώ δεν είναι δυνατό να αναλυθούν, συνέβαλαν στην απολυτοποίηση και αντικειμενικοποίηση του κόσμου που φάνηκε ότι προς στιγμήν έμεινε χωρίς ιδεολογικά παιχνίδια για στήριγμα. Η σελίδα της ιστορίας γύρισε όχι για έναν καλύτερο κόσμο, αλλά για να επανέλθουν αναπαλαιωμένες ιδεολογίες και πρακτικές με το προσωπείο νέων ιδεολογικών παιχνιδιών, να οξυνθούν οι παρουσιαζόμενες ως τεχνοκρατικές «βεβαιότητες», να λησμονηθούν οι ευθύνες όσων κυριαρχούσαν στον προηγούμενο κόσμο και ανενόχλητοι να συνεχίσουν το «σωτηριώδες» έργο τους και ο απλός άνθρωπος της καθημερινότητας να είναι αναγκασμένος να αγωνιστεί και πάλι για τα μέχρι τώρα αυτονόητα.

Στον κόσμο λοιπόν αυτό της οπισθοδρομικής μεταβολής η τεχνοκρατία αποδεικνύεται αυτοσκοπός και η οργανική επιστήμη αναλαμβάνει να αποδείξει τη λειτουργία της ως πανάκεια. Η πολιτική των «ειδικών» αυτονομείται όλο και περισσότερο από την κοινωνία και μεταβάλλεται σε συμβολικό παιχνίδι για τη διαχείριση της δύναμης. Η τάξη αντικειμενοποιείται, άσχετα από το πόσους και ποιους ευνοεί. Τα ανθρώπινα δικαιώματα εντάσσονται στα πολιτικά παιχνίδια και η επίκλησή τους, όχι φυσικά από τους άμεσα ενδιαφερόμενους, γίνεται ένα εύχρηστο συμβολικό μέσο της πολιτικής διαχείρισης. Κρίσεις και αποσταθεροποιήσεις προκαλούνται για την εμπέδωση του παγκόσμιου πολιτικού και οικονομικού συστήματος. Η φτώχεια αυξάνεται ως αποτέλεσμα της ευημερίας των οικονομικών αριθμών. Επανεμφανίζονται κοινωνικές παθολογίες, που θεωρούνταν ξεπερασμένες, όπως εθνικισμοί, ξενοφοβίες, ρατσισμοί ποικίλων μορφών, θρησκευτικοί φανατισμοί, φασιστικές νοοτροπίες και πρακτικές, που λειτουργούν ως φαντασιακές έξοδοι από την πραγματικότητα και παραπλανητικές επικαλύψεις των πραγματικών προβλημάτων. Επισημαίνονται διάφορες πλευρές του οικολογικού προβλήματος, για να οδηγήσουν είτε σε συζητήσεις είτε σε συμβολικές διορθώσεις, χωρίς να ανατρέπονται οι κύριες αιτίες τους, αφού κάτι τέτοιο θα έθετε σε αμφισβήτηση τη σύγχρονη νοοτροπία και πρακτική και ιδίως την αποτελεσματικότητα της τεχνοκρατίας. Ο κόσμος

αυτός δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστεί ως κόσμος του παραλόγου και της συμβολικής παραπλάνησης με τη δημιουργία νέων αιτιοκρατικών συστημάτων που νομιμοποιούνται με την αποδόμηση των προηγουμένων.

Μέσα στον κόσμο αυτό της μεταβολής, αλλά και της έντονης ανορθολογικότητας καλείται η Ορθοδοξία να δώσει τη μαρτυρία της. Η πρόκληση, αλλά και οι κίνδυνοι είναι σαφείς. Η εκκοσμίκευσή της που εκφράζεται με την απολυτοποίηση των μορφών του παρελθόντος και την εξιδανίκευση της λειτουργίας της μέσα στα πλαίσια της θρησκευτικής σφαίρας εμποδίζει τη συνθετική θεώρηση και αποτίμηση της πραγματικότητας, που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ορθή λειτουργία της. Τα πρόσφατα δείγματα της δραστηριότητάς της στην ελλαδική έκφανσή της είναι αποκαρδιωτικά. Παρόλα αυτά αποφεύγοντας αυτήν τη στιγμή το δρόμο της κριτικής, και πολύ περισσότερο της ανεδαφικής απολογητικής και αυτοδικαίωσης του καθ' ημάς χώρου, θεωρούμε ότι στα πλαίσια της πρόκλησης ενός ευρύτερου διαλόγου προσφορότερη είναι η μέθοδος της παρουσίασης ορισμένων θετικών αρχών και κριτηρίων της αυθεντικής Ορθοδοξίας. Οι αρχές αυτές και τα κριτήρια μπορούν από τη μια να αποτελέσουν εργαλεία αυτοκριτικής για τις υπάρχουσες λειτουργίες που είναι βεβαρημένες με ιστορικές εμπειρίες και προσαρμογές και από την άλλη να αναδειχθούν σε κινητήριες δυνάμεις για μια δυναμική και δημιουργική προσφορά στραμμένη στο μέλλον.

Βασική θέση από την οποία πρέπει να ξεκινήσουμε είναι ότι η Ορθοδοξία με τη διδασκαλία της για την κατ' εικόνα Θεού δημιουργία του ανθρώπου προβάλλει τη μοναδική και ανεπανάληπτη αξία του. Αλλά και το έργο και η θυσία του Χριστού προς την ίδια κατεύθυνση στρέφονται στην καταξίωση του χαμένου και ταλαιπωρημένου ανθρώπου. Το ίδιο, εξάλλου, απέδειξε ο Χριστός εκφράζοντας το ενδιαφέρον του για τους ελάχιστους και καταφρονημένους αυτού του κόσμου.

Η προβολή της αξίας του ανθρώπου δεν οδηγεί στην αυτονόμησή του από το Θεό, ούτε και στην απομάκρυνσή του από τον άλλο. Οποιασδήποτε μορφής ατομισμός δεν έχει θέση στη θεώρηση αυτή, ούτε μπορεί να εκληφθεί ότι στηρίζεται στην ανθρώπινη αξία. Ο άνθρωπος έχει αξία και γίνεται άνθρωπος, όταν ενδιαφέρεται για τον άλλο και αναγνωρίζει την αξία του. Αλλά το ενδιαφέρον του για τον άλλο και η αναγνώριση της αξίας του εκδηλώνονται με την καλλιέργεια σχέσεων κοινωνίας, συνάντησης και αλληλεγγύης μαζί του. Όλα αυτά σημαίνουν ότι η Ορθοδοξία δεν μπορεί παρά να είναι κοινωνική.

Η κοινωνική αυτή διάσταση της Ορθοδοξίας αποτελεί κατεξοχήν έκφραση της ευχαριστιακής εμπειρίας που είναι το πιο ουσιώδες στοιχείο της. Με την ευχαριστιακή κοινωνία πραγματοποιείται μυστηριακά η αδελφοποίηση και η ενότητα των ανθρώπων. Αυτό όμως που συντελείται μυστηριακά μέσα στους κόλπους της πρέπει να βιωθεί στην καθημερινότητα με τη σύναψη σχέσεων κοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων.

Ο βασικός, εξάλλου, τρόπος ανταπόκρισης του ανθρώπου στην κίνηση του Θεού προς αυτόν, που εκδηλώνεται με την αγάπη και την κένωσή του, είναι η αγάπη. Η αγάπη δεν είναι συναισθηματική κατάσταση, αλλά κινητήρια δύναμη που οδηγεί τον

άνθρωπο στο Θεό. Ποτέ όμως δεν είναι υπαρκτή και δεν αποδεικνύεται αν δεν εκφραστεί σε οριζόντιο επίπεδο ως δυναμική κίνηση συνάντησης με τον άλλο άνθρωπο, τον εγγύς και τον μακράν ευρισκόμενο. Η συνάντηση αυτή δε δικαιολογεί ούτε την αδράνεια, ούτε τη δικαίωση ή την παθητική αποδοχή καταστάσεων που απαξιώνουν τον άνθρωπο.

Όσα λέχθηκαν παραπάνω επιβεβαιώνουν ότι δεν μπορεί να υπάρξει Ορθοδοξία αν δεν οδηγεί τους ανθρώπους στο να δημιουργήσουν μεταξύ τους σχέσεις αδελφότητας και κοινωνίας. Ο ένας για τους πολλούς και οι πολλοί για τον ένα. Πώς όμως είναι δυνατό να δημιουργήσουν οι άνθρωποι σχέσεις αδελφότητας και κοινωνίας, όταν δεν αναζητούν τρόπους αμοιβαίας κατανόησης και άμβλυνσης των διαιρετικών στοιχείων που διαμορφώνονται στην καθημερινότητα; Αυτά σημαίνουν ότι η Ορθοδοξία οφείλει να καλλιεργεί το διάλογο και να δημιουργεί προϋποθέσεις διαλόγου. Ο διάλογος είναι το πιο βασικό μέσο κατανόησης και προετοιμασίας των προϋποθέσεων συμβίωσης με την άμβλυνση των διαφορών και των χαρακτηριστικών στοιχείων διαίρεσης.

Η υπέρβαση των διαιρετικών στοιχείων, τοπικιστικών, εθνικών, φυλετικών, ταξικών και των στοιχείων αντιπαράθεσης, ανταγωνισμού, αντιπαλότητας πρέπει να είναι ο στόχος της. Μόνο μέσα από την υπέρβαση αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί ο απώτερος στόχος της που είναι η ένωση όλων και η μεταμόρφωση του κόσμου σε έναν καινούργιο κόσμο του Θεού. Έτσι η αυθεντική Ορθοδοξία δεν μπορεί παρά να είναι οικουμενική και ειρηνική, συμβάλλοντας στη συνύπαρξη των ανθρώπων και των λαών παρά τη διαφορετικότητά τους. Πώς όμως είναι δυνατό να υπερβαθούν τα διαιρετικά στοιχεία, όταν δεν καταβάλλεται προσπάθεια να αναλυθούν και να γνωστούν οι απώτεροι στόχοι που κρύβονται πίσω από την καλλιέργειά τους. Ακόμα, όταν παραδόσεις και παρελθοντικές μορφές έκφρασης αντικειμενοποιούνται και ταυτίζονται με την ουσία της, πώς είναι δυνατό να λειτουργεί δυναμικά και να επιτελεί τον οικουμενικό της σκοπό;

Φυσικά όσα λέχθηκαν προηγουμένως δεν μπορούν να είναι απλές θεωρίες ή προβολές της θεωρίας στην πράξη, οπότε να επιτελούν μια καθαρτική λειτουργία σε σχέση με την πράξη και να συμβάλουν στην αυτοδικαίωση, ούτε μόνο εσωτερικές ποιότητες, αλλά στόχοι που καθοριστικά κατευθύνουν την πράξη της καθημερινότητας. Ποιος βέβαια θα αμφισβητήσει ότι αυτά δεν είναι εύκολα; Μα η Εκκλησία δεν είναι για τα εύκολα. Αν ο κόσμος μπορούσε να μεταμορφωθεί από μόνος του, τότε δε θα ήταν αναγκαία η παρουσία της Εκκλησίας. Η Εκκλησία προσλαμβάνει τον κόσμο για να τον μεταμορφώσει. Όταν όμως ιδιωτεύει ή από μόνη της διαλέγει την περιθωριοποίηση, τότε με την παθητικότητά της λειτουργεί καθιερωτικά σε σχέση με τον κόσμο. Αλλά και όταν ακολουθεί παρόμοιες πρακτικές με τον κόσμο (όπως λ.χ. διαιρετικές), εκκοσμικεύεται. Αντίθετα η επιτυχία και η αποστολή της έγκειται ακριβώς στο να καταστήσει τα δύσκολα πραγματικότητα. Η παραδοχή ότι τα ιδανικά είναι ανεφάρμοστα αποτελεί τη μεγαλύτερη αποτυχία. Αλλά αγωνίζεται κανείς για τα δύσκολα και για όσα καταρχήν φαίνονται ανεφάρμοστα.

Η πορεία του ανθρώπου μέσα στην ιστορία έχει διαμορφώσει αρνητικά στοιχεία

της συνείδησής του και κυρίως την τάση για υπεροχή, εκμετάλλευση και εξουσιαστική χρήση του άλλου. Δεν είναι βέβαια φυσικές καταστάσεις, αλλά παρά φύση, σύμφωνα με την παραδοσιακή γλώσσα. Για να δικαιολογήσει όλα αυτά ο άνθρωπος διαμορφώνει μύθους, σύμβολα, πλασματικές στοχοθεσίες και νομιποιητικές διαδικασίες. Η αντικειμενοποίηση της πολύμορφης αυτής κοινωνικής συμβολικής και η μεταβολή της σε ένα είδος κοινωνικής νομοτέλειας είναι το επικίνδυνο. Πράγμα που αποτελεί και την πιο συνηθισμένη σύγχρονη πρακτική.

Αναζητώντας η Ορθοδοξία να οδηγήσει τους ανθρώπους στη συνάντηση και επιδιώκοντας την καταξίωση του καθενός, δεν μπορεί παρά να είναι απομυθευτική της κοινωνικής συμβολικής. Αυτό σημαίνει ότι ούτε η ίδια μπορεί να λειτουργήσει ως λόγος εξουσίας, ούτε και να αποδεχθεί τους λόγους εξουσίας και υπεροχής, τους λόγους και τις πρακτικές συσσώρευσης της δύναμης και πολύ περισσότερο να συμβάλει προς την κατεύθυνση αυτή. Ένα κριτήριο πολύ πετυχημένο που χρησιμοποιείται από Πατέρες της Εκκλησίας γενικότερα για τις ανθρώπινες πραγματικότητες, ενέργειες και πράγματα, αλλά και ιδιαίτερα για τα συμβολικά συστήματα του κοινωνικού χώρου, μια και αυτά παρουσιάζονται ότι εξυπηρετούν στόχους που υπερβαίνουν τα συμφέροντα των επιμέρους ατόμων, είναι το εξής: Για ποιον χρησιμοποιούνται όλα αυτά και ποιον εξυπηρετούν, τον άνθρωπο ή τη δύναμη; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό βρίσκεται μόνο μέσα από την ανάλυση του ρόλου των συμβολικών συστημάτων. Η σημερινή όμως πρακτική αποδεικνύει ότι τα ανθρώπινα δημιουργήματα γίνονται αυτοσκοπός ή μέσα για την επιβολή στους πολλούς και όχι όργανα για την εξυπηρέτηση του ανθρώπου. Όλα αυτά επιβεβαιώνουν την αρχική θέση, ότι είναι απαραίτητη η απομύθευση του κοινωνικού χώρου.

Ο άνθρωπος, βέβαια, διαθέτει τις απαραίτητες λογικές δυνάμεις, για να δημιουργήσει οράματα και στοχοθεσίες που θα κατευθύνουν την πρακτική του με τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχουν οι απαραίτητες συνθήκες για την εξασφάλιση του δικαιώματος όλων για ζωή και για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Το πρόβλημα όμως βρίσκεται στο ότι δεν γίνονται γενικά αποδεκτές τέτοιες στοχοθεσίες, γιατί στην πραγματικότητα, παρά τα όσα διακηρύσσονται, δεν υπάρχει αναγνώριση της αξίας του ανθρώπου και αποδοχή του άλλου. Αντίθετα καλλιεργούνται κοινωνικές αντικειμενοποιήσεις που δήθεν παρέχουν τη δυνατότητα σε όλους, ενώ στην πραγματικότητα δικαιολογούν τους τρόπους επιβολής και υπεροχής. Γι' αυτό η Ορθοδοξία που ενδιαφέρεται για τον άνθρωπο πρέπει από τη μια να συμβάλει στην απομύθευση των συμβολικών συστημάτων απαξίωσης του ανθρώπου και από την άλλη να καλλιεργήσει τη μέσω της αγάπης αποδοχή του άλλου και την ευθύνη γι' αυτόν.

Αποδίδοντας η Ορθοδοξία αξία στον άνθρωπο τον εξετάζει συνολικά. Δεν υπερτιμά ένα τμήμα του και υποτιμά ένα άλλο. Ακόμα, δεν υπάρχουν περιοχές της ζωής του που έχουν αξία και κάποιες άλλες που δεν έχουν. Από το σκοπό που επιτελούν αυτές και από τη νοηματοδότησή τους αποκτούν την αξία ή την απαξία τους και όχι αυτές καθεαυτές. Αυτά σημαίνουν ότι μανιχαϊκές αντιμετωπίσεις και δυαλιστικές διαιρέσεις δεν μπορούν να έχουν θέση στην Ορθοδοξία, που αντιμετω-

πίζει τον άνθρωπο και τη ζωή του καθολικά. Η επισήμανση βέβαια αυτή εξυπονοεί ότι δεν είναι τόσο αυτονόητη η θέση αυτή και ότι έχουν εμφιλοχωρήσει, αν δεν κυριαρχούν κιόλας, ιδίως σε ορισμένους θρησκευτικούς κύκλους, διχαστικές αντιμετωπίσεις. Αλλά αυτές, καθώς και ηθικιστικοί κώδικες που στηρίζονται σε τέτοιες έννοιες και στάσεις δε συμβιβάζονται με την Ορθοδοξία.

Η Ορθοδοξία αποδίδει ιδιαίτερη αξία όχι μόνο στον άνθρωπο, αλλά και στη φύση που τον περιβάλλει. Περιβάλλον και περιβαλλόμενος δεν ξεχωρίζονται, όπως επισημαίνει και ο Οικουμενικός Πατριάρχης στο Χριστουγεννιάτικο μήνυμά του. Έτσι η υποτίμηση του περιβάλλοντος και η σύγχρονη καταστροφή του, που είναι αποτέλεσμα της κυριαρχικής νοοτροπίας του ανθρώπου και της ποικίλης πρακτικής του, ιδίως της οικονομικής, πρέπει σήμερα να τεθεί υπό έντονη αμφισβήτηση και να οδηγήσει σε αλλαγή της όλης νοοτροπίας και πρακτικής του συγχρόνου ανθρώπου. Σε σχέση με το θέμα αυτό έχει ήδη αρχίσει μια προσπάθεια και στον Ορθόδοξο χώρο για την καλλιέργεια της ανθρώπινης συνείδησης με την προβολή δύο κατευθύνσεων: από τη μια της ευχαριστιακής χρήσης του κόσμου και από την άλλη της θεώρησης του κόσμου ως δημιουργίας του Θεού, που δεν έχει δικαίωμα ο άνθρωπος να καταστρέφει.

Είναι βέβαια γνωστό ότι η Ορθοδοξία με τον τρόπο που εκπροσωπείται στη νεότερη και σύγχρονη εποχή κατά κύριο λόγο παρουσιάζεται ως στροφή στο παρελθόν. Είναι όντως η πιο εύκολη, ανώδυνη και ακίνδυνη παρουσία. Αλλά έτσι, πρώτα, αμφισβητεί έμπρακτα τη ζωντανή παρουσία και ενέργεια του αγίου Πνεύματος, έστω και αν θεωρητικά τη δέχεται, και δεύτερο, αδυνατεί να έχει μια δυναμική επιρροή στη σύγχρονη ζωή, στο σύγχρονο κόσμο. Εφόσον παραμένει απλώς μέσο αναπαραγωγής του παρελθόντος και δε λειτουργεί δημιουργικά οδηγείται στο περιθώριο της ζωής. Η ευθύνη στην προκειμένη περίπτωση και της ορθόδοξης θεολογίας είναι πολύ μεγάλη. Δεν μπορεί να αναπαράγει απλώς το παρελθόν και με τον τρόπο αυτό να το αντικειμενοποιεί, γιατί τότε καταλήγει σε ένα είδος νεοσχολαστικισμού, έστω και αν με τόσο πάθος διαχωρίζει τη θέση της από αυτόν.

Φυσικά κανένας δε γεννιέται μετέωρος, αλλά σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Σέρνει έναν ολόκληρο κόσμο πίσω του, που δεν μπορεί να τον αγνοήσει. Αλλά αυτός δεν πρέπει να λειτουργεί καθοριστικά με τις εξωτερικές μορφές του, παρά μόνο με τη δυναμική που ανέπτυξε. Η δυναμική όμως αυτή δεν μπορεί ποτέ να εκφραστεί με τη γλωσσική και μορφική αναπαραγωγή, παρά μόνο με την εύρεση νέων σύγχρονων τρόπων έκφρασης. Γι' αυτό είναι απαραίτητη από τη μια η σε βάθος ανάγνωση της δυναμικής που αναπτύχθηκε από τους Πατέρες στο παρελθόν, αλλά και από την άλλη η δημιουργική παρουσίασή της στο σύγχρονο κόσμο. Αναγκαίος ακόμα όρος, η ανάπτυξη μιας θεολογίας συνδεδεμένης με τη ζωή και όχι άσχετης προς αυτήν ή περιθωριακής.

Για να έχει όμως αυτά τα χαρακτηριστικά η Ορθοδοξία, οφείλει να λειτουργεί κριτικά προς τον εαυτό της και προφητικά προς το κοινωνικό περιβάλλον της. Αλλά τότε η δυναμική ανάγνωση του παρελθόντος της πρέπει να συνδυαστεί και με την εμβριθή και σε βάθος ανάλυση και γνώση της σύγχρονης πραγματικότητας, των

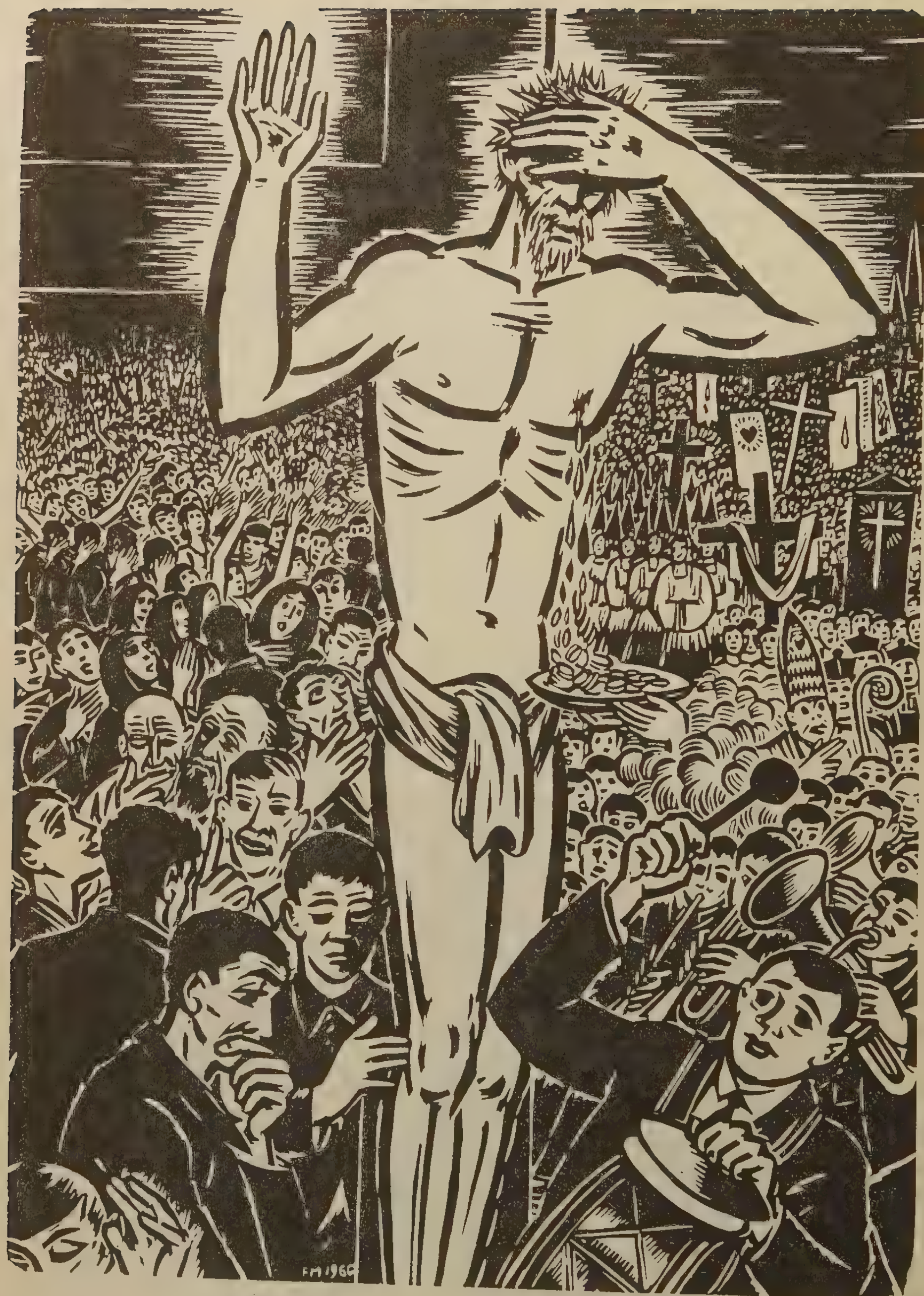
ειδώλων και των πρακτικών της. Γενικόλογες αναφορές, ότι πίσω από τα προβλήματα και τις λανθασμένες επιλογές της σύγχρονης πραγματικότητας κρύβεται μια ηθική ή θρησκευτική κρίση· ή η απουσία του Θεού από τη ζωή του συγχρόνου ανθρώπου, δεν αρκούν για να λυθούν τα προβλήματα. Απαραίτητη είναι από τη μια η απομύθευση του κοινωνικού συμβολικού πλέγματος που τρέφει και δικαιολογεί πρακτικές που συνθέτουν τα προβλήματα και από την άλλη η σαφής αντιπαράθεση των αρχών της με τις πρακτικές της καθημερινότητας. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να δημιουργήσει σύγχρονη γλώσσα, για να γίνει κατανοητή, αλλά και για να καταστήσει σαφή την αντιπαράθεσή της με τα σύγχρονα είδωλα και τις πρακτικές που απαξιώνουν τον άνθρωπο. Πολύ περισσότερο βέβαια είναι αναγκαία η προσπάθεια αυτοανάλυσής της, μήπως και η ίδια άθελά της εξυπηρετεί σύγχρονα είδωλα.

Η Ορθοδοξία βέβαια δεν είναι μια αφηρημένη έννοια. Εκπροσωπείται από συγκεκριμένους εκκλησιαστικούς θεσμούς και από ανθρώπους-υποκείμενα που τη χρησιμοποιούν ως ταυτότητα και αποτελούν τα μέλη της. Η ευθύνη όλων αυτών είναι μεγάλη, γιατί την παρουσιάζουν διαφορετική από την πραγματική εικόνα που πρέπει να εμφανίζει. Η χρησιμοποίηση από τη μια της Ορθοδοξίας ως ταυτότητας και από την άλλη η μη συνειδητοποίηση του ποια πρέπει να είναι η δράση τους και μέχρι πού πρέπει να φθάνει οδηγεί είτε σε διχασμενες προσωπικότητες, είτε σε περιθωριακή επιρροή της Ορθοδοξίας στη ζωή τους, είτε σε μια φαντασιακή έξοδό τους από την πραγματικότητα με την ιδιώτευση. Χαρακτηρίζεται εδώ ως φαντασιακή η έξοδος από την πραγματικότητα, γιατί κανένας δε διαφεύγει από αυτήν. Απλώς νομιμοποιεί τις ενέργειές του αποδεχόμενος ή χρησιμοποιώντας άλλα συμβολικά συστήματα εξήγησης της δράσης του στις περισσότερες περιοχές της ζωής του και περιορίζοντας την Ορθοδοξία στη θρησκευτική σφαίρα. Αλλά τον κοινωνικό κόσμο συνθέτουν και δημιουργούν οι άνθρωποι με τη συνειδητή δράση τους και όχι ακολουθώντας αντικειμενοποιημένες συμβολικές «κανονικότητες». Η συνειδητοποίηση του διχασμού αυτού είναι απαραίτητη.

Τέλος, απαισιόδοξες φωνές που ακούγονται και δηλώνουν την αδυναμία του ανθρώπου να κάνει τον κόσμο του πιο ανθρώπινο, δείχνουν οπισθοδρομικές τάσεις και δεν έχουν θέση στη σύγχρονη εποχή. Η μεγαλύτερη τουλάχιστον κατάκτηση του μοντέρνου ανθρώπου ήταν η απομύθευση του προηγούμενου κόσμου. Πώς τώρα μπορεί να αποδεχθεί την αντικειμενοποίηση των πραγματικοτήτων που ο ίδιος δημιουργεί και την υπέρβασή του από αυτές, όταν μάλιστα περιέχουν απαξιωτικές για τον ίδιο και το περιβάλλον νοοτροπίες και πρακτικές; Αυτό το λιγότερο είναι αφέλεια. ΄Ο,τι δημιουργεί ο άνθρωπος οφείλει να τον υπηρετεί και όχι ο ίδιος να γίνεται υπηρέτης του ή έρμαιο μιας τύχης που ο ίδιος οικοδομεί. Αυτό σημαίνει ότι ελέγχει, αναλύει και κρίνει τα δημιουργήματά του, θεσμικά, εθιμικά, επιστημονικά, τεχνικά, οικονομικά και τα θέτει στην υπηρεσία του. Τότε όμως δεν τα βλέπει μόνο θετικά, αλλά και από την αρνητική τους πλευρά ως προς τη χρήση τους. Τα πράγματα δεν πρέπει ποτέ να θεωρηθούν ως αυτοσκοπός. Η θεώρηση αυτή υποτάσσει τον άνθρωπο και του στερεί τη δημιουργική σύλληψη και χρήση των πραγμάτων. Προς

αυτή την κατεύθυνση το στάδιο του ανθρώπινου αγώνα είναι μεγάλο. Η ελπίδα όμως για έναν καλύτερο κόσμο, όπου οι άνθρωποι θα ζουν αδελφοποιημένοι δεν μπορεί να χαθεί ποτέ. Και η ενεργοποίηση της Ορθοδοξίας προς την κατεύθυνση αυτή είναι αναγκαία.

«Απότιση τιμής» («Hommage») (Frans Marereel)

Εμείς και «οι άλλοι». Ορθοδοξία διαλεγομένη

Γεώργιος Τσέτσης

Πριν ενενήντα ακριβώς χρόνια, ο μεγάλος και ρηξικέλευθος Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ΄, ανερχόμενος στον Οικουμενικό Θρόνο «το δεύτερον» (1901), έπαιρνε μια διπλή πρωτοβουλία. Με την Εγκύκλιο που απηύθυνε το 1902 στις Εκκλησίες Αλεξανδρείας, Ιεροσολύμων, Ρωσίας, Κύπρου, Ελλάδος, Σερβίας και Μαυροβουνίου, ευχαριστώντας τους Προκαθημένους των για τα συγχαρητήρια που του είχαν εκφράσει επί τη αναρρήσει του στο Θρόνο Κωνσταντινουπόλεως, Ιωακείμ ο Γ΄ καλούσε τους ορθοδόξους λαούς, που βρίσκονταν διχασμένοι λόγω σχισμάτων και άλλων αντικανονικών ενεργειών, να επανασυναντηθούν εν αγάπη και ομοφροσύνη, για να στερεωθεί η ορθόδοξος πίστις και μπορέσουν με τον τρόπο αυτό οι Εκκλησίες να αμυνθούν καλύτερα κατά του πνεύματος του αιώνος τούτου.[1] Παράλληλα όμως προς την έκκλησή του για πανορθόδοξο ενότητα, ο Πατριάρχης προέβαινε και σε μια βολιδοσκόπηση, για να διαπιστώσει αν και κατά πόσο οι κατά τόπους Ορθόδοξοι Προκαθήμενοι ήταν διατεθειμένοι για κάποιο «άνοιγμα» της Ορθοδόξου Ανατολής προς τη Δύση, και έτοιμοι να αναθεωρήσουν, σε πανορθόδοξη βάση, τις σχέσεις της Ορθοδόξου Εκκλησίας με τις δύο, όπως τις αποκαλούσε, «αναδενδράδες» του Χριστιανισμού, τουτέστι την Ρωμαιοκαθολική και την Διαμαρτυρόμενη Εκκλησία, καθώς και με την Εκκλησία των Παλαιοκαθολικών[2].

Εκείνο το οποίο κάνει εντύπωση είναι ότι, στις αρχές της δεύτερης πατριαρχίας του, Ιωακείμ ο Γ΄, όσο και αν ως κύριο μέλημά του είχε την πανορθόδοξο ενότητα και την αποκατάσταση της κανονικής τάξεως μέσα στους κόλπους της Ορθοδόξου Εκκλησίας, δεν παρέλειπε να εκδηλώνει φιλάδελφα αισθήματα και προς τη Δύση, θεωρώντας ότι «τῇ τῶν ἰδίων φυλακῇ ἀγρυπνοῦντες, σκοπεῖν ὀφείλομεν καὶ τὰ τῶν ἄλλων, ... ἐνθυμούμενοι, ὅτι τῇ παναγίᾳ Τριάδι καὶ αὐτοὶ πιστεύοντες καὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ σεμνυνόμενοι, τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ σωθῆναι ἐλπίζουσι»[3].

Στα ενενήντα χρόνια που διέρρευσαν από τότε, η Ορθόδοξος Εκκλησία έγινε μάρτυς γεγονότων τα οποία επηρέασαν βαθιά τη ζωή της και σφράγισαν ποικιλότροπα τη σύγχρονη ιστορία της. Και βαθμηδόν με τις αλλαγές που έγιναν κατά

1. Βλ. Η περί των σχέσεων των Αυτοκεφάλων Ορθοδόξων Εκκλησιών και περί άλλων γενικών ζητημάτων Πατριαρχική και Συνοδική Εγκύκλιος του 1902, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Κωνσταντινούπολις 1904, σελ. 8 εξ. Πρβλ. και *Γ. Τσέτση* (επ.), Οικουμενικός Θρόνος και Οικουμένη. Επίσημα Πατριαρχικά Κείμενα, Τέρτιος, Κατερίνη 1989, σελ. 29 εξ.
2. Αυτόθι
3. *Γ. Τσέτση* (επ.), Οικουμενικός Θρόνος και Οικουμένη, σελ. 42 εξ.

καιρούς στον πολιτικό χάρτη της Ευρώπης, συνεπεία των δύο παγκοσμίων πολέμων και άλλων κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων, άλλαξε και ο ορθόδοξος εκκλησιαστικός χάρτης. ΄Ετσι, διάφορες τοπικές Εκκλησίες ανυψώθηκαν σε Πατριαρχεία (Σερβία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Γεωργία), μερικές απέκτησαν την αυτοκεφαλία (Πολωνία, Αλβανία) ή την αυτονομία τους (Φιλλανδία, Τσεχοσλοβακία), άλλες εξαφανίσθηκαν από το προσκήνιο (Μαυροβούνιο), ενώ έτερες αυτονομήθηκαν, για να εξαφανισθούν σε λίγο κατά βάναυσο τρόπο, έπειτα από τις εδαφικές ανακατατάξεις και τη βίαιη απώλεια της εθνικής τους ανεξαρτησίας, με τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (Εσθονία, Λατβία).

Η ρευστότητα αυτή στον ορθόδοξο χώρο και τα κανονικής φύσεως προβλήματα που δημιουργήθηκαν κατά διαστήματα εξαιτίας της, μαρτυρούν περί του πόσο ευάλωτη μπορεί να είναι η Εκκλησία από τον κοσμικό παράγοντα. Ταυτόχρονα όμως μιλούν και για το πόσο αναγκαία και επιτακτική είναι η διορθόδοξη συνεργασία και συνεννόηση, για να είναι σε θέση η Εκκλησία να αντιστέκεται, ως ένα συμπαγές σώμα, έναντι κάθε εξωτερικού παράγοντος, που θα προσέβαλε την ακεραιότητά της και θα καταστρατηγούσε την κανονική της τάξη και παράδοση.

Η προς τους ορθοδόξους ηγέτας έκκληση του Πατριάρχου Ιωακείμ του Γ΄ για επανασυνάντηση «ἐν ἀγάπῃ καί ὁμοφροσύνῃ», με σκοπό τη στερέωση της ορθοδόξου πίστεως και την κατοχύρωση της κανονικής και εκκλησιαστικής τάξεως, δεν έχασε, νομίζω, τίποτε από την επικαιρότητά της. Διότι το «πνεῦμα τοῦ αἰῶνος τούτου», για το οποίο γινόταν λόγος στην προαναφερθείσα Εγκύκλιο, συνεχίζει και σήμερα να αποτελεί παράγοντα πρώτου μεγέθους, που επηρεάζει ποικιλότροπα τη ζωή και μαρτυρία των κατά τόπους Εκκλησιών.

Την τελευταία διετία ο κόσμος έγινε μάρτυς δραματικών ανακατατάξεων στην Κεντρώα και Ανατολική Ευρώπη, ενώ μόλις προ ολίγου χαιρέτισε, με άφατη χαρά και ικανοποίηση την πολιτική χειραφέτηση των χωρών εκείνων, που μέχρι προχθές αποτελούσαν τη Σοβιετική ΄Ενωση. Εκείνο όμως που προέχει κατά την κρίσιμη αυτή καμπή της ιστορίας, είναι να βρισκόμαστε εν εγρηγόρσει και να έχουμε τις κεραίες απλωμένες για να δεχθούμε μηνύματα που θα μας σταλούν ενδεχομένως από το χώρο αυτό της ηπείρου μας. Διότι οι εξελίξεις αυτές, διαμορφώνοντας ένα νέο πολιτικό χάρτη της Ευρώπης, δεν αποκλείεται να γεννήσουν ελπίδες ή ακόμη να προκαλέσουν διεκδικήσεις και για την εκκλησιαστική χειραφέτηση των Ορθοδόξων Εκκλησιών, που ζουν στις ανεξάρτητες πλέον αυτές χώρες της «νέας Ευρώπης». Είναι κοινό μυστικό λ.χ. ότι, από καιρό τώρα, ορθόδοξοι παράγοντες της Εσθονίας και της Λατβίας επιθυμούν την απόσπαση των Εκκλησιών τους από το Πατριαρχείο Μόσχας και την επαναφορά του αυτόνομου, υπό το Οικουμενικό Πατριαρχείο, καθεστώτος του 1923. ΄Οπως είναι γνωστό και ότι πρόσφατα η Επαρχιακή Σύνοδος της ημιαυτόνομης Εξαρχίας της Ρωσικής Εκκλησίας στην Ουκρανία, ζήτησε από το Πατριαρχείο Μόσχας την αυτοκεφαλία της[4], ελπίζοντας έτσι να αποτελέσει, μέσα

4. Βλ. Bientôt une autre Eglise Orthodoxe autocéphale en Ukraine? dans *APIC*, No 348 / 349, 15 décembre 1991, p. 6.

στην ανεξάρτητη Δημοκρατία της Ουκρανίας, αντίβαρο όχι μόνο στην Ουνιτική Εκκλησία, αλλά και στην αυτοανακηρυχθείσα «Αυτοκέφαλη Ορθόδοξο Εκκλησία της Ουκρανίας», που τελεί υπό τον «Πατριάρχη» Μιστισλάβ Σκρύπνυκ. Κατά τις κρίσιμες λοιπόν αυτές στιγμές της σύγχρονης ιστορίας της, η Ορθοδοξία σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, έχει ανάγκη μιας πραγματικής στροφής στον ίδιο τον εαυτό της. Έχει απόλυτη ανάγκη ενός ειλικρινούς ενδορθοδόξου διαλόγου, με τον οποίο και μόνο θα είναι σε θέση να αντιμετωπίσει συντονισμένα, «ἐν ἑνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ» και με γνώμονα την ορθόδοξο κανονική τάξη και παράδοση, τα υπαρξιακά προβλήματα που παρουσιάζονται μπροστά της ολονέν οξύτερα και πολυπλοκώτερα.

Δεν είναι τυχαίο ότι εδέησε να περάσουν εξήντα ολόκληρα χρόνια, για να ανταποκριθεί η Ορθόδοξος Εκκλησία στη διπλή πρωτοβουλία Ιωακείμ του Γ΄ και να επιχειρήσει, υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, μόλις το 1961, κάποιο ορθόδοξο συντονισμό, αλλά και το «άνοιγμά» της προς τη Δύση. Και τούτο παρά τις αλλεπάλληλες προσπάθειες της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως στα Διορθόδοξα Συνέδρια της Κωνσταντινουπόλεως (1923) και του Αγίου Όρους (1930). Και αν μεν η βραδυπορία αυτή προς την πανορθόδοξο επανασυνάντηση μπορεί να εξηγηθεί από τις πολιτικές συγκυρίες της εποχής (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, ανακατατάξεις στα Βαλκάνια, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Γιάλτα), τα βήματα που πραγματοποιήθηκαν σε ρυθμό «σημειωτόν» έπειτα από τον εγκαινιασμό, το 1961, της διαδικασίας της συγκλήσεως της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, δεν μπορούν να εξηγηθούν, παρά μόνον από το γεγονός ότι, κατά βάθος, οι ορθόδοξοι *δεν διαλέγονται* μεταξύ τους.

Όπως έλεγε, με τη σοφία και την ποιητική διάθεση που τον χαρακτήριζε, ο μακαριστός Μητροπολίτης Πριγκηποννήσων Δωρόθεος, η ανθρώπινη ελευθερία γεννιέται με τη συνάντηση του «εγώ» με το «συ». «Τὸ *ἐγὼ* συναντᾶται μὲ τὸ *σὺ* καὶ γινόμεθα *ἡμεῖς*». Έτσι, αληθινή επικοινωνία υπάρχει «ὅταν τὸ ἐγὼ κατορθώνει νὰ προσκομίζει τὸ μυστικόν του εἰς τὸ σύ».[5]

Εμπειρία του γράφοντος είναι ότι σήμερα στην επί το αυτό σύναξη της Ορθοδοξίας, ίσως το «εγώ» να συναντάται με το «συ», ουσιαστικά όμως δε γίνεται διάλογος. Υπάρχουν μονόλογοι, μια και συχνά διάφορες κατά τόπους Εκκλησίες στα Πανορθόδοξα Σώματα, επιχειρούν να δώσουν απάντηση στα σύγχρονα προβλήματα της Καθολικής Ορθοδοξίας και του κόσμου, όχι τόσο υπό το φως της ορθοδόξου θεολογικής σκέψεως ή επί τη βάσει της αρχαίας εκκλησιαστικής και κανονικής τάξεως και προς το συμφέρον συνόλης της Ορθοδοξίας, όσο υπό το πρίσμα των δικών της, η κάθε μία, «στρατηγικών» σχεδίων, τοπικιστικών εκκλησιαστικών, κοινωνικών και πολιτικών βλέψεων, ή ακόμη και οικονομικών συμφερόντων.

Η παρατηρούμενη αυτή βραδυπορία στον πανορθόδοξο χώρο, οφείλεται όμως και στην έλλειψη μιας οποιασδήποτε εσωτερικής πειθαρχίας, όσον αφορά στην εφαρμογή των αποφάσεων που λαμβάνονται σε πανορθόδοξο επίπεδο, πολλές

5. *Δωροθέου Πριγκηποννήσων*, Η Συνάντησις, Αθήναι 1960, σελ. 5 εξ.

φορές μάλιστα με δυσκολία και με θυσίες. Και έτσι βλέπουμε μια τοπική Εκκλησία, να καταστρατηγεί τα πανορθοδόξως συμφωνηθέντα και να προβαίνει μονομερώς, εν ονόματι μιας κακώς εννοουμένης «ανεξαρτησίας», σε πράξεις αντικανονικές, επιχειρώντας π.χ. να επιβάλλει δικές της λύσεις στο θέμα της Διασποράς, άσχετα αν το φλέγον αυτό ζήτημα βρίσκεται στο θεματολόγιο της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου· άλλη να αναγνωρίζει αυτοκεφαλίες και αυτονομίες, και μια άλλη να αποπειράται μυστηριακή κοινωνία με Εκκλησίες, με τις οποίες η Ορθόδοξος Εκκλησία στο σύνολό της, βρίσκεται ακόμη στο στάδιο των συνομιλιών. Έτσι, κακώς ερμηνευόμενη, η ορθόδοξη εκκλησιολογία, αυτό το καύχημά μας, αποβαίνει, ως μη ώφειλε, ο κυριότερος παράγων διχόνοιας, διενέξεων και διχασμού στο σώμα της Ορθοδοξίας.

Ένας ειλικρινής όμως και ανιδιοτελής ενδορθόδοξος διάλογος, εκτός από τα οφέλη που θα προσεκόμιζε στο σώμα της Καθολικής Ορθοδοξίας, νομίζω ότι θα έκαμε πειστικότερο και το διάλογό μας με τους ετεροδόξους.

Η Ορθόδοξος Εκκλησία, βαδίζοντας στα ίχνη Ιωακείμ του Γ΄ και με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, εγκαινίασε, το 1964, έπειτα από πανορθόδοξη απόφαση, θεολογικούς διαλόγους με ένα σεβαστό αριθμό Εκκλησιών της Ανατολής και της Δύσεως. Με τους λεγόμενους Αρχαίους Ανατολικούς, τους Ρωμαιοκαθολικούς, τους Αγγλικανούς, τους Παλαιοκαθολικούς, τους Λουθηρανούς, τους Μεταρρυθμισμένους, ενώ πρόκειται να αρχίσει προσεχώς ανάλογο διάλογο και με τους Μεθοδιστάς. Και τούτο διότι δεν περιορίσθηκε στο να προσεύχεται «ὑπὲρ τῆς τῶν πάντων ἑνώσεως», αλλά προσπάθησε «νὰ μετουσιώσῃ τὴν εὐχὴν ταύτην εἰς πρᾶξιν, ἐπιδιώκουσα δι' ὅλων τῶν εἰς τὴν διάθεσίν της μέσων, τὴν ἐπίσπευσιν τῆς πραγματοποιήσεως τῆς θείας βουλῆς *ἵνα πάντες ἓν ὦσι* (Ιω. 17, 21), τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ καθῆκον πασῶν τῶν χριστιανικῶν Εκκλησιῶν»[6].

Οι διάλογοι αυτοί εξελίσσονται, όπως είναι γνωστό, ο καθείς με το δικό του βαθμό επιτυχίας, παρά τα παρουσιαζόμενα εμφανή εμπόδια, όπως είναι η Ουνία, που θανάσιμα πλήττει τον Ορθοδοξο-ρωμαιοκαθολικό διάλογο, ή το θέμα της χειροτονίας των γυναικών, που έχει άμεσες αρνητικές επιπτώσεις στο διάλογο μεταξύ Ορθοδόξων και Αγγλικανών. Παρά τα δημιουργούμενα όμως αδιέξοδα και τις εκκλήσεις που προτρέπουν τον τερματισμό τους, οι διάλογοι αυτοί αναπόφευκτα θα παραμείνουν στην ημερησία διάταξη της Ορθοδόξου Εκκλησίας, κυρίως εν όψει του νέου προσώπου που άρχισε να διαμορφώνει η Ευρώπη.

Και εξηγούμαι.

Με τον ερχομό του 1992 ο κόσμος περίμενε και την ανατολή της Ενωμένης Ευρώπης, που ήδη έγινε πραγματικότητα. Από την άλλη όμως πλευρά, οι πρώτες μέρες του 1992, μαζί με την Ενωμένη Ευρώπη, μας παρουσίασαν και μια κατακερματισμένη Σοβιετική Ένωση, όπως και μια Κεντρώα Ευρώπη που, έπειτα από την κατάρρευση του «σιδηρού παραπετάσματος» και την πολιτική της χειραφέτηση, προσπαθεί να βρει μια νέα ταυτότητα. Με τις εξελίξεις αυτές και τη διακίνηση των

6. *Ι. Καρμίρη*, Η Ορθοδοξία εν διαλόγω προς τας άλλας Εκκλησίας, εν «Στάχυς», Ιούλ.-Δεκέμ. 1965, τεύχος 1-2, σελ. 41

πληθυσμών που θα ακολουθήσει (δέκα εκατομμύρια ρώσων, δυνητικά ορθοδόξων, αναμένεται να κατακλύσουν σύντομα το χώρο της λεγόμενης Δυτικής Ευρώπης, ελπίζοντας να βρουν καλύτερες συνθήκες ζωής), η Ορθοδοξία, βγαίνοντας πλέον από τα ιστορικά εδαφικά πλαίσιά της, θα βρεθεί, θέλει δε θέλει, αντιμέτωπη με τη θρησκευτική και εθνική ιδιαιτερότητα του «άλλου», του ετερόδοξου. Η δε συνάντηση με το ρωμαιοκαθολικό, το λουθηρανό, τον αγγλικανό ή το μετερρυθμισμένο, θα μετατοπισθεί ενδεχομένως από την τράπεζα των θεολογικών διαπραγματεύσεων, στην καθ' ημέραν ζωή του απλού ρώσου, ρουμάνου, έλληνα ή γεωργιανού ορθοδόξου πιστού, ο οποίος στο εξής δεν αποκλείεται να αντιμετωπίζει τον «άλλο», με διαφορετικά κριτήρια, από εκείνα του ορθοδόξου θεολογικού διαπραγματευτού.

Η πιθανότητα αυτή, νομίζω, ότι δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής όλων εκείνων που είναι δεσμευμένοι στο θεολογικό διάλογο της Ορθοδοξίας με το λοιπό χριστιανικό κόσμο.

Συναντώντας όμως τον «άλλο», θα πρέπει ίσως στο εξής να παύσουμε να τον αντιμετωπίζουμε, όπως συμβαίνει συχνά, ως ένα δυνάμει εχθρό της Ορθοδοξίας, αλλά να τον θεωρούμε συνάνθρωπο, πλασμένο κι' αυτόν κατ' εικόνα και ομοίωση του Θεού. Διαλεγόμενοι δε με αυτόν, για να γεφυρώσουμε τα θεολογικά χάσματα που δημιουργήθηκαν δια μέσου των αιώνων μεταξύ Ανατολής και Δύσεως, και ενωθούμε μέσα στην ίδια πίστη και τα αυτά μυστήρια, θα έπρεπε να θέταμε στον εαυτό μας με ειλικρίνεια και το εξής ερώτημα. Γιατί να απαιτούμε από τον ετερόδοξο την προσυπογραφή της ακρίβειας της ορθοδόξου πίστεως και διδασκαλίας, ενώ δεν φαίνεται να δείχνουμε την ίδια ευαισθησία με το ποίμνιό μας, το οποίο στη μεγάλη του πλειοψηφία, σε όλα τα πλάτη και μήκη της υφηλίου, παρά την ευλάβεια και τη βαθιά του πίστη στο Θεό, βρίσκεται σε πλήρη σύγχυση, όχι μόνο ως προς τα δόγματα και τη λειτουργική παράδοση και πράξη της Εκκλησίας του, αλλά και ως προς τους στοιχειωδέστερους κανόνες ορθοδόξου βιοτής;

Ο σταυρός συγκρατεί τον κομματιασμένο κόσμο (από το ναό του Αγίου Παύλου, Bietigheim Γερμανίας).

«Σε αναμονή» (Walter Habdank, 1975)

Η εικόνα της Ορθοδοξίας*

Ion Bria

Υπάρχει ένας παράξενος τρόπος με τον οποίο οι χριστιανοί από τις άλλες Ομολογίες κατανοούν την Ορθοδοξία, και με τον οποίο και οι ίδιοι οι Ορθόδοξοι μιλούν για το ορθόδοξο ανατολικό ήθος· ιερές εικόνες, μεγαλόπρεποι λειτουργικοί τύποι και ένα καλά οργανωμένο σύστημα συμβόλων, όλα αυτά χρησιμοποιούνται για να αποκαλύψουν ένα συνδυασμό από μυστικές και ιστορικές αλήθειες.

Προσπάθειες περιγραφής της Ορθοδοξίας μοιάζουν συχνά με καλόγερο που προσπαθεί να ζήσει έξω απ' το μοναστήρι ή με προφήτη που προσπαθεί να κηρύξει το μυστήριο του ζώντος Θεού στα απρόσιτα βουνά της ιστορίας. Αντί δηλαδή να παρουσιάζεται ένας ακριβής ορισμός ή μια απλή περιγραφική εξήγηση της Ορθοδοξίας, κυριαρχεί μια συμβολική γλώσσα, που κάνει απρόσιτη στις άλλες Ομολογίες μια γνωστική προσέγγιση της Ορθοδοξίας. Οι Ορθόδοξοι δεν έχουν βρει μιαν ερμηνευτική γλώσσα, μιαν αληθινή *μυσταγωγία*, με την οποία οι αξίες της παράδοσής τους θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτές και να εκτιμηθούν απ' αυτούς που βρίσκονται έξω απ' αυτήν.

Ένα μεγάλο μέρος της θεολογικής παραγωγής, που έχει εκπονηθεί για να παρουσιάσει στο χώρο του οικουμενικού διαλόγου την εικόνα της Ορθοδοξίας, δεν εκπληρώνει αυτές τις προδιαγραφές. Γι' αυτό κι εμείς οι Ορθόδοξοι οφείλουμε να εστιάσουμε τις προσπάθειές μας από θεολογική σκοπιά προς την κατεύθυνση της επικοινωνίας, του τι σημαίνει δηλαδή σήμερα Ορθοδοξία. Πρέπει να υπερβούμε την παλιά συνήθεια να αντιπαραθέτουμε τις αξίες της Ορθόδοξης παράδοσης με τις ελλείψεις των άλλων Ομολογιών.

Από τότε που άρχισε η νεότερη εποχή της Οικουμενικής Κίνησης μια ομάδα από σημαίνοντες θεολόγους έχουν εκπροσωπήσει την Ορθοδοξία σε διάφορα συνέδρια και οικουμενικές συνδιασκέψεις. Οι θεολόγοι αυτοί ανήκαν σε μια γενιά που υπεράσπισε την Ορθοδοξία όχι ως μια ομολογιακή ή ιστορική πραγματικότητα, αλλ' ως συνέχεια της αποστολικής και πατερικής Εκκλησίας. Γι' αυτούς η Ορθοδοξία όφειλε να ανακτήσει τον ιστορικό της ρόλο σε ολόκληρο το φάσμα της ιστορίας της Εκκλησίας, εξ ου και η γοητεία που εξασκούσε πάνω τους η έννοια της «παράδοσης», το δόγμα: «επιστροφή στις πηγές».

Αρκετοί σημαίνοντες Ορθόδοξοι θεολόγοι και θρησκευτικοί διανοητές της ρωσικής διασποράς διατύπωσαν, ειδικά στον τομέα της εκκλησιολογίας, ορισμένες γενικές αρχές και θέσεις για τον οικουμενικό διάλογο. Ο W. A. Vissert Hooft περιγράφει ως εξής την ιδιαίτερα σημαντική αυτή όψη της Ορθοδοξίας, όπως την εξήγησαν οι εν λόγω διανοητές: «Η πεποίθησή τους για τη συνοδικότητα

* Το άρθρο αυτό αποτελεί μετάφραση από τα αγγλικά του πρώτου κεφ. του πρόσφατα εκδοθέντος έργου του π. I. Bria, *The Sence of the Ecumenical Tradition* (1991). Τη μετάφραση εκπόνησε ο Π.Β.

(sobornost) της Εκκλησίας ως αναπόσπαστο τμήμα της καθολικότητας, ήταν αυτό που έκανε βαθύτερη αίσθηση στους χριστιανούς της Δύσης»[1]. Τα κεφάλαια περί Ορθοδοξίας στο κλασικό έργο *History of the Ecumenical Movement 1517-1948* (Ιστορία της οικουμενικής κίνησης 1517-1948) έγραψαν δυο απ' αυτούς τους θεολόγους της διασποράς: ο Γεώργιος Φλωρόφσκυ και ο Νικόλαος Ζερνώφ[2].

Το κύριο μέλημα της πρωτοποριακής αυτής ομάδας υπήρξε η μεταφορά της «ανατολικής» θεολογίας και πνευματικότητας με «δυτικούς» κώδικες επικοινωνίας. Με τον τρόπο αυτό η εικόνα της Ορθοδοξίας συνδέθηκε με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που προήλθαν από μια συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα: η εικονογραφία, η μεταμόρφωση της δημιουργίας, μια πνευματικότητα της κενώσεως και της *θεώσεως*, μια περσοναλιστική άποψη για την κοινωνία και η εκκλησιολογία της συνοδικότητας (sobornost). Από τα γραπτά θεολόγων όπως οι Σέργιος Μπουλγκάκωφ, Παύλος Ευδοκίμωφ και ειδικά ο Βλαδίμηρος Λόσσκυ, η *μυστική θεολογία* (η «αποφατική» διάσταση, η οποία διασώζει το μυστήριο του Θεού) κατέληξε να θεωρείται ως η αποκλειστική μορφή της Ανατολικής θεολογίας. Η Ορθοδοξία ταυτίστηκε με έναν «τρόπο ύπαρξης» και βίωσης του μυστηρίου της Θεότητας. Πολλές μονογραφίες επέλεξαν τη βιωματική και μυστική γλώσσα προκειμένου να περιγράψουν την Ορθοδοξία, *The Orthodox Way*[3]. Ελάχιστα κείμενα αυτού του είδους ασχολήθηκαν με τα πραγματικά προβλήματα της ιστορικής ύπαρξης των Εκκλησιών και την επίδραση που είχαν έξω-θεολογικοί παράγοντες στη διαμόρφωσή τους ως εθνικών και κοινωνικών θεσμών.

Μολονότι μια τέτοια προσέγγιση της Ορθοδοξίας ήταν ιστορικά δικαιωμένη ως τρόπος διείσδυσης στο δυτικό πολιτισμό[4], είναι φανερό πως δεν είναι πλήρης. Μια προσπάθεια αμφισβήτησης αυτής της προσέγγισης της Ορθοδοξίας γίνεται στις μέρες μας από διάφορα θεολογικά κέντρα και σχολές, όπως αυτές της Θεσσαλονίκης, της Βοστώνης (Holy Cross), της Νέας Υόρκης (St. Vladimir's) και της Φιλλανδίας (New Valamo). Η προσπάθεια αυτή οδήγησε στην ανακάλυψη ξεχασμένων περιοχών της Ορθοδοξίας, όπως αυτές της ιεραποστολής, της κοινωνικής διακονίας, της ηθικής, της ποιμαντικής μέριμνας και του οικουμενισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην επαναδιατύπωση στις μέρες μας μιας τέτοιας συνολικής εικόνας της Ορθοδοξίας πρωτοστατούν θεολόγοι που έχουν την εμπειρία της «διασποράς».

Μερικοί υποστηρίζουν πως η Ορθόδοξη Εκκλησία (ιδίως στην Ανατολική Ευρώπη) υπήρξε μια Εκκλησία που σιώπησε, που της έλειψε η ελευθερία να εφαρμόσει τις αρχές της, γιατί συνθηκολόγησε με τα πολιτικά καθεστώτα. Αυτή η κριτική προέρχεται όχι μόνο από τις Προτεσταντικές Εκκλησίες, αλλά και από διάφορες

1. *Ecumenical Review* VII (1955), σελ. 314.
2. Τόμος Ι, έκδ. Ruth Rouse και Stephen Charles Neil (1954), σελ. 171-215, 645-74.
3. Αυτός είναι ο τίτλος του βιβλίου του (επισ. Διοκλείας) Κάλλιστου Γουέαρ (1979) και στα ελληνικά, *Ο Ορθόδοξος δρόμος* (1984²) πρβλ. V. Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Churches* (1957)· και στα ελληνικά, *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας* (1967) και D. Staniloae, *Theology and the Church* (1980) και στα ελληνικά. *Θεολογία και Εκκλησία* (1989).
4. Πρβλ. Olivier Clément, *Deux Passeur: Vladimir Lossky et Paul Evdokimov* (1985).

Ορθόδοξες ομάδες της διασποράς. Σε μια τέτοια προσέγγιση οι τοπικές Εκκλησίες συχνά επέδειξαν αμυντική στάση.

Μια ολόκληρη φιλολογία έχει αναπτυχθεί γύρω από θέματα όπως «πάσχουσα εκκλησία», «μάρτυρες», αποτυχία της εκκλησιαστικής ηγεσίας και συμβιβασμοί, κληρικοκρατούμενη Εκκλησία αδύναμη να ασκήσει ελεύθερα την αποστολή της σε τοπικό επίπεδο ή να διαλεχθεί με τις πολιτικές δυνάμεις. Αντιδρώντας σ' αυτή την κριτική οι Ορθόδοξες Εκκλησίες δίνουν συχνά μιαν όχι πλήρη εικόνα, αποσιωπώντας τις φωνές εκείνων που πραγματικά μαρτύρησαν. Σίγουρα η κατάσταση στις Ορθόδοξες Εκκλησίες στην Ανατολική Ευρώπη είναι τόσο περίπλοκη που κανείς δεν είναι σε θέση να υποστηρίξει πως δίνει την ακριβή της εικόνα.

Το Π.Σ.Ε. (Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών) έχει δεχτεί τη συμβολή των Ορθόδοξων Εκκλησιών σε οικουμενικά θέματα, όπως επίσης και σε θέματα εκκλησιαστικής ιστορίας και θεολογίας. Για περισσότερο από σαράντα χρόνια ο καθ. Νίκος Νησιώτης υπήρξε στα πλαίσια του οικουμενικού διαλόγου ένας θαυμάσιος ερμηνευτής της ορθόδοξης σκέψης[5]. Με την επιστημονική του διακονία διευκόλυνε στο να γίνει «αποδεκτή» η ορθόδοξη στάση και οι ορθόδοξες απόψεις στη διαμόρφωση των οικουμενικών στόχων και θέσεων στη σύγχρονη συγκυρία. Υπάρχουν όμως και τόσοι άλλοι –πάρα πολλοί για να τους αναφέρω ονομαστικά– που συνέβαλαν και συνεχίζουν να συμβάλλουν σημαντικά προς αυτή την κατεύθυνση.

Τις τελευταίες δεκαετίες το Π.Σ.Ε. δημοσίευσε πλήθος βιβλίων και μελετών για την Ορθοδοξία. Οι Ορθόδοξοι με τη σειρά τους συνέβαλαν σημαντικά στον προβληματισμό τόσο των γενικών συνελεύσεων του Π.Σ.Ε. όσο και των πιο πρόσφατων οικουμενικών θεμάτων. Υπάρχει τώρα μια νέα οικουμενική βιβλιογραφία, που θεωρείται απαραίτητο σημείο αναφοράς για οποιαδήποτε μελέτη που αφορά την Ορθοδοξία και τον Οικουμενισμό[6].

5. Π.χ.«Interpreting Orthodoxy», *Ecumenical Review* XIV (1961), σελ. 4-28· «The Meaning of Reception», *Orthodox Perspectives on Baptism, Eucharist nad Ministry* (1986), σελ. 47-74· «The Importance of the Trinity Doctrine», *Le IIe Concile Oecumenique* (1982), σελ. 465-483.
6. Ένας πρόχειρος κατάλογος αυτών των έργων είναι ο εξής: Β. Σταυρίδη, «The Orthodox Churches in the Ecumenical Movement, 1948-68» *A History of the Ecumenical Movement*, Τομ. II (1970), σελ. 287-309· *The Orthodox Churches and the Churches of Reformation* (1975)· Maurice Assad (έκδ.), «Tradition and Renewal in Orthodox Education» (Consultation Report published by the WCC, 1977)· «Orthodox Women: Their Role and Participation in the Orthodox Church» (Consultation Report published by WCC subunit on Women, 1977)· Κ. Πατέλου (έκδ.) *The Orthodox Church in the Ecumenical Movement: Documents and Statements 1902-1975* (1978)· «The Ecumenical Nature of Orthodox Witness» (Consultation Report published by PTE, 1978· Γεωργίου Τσέτση (έκδ.), *An Orthodox Approach to Diakonia* (1978)· Ion Bria (έκδ.), *Martyria-Mission. The Witness of the Orthodox Churches Today* (1980)· Ion Bria (έκδ.), *Jesus Christ-The Life of the World* (1982)· Todor Sabev (έκδ.), *The Sofia Consultation: Orthodox Involvment in the WCC* (1982)· Γεωργίου Τσέτση (έκδ.) *Orthodox Thought:Reports of Orthodox Consultation Organised by the WCC 1975-82 (1983)*· Ion Bria (έκδ.), Go Forth in Peace: Orthodox Perspectives in Mission (1986) και στα ελληνικά Ι. Bria – Π. Βασιλειάδη, *Ορθόδοξη Χριστιανική μαρτυρία* (1989)· R.G. Robertson, *The Eastern Christian Churches* (1988)· Γ. Λαιμόπουλου (έκδ.), *Your Will Be Done: Orthodoxy in Mission* (1989) και στα ελληνικά *Γεννηθήτω το θέλημά Σου* (1989)· Γ. Λυμούρη (έκδ.), *Justice Peace and Integrity of Creation: Orthodox Insights* (1990) και Icons: *Windows on Eternity* (1990).

Στα έργα αυτά οι Ορθόδοξοι αναγκάστηκαν να υπερβούν την (καθιερωμένη) γλώσσα «μαρτυρίας της αποστολικής πίστεως της αδιαιρέτου Εκκλησίας» και να φανερώσουν το βαθμό στον οποίο αυτή η παράδοση διατηρήθηκε ζωντανή στις ειδικές συνθήκες, τον τρόπο με τον οποίο αναγνωρίζουν νέες εμπειρίες σε νέους τόπους και στη «διασπορά».

Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο έχει αναληφθεί μια συντονισμένη προσπάθεια προκειμένου να βρεθούν τρόποι επικοινωνίας της Ορθοδοξίας όχι μόνον ως ιστορικού μοντέλου της αδιαίρετης Εκκλησίας, αλλά και ως εμπειρικής πραγματικότητας, μαρτυρίας και καρτερικότητας.

Η πρακτική του οικουμενικού διαλόγου υπερβαίνει κατά πολύ τη σύγκριση των ιστορικών μοντέλων του παρελθόντος. Και προς αυτή την κατεύθυνση απαραίτητη δεν είναι μόνο η θέληση των Ορθοδόξων να ερευνήσουν όλη την αλήθεια της κληρονομιάς τους, αλλά και η θέληση να αναγνωρίσουν και να αποδεχτούν ευπρόσδεκτα την ορθόδοξη συμβολή όλοι εκείνοι που επιθυμούν να γνωρίσουν τη σύγχρονη Ορθοδοξία.

(από το περιοδ. «Rubrik-Forum», 11.11.77)

Η τραγελαφική διελκυστίνδα δυτικών και αντιδυτικών

Νίκος Ματσούκας

Α΄

Ο ιδρυτής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου της άλλοτε συμβασιλεύουσας και της σημερινής λεγόμενης συμπρωτεύουσας του ελλαδικού κρατιδίου Αλέξανδρος Παπαναστασίου έλεγε τα εξής άκρως αξιοσημείωτα: «Δεν έχει μόνο σοφούς και ικανούς ανθρώπους ο ελληνικός λαός, έχει και τάλαντα πλήθος και φαντασία και ηρωισμό και αυτοθυσία και κάποτε ιδιοφυΐα, μα δεν έχει ακόμα δική του σκέψη». (Βλ. Γιώργος Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953*, Αθήνα, σελ. 630). Εντυπωσιασμένος στο έπακρο από τούτα τα λόγια, τα λέω και τα ξαναλέω, κάθε φορά που αναπτύσσω μερικές σκέψεις μου πάνω σε παρόμοια με το προκείμενο θέματα. Και φυσικά πιστεύω ότι τα λεγόμενα του Παπαναστασίου κατά ένα μεγάλο μέρος ισχύουν δυστυχώς ως σήμερα. Αρκεί κανείς να μελετήσει, «με περίσκεψη, λύπη και αιδώ», τη συμπεριφορά στις πολιτικές αναμετρήσεις –προπαντός άλλου την εξωτερική μας πολιτική!– τη νοοτροπία της διανόησης, τη θεολογία, την εκκλησιαστική ζωή κ.ά., και θα διαπιστώσει εν πολλοίς μια οδυνηρή «εξάρτηση» και ουκ ολίγα κακέκτυπα κατασκευάσματα. Έτσι παρ' ημίν, όταν εξετάζουμε την Ορθοδοξία ως ιστορία, παράδοση και σημερινή πραγματικότητα, δεν είναι μπορετό να την απομονώσουμε απ' όλα τα παραπάνω. Επομένως καταρχήν ιστορική οφείλει να είναι η προσπέλαση θεολογικών, πολιτιστικών και πολιτικών προβλημάτων, πράγμα που θα επιχειρήσω στην προκειμένη περίπτωση, αυτονόητα με άκρως γενικές εκτιμήσεις, που ωστόσο είναι καρπός μιας μακροχρόνιας έρευνας.

Κάποτε να το συνειδητοποιήσουμε – και δεν θίγεται καθόλου ο πατριωτισμός, το φιλότιμο και ο ηρωισμός μας· το εντελώς αντίθετο μάλιστα – ότι μας έκαναν άλλοι ένα εθνικό κράτος, εκείνοι που κατά κύριο λόγο για πρώτη φορά στην ιστορία γέννησαν και έθρεψαν τα εθνικά κράτη και τους εθνικισμούς, αργότερα τους ρατσισμούς και τα παρόμοια· και όλα αυτά γεννήματα της φωτεινής μας εποχής. Πολύ δύσκολα θα μπορούσε κανείς να εντοπίσει εθνικά και εθνικιστικά ιδεώδη, με τη σύγχρονη έννοια και το σημερινό περιεχόμενο, στην αρχαία ελληνική ιστορία και στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ενώ μπορεί να διαπιστώσει έναν ασίγαστο καημό, σε αρκετές περιπτώσεις με πάθος, για τη δημιουργία πολιτισμών –αυτονόητα μέσα σε πλήθος δραματικές συγκρούσεις και ιστορικές κακοήθειες. Ας σημειώσουμε καλά στο μυαλό μας επίσης ότι την ιστορία δεν τη γράφουν κοκκινοσκουφίτσες, μήτε κρίνεται με ηθικολογίες.

Έτσι ευθύς εξαρχής οφείλουμε να καταλάβουμε επιτέλους ότι τα εθνικά κράτη τον καιρό της δημιουργίας τους, και προσώρας τουλάχιστο, είναι μια αδήριτη ιστορική νομοτέλεια. Ίδια αδήριτη νομοτέλεια είναι και τα αυτοκέφαλα των εκκλησιών.

Μ' όλο το θαυμασμό μου προς τον Κωνσταντίνο Οικονόμο – στην Οδησσό εξεφώνησε τον επικήδειο λόγο στον Πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε΄– δεν μπορώ ν' αποφύγω το χαρακτηρισμό του ως ενός ανεδαφικού θεολόγου. Είχαμε γεννηθεί έθνος, και δεν μπορούσε να το καταλάβει! Στο άλλο άκρο της διελκυστίνδας και ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, ο θεολογικός αντίπαλος, δεν τα πήγαινε και εκείνος καλά. Είχε χάσει εξ ολοκλήρου την αίσθηση ότι οι ορθόδοξοι Έλληνες είναι κληρονόμοι ενός οικουμενικού πολιτισμού. Άλλωστε τούτο υπήρξε το δράμα του Νέου Ελληνισμού – ο όρος είναι καθαρά τεχνικός. Η περίπτωση του Μακρυγιάννη είναι άκρως χαρακτηριστική και συγκινητική. Είχε κατανοήσει πλήρως ότι είχαμε γίνει έθνος. Αλλά για να έχει τούτο το έθνος τη σχετική του ανεξαρτησία, και για να αποφύγει κάθε θανάσιμη πολιτική εξάρτηση, όφειλε να μην αλωθεί από κακέκτυπα πρότυπα ξένων πολιτισμών, αλλά να συνεχίσει τη ζωή του με τον οικουμενικό πολιτισμό της Ορθοδοξίας, που θα μπορούσε και ξένους πολιτισμούς να αφομοιώνει δημιουργικά και το ίδιο να διαδραματίζει το ρόλο που επιβάλλει η μεγάλη του κληρονομιά. Οι διανοούμενοι και οι πολιτικοί μας πολλά θα είχαν να διδαχτούν, αν διάβαζαν ξανά και ξανά τα *Απομνημονεύματα* και τα *Οράματα και θάματα*, όπου ίσως έβλεπαν ποιοι και πώς κυβέρνησαν αυτόν τον τόπο, και γιατί τον χαντάκωσαν και τον χαντακώνουν ως ένα προχωρημένο ίσως σημείο. Κοντολογίς, οφείλουμε και τούτο να καταλάβουμε. Η εξάρτησή μας, η οδυνηρή καταπώς πως την αισθάνονται όλοι – ο καθένας βέβαια με τον τρόπο του – από τη Δύση δεν είναι πρωτίστως πολιτική και «συμμαχική», αλλά κατά κύριο λόγο πνευματική. Τούτο είχε να μας πει η φωνή του Μακρυγιάννη, που τώρα απλώς έγινε του συρμού για τα λαϊκά μας άσματα.

Λένε πολλοί: τι μας χρειάζεται λοιπόν αυτή η περιώνυμη πολιτιστική ταυτότητα; Μα, πολιτιστική ταυτότητα σημαίνει έτσι κι αλλιώς ανεξαρτησία και δύναμη δημιουργίας. Άλλωστε η άρρηκτη συνύπαρξη ξενοφοβίας και ξενομανίας, στα ίδια πρόσωπα και στην ίδια συμπεριφορά, αποδεικνύει του λόγου την αλήθεια. Έτσι μονάχα καταλαβαίνω προσωπικά τα λόγια του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, που ανέφερα στην αρχή.

Επομένως δυτικοί και αντιδυτικοί, καταπώς βέβαια ονομάζονται μεταξύ τους, είναι βεβαρημένοι με την ιδεολογία του εθνικισμού, κατά αδήριτη νομοτέλεια, και πολλές φορές δεν το καταλαβαίνουν. Εδώ απλώς μνημονεύω τη γνώμη του διακεκριμένου ιστορικού και φιλοσόφου της ιστορίας A.J. Toynbee, που ισχυρίζεται ότι οι Έλληνες πρώτοι μολύνθηκαν από το δηλητήριο του δυτικού εθνικισμού, και αφρόνως έχασαν μια αυτοκρατορία – το τελευταίο βέβαια μένει να συζητηθεί, αλλά δεν είναι του παρόντος. (Βλ. *A Study of History*, τομ. 2, London 1962, σελ. 222-228: «*Were the first (the Greeks) Whom the virus of western nationalism infected*»).

Έτσι σε τούτη τη διελκυστίνδα ο προσεχτικός παρατηρητής βλέπει το εξής κωμικοτραγικό φαινόμενο: ενώ οι μεν προβάλλονται ως δυτικοί και οι δε ως αντιδυτικοί, και οι δύο παρατάξεις είναι σφόδρα αντιδυτικές, εγκλωβισμένες για τον Α ή Β πολιτικό και ιδεολογικό λόγο στο πλέγμα του εθνικισμού.

Με άλλα λόγια, και πολύ απλά λόγια, άλλοι φοβούνται τον πάπα και τον προτεσταντισμό, και συνάμα ανεπιφύλαχτα και άκριτα δέχονται τις δυτικές πολιτικές

συμμαχίες· και άλλοι ρίχνουν το λίθο του αναθέματος εναντίον του δυτικοευρωπαϊκού και αμερικανικού ιμπεριαλισμού, και συνάμα άνετα δέχονται κακέκτυπες απομιμήσεις του δυτικού πολιτισμού, και πολλές φορές άνετα τον πάπα και τον προτεσταντισμό! Στην προκειμένη περίπτωση θα αποσαφηνίσω τα παραπάνω με μια άλλη διατύπωση. Από τη μια παράταξη δεν θέλουν να είναι ανατολίτες, όπως λένε βέβαια, σάμπως να μην είναι κακέκτυποι μιμητές και θλιβεροί μεταπράτες της δυτικής επιστήμης και καλλιτεχνίας· από την άλλη παράταξη δεν θέλουν να είναι δυτικοί, σάμπως να μην είναι διαβρωμένοι και οι ίδιοι από το κακέκτυπο δυτικό πνεύμα, όντας μισοί και στείροι ανατολίτες. Την παραπάνω κωμικοτραγική κατάσταση, νομίζω, ζωγραφίζει πετυχημένα ο Γιάννης Τσαρούχης, τη φορά αυτή με τα λόγια: «Από τη μια μεριά γίνεται καβγάς για την υφαλοκρηπίδα και από την άλλη χαρίζουμε στους Τούρκους ό,τι ωραιότερο έχουμε ελληνικό... Ή διαλέγοντας για ιδανικό μας την ογδόης ποιότητας Ευρώπη. Ο εχθρός μου στη ζωή που τον πολέμησα με όλες μου τις δυνάμεις, υπήρξε η ευρωπαΐζουσα αρχοντοχωριατιά». (Βλ. *Ως στρουθίον μονάζον επί δώματος*, Αθήνα 1987, σελ. 157-58). Και όλα τα παραπάνω δεινά και κωμικά προφανώς προέρχονται από την ατροφική πολιτιστική μας ταυτότητα η οποία ως υγιής αναφέρεται σ' έναν οικουμενικό πολιτισμό. Τούτος ο πολιτισμός, ενεργοποιημένος βέβαια και ζωντανός, πορευόμενος σε διαρκείς αφομοιώσεις και ανανεώσεις, μπορεί ν' ανοίξει σε ευρείς ορίζοντες κάθε εθνική και εθνικιστική σύγκλιση. Παραδόξως μας διαφεύγει ότι δεν μπορεί να νοηθεί προοδευτικό προχώρημα δίχως παράδοση. (Βλ. Μίκης Θεοδωράκης, *Ανατομία της μουσικής*, Αθήνα 1983, σελ. 179).

Β΄

Όλα τα παραπάνω οφείλουμε να τα ξεκαθαρίσουμε στην παιδεία και τον πολιτισμό μας, αν θέλουμε να ζωντανέψουμε αυτό το υπάρχον πνεύμα της Ορθοδοξίας, ως οικουμενικού πολιτισμού που λίγο πολύ τον ζούμε. Αλλιώτικα άσκοπα φλυαρούμε. Μιλάμε λοιπόν για παιδεία, για πολιτιστική ταυτότητα και για τρόπο ζωής, και όχι βέβαια για «χριστιανικά ποιήματα και διηγήματα», για ελληνοχριστιανικό πολιτισμό, ως κακέκτυπη δυτική ηθικολογία, και για άλλες φαιδρότητες – καλό είναι στη συζήτησή μας να ξεκαθαρίζονται τα πράγματα με αυτό τον τρόπο.

Πρώτα πρώτα πολύ θα συμβάλλει στο δημιουργικό προχώρημα μια καθαρή θεολογική επιστήμη –όχι βέβαια «ομολογιακή»–, στο έπακρο ανθρωπιστική, που να γίνει επιτέλους βάσει του γνωστικού της αντικειμένου ορθόδοξη, ώστε μέσω της παίδευσης και των πολιτιστικών αγαθών να μάθουμε ποια είναι τούτη η παράδοσή μας, και να σταματήσουμε τις προχειρολογίες. Ο φιλόσοφος Αξελός, σε μια συνέντευξή του στην Αθήνα πριν από μερικά χρόνια, είπε πως από τη βυζαντινή μας παράδοση ερευνήθηκε σε βάθος μόνο η τέχνη, ενώ η θεολογία και η φιλοσοφία είναι ο μεγάλος άγνωστος. Ο ευφυής και κοσμοπολίτης Εμμανουήλ Ροΐδης –δεν είχε ακόμη ανακαλυφθεί η αξία και η ελληνικότητα της βυζαντινής τέχνης, άκρως πρωτότυπης– είχε πει ότι μόλις αντίκριζε βυζαντινή εικόνα έστρεφε μετά φρίκης τους οφθαλμούς του αλλού, και πήγαινε να τους αναπαύσει σε μια γλυκύτατη Μαντόνα!

Σήμερα βέβαια θα 'ταν αδιανόητη μια τέτοια στάση ενός οποιουδήποτε Ροΐδη ή θεολόγου. Ωστόσο αρκετοί διανοούμενοι, δυστυχώς και θεολόγοι, θρεμμένοι βέβαια με «ομολογιακή» Ορθόδοξη θεολογία, δεν λένε τίποτα για τη βυζαντινή τέχνη, αλλά μιλάνε ακατάσχετα για ένα μυστικισμό «εξωγήινο» της βυζαντινής παράδοσης! Προσώρας τουλάχιστο θριαμβεύουν τέτοιες προχειρολογίες, όπως εκείνη του Ροΐδη, αλλά κάποτε θα διαψευστούν, αν πρωτίστως δυτικοί ερευνητές – το ευχόμαστε ολόψυχα – καταλάβουν ποια είναι η βυζαντινή παράδοση και στη θεολογία και τη φιλοσοφία. Σε τούτη την πνευματική μου παρέμβαση προσώρας στηρίζομαι σε μερικά λόγια του Γιάννη Τσαρούχη, αφού δεν βρίσκω άλλα παρόμοια σε ιστορικές και θεολογικές μελέτες: «Ο μυστικισμός της Ορθοδοξίας είναι υλιστικός, όσο η λογική του δυτικού ανθρώπου ιδεαλιστική, και αποσπασματική». (Βλ. *Εγώ ειμί πτωχός και πένης*, Αθήνα 1988, σελ. 116). Εδώ να παρενθέσω ότι δεν κάνω κανένα πόλεμο εναντίον της Δύσης! Άλλωστε τι έχει να πάθει αυτή η Δύση από τον πόλεμό μας; Ο όποιος πόλεμος επιβάλλεται να γίνει εναντίον των ξενόφοβων και των ξενομανών, που στερούμενοι την πολιτιστική τους ταυτότητα – όπως την καθόρισα βέβαια παραπάνω – «δεν έχουν δική τους σκέψη».

Συνεχίζω με το Σεφέρη – έχω μεγάλη συμπάθεια προς τους καλλιτέχνες, που προφανώς και αυτοί, πέρα από τη δημιουργική τους ευαισθησία, ασχολούνται σοβαρά με την ιστορία – που μας λέει: «Τι τα θέλεις, είμαστε ένας λαός με μεγάλους πατέρες της εκκλησίας, αλλά σήμερα χωρίς μυστικούς· με μεγάλη προσήλωση στο αίσθημα και στις ιδέες, αλλά μας αρέσει να δίνουμε και στα πιο αφηρημένα μια μορφή οικειότητας, πράγμα που ένας χριστιανός της δύσης θα το έλεγε ίσως ειδωλολατρεία». (Βλ. «Γράμμα σ' έναν ξένο φίλο», *Δοκιμές*, Δεύτερος τόμος, Αθήνα [5]1984, σελ. 14). Εδώ ο Σεφέρης, ως μη θρεμμένος με «ομολογιακή» ορθόδοξη ιδεολογία, με τη δική του έρευνα κατάλαβε πως θεολογία και πατέρες είναι άρρηκτα συνυφασμένα με τα πιο ζωντανά και οικεία πράγματα. Αυτό λέει η θεολογία της Ορθοδοξίας: ενωμένες είναι οι ιδέες και τα αισθήματα, η αλήθεια και η αγαθότητα, η γνώση και η πράξη!

Προφανώς αποξενωμένοι από την αλήθεια και τη ζωή, φτάσαμε στο απίστευτο σημείο ένας τόσο θαυμαστός, τω όντι χαλκέντερος και σεβαστός θεολόγος, ο αείμνηστος Π. Τρεμπέλας, απαραίτητα και αυτός θρεμμένος με «ομολογιακή» επιστήμη, και του οποίου η Δογματική μεταφράστηκε ως ορθόδοξη, να μην ξέρει καν τι ήταν ο Γρηγόριος Παλαμάς, και μάλιστα να μας λέει ότι η Αγία Γραφή κάνει την Εκκλησία, και όχι το αντίστροφο, και ότι η αποφατική θεολογία είναι αίρεση! Εδώ να σημειώσω με ιδιαίτερη έμφαση ότι δεν κρίνω τον Τρεμπέλα «ομολογιακά», αλλά καθαρώς επιστημονικά.

Εξάλλου στην Παιδεία μας το λεγόμενο μάθημα των θρησκευτικών έχει πέρα για πέρα αναιμικό και εσφαλμένο περιεχόμενο. Τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σ' ένα καλούπι του προγράμματος των «ομολογιακών» μας θεολογικών σχολών καταρτίζουμε συνεχώς και το πρόγραμμα των θρησκευτικών μαθημάτων. Και είναι υποχρεωμένα τα Ελληνόπουλα να μάθουν περιληπτικά, πότε με λίγη και πότε με περισσότερη επιτυχία στην παιδαγωγική προσφορά

της ύλης, ολάκερη τη δική μας πανεπιστημιακή θεολογία – και μάλιστα στα όρια μιας κακέκτυπης ιδιωτικής θρησκείας (Privatreligion). Όμως το σύγχρονο σχολείο ορθά δεν στέργει τέτοια πρόχειρα κατασκευάσματα, ανεξάρτητα από μερικά πολύ ωραία εγχειρίδια που έχουν γραφτεί στα τελευταία χρόνια. Το μάθημα των θρησκευτικών, προσφέροντας την αγωγή που επιβάλλει το Σύνταγμα, οφείλει να είναι πολιτιστικό και οικουμενικό βάσει των μνημείων της ελληνορθόδοξης παράδοσης, ακόμη και της ευρύτερης άλλων λαών. Μέσω των μνημείων, κυρίως αριστουργηματικών κειμένων, όπως στα φιλολογικά μαθήματα, πρέπει να γίνεται η αγωγή, και όχι με αφηρημένες και αποσπασματικές ιδέες, ηθικολογίες και ανιστόρητες πληροφορίες. Με το Ψαλτήρι οι Μακρυγιάννηδες ήξεραν περισσότερα θρησκευτικά από τους σημερινούς νέους, που επί 12 χρόνια μαθαίνουν την περίληψη της πανεπιστημιακής μας «ομολογιακής» θεολογίας! Χωρίς να θέλω να γίνω «μάντις κακών», αν hic et nunc δεν σκεφτούμε αμέσως ένα νέο ξεκίνημα, αργότερα θα βρεθούμε σε ανομολόγητες και οδυνηρές εκπλήξεις.

Γ΄

Ζούμε μια παράξενα κοσμογονική εποχή· ενώ φουντώνουν οι εθνικές και εθνικιστικές ιδεολογίες – ωστόσο από γεννησιμιού τους ήταν πάντοτε καλά – συνάμα έχουμε τα προανακρούσματα οικουμενικών ενώσεων και ευρύτερων συνασπισμών. Άλλωστε ως προς τη μοίρα της ηπείρου μας οδεύουμε σε μια Ενωμένη Ευρώπη. Επομένως μοιραία η δυτική οικουμενικότητα και ο «πολιτιστικός της ιμπεριαλισμός» αναμετριέται με τη δική μας ελληνορθόδοξη οικουμενικότητα. (Βλ. Μάριος Π. Μπέγζος, *Η μεταφυσική της ουσιοκρατίας στο Μεσαίωνα και η εκκοσμίκευση,* Αθήνα 1989, σελ. 48-53). Έτσι το παιχνίδι θα κριθεί σε μια Ενωμένη Ευρώπη, ακόμη και ανθρωπότητα. Δεν μας σώζει μήτε ο εθνικισμός μας μήτε η κακέκτυπη προοδευτικότητά μας μήτε το φιλότιμό μας. Μονάχα το δημιουργικό οικουμενικό πνεύμα, ως ακέραιη πολιτιστική ταυτότητα της βυζαντινής Ορθοδοξίας μπορεί να προσλάβει, να αφομοιώσει και να δώσει στοιχεία σε τούτη την ιμπεριαλιστική οικουμένη. Βέβαια ο οικουμενικός βυζαντινός πολιτισμός ποτέ δεν ήταν εγκλωβισμένος σε εθνικά όρια. Αλλά το ερώτημα μένει: μπορούμε να λειτουργήσουμε ως Βυζαντινοί; Και όταν λέμε ως Βυζαντινοί, εξάπαντος εννοούμε το ως Έλληνες! Γόνιμο ερώτημα, που αξίζει να μας προβληματίσει στο έπακρο. Άλλωστε αν ανακαλύψουμε ότι, παρ' όλους τους θρήνους και τους οδυρμούς μας, έχουμε ακόμη ζωντανά κύτταρα ενός οικουμενικού πολιτισμού, θα τα διαπιστώσουμε εύκολα και στα σπλάχνα της δυτικής Χριστιανοσύνης. Γιατί και σ' αυτή το βυζαντινό οικουμενικό πνεύμα, όπως στους Σλάβους, χωρίς επεκτατισμούς, είχε δώσει τους χυμούς του.

Σήμερα μπροστά στην κατάρρευση όλων των ιδεολογιών προβάλλεται το αίτημα ενός νέου ουμανισμού, που να συνέχει τη διαμορφωνόμενη οικουμένη. Ωστόσο τα όποια οράματα του όποιου ουμανισμού τι μπορούν να κάνουν σ' έναν πολιτισμό, όπου οξύνεται στο έπακρο η εγωκεντρικότητα και δεσπόζει στον τρόπο ζωής όχι απλώς το ιδανικό της κατανάλωσης αλλά της προκλητικής σπατάλης; Η Ορθοδοξία, όπως και άλλα πολιτιστικά στοιχεία της Ανατολής, μπορουν να σώσουν αυτά τα

εσχατολογικά οράματα με το ασκητικό ήθος. Αν δεν περιοριστούμε στα απαραίτητα για τη χαρά της ζωής και της δημιουργίας, δικαίωμα όλων των λογικών πλασμάτων, με άσκηση ανθρωπιάς και αγάπης, κάθε εσχατολογία και μελλοντολογία είναι κενή φλυαρία. Χωρίς άσκηση ο άνθρωπος χάνει τα οράματα του μέλλοντος και μεταβάλλεται σε αρπακτικό θηρίο του παρόντος. Εξάλλου η άσκηση μπορεί να μας σώσει και από κάθε υποκριτικό ηθικισμό, τον οποίο αφού τον διώχνουμε από την πόρτα, τον μπάζουμε από το παράθυρο με το προσωπείο του κοινωνισμού.

Η παράδοση λοιπόν ως τρόπος ζωής ανανεωνόμενος μας σώζει από τον ηθικισμό· η άσκηση απομακρύνει και εξοντώνει την υποκρισία και την αρπακτική βουλιμία. Ο άνθρωπος δεν διορθώνεται με λόγια· διαφορετικά θα τον διόρθωναν οι δάσκαλοι και οι ιεροκήρυκες. Χωρίς ζωντανή παράδοση, με την ποικιλία των χαρισμάτων και την άσκηση, οδηγούμαστε στον ολοκληρωτισμό του συστήματος G. Orwell! Όλα τα ολοκληρωτικά συστήματα μιλάνε για μετα-ιστορίες. Η ζωντανή πολιτιστική οικουμενικότητα όμως κάνει λόγο για δυναμική πορεία και αλλαγή. Αλλά η παράδοση είναι ένα πολύ σοβαρό πράγμα, που δεν θα μπορούσαμε να το εμπιστευτούμε στους λεγόμενους συντηρητικούς, αλλά μήτε και στους μανιχαϊστές και αντιπαραδοσιακούς προοδευτικούς.

Κατά κανένα τρόπο δεν θα ήταν επιτρεπτό να μη δούμε τη δημιουργική δύναμη στην πορεία μιας πάντοτε ζωντανής και οικουμενικής παράδοσης. Η οικουμενικότητα, ο ρεαλισμός, η ασκητικότητα και ο συνεκτικός ιστός της αγάπης, στην κίνηση μιας ελεύθερης πορείας και στην πραγμάτωση μιας ποικιλομορφίας και ενός πλουραλισμού, είναι οι καρποί της υγιούς και ζωντανής παράδοσης. Και στην προκειμένη περίπτωση τυχαία δεν κλείνω τούτη την πραγμάτευση με τα σοφά λόγια ενός δυτικού θεολόγου, του Jürgen Moltmann:

«Χωρίς ζωντανή σχέση προς τις δυνατότητες και τα προβλήματα του σημερινού ανθρώπου η χριστιανική θεολογία γίνεται στείρα και ασήμαντη. Αλλά χωρίς σχέση προς τη χριστιανική παράδοση γίνεται καιροσκοπική και άκριτη». (Βλ. Was ist heute Theologie? Freiburg im Br. 1988, σελ. 59).

Οικολογία και Θεολογία.
Σκέψεις για κάτι καινούργιο στη Θεολογία μας

Σάββας Αγουρίδης

Είναι ενθαρρυντικό το γεγονός ότι άρχισε κάτι να κινείται και σ' εμάς στον τομέα σχέσεων Οικολογίας και Θεολογίας. Πέρυσι, ο τότε Οικουμενικός Πατριάρχης εξαπέστειλε Εγκύκλιο, ορίζοντας την πρώτη Κυριακή του Σεπτεμβρίου ως ημέρα οικολογικής περισυλλογής για τους Ορθόδοξους χριστιανούς· κι εφέτος η Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης συγκάλεσε σχετικό Συνέδριο, όπως διάβασαμε στις εφημερίδες. Είναι ευχάριστο πως κάτι άρχισε να κινείται, γιατί έχουμε πολύ καθυστερήσει στον τομέα αυτό. Από όσο ξέρω, υπάρχει γενικότερη καθυστέρηση στη χριστιανική Θεολογία, στον τομέα αυτό, με εξαίρεση, όσο μπορώ να κρίνω, τον αμερικάνικο Καθολικισμό. Σ' εμάς έχουν γίνει κάποιες αρχές· απλώς, για παράδειγμα, αναφέρω τις μελέτες των συναδέλφων Ηλία Οικονόμου («Ορθοδοξία και Οικολογία», Αθήναι 1989) και Ιωάννη Γαλάνη («Η Σύγχρονη Οικολογική Κρίση και οι Τρεις Ιεράρχες», Λόγος Πανηγυρικός..., Θεσσαλονίκη 1990), καθώς και τις δικές μου («Θρησκευτικές Δοξασίες και Φυσικό Περιβάλλον», 1988· «Εκκλησίες και Οικολογία», 1990, αμφότερες στο «Οράματα και Πράγματα», Αθήνα 1991, σελ. 354-362).

Η Εκκλησία, και στην περίπτωση της Οικολογικής επανάστασης, κινδυνεύει να πάθει τα ίδια που έγιναν με τη βιομηχανική, την αστική και τη σοσιαλιστική επανάσταση: να βρεθεί δηλ. εντελώς ανέτοιμη. Γιατί η αποτελεσματική προετοιμασία για πολύ ριζικές αλλαγές στην ανθρώπινη σκέψη δεν είναι εύκολη και απλή διαδικασία· απαιτεί σοβαρές θεολογικές αναπροσαρμογές και μεγάλης εκτάσεως ζυμώσεις μέσα στο εκκλησιαστικό σώμα– πράγματα που απαιτούν σκληρούς αγώνες και πολλές θυσίες.

Έπειτα, δεν πρέπει να λησμονάμε, πως και στη νέα τεχνολογική και οικολογική περίοδο μπήκαμε οι χριστιανοί θεολόγοι σαν κατηγορούμενοι των οικολόγων, οι οποίοι στόχο της πολεμικής των έκαναν βέβαια την ανεξέλεγκτη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και το γιγαντισμό της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών στο Βόρειο Ημισφαίριο, αλλά και την απουσία ιδεολογικών χαλινών στην πορεία αυτή. Αυτή η πολεμική στάση του οικολογικού κινήματος εκδηλώθηκε, στο θρησκευτικό χώρο, κυρίως εναντίον του Χριστιανισμού, με την έννοια πως όχι μόνο δεν εμπόδισε αλλά και ενίσχυσε την αλόγιστη κυριαρχική στάση του Δυτικού ανθρώπου απέναντι στη φύση. Η κριτική αυτή, όπως ήταν φυσικό, είχε επιπτώσεις στη χριστιανική θεολογική σκέψη. Έτσι π.χ. ο Lynn White στο δοκίμιό του «Οι ιστορικές ρίζες της Οικολογικής Κρίσης» (βλ. περιοδικό Science 155 του 1967, σελ. 1203-7) κατηγορεί τις ιουδαιοχριστιανικές ανθρωποκεντρικές θέσεις γιατί υποστήριξαν τη Δυτική επι-

θετικότητα κατά της φύσης. Ορισμένοι θεολόγοι αποδέχτηκαν γενικά την άποψη αυτή, ενώ άλλοι την απέκρουσαν. Είναι, βέβαια, γεγονός πως όλοι οι χριστιανοί, Δυτικοί και Ανατολικοί, δεχόμαστε κάποιο βαθμό διάστασης του Θεού προς τη φύση και τον άνθρωπο, αλλά και του ανθρώπου προς το Θεό και προς τη φύση. Η διδασκαλία αυτή αναπτύχθηκε ιδίως στον Προτεσταντισμό του 17ου και 18ου αιώνα, αλλά τονίστηκε και από την προτεσταντική Νεορθοδοξία κατά τον αιώνα μας.

Πράγματι, διαβάζοντας κανείς στο βιβλίο της Γένεσης τις δύο διηγήσεις περί δημιουργίας (κεφ 1,1 - 2,4α και 2, 4β-2,7) σαν εισαγωγές στην ιστορία της δημιουργίας του ανθρώπου και της πτώσης του μέσα στον παράδεισο της Εδέμ, παρατηρεί τα εξής: 1) Ο Θεός καθυποτάσσει τη φύση, ιδιαίτερα το υγρό στοιχείο, μέσα σ' αυτή και επιβάλλει ορισμένη τάξη, έτσι ώστε όλα να είναι κατάλληλα για να ζήσει ο άνθρωπος επι της γης (έχουμε δηλ. ανθρωποκεντρική αντίληψη για τη φύση). 2) Ο άνθρωπος δημιουργείται κατ' εικόνα και ομοίωση του Δημιουργού, ασφαλώς με την έννοια του εκπροσώπου της θείας κυριαρχίας και εξουσίας πάνω στην κτίση («... και κατακυριεύσατε αυτής και άρχετε των ιχθύων της θαλάσσης... Ιδού δέκωκα υμίν πάντα χόρτον... και παν ξύλον...» 1, 27-30). Αυτή την κυριαρχία του επί του ζωϊκού κόσμου δείχνει ο άνθρωπος, όταν αυτός δίνει ονόματα στα ζώα (2, 19 εξ.).

Η διήγηση αυτή έχει στο σύνολό της ανθρωποκεντρική κατεύθυνση, παρά το γεγονός ότι ο Θεός μένει «ο κύριος» επί του κόσμου και δεν αφήνει να εννοήσουμε ως επιτρεπτές οποιεσδήποτε αυθαιρεσίες ή καταχρήσεις του ανθρώπου επί της φύσης. Η εικόνα αυτή μπερδεύεται λίγο, όταν ο Θεός στη συνέχεια, με την επίπονη εργασία του άντρα γεωργού και τους πόνους της γυναίκας στη γέννα αφενός και με τον Κατακλυσμό αφετέρου, χρησιμοποιεί τη φύση για να τιμωρήσει τον άνθρωπο. ΄Ομως, πέρα από αυτά, η φύση, μέσα στην εμπειρία του ανθρώπου, γίνεται, κατά τη Βίβλο, κάποια ανταγωνίστρια του Θεού, όταν οι άνθρωποι λατρεύουν «τη κτίσει παρά τον κτίσαντα» (Ρωμ. 1, 25), και παρουσιάζεται επίσης τώρα υποταγμένη στη «ματαιότητα» και στη «φθορά» όχι από δική της θέληση, όπως έγινε με τον άνθρωπο, «αλλά διά τον υποτάξαντα», ό,τι κι αν σημαίνει το τελευταίο αυτό· αυτή η φύση, που τώρα «συστενάζει και συνωδίνει» με τον άνθρωπο στον αγώνα για ελευθερία και σωτηρία, αυτή η φύση ζει, όπως κι ο άνθρωπος, «επ' ελπίδι» ότι «ελευθερωθήσεται από της δουλείας της φθοράς εις την ελευθερίαν της δόξης των τέκνων του Θεού» (Ρωμ 8, 20-22). ΄Ο,τι μπορεί, νομίζω, να συναχθεί από τα παραπάνω, στο σύνολό τους, είναι η δυναμική σχέση μεταξύ Θεού – ανθρώπου – κτίσης. Παρόλη όμως την ανθρωποκεντρική κατεύθυνση αυτού του συστήματος σκέψης, δεν μπορεί κανείς να συναγάγει ευθύνες του Χριστιανισμού ειδικά για την οικολογική κρίση της εποχής μας.

Είναι ασφαλώς σοβαρότερη η απομέρους των οικολόγων επίκριση της θρησκείας γενικότερα και του Χριστιανισμού ειδικότερα, γιατί μέσα στο βίωμα του Θεού από τον άνθρωπο τόνισε την *ανοδική* ή *κάθετη* κατεύθυνση, τοποθετώντας έτσι το κέντρο του ενδιαφέροντος του ανθρώπου μακριά από το φυσικό και κοινωνικό του περίγυρο. Θα μπορούσε, μάλιστα, να πει κανείς πως όσο πιο προβληματικές και αρνητικές γίνονται για τον άνθρωπο οι σχέσεις του με τη φύση και την

κοινωνία τόσο περισσότερο θεριεύει μέσα του η επιθυμία για μυστική ένωση με το Θεό. Η αφοσίωση στο Θεό έγινε έτσι αντιστρόφως ανάλογη προς την αφοσίωση του ανθρώπου προς τη φύση και την κοινωνία.

Βέβαια, οι βιβλικοί θεολόγοι οποιασδήποτε Ομολογίας ξέρουν πως στη θρησκεία της Π. Διαθήκης και του αρχικού Χριστιανισμού η θερμή πίστη στο Θεό και το σχεδιό Του για τον κόσμο τίποτε δεν εμπόδιζε την ανάπτυξη της οριζόντιας και εσχατολογικής διάστασης της θρησκευτικής ύπαρξης του ανθρώπου με τη «διακονία» προς τον κόσμο και την έντονη ελπίδα για αλλαγή κοινωνίας και φύσης, σύμφωνα με τη θεία υπόσχεση για «καινή γη και καινό ουρανό». Η αλήθεια πάντως είναι, όπως παρατηρεί και ο O. Cullmann («Χριστός και Χρόνος», μετάφρ. Παλ. Κουμάντου, έκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 1981, σελ. 66 εξ.), ότι η οριζόντια αυτή διάσταση από το κέντρο απευθύνθηκε σιγά-σιγά στην περιφέρεια, ενώ συγχρόνως τονιζόταν στη Θεολογία η ελληνιστική πλατωνίζουσα άποψη της κάθετης ατομικίζουσας διάστασης.

Στην οικολογική πρόκληση πολλοί θεολόγοι ανταποκρίνονται θετικά με την έννοια ότι αναζητούν, πράγματι, σημεία συνάντησης με τους οικολόγους. Άλλοι συνάδελφοι νιώθουν λίγο πιο άνετα, αφού πιστεύουν πως στη χριστιανική παράδοση ανακαλύπτουν μια αμφίρροπη οικολογική τοποθέτηση: μια *ανοδική*, όπως αυτή που αναφέραμε παραπάνω, και μια άλλη αμφίρροπη (ambiguous) που είναι «οικολογικά προσανατολισμένη» και στηρίζεται στη σύμπραξη θείου και ανθρώπινου παράγοντα με τη φύση. Βλ. π.χ. τη μελέτη του ρωμαιοκαθολικού H. Paul Santmire, «The Travail of Nature: The Ambiguous Ecological Promise of Christian Theology», Philadelphia, Fortness Press, 1985. Οι Καθολικοί θεολόγοι ψάχνουν μέσα στην παράδοση για κάποιο προστάτη ενός σύγχρονου χριστιανικού οικολογικού συστήματος. Ο Santmire προτείνει επί του προκειμένου τον Αυγουστίνο, ο οποίος μιλάει για το Θεό ως το Αγαθό που ικανοποιεί την ανθρώπινη ψυχή, ενώ σε κάποια μεταγενέστερα έργα του εξαίρεται η αγαθότητα του Θεού, όπως εκφράζεται μέσω της Δημιουργίας. Έτσι, παράλληλα, ο Αυγουστίνος ενώ αρχικά δίνει όλη την έμφαση στην ένωση του ατόμου με το Θεό (unio mystica), σε μεταγενέστερα έργα του η δοξασμένη ζωή του πιστού δεν είναι τόσο η ένωση με το Θεό αλλά η vita socialis sanctorum. Το συμπέρασμα που μένει στον αναγνώστη μετά τη μελέτη των απόψεων αυτών του Santmire είναι ότι οποιαδήποτε ενδοκοσμική πνευματικότητα στον Αυγουστίνο παρερμηνεύει μάλλον τη θεολογική του πρόθεση.

Διαφορετική είναι επί του προκειμένου η περίπτωση του αγίου Φραγκίσκου της Ασσίζης. Ο Φραγκίσκος έγινε το καταφύγιο των χριστιανών οικολόγων. Όλοι οι βιογράφοι, ιδίως οι νεότεροι, κάνουν λόγο περί nature mysticism του αγίου. Ο Φραγκίσκος συνθέτει στοιχεία από τη μεσαιωνική ασκητική πνευματικότητα και αγιολογία: πρωτογενή στοιχεία ενός μυστικισμού της φύσης, εκπληκτική εξοικείωση με τα όντα μέσα στη φύση, αίσθημα για την αγαθότητα της φύσης. Μερικοί σύγχρονοι βιογράφοι τονίζουν πως ο άγιος αυτός συνιστά ξέσπασμα θρησκευτικής θετικής αντίδρασης προς τη φύση μέσα από ένα μεσαιωνικό ασκητισμό με διφορούμενη τοποθέτηση προς το φυσικό κόσμο. Κάποιοι άλλοι μιλούν, βέβαια, για συναισθημα-

τική ρομαντική αντιμετώπιση της ζωής. Παρατρέχουμε όλα αυτά, γιατί η άποψη περί του Φραγκίσκου που παρουσιάζει για μας ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι αυτή του Leonardo Boff, κατά την οποία ο σεβασμός του αγίου προς τον κτιστό κόσμο είχε τις ρίζες του στο πιο αυστηρό είδος ασκητισμού. Δοκίμασε πρώτα τη ζωή του σε κοινωνία με τους φτωχούς (minores) και σύνδεσε την «κοινωνία» προς τους ανθρώπους με την «κοινωνία» προς τη φύση. Η παρατήρηση αυτή του Boff έχει σημασία και για πολλούς ασκητές της Ανατολικής Εκκλησίας. Πολλοί δικοί μας ασκητές, απογοητευμένοι από μια εξουσιαστική Εκκλησία που όλο και περισσότερο πλούτιζε, έφευγαν στην έρημο για να σωθούν, και εκεί, παραδόξως, ανακάλυπταν κάποιο είδος συγγένειας με τη φύση, ζωντανή ή νεκρή, ένα είδος συναδέλφωσης με την υπόλοιπη κτίση. Το θέμα αυτό –είναι πια καιρός– πρέπει να γίνει αντικείμενο επιστημονικής έρευνας. Επ' αυτού πρέπει να γραφούν κάποιες διδακτορικές διατριβές στις Σχολές μας.

Ιδιαίτερα τονίζεται από τον Boff η συνείδηση του «προϋποθετού» (Iffness) της υπάρξεως των ασκητών σαν το Φραγκίσκο: Η πηγή και το θεμέλιο της ύπαρξής τους δεν υπάρχει μέσα στους ίδιους, και γι' αυτό καταλαβαίνουν πόσο φτωχός είναι ο άνθρωπος. Μόνο ο πραγματικά expropriatus, αυτός που δεν έχει κυριολεκτικά τίποτε, αυτός μπορεί να γίνει frater όλων, ανθρώπων και φύσης.

Την εξάρτηση του Αγίου Φραγκίσκου από Σουφικά ισλαμικά πρότυπα τονίζει ο Ιντρίς Χαν («Οι Διδασκαλίες των Σούφι», μετάφραση από τα αγγλικά, έκδ. Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1981, σελ. 224 εξ.). Όπως και αν έχει το θέμα αυτό, το σημαντικό είναι ότι πραγματικά παράλληλα μυστικισμού της φύσης συναντάμε και στον ισλαμικό ασκητισμό, δάνεια, κατά πάσα πιθανότητα, από χριστιανούς ασκητές (βλ. ό.π., ιδίως αυτά από τη σελ. 359 εξ.).

Μέχρις εδώ αναφερθήκαμε σε κάποια βασικά προβλήματα μεταξύ Οικολογίας και Θεολογίας, καθώς και σε κάποιες θεολογικές απόπειρες συμφιλίωσης των δύο. Αυτά όμως δεν μπορούν να εκτιμηθούν όπως πρέπει, αν δε ληφθεί σοβαρά υπόψη η αιχμή της επιχειρηματολογίας των οικολόγων, η οποία καταλήγει στην άμεση ανάγκη δημιουργίας ενός ενδοκόσμιου «ασκητισμού» σήμερα. Ιδιαίτερα η *Deep Ecology* (κράμα επιστήμης και φιλοσοφίας), με βάση τη *«βιοκεντρική ισότητα»*, αναγνώριση δηλ. ίσων δικαιωμάτων σε κάθε ύπαρξη, ζωντανή ή νεκρή, μέσα στον πλανήτη μας, ισχυρίζεται ότι οι πάντες και τα πάντα πετυχαίνουν την αυτοπραγμάτωσή τους μέσα σε μια ευρύτερη αυτοπραγμάτωση του κόσμου. Στόχοι της *Deep Ecology* είναι η διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας και της ιδιαιτερότητας των ποικίλων μορφών υπάρξεως μέσα στη φύση, της ιδιαιτερότητας όλων των πολιτισμών, η δημιουργία στον οικονομικό τομέα ενός standard «ζωτικών αναγκών» και ενός «μέτρου ποιότητας ζωής» που θα βοηθήσουν μια συγκρατημένη οικονομική ανάπτυξη, έτσι που το περίσσευμα των πλουσιότερων χωρών να διατεθεί στον Τρίτο Κόσμο σαν εξισορρόπηση. Το σύμπλεγμα αυτών των απαιτήσεων συνιστά την ουσία ενός «Σύγχρονου ασκητισμού», που πρέπει να υιοθετήσουν οι πάντες, για να σωθούμε κι εμείς και ο πλανήτης μας. Αφού όλα μέσα στη φύση αλληλοεξαρτώνται, όλα είναι το ίδιο «ιερά», τίποτε δεν είναι ανώτερο από ο,τιδήποτε άλλο. Η οικολογική αυτή Σχολή

μας βοηθάει πράγματι, να δούμε τη ζωή ως κάτι συνολικό, ταιριάζει όμως περισσότερο στις περί κόσμου αντιλήψεις των Ανατολικών λαών και θρησκειών.

Άλλες όμως μετριοπαθέστερες απόψεις προτείνουν άλλες Σχολές οικολόγων, με βάση μια φιλοσοφία ή στάση ζωής, που είναι γενικότερα σύμφωνη προς την ελληνική και την ιουδαιοχριστιανική παράδοση, αποδεχόμενοι την υπεροχή αλλά ταυτόχρονα και την τεράστια ευθύνη του ανθρώπου για τη συντήρηση του «συστήματος» στον πλανήτη μας. Ο σύγχρονος «ασκητισμός» που προτείνεται από την πλευρά αυτή σαν φάρμακο για την οικολογική κρίση δεν έχει καμιά σχέση με το σεξ αλλά με τη μόρφωση μέσα μας του ενστίκτου και του μέτρου, έτσι που να χαιρόμαστε τη ζωή μας χωρίς να καταστρέφουμε τη φύση και το συνάνθρωπο.

Η «άσκηση» αυτή είναι πολύ δύσκολη, γι' αυτό τα εμπόδια που συναντάει από τα μεγάλα συμφέροντα είναι πολλά. Για να ξεπεραστούν τα εμπόδια των μεγάλων συμφερόντων απαιτείται η εξάπλωση της επιστημονικής γνώσης περί της σχέσης μας με το περιβάλλον, φυσικό και κοινωνικό, καθώς και η ευρύτερη συνειδητοποίηση της φανερής και της υπόγειας βιολογικής και πνευματικής διαδρομής που μας συνδέει με τον κόσμο γύρω μας. Όλοι οι οικολόγοι τελικά τονίζουν, όπως οι υπερασπιστές της *Deep Ecology*, το σεβασμό όλων των μορφών ζωής, όλων των πολιτιστικών διαφορών και των αξιών που εκπροσωπούν, μιας νέας ποιότητας ζωής αντί του per capita εισοδήματος, περί «ζωτικών αναγκών» κτλ.

Το πρόβλημα για τη Θεολογία είναι πως όλοι οι οικολόγοι, ασχέτως Σχολής, είναι «βιοκεντρικά» προσανατολισμένοι, όχι θεοκεντρικά. Οποιαδήποτε θεολογική αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού –αυτό έχω συναγάγει από την όλη μελέτη του θέματος– πρέπει να έχει κάποια στηρίγματα στη χριστιανική παράδοση, αφενός, και αφετέρου είναι νομίζω αναπόφευκτος ο δανεισμός κάποιων στοιχείων από τη σύγχρονη επιστημονική Οικολογία. Και τα δύο αυτά είναι, όπως φαίνεται, απαραίτητα. Άλλωστε, ο Χριστιανισμός επιβίωσε και προχώρησε μέσα στην ιστορία μ' αυτό τον τρόπο: ετόνιζε ορισμένα στοιχεία από την παράδοσή του, ενώ συγχρόνως αφομοίωνε άλλα απέξω. Και όταν μιλάμε περί παράδοσης του Χριστιανισμού επί του προκειμένου, δεν εννοούμε μόνο κάποια στοιχεία της χριστιανικής ασκητικής πρακτικής, αλλά και τη στενά με τα στοιχεία αυτά συνδεόμενη εσχατολογική θεολογική παράδοση της Εκκλησίας. Μάλιστα, πρέπει να σημειωθεί ευθύς αμέσως πως πρόκειται για μια, αν θέλετε, ακραία όψη της εσχατολογικής διάστασης της χριστιανικής ύπαρξης, που μπορεί να εκφραστεί με την nature mysticism του αγίου Φραγκίσκου ή με την εμπειρία μιας άμεσης, χωρίς εχθρότητες εκατέρωθεν, επαφής με τη φύση σε πολλούς ασκητές της Ανατολικής Εκκλησίας. Αυτό που πρέπει να προσέξουμε είναι η μη γενίκευση αυτών των πραγμάτων, καθώς και η μη εξόγκωση της σημασίας των γεγονότων. Πρέπει, με μετρημένα τα λόγια μας, κάπως έτσι να διατυπώσουμε τα πράγματα: Η οριζόντια σημιτική εσχατολογική προοπτική κάνει με κάπως περίεργο τρόπο την εμφάνισή της στο χριστιανικό ασκητισμό, παρά το ότι ο γενικότερος θεολογικός προσανατολισμός της εποχής ωθούσε προς την κατεύθυνση μιας ελληνιστικής διάστασης για απάρνηση του κόσμου και της ιστορίας.

Αυτό ισχύει για Ανατολή και Δύση. Θα ήταν όμως σοβαρό λάθος να μη δεχτούμε

στην πραγματική του σημασία το γεγονός πως πολλοί ασκητές, μακριά από τον κόσμο, στην έρημο, ένιωθαν τόσο έντονα την πρόγευση της Βασιλείας, έτσι που να νιώθουν το γύρω κόσμο τους σαν μεταμορφωμένο ή, τέλος πάντων, σε ένα κάποιο προχωρημένο στάδιο της μεταμόρφωσης. Στην περίπτωσή τους ένιωθαν πώς πραγματοποιούνταν οι προρρήσεις των προφητών για τη συμβίωση του λιονταριού με το πρόβατο και το βόδι· έβλεπαν τον κόσμο γύρω τους σαν να είχε συμφιλιωθεί ή καθώς βάδιζε προς τη συμφιλίωση. Απλώς θυμίζω κάποιες προφητικές τέτοιες εξάρσεις: «Και συμβοσκηθήσεται λύκος μετ' αρνός, και πάρδαλις συναναπαύσεται ερίφω, και μοσχάριον και ταύρος και λέων άμα βοσκηθήσονται, και παιδίον μικρόν άξει αυτούς... και παιδίον νήπιον επί τρώγλην ασπίδων... και ου μη κακοποιήσωσιν ουδέ μη...» (Ησαΐα 11, 6-9)· «... Τότε λύκοι και άρνες βοσκηθήσονται άμα, και λέων...» (Ησ. 65, 25). Βλ. επίσης Ωσηέ 2, 30 και Ιεζ. 34, 25. Αυτές οι προφητικές εικόνες περί των εσχάτων, ως προς τις σχέσεις του ανθρώπου με τη φύση, εκφράζονται ενίοτε στον ασκητισμό με ένα είδος πρόγευσης του τέλους της σημερινής εχθρότητας.

Από τα παραπάνω συνάγεται πως η εσχατολογία πρέπει από την περιφέρεια που την απώθησε η μεσαιωνική Θεολογία να επανέλθει στο κέντρο, όπως ήταν αρχικά· γι' αυτόν, άλλωστε, το λόγο τα Μυστήρια της Εκκλησίας (Βάπτισμα, Χρίσμα, Ευχαριστία, Μετάνοια κτλ.) είναι διαποτισμένα, στα βασικά τους, από την εσχατολογική αρχική Θεολογία της Εκκλησίας. Άσχετα από το πώς ερμήνευψαν κάποιες μεταγενέστερες εποχές το νόημα κειμένων και πράξεων της Εκκλησίας. Η εσχατολογική προοπτική του κόσμου και της ιστορίας εισάγει πλάϊ στην κάθετη και μια οριζόντια διάσταση στη θεολογική σκέψη, ατενίζει συνεχώς και εντατικά προς το μέλλον, τη μετάνοια και την αλλαγή, μπορεί μάλιστα να εκτιμάει το ενδοκοσμικό και καθημερινό με την έννοια της συντήρησης της Δημιουργίας του Θεού αλλά και της αλλαγής προς τη Βασιλεία του Θεού. Σε μια τέτοια Θεολογία ο Θεός δεν είναι μόνο «ο ων και ο ην» αλλά «και ο ερχόμενος» (Αποκ. 1, 4).

Αυτή η εσχατολογική προοπτική προς τη μεταμόρφωση του κόσμου, σε συνδυασμό με τη χριστιανική ασκητική εκτίμηση για το μικρό, για το ασθενές, για το φτωχό, για το μη τιτανικό και γιγαντιαίο, μπορούν να θεμελιώσουν σταθερή και ειλικρινή συνεργασία με το Οικολογικό Κίνημα. Το σύνθημα της παγκόσμιας νεανικής επανάστασης κατά τη δεκαετία του '60: «the small is beautifull», μπορεί θαυμάσια να χρησιμοποιηθεί με οικολογικό μαζί και χριστιανικό νόημα. Ο μοντέρνος γιγαντισμός –τεχνολογικός, καταναλωτικός και στρατιωτικός– οδηγεί σε εξάντληση των πλουτοπαραγωγικών πηγών του πλανήτη, στη ρύπανση, στον κίνδυνο του πυρηνικού ολοθρεμού και στη θανατερή απομίμηση του υπανάπτυκτου Νότου από τον πλούσιο Βορρά. Οι καιροί δεν είναι μενετοί. Σε παλαιότερους αιώνες ο ασκητισμός ήταν επιλογή μιας μικρής μερίδας πνευματικών ανθρώπων της Εκκλησίας· σήμερα –άσχετα από αυτό τον παραδοσιακό μοναχισμό– ο σύγχρονος ασκητισμός είναι ζήτημα κατήχησης και χριστιανικής ηθικής για όλους, αφού ο ίδιος ο άνθρωπος απεργάζεται την καταστροφή του κόσμου και του είδους μας. Τα πράγματα, βέβαια, και με τη νέα χριστιανική ασκητική, δεν είναι τόσο απλά. Πρόκειται για καλλιέργεια νέας

συνείδησης περί του κόσμου, νέα ευαισθησία, που τον καταλαβαίνει σαν δώρο, σαν δυνατότητα που προσφέρει ο Θεός στα παιδιά Του, σαν αντικείμενο αγάπης από το Θεό και από τον άνθρωπο. Δεν πρόκειται για νέο τύπο ιδεαλισμού και ρομαντισμού, αφού ο κόσμος είναι δώρο αλλά μαζί και *δυνατότητα*, με την έννοια της επιβίωσης αλλά και της μεταμόρφωσης και της Εκκλησίας. Οφείλουμε να προχωρήσουμε προς αυτό τον εσχατολογικό νέο ασκητισμό, άσχετα με ό,τι θα απαιτηθεί κατά την πορεία αυτή να αφομοιώσουμε από τη σύγχρονη Οικολογική επιστήμη.

Πρόκειται για νέο τρόπο σκέψης, που για τους χριστιανούς μπορεί να θεωρηθεί συμπλήρωση, συστηματοποίηση και βελτίωση κάποιων στοιχείων της Παράδοσης. Η νέα αυτή σκέψη κινείται διαλογικά μεταξύ μέρους και όλου, αρχίζοντας από το μέρος που ονομάζεται Εγώ. Ο διάλογος αυτός παραμένει πάντοτε στο τέλος ανοιχτός, τονίζοντας έτσι περισσότερο τη σχέση μεταξύ των διαλεγόμενων παρά την αντίθεση. Η νέα αυτή σκέψη αρνείται τον κατατεμαχισμό του κόσμου σε επιμέρους συστήματα, το διαχωρισμό του εαυτού μας από την αδρανή ύλη και τους άλλους ζώντες οργανισμούς, με τρόπο που μας απομακρύνει από αυτά· αναγνωρίζει πως κάθε μέρος του κόσμου έχει τη δική του αξία καθώς και την αξία του σε σχέση με τη σωστή λειτουργία του συνόλου. Έτσι, όλες οι καταστάσεις ύπαρξης μέσα στον κόσμο έχουν *δικαιώματα*. Μια τέτοια όμως αναγνώριση στρέφεται αμέσως εναντίον της σύγχρονης χρησιμοθηρίας σε ό,τι αφορά τη θεώρηση του φυσικού κόσμου από την άποψη των τυχόν ωφελημάτων από ένα μόνο μέρος του, την ανθρωπότητα. Η παλιότερη σκέψη έκανε συχνά το λάθος να εκλαμβάνει ένα μέρος σαν να πρόκειται για το σύνολο: pars pro toto.

Μη αντιτείνουν κάποιοι πως μια τέτοια σκέψη αύξησης του ενδιαφέροντος για τον κόσμο θα μειώσει την αγάπη για το Θεό, γιατί η ιστορία έδειξε πως ο άνθρωπος δεν αγάπησε το Θεό κυρίως επειδή αγάπησε μόνο τον ίδιο τον εαυτό του. Ο διάλογος μεταξύ Θεολογίας και Οικολογίας απομακρύνει τη σκέψη από τον εαυτό μας και τη στρέφει προς τα άλλα πλάσματα και προς την πορεία όλων μας για συνάντηση του «Ερχόμενου». Στην αποκλειστική στροφή προς τον εαυτό μας και το Εγώ μας, σαν τους αποκλειστικούς νομείς του κόσμου, εκεί είναι που χάνουμε το Θεό. Σίγουρα δεν είναι εύκολα πράγματα αυτά, αφού οι ίδιες οι Εκκλησίες μας είναι ιστορικά ιδρύματα πολύ συγκεντρωμένα στον εαυτό τους και στην ιστορία τους, κάποιο είδος pars pro toto.

Δεν υπάρχει λόγος ανησυχίας· χρειάζεται μόνο προσοχή στον τρόπο που η Θεολογία και η χριστιανική ηθική οφείλουν να αφομοιώσουν στοιχεία της νέας επιστημονικής σκέψης. Ο Χριστιανισμός επικράτησε ιστορικά σαν συγκρητική θρησκεία: «Αυτός ο συγκρητισμός, αυτή η δύναμη αφομοίωσης στοιχείων παντού και από οποιοδήποτε, υπήρξε ένα από αυτά τα κύρια μυστικά της επιτυχίας του Χριστιανισμού» (E.E. Kellet, «A Short History Religious», Pelican Books, Victoria, Australia, 1962, σελ. 268). Ακολουθεί παράδειγμα τέτοιας αφομοίωσης ελληνιστικού φιλοσοφικού υλικού από τον αρχικό Χριστιανισμό στο θέμα της «αυτάρκειας» που, βέβαια, έχει σχέση με την έμφαση της σύγχρονης Οικολογίας στις «ζωτικές ανάγκες».

Ο Τατιανός («Λόγος προς Έλληνας» 2, 29) γράφει πως ο «Διογένης, πιθάκνης (για το μικρό κρασοπίθαρο) καυχήματι την *αυτάρκειαν* σεμνυνόμενος». Η αυτάρκεια εδώ είναι η αντίδραση των Κυνικών κατά της ελληνιστικής και ρωμαϊκής πλουτοκρατικής νοοτροπίας. Ο Κλήμης («Παιδαγωγός» 1, 12) σημειώνει ότι «της λιτότητας και της ικανότητας (δηλ. της επάρκειας) μητέρα είναι η δικαιοσύνη, και τροφός ή παραμάνα είναι *η αυτάρκεια*». Και ο Χρυσόστομος, ερμηνεύοντας το Α΄ Τιμ. 6, 6, παρατηρεί: «πορισμός μέγας η ευσέβεια μετά αυταρκείας, ουχ όταν χρήματα έχη αλλ' όταν μη έχη». Μέσα στα πλαίσια της Κυνικής και Στωϊκής Φιλοσοφίας ερμηνεύονται και οι αφετηριακές καινοδιαθηκικές μαρτυρίες περί *αυτάρκειας* στο Β΄ Κορ. 9, 8 και Α΄ Τιμ. 6, 6. Δεν μπορούμε, βέβαια, στα πλαίσια αυτού του άρθρου να αποδυθούμε σε ερμηνευτική ανάλυση των χωρίων αυτών. Χαρακτηριστικά, παρατίθεται εδώ μόνο το σχόλιο του Fred. Gealy (Interpreter's Bible, 11, Abingdon Press 1955, σελ. 450 εξ.) στο Α΄ Τιμ. 6, 6-10:

«Ο πλούτος εδώ δεν είναι προνόμιο ούτε ευκαιρία αλλά, όπως στη διδασκαλία του Ιησού, είναι κίνδυνος. Οι παγίδες για την ψυχή κατά τη συσσώρευσή του είναι πολύ μεγάλες για να δώσουν οποιαδήποτε εγγύηση για τέτοιες περιπέτειες. Η άποψη αυτή περί πλούτου είναι όχι μόνο εκείνη του Ιησού αλλά και η ευρύτερα χριστιανική και Στωϊκή, και είναι διαδεδομένη στην ιστορία των θρησκειών...

Προφανώς, η ομιλία στο Α΄ Τιμ 6, 6-10 γρήγορα προσπερνάει το θέμα των αιρετικών, εξαιτίας των οποίων εισάγεται, και απευθύνεται στο χριστιανό αναγνώστη γενικά. Το γεγονός ότι ξεφεύγει ο συγγραφέας από τη συνάφεια και το ότι ο συλλογιστικός του τρόπος δεν είναι ειδικά χριστιανικός (άσχετα από τις οποιεσδήποτε παραθέσεις επιγραμμάτων που κάνει στη συνάφεια αυτή) υποβάλλουν την ιδέα πως η περικοπή αυτή είναι κάποιο Ελληνιστικό διδακτικό υλικό, που ο συγγραφέας είτε συνδέει είτε προσαρμόζει στους σκοπούς του».

Πλειάδα ολόκληρη ιδεών και θεσμών στο Χριστιανισμό σχετίζεται με αυτή την αφομοίωση προσφορών απέξω, που είτε τονίζονται και παίρνουν καίρια θέση είτε είναι καθαρά δάνεια που εντάσσονται στο σύνολο. Κι αυτό ισχύει όχι μόνο για τους αρχικούς αιώνες της Εκκλησίας αλλά για όλη την ιστορία της. Ας συλλογισθεί κανείς πόσο η Εκκλησία πάλαιψε αλλά τελικά αφομοίωσε το Κοπερνίκειο σύστημα, την Αστική επανάσταση, τις νεότερες εξελικτικές επιστημονικές θεωρίες, για να μνημονεύσουμε ελάχιστα παραδείγματα. Έχει δίκιο ο E.E. Kellet (ο.π. σελ. 571) όταν παρατηρεί πως ο Χριστιανισμός προσλαμβάνει διαφορετική όψη στις διάφορες περιοχές του κόσμου που επικρατεί: «... Η δύναμη του Χριστιανισμού έγκειται ίσως στο γεγονός ότι μπορεί να προσαρμόζεται, καλύτερα από όποιον άλλο, χωρίς να χάνει καθόλου τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά του. Από την ίδια τη φύση του είναι συμπεριληπτικός, ζωντανή και ελαστική θρησκεία. Ή μάλλον, επειδή είναι Ζωή, διατηρεί την ταυτότητά της, περνώντας από τα παιδικά χρόνια στη νεότητα και από τη νεότητα στην ενηλικίωση...».

Αναφερθήκαμε προηγουμένως στην «αυτάρκεια» σε σχέση με τις σύγχρονες απαιτήσεις των οικολόγων περί «ζωτικών αναγκών»· αυτό κάναμε όχι με την έννοια πως για το σύγχρονο Χριστιανισμό μια τέτοια αναπροσαρμογή είναι η πιο εύκολη·

ίσα-ίσα, ό,τι αφορά στην καθημερινή πρακτική ζωή των ανθρώπων, αυτό είναι από τα πιο δύσκολα. Εδώ ισχύει αυτό που ο γερμανός βιβλικός θεολόγος Gerd Theissen εμφανίζει ως εσχατολογική πρόκληση του Θεού, το στρίμωγμα αυτό που μπορεί πραγματικά να οδηγήσει σε μετάνοια τους χριστιανούς, σίγουρα όμως να τους υποχρεώσει να βγάλουν και την τελευταία μάσκα χριστιανοσύνης που τους απομένει. Πόσο δύσκολη είναι η χριστιανική ηθική προσαρμογή στις απαιτήσεις των μορφών της σύγχρονης ζωής διαπιστώνει ο οποιοσδήποτε διαβάζοντας για τις χριστιανικές αντιδράσεις στα θέματα σχέσης π.χ. κεφαλαίου και εργασίας, είτε στον Ευρωπαϊκό είτε στον Αμερικάνικο χώρο. Βλ. π.χ. το βιβλίο του W.Hudson, «Religion in America, An historical account of the development of American religious life», 3η έκδ. Scribner's Sons, N. York, 1981, ιδίως από το κεφ. XII «New Frontiers for the Churches», σελ. 239 μέχρι και το τελικό κεφ. XVII «Η στροφή προς το Συντηρητισμό στα 1970 και 1980», μέχρι τη σελ. 492. Πιάνεται η ανάσα του ανθρώπου καθώς εμπλέκεται στον αγώνα αυτό της Χριστιανοσύνης με θέματα της ανθρώπινης καθημερινότητας.

Η δική μου γενιά αλλά και οι προηγούμενες ανατράφηκαν ηθικά και χριστιανικά με τον «πόλεμο κατά της σαρκός». Το χαρακτηριστικό επί του προκειμένου εντρύφημα ήταν ο «Αόρατος Πόλεμος» του Νικόδημου του Αγιορείτη. Δε χρειάζεται να επεκταθεί κανείς σε αποδείξεις: ο ασκητισμός αυτός μερικές φορές εκφράζει κάποιο μαζοχιστικό του ανθρώπου μίσος προς τον εαυτό του, που επεκτείνεται, βέβαια, και στους άλλους και προς τον κόσμο γενικότερα εν ονόματι της αγάπης προς το Θεό. Οι Εκκλησίες ποτέ δεν προσυπέγραψαν επίσημα ένα τέτοιο είδος άσκησης· πολλές φορές όμως, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, το έθρεψαν και το ενίσχυσαν. Τι θα γίνει, σήμερα, αυτού του είδους η νοοτροπία, όταν η σκέψη μας προκαλείται να μην απορροφάται προς τον εαυτό της αλλά από καθολικότερα ενδιαφέροντα; Η σκέψη μας πρέπει να υποστεί επώδυνη αλλά αναγκαία στροφή προς *τα δικαιώματα* άλλων όντων, όχι μόνο συνανθρώπων αλλά και υπάρξεων ζωϊκών ή μή μέσα στον κόσμο. Κοντολογίς, το πράγμα παρουσιάζεται κάπως έτσι: πρέπει να «φτωχύνουμε» εμείς για να ανακτήσουν οι άλλοι και ο κόσμος τη θέση που *δικαιούνται*. Αυτό πρέπει να αναπτυχθεί θεολογικά πάνω σε γραμμές που είναι παρμένες από την Παράδοση, από τη Θεολογία της Απελευθέρωσης ή από οπουδήποτε αλλού, άσχετα από ετικέττα. Ο «αγώνας προς τη σάρκα» είναι αναγκαίος για να μη γίνεται ο άνθρωπος υποχείριος των ενστίκτων του. Όλα καλά μέχρις εδώ. Δεν πρέπει όμως να κάνουμε κι εδώ το ίδιο λάθος του pars pro toto. Ο άνθρωπος, πρωταρχικά και κύρια, πρέπει να πολεμήσει το ατομικό του, το ταξικό, το ρατσιστικό-φυλετικό, το εθνικιστικό κτλ. Εγώ του, αυτό το Εγώ που τρέφεται άνομα και άδικα σε βάρος άλλων, είτε αυτοί είναι άνθρωποι είτε άλλα όντα.

Έπειτα, με τον «πόλεμο κατά της σάρκας» σπαταλιέται ένα μεγάλο δυναμικό σε μια μονομερή κατεύθυνση, προς το σεξ, ενώ ο πόλεμος αυτός, καθολικότερα και σωστά προσανατολισμένος, μπορεί να δημιουργήσει μια νέα εποχή σύγχρονου χριστιανικού «ασκητισμού» για όλους, έγγαμους και άγαμους, ιερείς και λαϊκούς. Μάλιστα οι άγαμοι, που έχουν πάνω τους ελαφρότερα βάρη, θα μπορούσαν, σύμφω-

να με την Παράδοση, να προηγηθούν στο νέον αυτόν αγώνα. Χρειάζεται, βέβαια, για τέτοια πράγματα πίστη και σκέψη ενημερωμένη, όχι μόνο ως προς την Παράδοση αλλά και ως προς τις σύγχρονες προκλήσεις και απαιτήσεις της επιστήμης και της ζωής.

«Κιβωτός» (του γάλλου Claude Bonneau Humarot)

Για να μπορούμε να αντικρίζουμε κατάματα τα παιδιά μας*

Αλέκος Γεωργόπουλος

Α. Ο άνθρωπος σήμερα φαίνεται να έχει μπει σε μια τροχιά σύγκρουσης με τον πλανήτη ο οποίος τον φιλοξενεί. Μια σειρά λόγοι εξηγούν την κατάσταση αυτή.

1) Η ρύπανση της ατμόσφαιρας, των επιφανειακών και υπόγειων νερών και του εδάφους, καθιστά προβληματική την εκμετάλλευση των φυσικών αυτών πόρων, δημιουργώντας επίσης προβλήματα υγείας στον πληθυσμό, με τον οποίο έρχονται σε επαφή.

2) Η άλογη διαχείριση των φυσικών πόρων απειλεί με κατάρρευση τα οικοσυστήματα που παρέχουν ανανεώσιμους πόρους και με ολική έκλειψη τους μη ανανεώσιμους. Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να αποδοθεί στην μελλοντική έκλειψη των «ενεργειακών» ορυκτών πόρων (πετρελαίου, άνθρακα, ουρανίου).

3) Η πείνα ταλανίζει το ένα δισεκατομμύριο από τα πέντε του ανθρώπινου πληθυσμού και φαίνεται να εδραιώνει τη θέση της ως ενδημικού φαινομένου στον πλανήτη, καθώς μάλιστα τα νεοκαλλιεργούμενα εδάφη αυξάνουν ελάχιστα, τα φυσικά και οικονομικά όρια της εντατικής καλλιέργειας εδαφών (αύξουσα χρησιμοποίηση λιπασμάτων, φυτοφαρμάκων και νερού) φαίνεται να προσεγγίζονται ταχύτατα και το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα φαίνεται να ευνοεί τις ανισότητες σε παγκόσμιο επίπεδο.

4) Όλο και περισσότερα είδη πανίδας και χλωρίδας, εκλείπουν από το πρόσωπο της γης, πολλά ακόμη και πριν τα ανακαλύψουμε, με ποικίλες και σημαντικές συνέπειες για την επιβίωση και ευημερία του ανθρώπινου γένους. Όχι μόνο τα εξαφανιζόμενα είδη συμπαρασύρουν και άλλα είδη στην εξαφάνιση λόγω των σχέσεων αλληλεξάρτησης που χαρακτηρίζει τα φυσικά οικοσυστήματα, αλλά και ο ανθρώπινος πληθυσμός στερείται πιθανούς προμηθευτές φαρμακευτικών ουσιών, ή ακόμα και απλά χρήσιμων ουσιών (αντισυλληπτικά, κινίνη, καουτσούκ). Επίσης τα εκλείποντα είδη, στερούν από τους επιστήμονες γενετιστές τα γονίδιά τους, τα οποία

* Με τον όρο «συντήρηση της δημιουργίας», που τα τελευταία χρόνια απαντά με όλο και μεγαλύτερη συχνότητα σε θεολογικά κείμενα, σηματοδοτείται μια θεολογική προσπάθεια για την αντιμετώπιση του οικολογικού προβλήματος που απασχολεί το σύγχρονο άνθρωπο στη σχέση του με τη φύση. Πολύ πιο μπροστά, επιστήμονες άλλων κλάδων και πνευματικοί άνθρωποι, ξεκινώντας ίσως από διαφορετικές αφετηρίες και περιγράφοντας το πρόβλημα με άλλους όρους, αλλά με τους ίδιους πάντοτε στόχους και προπαντός με την ίδια αγωνία, προβληματίστηκαν γύρω από το θέμα και πρότειναν λύσεις που αφορούν άμεσα και το σύγχρονο θεολογικό προβληματισμό. Δείγμα αυτού του προβληματισμού και των σχετικών προτάσεων αποτελεί το κείμενο του Λέκτορα του Παιδαγωγικού Τμήματος Α.Π.Θ. Αλέκου Γεωργόπουλου που ακολουθεί (Σ.Σ).

θα μπορούσαν να αποτελέσουν την πρώτη ύλη για να «επαναζωτικοποιηθούν» συγγενείς ποικιλίες που καλλιεργούνται ή εκτρέφονται από τον άνθρωπο. Τα τροπικά δάση γιαυτό το λόγο ονομάζονται «δεξαμενή γονιδίων». Η υπεράσπιση επομένως της άγριας ζωής δεν περιορίζεται σε εξηγήσεις ζωοφιλίας.

5) Η χειροτέρευση της ποιότητας ζωής στον «υπό-ανάπτυξη» Νότο, έχει άμεση σχέση με την αποστράγγιση των πόρων του από το Βορρά και με το χρέος του προς αυτόν, καθώς και με το μοντέλο ανάπτυξης που εγκαθιδρύθηκε σαν το μόνο δυνατό, αυτονόητο και «σωστό». Το μοντέλο αυτό, απαιτώντας περισσότερα, μεγαλύτερα και γρηγορότερα, είναι ανεφάρμοστο σε πλανητική κλίμακα, απλούστατα διότι υπερβαίνει τα φυσικά όρια του πλανήτη.

6) Ο υπερπληθυσμός της Γης, χωρίς να θεωρείται από μόνος του, αλλά πάντα σε σχέση με τους φυσικούς πόρους της περιοχής και τους τρόπους εκμετάλλευσής τους, πρέπει να τύχει προσοχής, δεδομένου πως στο τέλος του επόμενου αιώνα η Κίνα υπολογίζεται να έχει 1,5 δισεκατομμύριο κατοίκους, η Ινδία 1,7 και η Νιγηρία 0,5. Όλος ο πλανήτης θα υποχρεωθεί να υποβαστάσει 12 δισεκατομμύρια, γεγονός όντως προβληματικό, που, συνδυαζόμενο με την έκλειψη των πρώτων υλών, τα προβλήματα ρύπανσης και με τις αναμενόμενες αλλαγές κλίματος, θα περιπλέξει τα οικολογικά πράγματα του πλανήτη.

7) Η μείωση του πάχους του στρατοσφαιρικού όζοντος, το φαινόμενο θερμοκηπίου και η καταξύλευση των τροπικών δασών είναι, τέλος, τρία προβλήματα που, αν δεν τους δοθεί προσοχή, θα επιδράσουν στο κλίμα του πλανήτη αλλάζοντάς το προς καταστάσεις που δεν είναι πλήρως διακριβωμένες.

Β. Όλα τα προηγούμενα προβλήματα, δεδομένης της παγκοσμιότητας του χαρακτήρα τους, σπρώχνουν προς μια υιοθέτηση κάποιου είδους υπερεθνικών λύσεων, που κατά πάσα πιθανότητα δεν μπορούν να είναι άλλου χαρακτήρα παρά μη βίαιοι διακανονισμοί, αυτοπεριοριστικοί ως προς ορισμένες τουλάχιστον παραμέτρους της ανάπτυξης με την μορφή που ξέραμε μέχρι σήμερα.

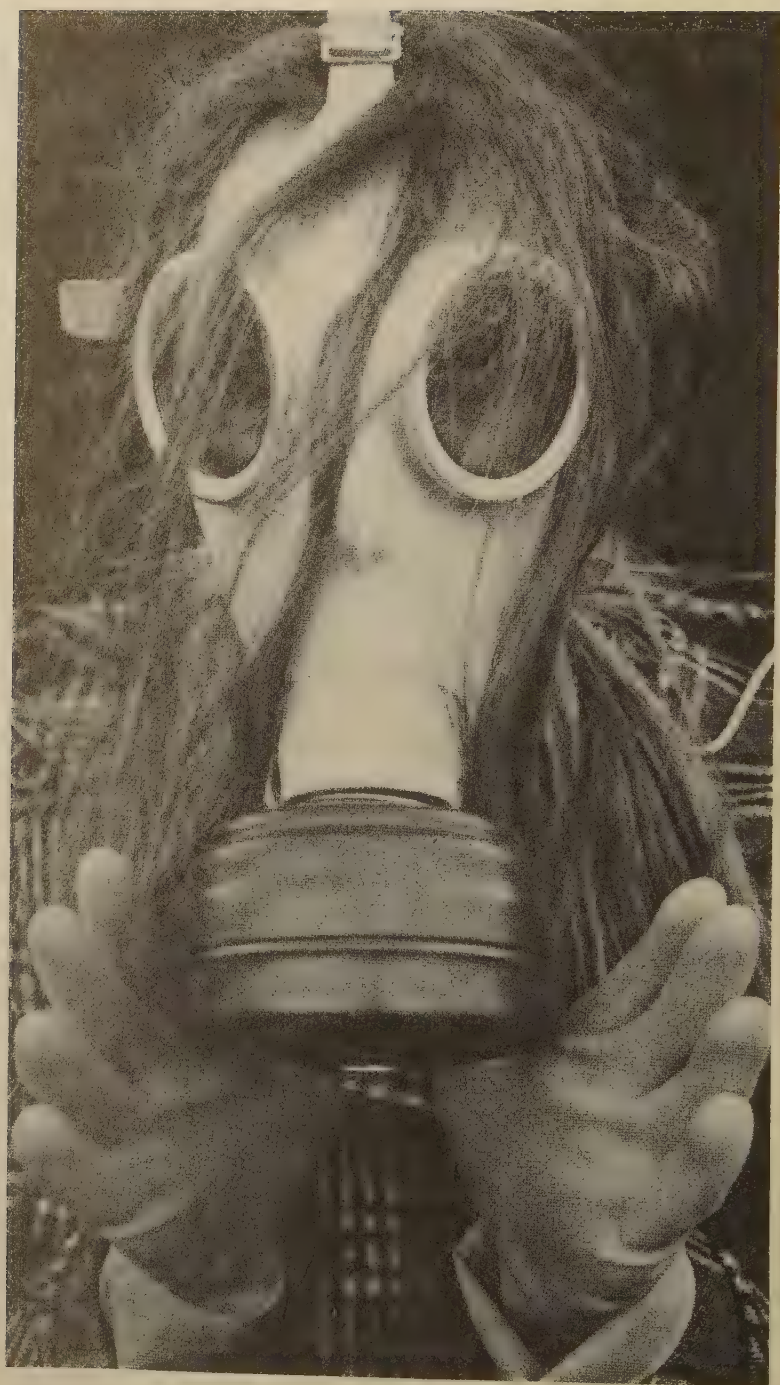
Τέτοιοι διακανονισμοί έχουν αρχίσει να επιτυγχάνονται: Το πρωτόκολλο για τη μείωση της εκπομπής θείου (1985), η συνθήκη για το δίκαιο της θάλασσας (1982), το πρωτόκολλο για το πάγωμα της παρασκευής χλωροφθορανθράκων, ενώσεων που θεωρούνται πως καταστρέφουν το όζον (1987), και το πρωτόκολλο περιβαλλοντικής προστασίας της Ανταρκτικής που απαγορεύει οποιουδήποτε είδους εξορυκτικές δραστηριότητες στο χώρο αυτό για τα επόμενα πενήντα χρόνια (1991).

Γ. Η αποσταθεροποίηση αυτή καλεί προς κάποιο είδος νέων αξιών που θα πρέπει να διέπουν τη ζωή μας, ώστε αυτή να μην έρχεται σε ρήξη με τη ζωή του πλανήτη. Η προσπάθεια για τη ριζική αυτή μεταστροφή αξιών, πρέπει να αναδιατάξει τα πεδία δραστηριοποίησης των ανθρώπων του σήμερα από αυτά της προσωπικής ανόδου μέσω πλούτου ή εξουσίας σε αυτά της αλληλεγγύης, της συλλογικότητας και της μη βίαιης επίλυσης συγκρούσεων. Είναι επείγον το κριτήριο της βιωσιμότητας (sustainability) να διαποτίσει όλες τις μελλοντικές αποφάσεις μας. Μια δραστηριότητα είναι βιώσιμη, όταν απλούστατα μπορεί να διαρκέσει επ' άπειρον. Πρέπει να ξανασκεφτούμε το ατομικό μας συμφέρον κάτω από το φως του δημόσιου συμφέ-

ροντος, των συμφερόντων των επόμενων γενιών που θα γεννηθούν στο διαστημόπλοιο-Γη, καθώς και το συμφέρον της Φύσης, όσο λιγότερο ανθρωποκεντρικά γίνεται. Στην αντίθετη άποψη που λέγει πως ο ανθρώπινος εγωισμός είναι ανίκητος, και πως άρα όλα τα προηγούμενα είναι ουτοπικά και ανεφάρμοστα, ο αντίλογος είναι ζοφερός: Ο ανθρωποκεντρισμός μας μας κάνει να ξεχνάμε πως είμαστε ένα είδος ανάμεσα στα άλλα. Ή θα προσαρμοστούμε στα δεδομένα ή θα εκλείψουμε... Όπως ακριβώς οι δεινόσαυροι...

Georg Grosz

Οι προϋποθέσεις προσφοράς σε καιρό κρίσης

Νίκος Γκλαρνέτατζης

Επειδή στις μέρες μας είναι δεδομένο να ξεκινάς κάθε απόπειρα ανάλυσης με αναφορά στην Ανατολική Ευρώπη και τις εκεί εξελίξεις, ο γράφων δεν θα αποφύγει τον πειρασμό να κάνει κι αυτός το ίδιο...

Όταν πριν από τρία χρόνια, τις μέρες της πτώσης του Ζίφκωφ στη Βουλγαρία, συζητούσα με ένα ηγετικό στέλεχος της Ecoglasnost, της κυριότερης αντιπολιτευτικής ομάδας, μου προξένησε φοβερή έκπληξη ο σκεπτικισμός και η έκδηλη απαισιοδοξία του. Εξαιτίας ίσως και της δυσκολίας να χρησιμοποιήσουμε με ακρίβεια φιλοσοφική ή και όποια άλλη ορολογία, θεώρησα καταχρηστική από μέρους του τη διαρκή χρήση του όρου «πρωτογονισμός», για να ερμηνεύσει πλείστα όσα κοινωνικά φαινόμενα. Τότε, είχα αποδώσει αυτή τη στάση του στη στασιμότητα και τη χρόνια υστέρηση της κοινωνίας από την οποία προερχόταν. Σήμερα για μια ακόμα φορά μπορώ να παραδεχτώ ότι έκανα λάθος.

Γιατί δεν είναι μονάχα το γεγονός ότι τα 2/3 του πλανήτη *ακόμα* αγωνίζονται για την επιβίωσή τους –ενώ, όπως κατά τη γνώμη μου όλα δείχνουν, οι πολύ μακρινοί μας πρόγονοι είχαν κατορθώσει να προσεγγίσουν περισσότερο από εμάς τη λύση αυτού τουλάχιστον του προβλήματος. Η πτώση του «τείχους» έφερε στην επιφάνεια καταστάσεις και από τις δυο μεριές του, που μόνο με αντίστοιχες του τέλους του μεσαίωνα μπορούν να συγκριθούν. Όχι μόνο παρουσιάζεται μια αναζωπύρωση των εθνικισμών, που θυμίζει έντονα την εποχή του Διαφωτισμού και της αυθαιρεσίας του έθνους-κράτους, αλλά πολλές φορές η συσπείρωση γύρω από τελείως εξωορθολογικά δεδομένα μας επαναφέρει σε πολύ παλαιότερες εποχές. Και αν η αντίληψη για τον αποκεκαλυμένο, μέσω της θρησκευτικής αλήθειας, ρόλο κάποιων λαών (π.χ. των Αράβων) ανάγεται στον 7ο αιώνα, η Νέα Τάξη ως επιβολή της Παγκόσμιας Ειρήνης με τη βία της δύναμης, οδηγεί τη σκέψη μας στην εποχή της Pax Romana.

Από την άλλη, όχι μόνο συνεχίζουν να υπάρχουν πλάνητες λαοί, αλλά και αυξάνουν ραγδαία: Παλαιστίνιοι, Αρμένιοι, Κούρδοι, Πορτορικανοί, Βιετναμέζοι, εξαθλιωμένοι του τρίτου κόσμου, που σήμερα ονομάζουμε «πρόσφυγες», ενώ άλλοτε τους λέγαν: «περιπλανώμενες ορδές» σπρωγμένες από την πείνα και τη βία. Τέλος όλο και περισσότεροι σήμερα περιμένουν τη μεγαλύτερη μετανάστευση φυλών από την εποχή του μεσαίωνα. Κατά περίεργη σύμπτωση, κι αυτή θα έχει το ίδιο σημείο εκκίνησης με όλες τις προηγούμενες· την περιοχή γύρω από τα Ουράλια και την Κασπία. Καινούργια τείχη, λοιπόν, υψώνονται άρον άρον στη θέση του πεσμένου και, είτε «ευγενικά» ονομάζονται «έλεγχος της μετανάστευσης» είτε –για να μην υπάρχουν και παρανοήσεις– «εξωτερικά σύνορα της ΕΟΚ».

Φυσικά όλα αυτά τα μακροκοινωνιολογικά φαινόμενα ίσως να είχαν απλώς

εγκυκλοπαιδικό ενδιαφέρον, αν δε φανέρωναν κάτι πολύ σημαντικό· την αδυναμία των κοινωνιών, και κυρίως των Δυτικών, που, αφού εν πολλοίς δημιούργησαν τα προβλήματα, αδυνατούν σήμερα να τα ελέγξουν. Και αυτό, πάντα κατά την άποψή μου, γιατί στο πολιτισμικό status αυτών των κοινωνιών διακρίνουμε σήμερα μια κυριαρχία εξωορθολογικών κριτηρίων, που τις οδηγούν σ' ένα τεχνολογικό πρωτογονισμό με έντονα παγανιστικά στοιχεία.

Εδώ ας αναφερθεί ένα παράδειγμα που, παρ' όλο τον κίνδυνο του υποκειμενισμού του, στηρίζει κάπως την άποψη περί πρωτόγονης αντιμετώπισης της πραγματικότητας, ακόμα και στο εσωτερικό «εξελιγμένων» κοινωνιών: Παρ' όλο που έχουμε δεδομένη την ανικανότητά μας να ελέγξουμε πλήρως την πυρηνική ενέργεια, εντούτοις συνειδητά τη χρησιμοποιούμε. Είναι μια δύναμη που μας ξεπερνά και λογικά, λογικότατα, είχαμε το «ατύχημα» του Τσέρνομπιλ. Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα είναι ο τρόπος που αντιμετωπίστηκε. Μετά τον πρώτο πανικό επήλθε η νηφαλιότητα μέσω ενός ακατανόητου παγανιστικού εξευμενισμού των πιθανοτήτων. Ένα στα 1000 χρόνια συμβαίνει, άρα με τη θυσία του Τσέρνομπιλ εξασφαλίσαμε 999 χρόνια εξιλασμού! Μια τέλεια εξωορθολογιστική αντιμετώπιση ενός ορθολογικότατου επιστημονικού νόμου. Αυτού της πιθανοκρατίας.

Τα παραπάνω δυστυχώς δεν αποτελούν εξαίρεση. Η αιτία θα πρέπει ίσως να αναζητηθεί στη συνήθεια της ιδεολογικής καθοδήγησης με βάση εκλαϊκευμένα επιστημονικά συμπεράσματα. Έτσι, αφού οι μεγάλες και συνολικές ντετερμινιστικές θεωρίες του περασμένου αιώνα μεταφερμένες σε κοινωνικό επίπεδο δημιούργησαν ολοκληρωτισμούς, σήμερα, η μεν απροσδιοριστία του μεταμοντερνισμού, ιδεοληπτικά εκλαϊκευμένη, οδηγεί στον κοινωνικό και πολιτικό ανταγωνισμό, η δε απόλυτη μεταβιομηχανική εξειδίκευση οδηγεί σε γενικευμένη ηλιθιότητα (π.χ. πλένουμε τα μαρούλια για να φύγουν τα μπεκερέλ!!!)

Εδώ θα μπορούσε να επισημανθεί και η καθοριστική, ως ένα σημείο, ευθύνη κάποιων τμημάτων και του θεολογικού μας χώρου. Βλέποντας το κύρος της αλήθειας τους να τραυματίζεται καίρια από τη ντετερμινιστική επέλαση, είχαν περιοριστεί στο χώρο της ηθικής συμπεριφοράς και της μεταφυσικής, καταφεύγοντας παράλληλα σε ακραία συντηρητικές κοινωνικές αντιλήψεις. Με τα πρώτα ρήγματα του μεγάλου αντιπάλου τους θεώρησαν ότι είχε έρθει η ώρα της δικαίωσης. Υιοθέτησαν, λοιπόν, τους εθνικιστικούς εφιάλτες βαπτίζοντας τους απελευθερωτικά οράματα των λαών από τον ισοπεδωτικό διεθνισμό και φενακίστηκαν με τη νεοαποκρυφιστική έξαρση, θεωρώντας τη μεταστροφή της νεολαίας στις αξίες της θρησκείας! Και τελικά, ταυτίζοντας αυθαίρετα ορθολογισμό και ορθολογικότητα, τα πέταξαν αμφότερα στον κάλαθο των αχρήστων. Προλειαίνοντας (προς Θεού, όχι μόνοι τους) έτσι το έδαφος για τις γιαχοβάδικες εσχατολογίες του κάθε Φουκουγιάμα περί του «Τέλους της Ιστορίας».

Φαίνεται όμως ότι και αυτοί ακόμη παρατηρούν έκπληκτοι την κοινωνική πραγμάτωση αυτών των αντιλήψεων. Μόνη υπαρκτή πραγματικότητα θεωρείται σήμερα η τύχη και κοινωνικοοικονομικό μοντέλο της η Αγορά. Τα παραθρησκευτικά χαρακτηριστικά αυτής της πραγματικότητας είναι μάλλον αναγνω(ρί)σιμα. Οι νόμοι της

είναι μυστηριώδεις και απροσπέλαστοι στους αμύητους. Η κατανάλωση, βασικό στοιχείο για τη λειτουργία της, έχει πάρει διαστάσεις λατρευτικής προσφοράς. Τέλος, έχει και το δικό της μοντέλο ηθικής για την ανάδειξη του ατόμου στο εσωτερικό της. Ονομάζεται «αξιοκρατία» και απαιτεί την πλήρη παραδοχή της εσωτερικής λογικής της.

Η όποια κριτική αποπειράται, ακυρώνεται μέσω των νέων πληροφοριών που, αποκομμένες και ατελώς επεξεργασμένες, κατακλύζουν καθημερινά την πραγματικότητα, δίνοντας στην πρόσληψή τους χαρακτήρα απλής κατανάλωσης και διευρύνοντας το επικοινωνιακό χάσμα, οδηγώντας τελικά στην απομόνωση και την αποχαύνωση. Έτσι κατά τη διάρκεια του πολέμου στον Περσικό είχαμε το φαινόμενο ενός ολόκληρου πλανήτη «μαστουρωμένου» από συνεχή ροή πληροφοριών, που μόνο στόχο είχαν να εθίσουν το θεατή στο να κρατάει ανοιχτή την τηλεόραση μέχρι τον κορεσμό του overdose. Και γνωρίζουμε πολύ καλά πως το αποτέλεσμα του τελευταίου είναι απλά ο θάνατος.

Αν λοιπόν τα παραπάνω ισχύουν και κατ' ελάχιστο, εύκολα γίνεται κατανοητή η φυγή, κυρίως των νέων, είτε στα πραγματικά ναρκωτικά είτε στις original παραθρησκευτικές δοξασίες. Γι' αυτό το τελευταίο ίσως να μην έχουμε σαφή επίγνωση του μεγέθους του οι περισσότεροι. Για τις ανάγκες μιας τρέχουσας εργασίας, ο γράφων έμεινε έκπληκτος μπροστά στη διάδοσή τους. Και φυσικά τα φαινόμενα αυτά δεν εκδηλώνονται ξεκομμένα και αυτόνομα. Πολλές φορές εισέρχονται σε ευρύτερες κινήσεις ανθρώπων, δείχνοντας έτσι, αν μη τι άλλο, το ιδεολογικό αδιέξοδο των καιρών μας: Για παράδειγμα, στο χώρο της οικολογίας, ίσως του πιο ελπιδοφόρου ρεύματος κριτικής αντιμετώπισης και αμφισβήτησης του σημερινού μοντέλου ανάπτυξης. Γιατί μπορεί σήμερα να θεωρείται κενού νοήματος και αφελής η ρήση του Μαρξ πως στόχος του ανθρώπου πρέπει να είναι ο εξορθολογισμός της φύσης, αλλά επίσης είναι μεταφυσική δοξασία η σωτηρία της χωρίς παρέμβαση στον τρόπο παραγωγής-κατανάλωσης, δηλαδή στη ραχοκοκκαλιά της Αγοράς. Αν δεν κατανοήσουμε την υπαρξιακή αλλοίωση που αυτό το μοντέλο επιφέρει, θα μείνουμε στην καλύτερη περίπτωση σε εξωτερικούς ηθικισμούς του τύπου «αφού φας τα γαριδάκια, πέτα το πλαστικό στο καλάθι», ή, στη χειρότερη, και εδώ θέλω να καταλήξω, θα οδηγηθούμε σε παραθρησκευτικές θεωρήσεις του στυλ της Μεγάλης Μητέρας Γαίας (έχει και γιορτή από τον Ο.Η.Ε.), για να αντλήσουμε ανώδυνες αυθεντικότητες, για να αντέξουμε στο αρχιπέλαγος της μεταμοντέρνας αβεβαιότητας.

Με βάση τα προηγούμενα ίσως γίνεται κατανοητή η θέση που θα καταβληθεί προσπάθεια να αναπτυχθεί παρακάτω. Ότι δηλαδή η Θεολογία έχει σημαντικότατη, σωτηριώδη της ελευθερίας του ανθρώπου μαρτυρία να καταθέσει. Τα γενικά χαρακτηριστικά της σημερινής πραγματικότητας είναι, όσο κι αν φανεί παράδοξο, γνώριμα στην Παράδοσή μας. Αυτός που χρειάζεται είναι ένας επαναπροσδιορισμός της αντιμετώπισής τους με βάση τα σύγχρονα δεδομένα. Ευθύς εξαρχής όμως να έχουμε υπόψη μας ότι η ιδεολογική εκφορά οποιουδήποτε λόγου σε κοινωνικό επίπεδο είναι σήμερα ατελέσφορη. Οι ιδεολογικές λύσεις έχουν ξεπεραστεί και είναι απαραίτητη η καθημερινή πρακτική που θα στηρίζει και θα αναπαράγει τις

όποιες θεωρητικές αναλύσεις. Αυτό δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση κοινωνιστικό ακτιβισμό. Απεναντίας φαίνεται ότι είναι απαραίτητη μια ρωμαλέα επαναπροσέγγιση της Αποκάλυψης και ένα ξεπέρασμα του στείρου αποφθεγματισμού, που εδώ και αρκετά χρόνια έχει κυριαρχήσει. Αν κάποτε η θεώρηση από ηθικής σκοπιάς των προβλημάτων ήταν ως ένα βαθμό ικανοποιητική και τα ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης αρκετά ως χώρος παρέμβασης της Θεολογίας στην κοινωνική πραγματικότητα, σήμερα τα δεδομένα είναι περισσότερο σύνθετα, άρα και ο τρόπος προσέγγισής τους πρέπει να 'ναι διαφορετικός. Ας επιστρέψουμε στο προαναφερθέν παράδειγμα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Τα ζητήματα που σχετίζονται μ' αυτήν είχαν μείνει σχεδόν αναλλοίωτα από την εποχή των Ευαγγελίων και των Πατέρων. Άρα είχαμε δεδομένη την αντιμετώπισή τους από αυτούς και το μόνο που είχαμε να κάνουμε ήταν να την εντοπίσουμε και στη συνέχεια να τη μεταφέρουμε σχεδόν αυτούσια στα σύγχρονα δεδομένα. Έτσι φτάσαμε να κυκλοφορούν βιβλία με την κοινωνική διδασκαλία των Πατέρων, απ' όπου εμείς αρκούσε να αντλήσουμε όποια τσιτάτα μας ταίριαζαν κατά περίπτωση. (Προς Θεού, τα συγκεκριμένα βιβλία από μόνα τους δεν υποτιμούν τους συγγραφείς ή τους αναγνώστες τους. Άλλωστε οι συλλογές αποφθεγμάτων είναι γνώριμες στην Ορθόδοξη παράδοση από πολύ παλιά).

Αυτό που εδώ πρέπει να τονιστεί είναι ότι σήμερα αυτά δεν αρκούν. Κι αν έτσι προσπαθήσουμε να αντιμετωπίσουμε τις σύγχρονες εξελίξεις, ο λόγος μας θα μείνει μετέωρος σαν το βήμα του γνωστού πελαργού. Για παράδειγμα: Σαφέστατα δεν υπήρχαν Μαζικά Μέσα Ενημέρωσης (Μ.Μ.Ε.) την εποχή των Πατέρων, πολύ δε περισσότερο στη σημερινή έκρηξή τους. Οπότε θα φάνταζε τραγελαφικός ένας τρόπος προσέγγισης του στυλ «Η διδασκαλία των Πατέρων για τα Μ.Μ.Ε.». Εκτός από μία ή δύο προφητείες του αγίου Κοσμά του Αιτωλού που θα μπορούσαν να αποδοθούν στην τηλεόραση, στη συνέχεια η εξέταση θα στρεφόταν αναγκαστικά στις απόψεις περί θεάματος και ακούσματος γενικά. Έτσι η κριτική για το ρόλο της τηλεόρασης θα περιοριζόταν στις τσόντες του ΑΝΤ1 και της πληροφορικής στα video-games που διαφθείρουν τη νεολαία. Τελική πρόταση (αυτή που και τώρα κυριαρχεί) μια σειρά ηθικών στερήσεων και αποχών. Η άσκηση στην ατομική αναχωρητιστική της εκδοχή.

Γίνεται σαφές, λοιπόν, ότι στο διάλογο με την κοινωνία ανοίγεται ένα ευρύ πεδίο επαναπροσέγγισης της Παράδοσης με διαφορετικό από τον καθιερωμένο τρόπο. Και πρώτα απ' όλα να αφήσουμε τις αφελείς περί πρωτοπορίας αντιλήψεις. Δεν τα ξέρουμε όλα. Δεν έχουν ειπωθεί τα πάντα, ώστε το μόνο που να απαιτείται θα ήταν να τραβήξουμε το τσιτάτο που μας λείπει από το σωρό της Αποκάλυψης. Υπάρχουν και άλλοι χώροι που αγωνιούν για τον άνθρωπο και τον πλανήτη. Μπορούμε να συμβαδίσουμε στις καθημερινές πρακτικές· δεν μολυνόμαστε στην επαφή με τους Σαμαρείτες! Έχουν να μας δώσουν πολλά επεξεργασμένα δεδομένα, που θα μας βοηθήσουν σε μια δυναμική θεώρηση της Παράδοσής μας. Άλλωστε έχουν ήδη υπάρξει, ευτυχώς, τέτοιες απόπειρες δυναμικής ανάγνωσης. Το πιο πρόχειρο παράδειγμα που μου 'ρχεται στο νου είναι η «Πολιτική και Αποκάλυψη» του μακαρίτη

Στογιάννου, που για άλλη μια φορά είχε πρωτοπορήσει στον τομέα του. Οι γνώριμες στην Παράδοσή μας έννοιες του θανάτου, της άσκησης, της οικουμενικότητας αναφέρονται σε πραγματικότητες, στο ανθρώπινο γίγνεσθαι, και όχι σε απλούς συμβολισμούς κάποιων μεταφυσικών πραγματικοτήτων. ΄Οπως πραγματικότητες, εξαιτίας όμως κάποιων απίθανων συμβολισμών, είναι η οικολογική κατάρρευση, η ανεγκέφαλη κατανάλωση και οι μεσαιωνικοί εθνικισμοί· (σ' αυτούς πιστεύω ότι εντάσσονται και οι γνωστές «ελληνορθόδοξες» αντιλήψεις).

Και η στάση μας απέναντι σ' αυτές τις πραγματικότητες έχει εσχατολογικές συνέπειες, γιατί είναι συνειδητή πράξη ελευθερίας. Ούτε η τύχη ούτε η αναγκαιότητα θα δουλέψουν για μας. Γιατί μπορεί η παλιά πρόταση: «γνωρίζοντας το παρόν γνωρίζουμε το μέλλον» να έχει αποδειχθεί σήμερα λάθος, αλλά όχι ως προς το συμπέρασμα, παρά μόνο ως προς την προϋπόθεση. Γνωρίζουμε το παρόν μόνο ως επιλογή δυνατοτήτων. Και αυτή η επιλογή δεν είναι παρά προσωπικό μας κατόρθωμα. Βέβαια, εδώ τίθεται το πρόβλημα, με βάση τι κριτήρια και προτεραιότητες να επιλέξει κανείς. Οι θεωρίες της απροσδιοριστίας και της εντροπίας μεταφερμένες στο κοινωνικό επίπεδο φαίνεται να παράγουν κατ' αρχάς αγνωστικισμό και απάθεια. ΄Οσο περισσότερο γνωρίζουμε ένα κοινωνικό μέγεθος τόσο περιορίζεται η ακριβής γνώση μας για κάποιο άλλο και η κάθε μας ενέργεια εκφυλλίζεται, καθώς οι επιπτώσεις της μεταφέρονται από τον ένα αποδέκτη στον άλλο.

Νομίζω ότι μια πρώτη απάντηση υπάρχει στο Λουκ. 6, 44-45 (τελικά ο πειρασμός της παραπομπής δεν αποφεύγεται): «Οὐ γὰρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρόν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν· ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γιγνώσκεται». Με την έννοια ότι κριτήριο δε μπορεί να είναι παρά ό,τι υπερβαίνει το θάνατο και την εξαχρείωση και προτεραιότητα δεν μπορούν παρά να έχουν οι λεγόμενοι «τελευταίοι αποδέκτες», από τους οποίους άλλωστε γνωρίζεται ο «καρπός» εκάστου «δέντρου». Δηλαδή ο τρίτος κόσμος και η εξαθλίωσή του ως «καρπός» του «δέντρου» της ευημερίας του ανεπτυγμένου κόσμου. ΄Η ο νεόπτωχος και λεγόμενος Δ΄ κόσμος των σύγχρονων μεγαλουπόλεων ως καρπός της διάλυσης του κοινωνικού ιστού στο βωμό της ανάπτυξης των δυνάμεων της Αγοράς. ΄Η οι καταπιεσμένες μειονότητες, οι πόλεμοι και οι περιπλανώμενοι λαοί ως καρποί της εθνικιστικής βίας και της Νέας Τάξης Πραγμάτων. ΄Η, τέλος, ο μολυσμένος από τα λύματα (σχεδόν νεκρός) κόλπος του Θερμαϊκού ως καρπός της αλόγιστης βιομηχανικής ανάπτυξης και της αστικής συσσώρευσης.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσε ίσως να υποβληθεί η γνωστή ένσταση πως μέσα σε παρόμοια πλαίσια η Θεολογία κινδυνεύει να μετατραπεί σε άσαρκη ιδεολογία.

Κατά την άποψή μου, χωρίς πάντως υποτίμηση του κινδύνου της ιδεολογικοποίησης, που άλλωστε παραμονεύει σε κάθε μας ενέργεια –οι παραπάνω αντιλήψεις εναρμονίζονται πλήρως με τη θεολογική μας παράδοση, και μάλιστα εντάσσονται στον πυρήνα της: την «ευχαριστιακή θεώρηση» της κτίσης, όπως λέμε σήμερα. ΄Οχι μόνο ως καθημερινή σάρκωση της υπέρβασης των διασπάσεων που βιώνουμε(;) στην Εκκλησία αλλά –και εδώ χρειάζεται να επιμείνουμε– ως προϋποθέσεις της δικής μας Προσφοράς στο μυστήριο της Ευχαριστίας. ΄Αλλωστε και ο κίνδυνος μιας

κρυπτο-παγανιστικής, μαγικής θεώρησης του μυστηρίου της Εκκλησίας είναι επίσης υπαρκτός.

Λέγεται ότι προσφέρουμε κρασί και ψωμί –και όχι φρούτα για παράδειγμα– γιατί (συν τοις άλλοις) περιέχουν μέσα τους τη δημιουργική σχέση και ενέργεια του ανθρώπου. Σήμερα, λοιπόν, ποια σχέση προσφέρουμε για μεταμόρφωση και αγιασμό; Με τί προϋποθέσεις σχέσεων μπαίνουμε στην Εκκλησία και με τι προοπτικές βγαίνουμε; Κάποτε τρυγούσε ο άνθρωπος το σταφύλι, ζύμωνε το ψωμί της Προσφοράς. Ποια είναι η δημιουργική ενέργεια που προσφέρουμε σήμερα; Η άτονη επανάληψη κινήσεων στη δουλειά, η αδιαφορία για τον άλλο στην όποια «κοινότητα» ή / και «ενορία», ο εγκλεισμός σε χώρους κατοικίας-κλουβιά με μόνο παράθυρο την τηλεόραση του «μέσου όρου», συνιστούν άραγε προϋποθέσεις προσφοράς; Ας μη γελιόμαστε. Δεν προσφέρουμε καμία σχέση, γι' αυτό και καμία δεν αγιάζεται. Έξω από τον περίβολο του ναού ξαναγινόμαστε αυτό που πάντα ήμασταν. Υπαρξιακά μικροαστοί, νομιμόφρονες μιας ανόητης τάξης οι μεν, άδικα νομοθετούντες και αγρίως εκμεταλλευόμενοι οι δε. Οι υπόλοιποι να τραμπαλιζόμαστε ανάμεσά τους. Και στην πραγματικότητα δεν «ξαναγινόμαστε» τέτοιοι. Γιατί ούτε στιγμή δεν πάψαμε να είμαστε. Δεν επιδιώκουμε να μετάσχουμε της Χάριτος, επιδιώκουμε να καταναλώσουμε Χάρη.

Μπαίνουμε στο ναό διασπασμένοι, κάποια άτομα, κάποιας τάξης, κάποιου έθνους, κοινωνούμε πιθανώς, και ξαναβγαίνουμε, ακριβώς το ίδιο. Από αύριο ξεκινάει μια καινούργια βδομάδα. Από αύριο Δευτέρα. Καθότι η Κυριακή κατήντησε week-end. Τέλος· όχι αρχή και αναφορά. Μαγικός εξιλασμός για ό,τι κάνουμε όλη τη βδομάδα στη Φύση, στον Άλλο, στον εαυτό μας (πολύ λίγη σημασία έχει αν το κάνουμε με κάποιες ενέργειες ή απλά με την αδιαφορία μας).

Αν κάποτε η αγροτική κοινωνία των ανθρώπινων μεγεθών ευνοούσε λίγο-πολύ τις προϋποθέσεις Προσφοράς, σήμερα στα τεράστια μεγέθη και τους απόλυτα ειδικούς τεμαχισμούς, οι προϋποθέσεις αυτές μοιάζουν ανύπαρκτες. Να, λοιπόν, γιατί προτού «των Ελλήνων» ή όποιων άλλων οι «κοινότητες» φτιάξουν ακόμη μερικές τερατουπόλεις απρόσωπες και απάνθρωπες, ή μερικές βιομηχανίες αλλοτρίωσης του ανθρώπου και νέκρωσης της Φύσης, πρέπει η Θεολογία να βγει από το λήθαργό της και να παρέμβει στην πραγματικότητα των σχέσεων των θεσμών και της Ιστορίας. Γιατί δεν πρόκειται απλά για κάποια «ηθική» υπευθυνότητα του ανθρώπου για την πορεία της Ιστορίας και όλης της δημιουργίας, αλλά για την ίδια τη δυνατότητά του να διασώσει τις προϋποθέσεις της Σωτηρίας και της Ελευθερίας του. Και ναι μεν ο Θεός σαρκώθηκε, παρεμβαίνοντας αποφασιστικά στο ρου της Ιστορίας, δωρίζοντας στον άνθρωπο τις δυνατότητες της θέωσής του· ο άνθρωπος με *τι προϋποθέσεις* να οδεύσει σήμερα προς αυτή τη δυνατότητα; Ποια σχέση και ποιον «κόσμο» θα αναφέρει στο Δημιουργό του;

Σ' αυτές τις προϋποθέσεις και σ' αυτά τα ερωτήματα τελικά αναφέρεται ο τίτλος του άρθρου και σ' αυτά έγινε απόπειρα να κατατεθούν κάποιες απαντήσεις. Οι οποίες πάντως ανιχνεύονται *ανάμεσα* και όχι στις γραμμές αυτού του κειμένου.

Ορθοδοξία και λειτουργική αναγέννηση

Πέτρος Β. Βασιλειάδης

Πολλοί κάνουν λόγο στις μέρες μας για τον καταλυτικό ρόλο που οφείλει να διαδραματίσει η Ορθοδοξία στις πρόσφατες διεθνείς εξελίξεις. Κι όσοι βέβαια φαντάζονται την Ορθοδοξία ως βραχίονα της «ελλαδικής» πολιτικής, δικαίωμά τους. Έχουν ως μοντέλο το ρόλο που διαδραματίζει το Βατικανό και θέλουν να «χρησιμοποιήσουν» τους όποιους θεσμούς έχουν στη διάθεσή τους, αγνοώντας πως η Ορθοδοξία δεν είναι το παράλληλο του Καθολικισμού στην Ανατολή. Κατά παράδοξο τρόπο, όμως, και πολλοί εκκλησιαστικοί κύκλοι συγκατανεύουν σε τούτη την παραχάραξη της ταυτότητας της Ορθοδοξίας, νομίζοντας πως ήρθε ο καιρός να περάσει η Ορθοδοξία σε μια επιθετική παρουσία, κι έτσι να βγει από το περιθώριο της κοινωνίας στο οποίο είχε περιέλθει για περισσότερο από μια γενιά. Στο άρθρο αυτό – που αφορά κατά κύριο λόγο την ελλαδική πραγματικότητα, θα μπορούσε όμως θαυμάσια ν' απευθύνεται και στην εκτός του ελληνόφωνου χώρου Ορθοδοξία, θάλεγα μάλιστα επιτυχέστερα σ' αυτήν – απορρίπτεται, όπως θα αντιληφθεί ο αναγνώστης, αυτή η λογική και επιχειρείται ένας επαναπροσδιορισμός της Ορθοδοξίας με βάση τις αυθεντικές της εκκλησιολογικές καταβολές. Μόνο μετά από μια τέτοια ανα-βάπτιση θα μπορέσει η Ορθοδοξία να έχει μια δυναμική πολιτιστική συμβολή. Αν δεν το επιχειρήσει, και μάλιστα σύντομα, πολύ φοβούμαι πως η απογοήτευση θα είναι οδυνηρή μόλις οι ισχυροί της γης, «οι βασιλείς των εθνών», κρίνουν πως απαιτείται μια άλλη, ακόμη πιο «νέα», τάξη πραγμάτων. Τα όσα γράφονται πιο κάτω αποτελούν εισήγηση του γράφοντα σε σχετικές με τον τίτλο συνάξεις και στοχεύουν στο να ανοίξουν ουσιαστικά έναν ειλικρινή διάλογο πάνω στο καίριο αυτό πρόβλημα της λειτουργικής αναγέννησης της Ορθοδοξίας, τον οποίον το «Καθ' οδόν» υπόσχεται να φιλοξενήσει στα επόμενα τεύχη του.

«Ο Χριστιανισμός είναι λειτουργική θρησκεία. Η Εκκλησία είναι πρώτα απ' όλα λατρεύουσα κοινότητα. Προηγείται η λατρεία και ακολουθεί η δογματική διδασκαλία και η εκκλησιαστική τάξη»[1]. Με την ιστορική αυτή τοποθέτηση του αείμνηστου π. Γεωργίου Φλορόφσκυ σε οικουμενικό επίπεδο στις αρχές της δεκαετίας του '50 η νεώτερη Ορθοδοξία προσδιόριζε επακριβώς τις εκκλησιαστικές συντεταγμένες της. Παράλληλα όμως, και θα 'λεγα αναπόφευκτα, έθετε στο προσκήνιο το θέμα της αυθεντικότητας της σύγχρονης Ορθόδοξης λειτουργικής πρακτικής, μετά από μια αρκετά μακρά περίοδο ασυναίσθητων δυτικών επιδράσεων, εξ αιτίας της αναγκαστικής αμυντικής στάσης λόγω της υποδούλωσης και των πολλαπλών δεινών που υπέστη το κέντρο της Ορθοδοξίας. Έκτοτε, από το 1952 δηλ. και μετά, σε όλες τις σημαντικές Ορθόδοξες θεολογικές συναντήσεις, προβάλλεται επιτακτικά η αναγκαιότητα της **λειτουργικής αναγέννησης** στην Ορθόδοξη Εκκλησία· αναγέννησης

1. Γ. Φλορόφσκυ, «Ορθόδοξος Λατρεία», *Θέματα Ορθοδόξου Θεολογίας*, ελλ. μετ. 1973, 159-173, σ. 159.

όχι με την έννοια της μεταρρύθμισης, της αντικατάστασης δηλ. κάποιου εσφαλμένου, αλλά με την έννοια της ανανέωσης της όλης λειτουργικής παρουσίας της Ορθοδοξίας, της ανάδειξης των ουσιαστικών στοιχείων που προσδιορίζουν το αυθεντικό πνεύμα της βιβλικής και πατερικής περιόδου· με την έννοια των προσαρμοστικών εκείνων ρυθμίσεων που θα αποκαθάρουν τη λειτουργική μας πράξη από τις ξένες – δυτικές κατά κύριο λόγο – επιδράσεις, και θα αποκαταστήσουν την ευχαριστιακή μας σύναξη στην πραγματική της διάσταση, θα την κάνουν δηλ. αυτό που πραγματικά είναι, «Εκκλησία».[2] Γι' αυτό και ο αείμνηστος π. Α. Σμέμαν κάνει λόγο για βαθειά και σοβαρή κρίση στην ορθόδοξη λειτουργική ζωή, «που δεν μπορεί να την ξεπεράσει καμιά βιαστική και επιπόλαιη λειτουργική μεταρρύθμιση».[3] Και ο κορυφαίος αυτός ορθόδοξος λειτουργιολόγος, που με τόσο γλαφυρό τρόπο ανέλυσε τη λειτουργική μας παράδοση, την κατέστησε γνωστή παγκοσμίως, αλλά παράλληλα επεσήμανε τις παρεκκλίσεις της νεότερης ορθόδοξης λειτουργικής πράξης, υποστηρίζει ότι «η θεολογική και λειτουργική τραγωδία της μεταπατερικής εποχής είναι πως η εκκλησιαστική λατρεία έχασε τη *λειτουργική* της διάσταση, περιορίστηκε σε λατρευτικές (cultic) κατηγορίες μόνο... Όσο παράδοξο και αν φαίνεται αυτό, πολύ συχνά ο λειτουργικά «συντηρητικός», ο παθιασμένος εραστής των τύπων και των εξωτερικών εκδηλώσεων, των «αρχαίων και μεγαλιωδών» τυπικών, είναι ο πιο απελπιστικά τυφλός στο αληθινό νόημά τους»[4].

2. Από την ελληνική βιβλιογραφία ενδεικτικά αναφέρουμε τις μελέτες των Ι. Φουντούλη, *Περί μίαν μεταρρύθμισιν της θείας λειτουργίας*, 1961. Κ. Παπαγιάννη, «Η Αγ. Γραφή εν τη Θεία λατρεία. Η σημερινή της θέσις – Επιβαλλόμεναι μεταρρυθμίσεις», *ΓΠ* 49 (1966) 234-248. Αιμ. Τιμιάδη, «Διά μίαν λειτουργικήν ζωήν», *Εκκλησία* ΝΗ (1981) 483 εξ. (Επισκόπου) Διονυσίου Α. Ψαριανού, «Μετά αιδούς και ευλαβείας», *Αναφορά εις μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-1986*, τομ. Β΄, 1989, 147-64. I Bria – Π. Βασιλειάδη, *Ορθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία*, 1989. Πάνω όμως απ' όλα τα έργα του αείμνηστου π. Α. Σμέμαν, και κυρίως τα άρθρα του «Θεολογία και Ευχαριστία», *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή*, 1962, 89-127· και «Θεολογία και Λειτουργία», *Η αποστολή της Ορθοδοξίας στο σύγχρονο κόσμο*, 1983, 159-179· «Τα άγια τοις αγίοις. Μερικές σκέψεις για τη θεία μετάληψη», *Μεγάλη Σαρακοστή*, 1981, 123-155· και το πρόσφατα εκδοθέν σε ελληνική μετάφραση παλαιότερο έργο του *Η Εκκλησία προσευχομένη*, 1991.
3. Α. Σμέμαν, «Θεολογία και Λειτουργία», σελ. 161.
4. Στο ίδιο, σελ. 169. Είναι τραγικό το γεγονός πως όσοι πονούν την Ορθοδοξία, παιχίζουν για τη λειτουργική της αναγέννηση· αντίθετα οι αδιάφοροι παρατηρητές του φαινομένου τη θέλουν όπως είναι, σαν ένα μουσειακό κατασκεύασμα διατηρημένο σαν μούμια απ' τα παλιά, άξια θαυμασμού για τον πλούτο της, όχι όμως για τη ζωή της και τη σύγχρονη δυναμική της παρουσία. Είναι ενδεικτικό το σχόλιο σύγχρονου ετερόδοξου λειτουργιολόγου για το υπό εξέταση φαινόμενο. «Η γοητεία των ναών με τους τρούλλους, τα κεριά και το θυμίαμα, τα χρυσοποίκιλτα άμφια και οι εικόνες του τέμπλου και η ομορφιά της μουσικής με την οποία έχουν σήμερα επενδυθεί οι ακολουθίες, όλα αυτά κάνουν τη λατρεία της ανατολικής χριστιανοσύνης μιαν αξέχαστη εμπειρία για το χριστιανό της Δύσεως. Παρά την κληρικοκρατούμενη μορφή της, παρά την απουσία κηρύγματος, και παρά τη μη συχνότητα αραιά προσέλευση των λαϊκών στη 9 κοινωνία, η λειτουργία της Ανατολικής Εκκλησίας αποτελεί πολύ δημοφιλή έκφραση ευσέβειας, στην οποία ο λαός συμμετέχει ασυναίσθητα, έχοντας συνείδηση αιώνιων αληθειών. Δεν έχει ακόμη γίνει εμφανές εάν και κατά πόσο αυτή η μορφή λατρείας ενέχει την εσωτερική δυναμική που θα τη βοηθήσει να προσαρμοσθεί στις ανάγκες της σύγχρονης εποχής. Υπάρχουν, πράγματι, μερικοί που υποστηρίζουν πως οι πνευματικές ανησυχίες του σύγχρονου ανθρώπου μπορούν καλύτερα να ικανοποιηθούν, αν αυτή παρέμενε ως έχει.» (A.H. Couratin, «The Liturgy», *The Pelican Guide to Modern Theology, Vol. 2 Historical Theology*. 1969 131-240, p. 184).

Στο σύντομο τούτο σημείωμα δεν θα επεκταθούμε σε όλο το φάσμα των απαιτούμενων λειτουργικών αλλαγών, προκειμένου να αναδειχθούν τα κυρίαρχα ορθόδοξα στοιχεία της λειτουργικής μας παράδοσης. Θα περιοριστούμε μόνο στις θεολογικές προϋποθέσεις της ορθόδοξης λατρείας. Με δεδομένες μάλιστα τις αδιαφιλονίκητες –ανεπαίσθητες και ασυναίσθητες ως ένα βαθμό– δυτικές επιδράσεις[5], θα προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε τι είναι ορθόδοξο και τι δεν είναι, έστω και αν επιφανειακά φαίνεται ότι είναι. Μόνον έτσι θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε το εύρος των απαιτούμενων λειτουργικών ρυθμίσεων προκειμένου να επανέλθει η Ορθόδοξη λατρεία στο πνεύμα των Πατέρων και της αποστολικής παράδοσης, έτσι ώστε η Ορθοδοξία να μπορέσει να διαδραματίσει τον ουσιαστικό ρόλο που πολλοί αναμένουν απ' αυτήν στις διαφαινόμενες εξελίξεις των ημερών.

Προτού όμως προχωρήσουμε σ' αυτό το θέμα θα πρέπει να δώσουμε κάποια απάντηση στο **μεθοδολογικό** πρόβλημα του προσδιορισμού των θεολογικών ορίων Ανατολής-Δύσης. Γιατί κάθε παράδοση που αναπτύχθηκε στην Ανατολή δεν είναι αυτόματα και τελεσίδικα «ορθόδοξη».[6] ΄Αλλωστε δε θα πρέπει να λησμονούμε πως από τον Ε΄ μ.Χ. αι. και για αιώνες ολόκληρους ο άξονας της Ορθοδοξίας ήταν ουσιασικά Ρώμη-Κωνσταντινούπολη σε αντιπαράθεση με τις παρυφές της Συρίας και της Αιγύπτου· και λίγο πιο πριν Ρώμη-Αλεξάνδρεια-Αντιόχεια σε αντίθεση προς την αρειανίζουσα βυζαντινή πρωτεύουσα. Θα μιλήσω, όπως θα έχετε πιστεύω κιόλας διαπιστώσει, ως θεολόγος και με καθαρά θεολογικούς όρους, όχι μόνο γιατί η θεολογία είναι η συνείδηση της Εκκλησίας, η διαρκής υπόμνηση των πραγματικών σκοπών της ύπαρξής της, αλλά κυρίως γιατί, με δεδομένη τη θέση της θεολογίας εκείνη την εποχή στο κέντρο της σύνολης κοινωνικής πραγματικότητας, οι θεολογικές διαφοροποιήσεις ήταν εκείνες που προσδιόρισαν και επιγενόμενες πολιτιστικές και λοιπές κοινωνικές ανακατατάξεις[7].

΄Ενας πολύ πρόχειρος, επιστημονικά όμως θεμιτός, τρόπος προσδιορισμού των θεολογικών ορίων μεταξύ Ορθόδοξης Ανατολής και ετερόδοξης Δύσης είναι να αναζητήσουμε τα κύρια σημεία **δογματικής τριβής** ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Εκκλησία. ΄Οχι βέβαια τις πολύ φυσιολογικές πρακτικές διαφορές, ακόμη και τις λειτουργικές· *«οὐ πᾶν ἔθος ἀποσχίζειν ἐκκλησίας ἰσχύει ἀλλά τό πρός διαφοράν ἄγον»* (Θεοφύλακτος). Ο Μ. Φώτιος, άλλωστε, υποστηρίζει ότι ακόμη και οι αποφάσεις των τοπικών συνόδων (όχι οικουμενικών δηλ.) δεν μπορούν να υπερισχύσουν της τοπικής λειτουργικής πρακτικής και των κατά τόπους εθίμων (*«ἡ παρά-*

5. Ι. Καρμίρη, *Ετερόδοξοι επιδράσεις επι τας Ομολογίας του ΙΖ΄ αιώνος* 1948, G. Florovsky, *Σταθμοί της ρωσικής θεολογίας* (ρωσ.), 1937 και σε ελληνική μετάφραση με τον ίδιο τίτλο 1986· του ίδιου, «Πορεία της ρωσικής θεολογίας», *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή*, 1962, 15-59· Χρ. Γιανναρά, *Ορθοδοξία και Δύση*, 1972 κ.ά.
6. Ι. Μάγεντορφ, «Παράδοσις της Εκκλησίας και παραδόσεις των ανθρώπων», *Θεολογία, Αλήθεια και Ζωή*, 129-151.
7. Διατηρώ σοβαρές επιφυλάξεις για την πολύ διαδεδομένη υπόθεση ότι οι από αιώνες διαφορετικές φιλοσοφικές ή γεωγραφικές και ιστορικές προϋποθέσεις ήταν εκείνες που τελικά κατέστησαν αναπόφευκτη τη διάσπαση της ενότητας Ανατολής-Δύσεως, και ως εκ τούτου αδύνατη για παντοτεινά την επανένωσή τους.

δοσις οἴεται τῷ ἔθει κατακρατεῖν τοῦ κανόνος ἐκνικήσασα»). Είναι, λοιπόν, απαραίτητο να διακρίνουμε σαφώς τη θεμιτή πολυφωνία και πολυμορφία στις παραδόσεις (με μικρό π) από την απαρασάλευτη και αιώνια Παράδοση (με κεφ. Π).[8]

1. Τα κύρια σημεία δογματικής τριβής Ανατολής-Δύσης ήταν το «filioque» και το θέμα της ευχαριστιακής «επικλήσεως». Δεν είναι ούτε η υποχρεωτική αγαμία των κληρικών, ούτε η χρήση αζύμων, ούτε η εξωτερική εμφάνιση του κλήρου, ούτε το θέμα της νηστείας, ούτε το ρωμαϊκό λειτουργικό τυπικό. Ήταν δηλ. τα θέματα που αναφέρονται στην **τριαδολογική** βάση της χριστιανικής πίστης και σχετίζονταν άμεσα με την εκούσια ή ακούσια υποβάθμιση του ρόλου και της σημασίας του Αγίου Πνεύματος για την πίστη και τη ζωή της Εκκλησίας. Και τα θέματα αυτά δεν ήταν διανοητικά παιχνιδίσματα, αλλά είχαν άμεσες συνέπειες για τη συγκεκριμένη στάση των πιστών απέναντι στην ζωή, τον κόσμο, ολόκληρη την κτίση. Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, το γεγονός ότι και σήμερα σε θεολογικό επίπεδο, σε επίπεδο διαλόγου, όλες οι πτυχές της χριστιανικής θεολογίας και οι συνέπειές της για τη ζωή κατανοούνται σε άμεση σχέση με την περί Αγίας Τριάδος χριστιανική διδασκαλία, *ως η φυσική δηλ. συνέπεια της εσωτερικής δυναμικής της Αγίας Τριάδος*· με άλλα λόγια, της κοινωνίας και αγάπης που εκδηλώνονται μεταξύ των προσώπων του τριαδικού Θεού. Αυτός ήταν και ο λόγος, που στην Ανατολή αποφεύχθηκαν σε μεγάλο βαθμό οι σχιζοφρενικές διχοτομήσεις στις οποίες νομοτελειακά παγιδεύτηκε η δυτική θεολογική σκέψη· διχοτομήσεις, όπως δόγμα ή ήθος, πίστη ή μαρτυρία, εσωτερική πνευματικότητα ή κοινωνική ευθύνη, αφού δεν μπορεί να υπάρξει άλλη έκφραση πίστης ή πνευματικότητας έξω από την **κοινωνία** και την **αγάπη**.

Ας πάρουμε για παράδειγμα τις συνέπειες που το τριαδολογικό αυτό κριτήριο ορθοδοξίας έχει για την *ιεραποστολή*, την έξοδο δηλ. και αποστολή της Εκκλησίας στον κόσμο. Σε αντίθεση με την Ανατολή, στη Δύση δεν αποφεύχθηκαν επεκτατικές ιμπεριαλιστικές και κλειστά ομολογιακές συμπεριφορές. «Η τριαδική θεολογία», παρατηρεί ο π. Ion Bria, «υποδηλώνει ότι αυτή καθαυτή η υπόσταση της θεότητας είναι ζωή **κοινωνίας** και ότι η επέμβαση του Θεού στην ιστορία στοχεύει στο να οδηγήσει την ανθρωπότητα, αλλά και ολόκληρη τη δημιουργία, σ' αυτή την κοινωνία με την ίδια την ύπαρξη του Θεού... Η ιεραποστολή δεν στοχεύει πρωταρχικά στη διάδοση ή στη μεταβίβαση διανοητικών αληθειών, δογμάτων, ηθικών επιταγών κλπ., αλλά στη μεταφορά της ζωής της κοινωνίας που ενυπάρχει στη θεότητα»[9].

Παρόμοιες είναι και οι συνέπειες της τριαδικής θεολογίας για την *εκκλησιολογία*. Ως προς την εξωτερική έκφραση και τη δομή της η Εκκλησία εκ φύσεως δεν μπορεί να αποτελεί αντανάκλαση της εικόνας ενός εκκοσμικευμένου επίγειου οργανισμού, ο οποίος στηρίζεται στην εξουσία και την κυριαρχία, αλλά μια θεανθρώπινη –ιστορική βέβαια αλλά υπερχρονική– πραγματικότητα, αντανάκλαση της κενωτικής εικόνας της Αγίας Τριάδος, η οποία βασίζεται στην αγάπη και την κοινωνία.

8. Περισσότερα πάνω σ' αυτό το θέμα στη μελέτη του π. Ι. Μάγεντορφ, «Παράδοσις της Εκκλησίας και παραδόσεις των ανθρώπων» (βλ. πιο πάνω υπ. 6).
9. Ion Bria – Πέτρου Βασιλειάδη. *Ορθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία*, 1989, σελ. 15.

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε πως καθ' όλη τη μακραίωνη ιστορία της η Ορθοδοξία ποτέ δεν απέστη από την αρχέγονη αποστολική παράδοση, που θέλει την Εκκλησία ως τη γνήσια έκφραση του «λαού του Θεού». Με μια σειρά από όρους παρμένους από την Π.Δ. στην Κ.Δ. τονίζεται πως η Εκκλησία είναι ο «Ισραήλ του Θεού» (Γαλ 6,16), οι «άγιοι» (Πραξ 9,32·41· 26,10· Ρωμ 1,7· 8,27· 12,13· 15,25· 16,15· Α΄ Κορ 1,2 κ.α.), οι «εκλεκτοί» (Ρωμ 8,33· Κολ 3,12 κ.ά.), το «εκλεκτόν γένος» (Α΄ Πε 2,9), το «βασίλειον ιεράτευμα» (Α΄Πε 2,9· πρβλ. Αποκ 1,6· 5,10) κλπ., ο άγιος δηλ. *λαός* του Θεού (όχι *καθίδρυμα)* για τον οποίο ισχύουν όλες οι επαγγελίες της Γραφής (Π.Δ.). ΄Ο,τι δηλ. αναφέρει η ΄Εξοδος για τον Ισραήλ (19,6· 3,12) η αρχική χριστιανική κοινότητα πίστευε ότι ίσχυε για τον εαυτό της, αφού αυτή αποτελούσε το *λαό του Θεού* par excellence. Την έννοια αυτή του λαού, της συλλογικότητας, της *κοινωνίας* (και μάλιστα κοινωνίας *αγάπης*), υποδηλώνουν ο παύλειος ορισμός / εικόνα «σῶμα Χριστοῦ» (Α΄ Κορ 12), και το ιωάννειο σχήμα «ἄμπελος-κλήματα» (Ιω 15,1-8) και διατρανώνει σαφέστατα το χωρίο της Α΄ Πέτρου *«οἵ ποτε οὐ λαὸς νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ»* (2,10). Αυτή η βασική διδασκαλία, και ακράδαντη πεποίθηση, ότι όταν ο Θεός κάλεσε (τον Ισραήλ στην Π.Δ. και το «νέο Ισραήλ» στην Κ.Δ.) την Εκκλησία, δημιούργησε ένα «λαό», κι όχι μια θρησκεία, είναι που ουσιαστικά διακρίνει την Ορθοδοξία από τις άλλες θρησκείες και χριστιανικές ομολογίες. Γι' αυτό και τα μέλη της χριστιανικής κοινότητας, που στην Ορθοδοξία ονομάζεται «ευχαριστιακή κοινότητα», *ταυτίζονται* με την Εκκλησία, *είναι* η Εκκλησία, δεν είναι απλώς *μέσα* στην Εκκλησία, δεν αποτελούν δηλ. μέλη μιας θρησκείας ή ενός θρησκευτικού οργανισμού[10].

2. Ας μεταφερθούμε τώρα στο καθαρά **αγιοπνευματικό** σημείο τριβής Ανατολής-Δύσης. Κι εδώ επιτρέψτε μου να κάνω μια παρένθεση. ΄Εχει γίνει διομολογιακά πολύς λόγος, και δικαιολογημένα, για την ορθόδοξη πνευματικότητα. Πολύ συχνά όμως η πνευματικότητα αυτή κατανοείται με τη δυτική σημασία του όρου, ως ιδεαλιστική φιλοσοφική κατηγορία, ως τρόπος δηλ. ζωής σε διάκριση και αντιδιαστολή προς την υλική ζωή. Ωσάν αυτή η πνευματικότητα να αναφέρεται στο ανθρώπινο «πνεύμα» και όχι στο «Πνεύμα» του Θεού, το ΄Αγιο Πνεύμα, το οποίο κατά το κλασικό βιβλικό τριαδολογικό χωρίο («ἡ χάρις τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καί ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καί πατρός καί ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος», *Β΄ Κορ 13, 13)* εξ ορισμού συνδέεται με την έννοια της **κοινωνίας**. Γι' αυτό σε αντίθεση προς την «παγκόσμια εκκλησιολογία» της ρωμαιοκαθολικής θεολογίας που συνεπάγεται δηλ. μιαν Εκκλησία αυστηρά ιεραρχικά δομημένη, οι ορθόδοξοι επίμονα υποστηρίζουν την «ευχαριστιακή εκκλησιολογία», που υπογραμμίζει την ευχαριστιακή διάσταση της Εκκλησίας ως σύναξης του λαού του Θεού «ἐπὶ τὸ αὐτό» (Πραξ 2, 44 κ.ά.) και ως *«κοινωνίας αγίων»*. Η έννοια δηλ. του Αγ. Πνεύματος, και κατά συνέπεια και της ορθόδοξης πνευματικότητας, είναι μεγέθη ασυμβίβαστα με την ατομικότητα. Πρωταρχικό έργο του Αγ. Πνεύματος είναι η υπέρβαση της ατομικότητας, η ενότητα των

10. Βλ. περισσότερα στις μελέτες μου «Αποστολή-Διακονία-Επισκοπή», *Βιβλικές ερμηνευτικές μελέτες*, 1988, 364-390· και «Εκκλησιολογικές απόψεις του Αποστόλου Παύλου», στο ίδιο, 390-413.

διεστώτων στην ανθρωπότητα και ουσιαστικά σ' ολόκληρη την κτιστή δημιουργία, η μεταμόρφωση δηλ. και μεταφορά τους σε ένα καθεστώς σχέσεων (πρβλ. τη διήγηση της επιφοίτησης του Αγ. Πνεύματος στις Πράξεις των Αποστόλων και την ορθόδοξη θεολογική της κατανόηση στην υμνολογία της Πεντηκοστής)[11].

α) Ειδικά σε ό,τι αφορά τη διαμάχη για το **filioque**, δεν ήταν μια ασήμαντη λεπτομέρεια, αλλά μια πολύ ουσιαστική υπόθεση για τη ζωή της Εκκλησίας. Όπως έχει υποστηρίξει ο Βλ. Λόσσκυ και έχει γίνει έμμεσα παραδεκτό και από σύγχρονους ρωμαιοκαθολικούς θεολόγους (όπως π.χ. ο Y. Congar), οι συνέπειες αυτής της περιττής προσθήκης στο Σύμβολο της Πίστεως ήταν καταλυτικές, αφού σταδιακά το χάρισμα υποβαθμίστηκε προς όφελος του θεσμού (η Εκκλησία δηλ. από χαρισματική κοινωνία μεταβλήθηκε σε καθιδρυματικό θεσμό), η εσωτερική ελευθερία υποχώρησε για χάρη της έξωθεν επιβαλλόμενης αυθεντίας (είτε Πάπας λέγεται αυτή, είτε magisterium, είτε Βίβλος, είτε Παράδοση κλπ.), το προφητικό στοιχείο υποκαταστάθηκε από μια νομικίστικη αντίληψη (ακόμη και οι ιεροί κανόνες από θεραπευτική πήραν εξουσιαστική νομικίστικη χροιά), η μυστική διάσταση έδωσε τη θέση της στο σχολαστικισμό (η Εκκλησία από μυστική υπόσταση προσδιορίστηκε με σχολαστικούς όρους, με πιο χαρακτηριστική την περίπτωση του *De ecclesia* της εν Τριδέντω Συνόδου), το λαϊκό στοιχείο απομονώθηκε και διαχωρίστηκε από τον κλήρο, η γενική ιερωσύνη –με την οποία το Άγ. Πνεύμα έχει επιδαψιλεύσει τον κάθε βαπτισμένο– έχει υποκατασταθεί από τη χειροτονημένη ιεραρχία, και τέλος η σύνοδος των επισκόπων αντικαταστάθηκε από το πρωτείο του Πάπα[12].

β) Ακόμη πιο τραγικές για την Εκκλησία στη Δύση ήταν οι συνέπειες του εξοβελισμού της **επικλήσεως** του Αγίου Πνεύματος από τη μυστηριακή έκφραση της Εκκλησίας, την ευχαριστιακή δηλ. σύναξη των πιστών. Ήταν η κορυφή του παγόβουνου μιας ιστορικής αντίληψης που είχε σαν αποτέλεσμα τη σταδιακή μετατροπή της Εκκλησίας (ως λαού του *Θεού*, ως σώματος *Χριστού,* και ως *κοινωνίας* αγίων) σε ένα είδος σακραμενταλιστικής θρησκείας. Η ορθή κατανόηση του μυστηρίου υπήρξε ανέκαθεν η λυδία λίθος της χριστιανικής διδασκαλίας και ζωής. Όχι μόνο στα πρώτα βήματα της χριστιανικής κοινότητας, τότε που η Εκκλησία είχε να αντιπαλαίσει με έναν κυκεώνα μυστηριακών θρησκειών, αλλά και πολύ αργότερα, όταν η σχολαστική θεολογία τεκμηρίωνε μιαν υπολανθάνουσα από καιρό, κατά κύριο λόγο στη Δύση, σακραμενταλιστική αντίληψη των μυστηρίων[13].

Μάταια επιχείρησαν σημαίνοντες θεολόγοι της Ανατολής, με κορυφαία κατάληξη το Νικόλαο Καβάσιλα, να επαναπροσδιορίσουν τριαδολογικά τη χριστιανική (και

11. (Μητροπολίτη Περγάμου) Ιωάννη Ζηζιούλα, *Being as Communion*, 1985, σελ. 140, η ελληνική έκδοση του οποίου με τον τίτλο *Κοινωνία Εσχάτων* αναμένεται με μεγάλο ενδιαφέρον για τις θεολογικές ζυμώσεις στον τόπο μας.

12. Βλ. Y. Congar, *I Believe in the Holy Spirit*, 1983, σελ. 208, παραθέτοντας τη μελέτη του V. Lossky, *Orthodox Theology*. Μελετώντας κανείς τη σχετικά πρόσφατη μελέτη του Θ. Ζήση, *Οι λαϊκοί στην Ορθόδοξη Εκκλησία,* 1989, αυτή τη νομικίστικη αντίληψη για την Εκκλησία και την Ορθοδοξία αποκομίζει.

13. Μ' αυτό και άλλα φλέγοντα θέματα ασχολείται το νέο μου βιβλίο *Ορθόδοξοι προβληματισμοί* που κυκλοφορεί τον άλλο μήνα στη σειρά «Εκκλησία-Κοινωνία-Οικουμένη».

εσαεί ορθόδοξη) μυστηριολογία. Η κατάληξη ήταν τραγική: διάσπαση του σώματος του Χριστού, της ενότητας δηλ. της μίας, αγίας, καθολικής και αποστολικής εκκλησίας με το σχίσμα Ανατολής και Δύσης, και παραπέρα διαίρεση της χριστιανοσύνης εξαιτίας της Μεταρρύθμισης. Σημείο αιχμής της θεολογικής διαμάχης κατά την περίοδο της Μεταρρύθμισης υπήρξε αναμφίβολα η σακραμενταλιστική αντίληψη της Θ. Ευχαριστίας, που είχε ως τραγική συνέπεια την πλήρη αποστασιοποίηση της προτεσταντικής θεολογίας από την αρχέγονη (και Ορθόδοξη) χριστιανική μυστηριολογία. Η διαλεκτική αντίθεση «σακραμενταλισμού» – «απόρριψης του μυστηρίου», που αναπτύχθηκε στη Δύση, είχε σαν συνέπεια την εκκοσμίκευση της κοινωνίας και τη θρησκευτικοποίηση της Εκκλησίας, κι αυτό το τελευταίο είναι ακόμη τραγικότερο.

Στην ορθόδοξη Ανατολή πάντοτε πιστευόταν πως κατά την κορύφωση της μυστηριακής έκφανσης και έκφρασης της Εκκλησίας η μεταβολή των τιμίων δώρων (κι εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε τον ουδέτερο όρο «μεταβολή» κι όχι «μετουσίωση» = transubstantiatio) γινόταν κατά την επίκληση του Αγ. Πνεύματος, όχι δίκην μαγείας κατά την εκφώνηση των συστατικών του μυστηρίου της Θ. Ευχαριστίας λόγων του Χριστού («λάβετε φάγετε.....») Το πιο χαρακτηριστικό όμως είναι ότι κατά την ορθόδοξη λειτουργική παράδοση η επίκληση του Πνεύματος δεν γίνεται μόνο για τα τίμια δώρα, αλλά για την ευχαριστιακή κοινότητα, μάλιστα *πρώτα* για την ευχαριστιακή κοινότητα («**ἐφ' ἡμᾶς** καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα...») Στην ορθόδοξη βυζαντινή λειτουργική παράδοση, τη μόνη στην οποία υπεισέρχεται expressis verbis η έκφραση «**ἐφ' ἡμᾶς**», δεν υπάρχει τίποτε το μαγικό και σακραμενταλιστικό – άλλωστε η θυσία κατά τη λογική λατρεία λαμβάνει χώρα στο «υπερουράνιο και νοερό θυσιαστήριο». Αυτό που σε τελική ανάλυση συμβαίνει είναι ότι με την επενέργεια του Αγ. Πνεύματος μεταβάλλεται η ευχαριστιακή σύναξη από απλή κοινωνιολογική ομάδα σε «σῶμα Χριστοῦ», σε Εκκλησία. «Μεταβολή» των υλικών στοιχείων της κτιστής δημιουργίας (άρτος) και «μεταβολή» των ιστορικών κατά τόπους ευχαριστιακών κοινοτήτων (πιστών) σε «σῶμα Χριστοῦ» είναι χαρακτηριστική και ενδεικτική για την ορθόδοξη ανατολική παράδοση πραγματικότητα.

3. Το αγιοπνευματικό αυτό υπόβαθρο της ορθόδοξης δογματικής διδασκαλίας και λειτουργικής πράξης της Ορθοδοξίας, σε συνδυασμό με την **εσχατολογική** διάσταση Εκκλησίας, είναι αυτά που χαρακτηρίζουν την «ορθοδοξία» της Ανατολής. Ο ουσιαστικότατος δηλ. ρόλος του Αγ. Πνεύματος στη ζωή της Εκκλησίας, και το γεγονός ότι η τελευταία δεν αντλεί την ύπαρξη και την υπόστασή της από αυτό που *είναι*, αλλά από αυτό που *θα γίνει*· όχι δηλ. από το παρόν ή από το παρελθόν, από αυτό που της δόθηκε ως θεσμός, αλλά από το μέλλον, από τα «έσχατα» (είναι χαρακτηριστικό πως στην Αγ. Γραφή, και τους πατέρες της Εκκλησίας η κάθοδος του Αγ. Πνεύματος είναι κατεξοχήν γεγονός των εσχάτων). Πολύ σωστά και εκφραστικά ο μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας υπενθυμίζει την ύψιστη αυτή σπουδαιότητα του Αγ. Πνεύματος στη ζωή της Εκκλησίας, τονίζοντας πως αν ο Χριστός είναι ο ιδρυτής του θεσμού της Εκκλησίας, το Αγ. Πνεύμα είναι εκείνο που συγκροτεί αυτόν τον θεσμό[14].

14. J. Zizioulas, *Being as Communion*, σελ. 140: «Christ *institutes* the Church, but it is the Holy Spirit that *constitutes* her».

Κατανοούμε, λοιπόν, γιατί ο αείμνηστος Νίκος Νησιώτης, ο μεγάλος αυτός πρωτεργάτης του οικουμενικού διαλόγου, με τόσο πάθος χαρακτήριζε τη δυτική παράδοση στο σύνολό της «χριστομονιστική»[15], ότι δηλ. η Δυτική χριστιανοσύνη στο σύνολό της έστρεψε όλη την προσοχή της στο πρόσωπο του Χριστού, υποβιβάζοντας το τρίτο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, το Αγ. Πνεύμα, σε ένα δευτερεύοντα βοηθητικό ρόλο (πρεσβευτή του Χριστού, εμπνευστή των προφητών και των συγγραφέων της Κ.Δ., βοηθό της Εκκλησίας να ακούει, να κατανοεί και να ερμηνεύει το λόγο του Θεού και το κήρυγμα του Χριστού κ.ο.κ.)

Ο «τριαδικός/αγιοπνευματικός» και «εσχατολογικός», λοιπόν, χαρακτήρας της Ορθοδοξίας είναι τα κύρια αίτια της ουράνιας ατμόσφαιρας που εμπειρικά βιώνουν οι πιστοί σε όλες τις Ορθόδοξες ακολουθίες, κάτι που μας θυμίζει την ουράνια λατρεία του βιβλίου της Αποκάλυψης του Ιωάννη. Κατά την ορθόδοξη θεολογία η Εκκλησία κατανοείται ως απεικόνιση της ερχόμενης βασιλείας του Θεού επί της γης· και η κύρια έκφρασή της, η ευχαριστιακή λειτουργία, η συλλογική δηλ. πράξη ευχαριστίας του λαού του Θεού προς στο δημιουργό του, κατανοείται ως αναλαμπή και πρόγευση αυτής της ερχόμενης βασιλείας. Και ο επισκοπο-*κεντρικός* χαρακτήρας της Εκκλησίας αυτό ακριβώς το όραμα της ερχόμενης βασιλείας έχει σκοπό να διατηρεί ζωντανό μπροστά στα μάτια του λαού του Θεού. Γι' αυτό και ο επίσκοπος, ο προεστώς εν αγάπη της ευχαριστιακής σύναξης, και κατ' επέκταση κι ο ιερέας, δεν είναι απεσταλμένοι, βικάριοι, πρεσβευτές, αντιπρόσωποι του Χριστού πάνω στη γη, αλλά εικόνα του Χριστού (τύπος)· ή, όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο ιερός Χρυσόστομος, αυτός καθαυτός ο Χριστός. Το ίδιο συμβαίνει και με όλα τα λειτουργήματα και διακονήματα της Εκκλησίας, τόσο της γενικής όσο και κυρίως της ειδικής ιερωσύνης: δεν είναι *παράλληλα* προς εκείνα του Χριστού ή *δοσμένα* από το Χριστό, αλλά *ταυτόσημα* με εκείνα του Χριστού[16].

Αυτά και μόνον αυτά είναι τα σημεία που διαφοροποιούν την «ορθόδοξη» Ανατολική λειτουργική συνείδηση από την «ετερόδοξη» Δυτική, και τα οποία σηματοδοτούν απόκλιση της δυτικής θεολογίας από την αποστολική παράδοση που απαρασάλευτα είχε διατηρηθεί στην αδιαίρετη «Ορθόδοξη Καθολική Εκκλησία».

***

Με την πιο πάνω σύντομη και αποσπασματική θεολογική ανάλυση ο κάθε έμπειρος αναλυτής της ελληνορθόδοξης πραγματικότητας μπορεί να διαπιστώσει σε ποια σημεία της μεταγενέστερης Ορθοδοξίας σε τούτο εδώ το γεωγραφικό χώρο παρατηρείται αυτό που ονομάζουμε «δυτική» επίδραση, και ποια σημεία της λατρευτικής πράξεως χρήζουν επαναπροσδιορισμού με βάση την αυθεντική παράδοση της Ορ-

15. Κατατοπιστική παρουσίαση της φυσιογνωμίας, δράσης και θεολογίας του μεγάλου αυτού θεολόγου της σύγχρονης Ορθοδοξίας μπορεί να βρει κανείς στο έργο του Μ. Μπέγζου, *Ο λόγος ως διάλογος*, 1991.

16. Αυτός πρέπει να είναι και ο λόγος που η πρώτη Εκκλησία απέδωσε στο Χριστό όλες τις μορφές της λειτουργικής διακονίας (του αποστόλου Εβρ 3.1· του προφήτη, Ματθ. 23.8· Ιω. 13.13 του ιερέα, Εβρ. 5.6· 8.4· 10.21 κλπ. του επισκόπου Α΄ Πε.2.25, 5.4-5· Εβρ. 3.1· του διακόνου, Ρωμ 15.8· Λουκ 22.27· κλπ.). Βλ. J. Zizioulas, *Being as Communion*, σελ. 163.

θοδοξίας· μ' άλλα λόγια σε ποια σημεία απαιτείται λειτρυργική αναγέννηση. Δε θα αναφερθώ σ' αυτό εδώ το σημείωμα και στις όποιες παρεκκλίσεις διαπιστώνουμε από πολύ νωρίτερα στην ανατολική χριστιανοσύνη· γιατί κι εδώ υπάρχουν τέτοιες.[17]

Ενδεικτικά λοιπόν, και πολύ αποσπασματικά μπορούμε να εντοπίσουμε ως εξής τις δυτικές επιδράσεις στην ορθόδοξη λατρευτική πράξη:

1. Η περί τρίτης Ρώμης θεωρία που αναπτύχθηκε στη σλαβόφωνη Ορθοδοξία και η αντίδραση της ελληνόφωνης με την προβολή, ανάδειξη και διατήρηση των **προνομίων** του Οικουμενικού Πατριαρχείου (μέχρις ενός σημείου δικαιολογημένη) προδίδουν ουσιαστική διολίσθηση από την παραδοσιακά ορθόδοξη ευχαριστιακή εκκλησιολογία προς μιαν αντίληψη για την Εκκλησία στα αχνάρια του Βατικανού, κάθε άλλο παρά σύμφωνη με το κενωτικό τριαδολογικό πρότυπο[18]. Ακόμη και ο άκρατος **εθνικισμός**, η «αίρεση» αυτή της νεώτερης Ορθοδοξίας, που αναπτύχθηκε σε όλες σχεδόν τις Ορθόδοξες περιοχές, αλλά με ιδιαίτερη έμφαση στην Ελλαδική Ορθοδοξία, κατά παρέκκλιση της γνήσιας Ορθόδοξης εκκλησιολογίας υποδαυλίστηκε.

2. Έτσι, δεν είναι καθόλου παράξενο πως, όταν στο νεοελληνικό κράτος το παραδοσιακό κοινοτικό σύστημα αντικαταστάθηκε από το συγκεντρωτικό μοντέλο δυτικού τύπου, η Εκκλησία όχι μόνο δεν αντέδρασε αλλά ανέχθηκε και η ίδια να οργανωθεί ως μονοκεντρική γραφειοκρατικού τύπου εξουσία, με την Δ.Ι.Σ. ανώτατη εκκλησιαστική αρχή του κράτους· εγκατέλειψε δηλ. ουσιαστικά την έννοια της ευχαριστιακής κοινότητας, της συλλογικότητας, και μετατράπηκε σε χώρο **ατομικής θρησκευτικότητας**. Ήταν πολύ φυσικό, λοιπόν, ως συνέπεια να αρχίσει αργά αλλά σταθερά να αναβιώνει το φάντασμα –και να καλλιεργείται η αντίληψη– της «**μεσιτικής» ιερωσύνης**, κάτι που όπως είναι γνωστό μια για πάντα (ἐφάπαξ) καταργήθηκε με τη σταυρική θυσία του Χριστού.

3. Η ασυναίσθητη αυτή εκκλησιολογική παρέκκλιση στη χώρα μας, σε συνδυασμό με τον αναγεννησιακής και διαφωτιστικής έμπνευσης τραγικό διαχωρισμό σφαιρών επιρροής της ανθρώπινης κοινωνίας, οδήγησε αναπόφευκτα στην **ιδεολογικοποίηση** της Ορθοδοξίας και την απώλεια της καθολικής (wholistic) και κοσμικής (cosmic) αντίληψης της Εκκλησίας. Η τελευταία περιορίζεται αποκλειστικά στη θρησκευτική σφαίρα, και το ανθρώπινο πρόσωπο –κατ' όνομα μόνον ορθόδοξο– κατακερματίζεται απαράδεκτα και καλείται να εκπληρώσει τις ατομικές θρησκευτικές του ανάγκες και υποχρεώσεις ερήμην του πλησίον του στην κοινότητα – σε μιαν κατ' όνομα μόνον Εκκλησία, στα πλαίσια μιας κατ' όνομα μόνο *λειτουργίας*[19].

17. Θαυμάσια θεώρηση του φαινομένου από ορθόδοξη – με την εκκλησιολογική και όχι ομολογιακή σημασία του όρου – βλ. στο πρόσφατα μεταφρασθέν έργο του π. Α. Σμέμαν, *Η Εκκλησία Προσευχομένη*, 1991, ιδιαίτερα στα κεφ. 2 εξ.

18. Στην ενδο-ορθόδοξη σε επίπεδο «ηγεσίας» μεταξύ των δυο αυτών ρευμάτων της ιστορικής Ορθοδοξίας θεολογική παραγωγή διαφαίνεται πολλές φορές μια τάση αμφισβήτησης (και βεβαίως και υπεράσπισης αντίστοιχα) των προνομίων του Οικουμενικού «θρόνου».

19. Αυτή η ιδεολογικοποίηση της Ορθοδοξίας ήταν πολύ φυσικό – εκτός από το συγχρωτισμό της Εκκλησίας με αντιδημοκρατικά καθεστώτα (δικτατορία του '67, καθεστώς Τσαουσέσκου κλπ) κατ' αντιγραφή της Ναζιστικής Γερμανίας και των καθεστώτων της Λατινικής Αμερικής – να οδηγήσει σε

4. Η περιθωριοποίηση της Ορθοδοξίας αποκλειστικά στη θρησκευτική σφαίρα – πέρα από την υποδαύλιση ευσεβιστικών τάσεων στη θρησκευτική και κοινωνική ζωή του τόπου μας, που οδήγησε την κοινωνία μας σε πουριτανικές επιλογές με τους συνακόλουθους ηθικούς εκφυλισμούς – είχε ως συνέπεια και την παραθεώρηση της **κοινωνικής** διάστασης της Εκκλησίας[20]. Η πολιτική εξοβελίζεται από το χώρο της Ορθοδοξίας, χαρακτηριζόμενη ως υπόθεση της κοσμικής (με άλλα λόγια μη-θρησκευτικής σφαίρας) και καλλιεργείται αβασάνιστα στους πιστούς η ιδέα της υποταγής, που τελικά συμβάλλει στη μετατροπή του υπεύθυνου ανθρώπινου προσώπου από υποκείμενο σε αντικείμενο της πολιτικής, από υπεύθυνο και ενεργό μέλος της κοινωνίας σε παθητικό χειροκροτητή προειλημμένων αποφάσεων. Γι' αυτό και σε πανορθόδοξο επίπεδο οι τοπικές Ορθόδοξες Εκκλησίες αναγκάζονται να επαναβεβαιώνουν το καθήκον και την αξιωματική θέση της Ορθοδοξίας «στην επικράτηση της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας, της αδελφοσύνης και της αγάπης μεταξύ των λαών, και στην άρση των φυλετικών και λοιπών διακρίσεων» (τίτλος του κειμένου-απόφαση της Γ΄ Προσυνοδικής).[21]

5. Η σταδιακή μετατροπή της Εκκλησίας από ευχαριστιακή κοινωνία προσώπων χαρισματικής υφής και εσχατολογικού χαρακτήρα σε **θεσμό** και νομικής φύσεως **καθίδρυμα** –που αρχίζει να διαφαίνεται με τη γεναρχία της κορυφής της Ορθοδοξίας μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης για να καταλήξει θριαμβευτικά πλέον με την μετατροπή της Ελλαδικής Εκκλησίας σε Ν.Π.Δ.Δ.– οδήγησε στην αναγωγή των ιερών κανόνων από θεραπευτικών μέσων σωτηριολογικού χαρακτήρα σε καθοριστικούς όρους προσδιορισμού του χαρακτήρα και της πράξης της Εκκλησίας με εντελώς νομικίστικο τρόπο. Πρόκειται κι εδώ για άκριτη και κακόγουστη μεταφορά της τριδεντικής ρωμαιοκαθολικής αντίληψης στον Ορθόδοξο χώρο, ο οποίος μη έχοντας αντιστάσεις ασυναίσθητα την αποδέχτηκε βαφτίζοντάς την μάλιστα «ορθόδοξη». Παράλληλα οξύνονται οι ομαδοποιήσεις εντός του ενιαίου σώματος του λαού του Θεού, της Εκκλησίας, με αποτέλεσμα να καλλιεργείται η ιδέα των τάξεων στο σώμα της Εκκλησίας (κληρικοί-λαϊκοί, κοσμικοί-μοναχοί κλπ.), που τελικά συμβάλλει στη μετατροπή του υπεύθυνου ανθρώπινου προσώπου από υποκείμενο σε αντικείμενο, από συλλειτουργό των μυστηρίων σε παθητικό θεατή των τελουμένων, από ισότιμα μέλη της βασιλείας του Θεού σε μεσίτες και μεσιτευόμενους (πρβλ.

μεταλαμπάδευση μεθόδων και πρακτικών από τη Δύση και τη δημιουργία θρησκευτικών (αντιαθεϊστικών, αντι-αιρετικών κλπ.) μετώπων. Το κλίμα της γνωστής διαμάχης εξελικτικών – δημιουργιστών (δαρβινιστών – φανατικών συντηρητικών ευαγγελικών) των αρχών του αιώνα μας στις Η.Π.Α. με την περίφημη δίκη των πιθήκων μεταφέρεται και στην Ελλάδα, με τη γνωστή βέβαια χρονική καθυστέρηση. Φυλλάδια συντηρητικών αντι-οικουμενικών προτεσταντών δεν έχουν τίποτε σε ύφος και περιεχόμενο να ζηλέψουν από τα κακέκτυπα αντίγραφά τους «θρησκευτικά» έντυπα, που με την γενικότερη έκρηξη φουνταμενταλισμού πληθαίνουν αυτό τον καιρό στη χώρα μας· έντυπα μάλιστα που αυτοβαφτίζονται ορθόδοξα ή σούπερ-ορθόδοξα. Κινητοποιήσεις αντι-Σκορτσέζε και αντι-Καζαντζάκη που σχεδιάζονται και πραγματοποιούνται στην Αμερική επαναλαμβάνονται και στην Ελλάδα με το γνωστό τρόπο, διασύροντας την υψηλή έννοια της Ορθοδοξίας. Και ο κατάλογος συνεχίζεται...

20. Βλ. τη θαυμάσια μελέτη του Ι. Πέτρου, *Εκκλησία και πολιτική*, 1992

21. Για το περιεχόμενο αυτού του κειμένου-απόφαση βλ. Ion Bria-Π. Βασιλειάδη, *Ορθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία*, σελ. 161 εξ.

το «... ἕως ἡμᾶς εἰς τόν οὐρανόν *ἀνήγαγες* καί τήν βασιλείαν σου *ἐχαρίσω* τήν μέλλουσαν», από την αναφορά της λειτουργίας του ι. Χρυσοστόμου). Γι' αυτό και σε πανορθόδοξο επίπεδο οι τοπικές Ορθόδοξες Εκκλησίες αναγκάζονται να επαναβεβαιώνουν την ανάγκη «λειτουργικής αναγέννησης» της Ορθόδοξης εκκλησιαστικής ζωής, και αναμένουν την απόφαση της μελλούσης Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο θέμα «της πλήρους συμμετοχής του λαού στη λειτουργική και λοιπή εκκλησιαστική ζωή», το οποίο λόγω άλλων πλέον επειγόντων –όπως υποστηρίχθηκε– προβλημάτων απεσύρθη το 1971 από τα προς συζήτηση θέματα των προσυνοδικών διασκέψεων.

6. Όπως, λοιπόν, είναι φανερό, ο χώρος όπου αναμφισβήτητα παρατηρείται σ' όλο του το μεγαλείο ο εκδυτικισμός της Ορθόδοξης Ανατολής είναι η **λατρευτική της ζωή**. Κι αυτό αποτελεί και την αιτία της επιτεινόμενης εκκοσμίκευσης της κοινωνίας μας. Είναι η ευχαριστιακή σύναξη, ο κατεξοχήν χώρος έκφρασης της Εκκλησίας, που από παραδοσιακή πράξη Θείας Λειτουργίας έχει μεταβληθεί σε καταφύγιο ατομικής σωτηρίας και πεδίο επιβράβευσης ατομικής αξιοσύνης. Είναι τα μυστήρια που από ζωογόνες πράξεις επιβίωσης της Ορθόδοξης κοινότητας έχουν μετατραπεί σε μαγικούς «αγωγούς χάριτος» και τελετές ατομικής θρησκευτικότητας, αν δεν έχουν εκπέσει στο επίπεδο των κοινωνικών εκδηλώσεων. Είναι πάνω απ' όλα η μετατροπή της λειτουργικής της υπόστασης σε μαγική λατρευτική (cultic) και τελετουργική (ritual) σακραμενταλιστική υπόθεση. Ακόμη και η ελληνο-ορθόδοξη θεολογία σε ακαδημαϊκό επίπεδο από «λειτουργική θεολογία» (από θεολογία δηλ. που όλος ο κορμός της διαχέεται από τον λειτουργικό και εκκλησιαστικό ιστό, την εμπειρία δηλ. του γεγονότος της σωτηρίας *μέσα* στην κοινότητα) έχει μετατραπεί σε διανοητική σχολαστική επιστήμη. Ακόμη και το γνωστικό αντικείμενο/επιστήμη της Λειτουργικής έχει εξανοντιστεί στον πρακτικό κλάδο· σε επιστήμη δηλ., με βάση τα κελεύσματα περί παραγωγικότητας, η οποία διδάσκει όχι το «τι» αλλά το «πώς» της χριστιανικής λειτουργίας, εκπαιδεύοντας άτομα προκειμένου να καταστούν η ελίτ και οι πνευματικοί «ηγέτες» μιας άβουλης μάζας θρησκευόντων, κι όχι οι ταπεινοί διακόνοι που θα αναδείξουν (όχι θα καταπνίξουν) μέσα στην εκκλησιαστική κοινότητα τα χαρίσματα που το Αγ. Πνεύμα μέσω του μυστηρίου του Βαπτίσματος την επιδαψίλευσε. Είναι χαρακτηριστικό πως και αυτή η παρατηρούμενη τον τελευταίο καιρό μυστικίζουσα, φιλοκαλική, ριτσουαλιστική στροφή (με επιστροφή στους Βίους Αγίων, το τελετουργικό κλπ.), ως αντιγραφή δυτικών μοντέλων μπορεί να χαρακτηριστεί (πρβλ. "κίνηση Οξφόρδης", "ριτσουαλιστική διαμάχη" κλπ.).

Οι πραγματικές και ουσιαστικές ορθόδοξες αντιδράσεις στην επιτεινόμενη σακραμενταλιστική διολίσθηση της Ορθόδοξης λατρευτικής πραγματικότητας (κίνημα κολλυβάδων, απόπειρες εκλογίκευσης της λατρείας από τις θρησκευτικές οργανώσεις την περασμένη γενιά κ.ά.) δεν κατάφερναν να αποβούν καταλύτες για μιαν Ορθόδοξη λειτουργική αναγέννηση, εξαιτίας κυρίως της έλλειψης ικανών θεολογικών αντιστάσεων, οφειλόμενων σε χρόνιες σχολαστικίζουσες αποκλίσεις της Ορθόδοξης ανατολικής θεολογίας. Εδώ θα πρέπει κατά κύριο λόγο να εστιασθεί η πολυσυζητημένη «επιστροφή» στο πνεύμα των Πατέρων και όχι σε μιαν άκριτη και στατική αποξένωση από τη σύγχρονη πραγματικότητα.

΄Οσο χρόνο, λοιπόν, ο ορθόδοξος λαός θα παραμένει αποξενωμένος από τη λατρευτική πράξη και κατ' όνομα μόνο θα ονομάζεται συλ-λειτουργός των μυστηρίων· όσο χρόνο οι ευχές, και κυρίως της ευχαριστιακής λειτουργίας, θα διαβάζονται μυστικά· όσο χρόνο τη λατρεύουσα κοινότητα θα υποκαθιστούν σχεδόν καθολικά οι λεγόμενοι «ιεροψάλτες»[22]· όσο χρόνο τα τελούμενα θα αποτελούν μαγικές μουσειακές πράξεις, μακριά από τη γλωσσική δεικτικότητα και ουσιαστική κατανόηση της λατρεύουσας κοινότητας[23]· όσο χρόνο η λει-τουργία της Ορθοδοξίας, το σωτηριώδες δηλ. «μυστηριακό» έργο του «σώματος του Χριστού», θα εξαντλείται στις εξώθυρες και το πολύ-πολύ στον πάσης φύσεως περίβολο του Ναού χωρίς να επιχειρεί την «έξοδό» της στον κόσμο[24]· πάνω απ' όλα όμως, όσο χρόνο δε θα συμμετέχει το *σύνολο* της ευχαριστιακής κοινότητας στο κοινό ποτήριο, χωρίς προϋποθέσεις ηθικής, νομικίστικης ή άλλης αξιοσύνης[25]· μ' άλλα λόγια δηλ. όσο χρόνο το μυστήριο της Θ. Ευχαριστίας δε θα προσδιορίζεται σχολαστικά από άλλα μυστήρια (όπως π.χ. της εξομολογήσεως, της ιερωσύνης κλπ.), αλλά θα αποτελεί την sine qua non προϋπόθεση και πλήρωσή τους· και για να μη το λησμονούμε, όσο χρόνο το λειτούργημα του επισκόπου – και κατ' επέκταση το μυστήριο της ιερωσύνης – θα διολισθαίνει σε επικίνδυνους εξω-ευχαριστιακούς ατραπούς· τότε θα συνεχίζουμε να κάνουμε λόγο για *δυτικό σχολαστικό ζυγό* της Ορθοδοξίας στη χώρα μας, όταν μάλιστα και η ίδια η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία με τη Β΄ Βατικάνια Σύνοδο σε έναν αρκετά μεγάλο βαθμό τον έχει αποτινάξει.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, θα μπορούσε ακίνδυνα να συμπεράνει πως η αναγκαιότητα μιας αυθεντικής λειτουργικής αναγέννησης είναι δεδομένη. Το ερώτημα που απομένει είναι: Πόσο η Εκκλησία μας είναι έτοιμη να ανταποκριθεί σ' αυτό το αίτημα και να επανέλθει στην αυθεντική της παράδοση;

22. Βλ. και τον προβληματισμό του (μητροπολίτη Κοζάνης) Διονυσίου. Ψαριανού, «Μετά αιδούς και ευλαβείας», σελ. 157 εξ.
23. Βλ. I.Bria-Π. Βασιλειάδη, *Ορθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία*, 1989, σελ. 47 εξ.
24. Για την αναγκαιότητα της *μετα*-λειτουργίας, δηλ. μετά τη Λειτουργία, βλ. I.Bria-Π. Βασιλειάδη, *Ορθόδοξη*... σελ. 65 εξ.
25. Βλ. στο θέμα αυτό Α. Σμέμαν, «Τα άγια τοις αγίοις. Μερικές σκέψεις για τη θεία μετάληψη», *Μεγάλη Σαρακοστή*, 1981, 123-155.

Ποια Ορθοδοξία; Κριτική προσέγγιση εκ των ένδον

Γεώργιος Α. Τσανανάς

Η χαρά και η ευγνωμοσύνη για τη μέσα μας και γύρω μας χριστιανική Ορθοδοξία είναι έντονες και μεγάλες, απότοκες των στοιχείων που τη συνθέτουν:

- Ακτινοβολεί με την ευαγγελικότητά της, την απλή κι ανεπιτήδευτη.
- Κρατάει σφιχτά τα αποστολικά χέρια, που ακουμπούν στον Ιησού.
- Αγγίζει τους πιστούς βαθιά με τη βιωμένη αλήθειά της, την ακριβοπληρωμένη με μόχθο, με αίμα και δάκρυα.
- Εκτός από τις θυσίες, σε όλα έχει μέτρο και πρόγραμμα ζωής ζυμωμένα με μνήμη, όραμα και ελευθερία.
- Την κοινωνικότητά της διαπνέουν η αδελφικότητα, η εγκαρδιότητα και η ζεστασιά. Στους κόλπους της βρίσκεται μόνιμα εγκατεστημένη η αγάπη.
- Τα μέλη της ευτύχησαν να μη νιώσουν ποτέ ως υπήκοοι της Εκκλησίας τους· συμπορεύονται και αισθάνονται ως λαός.
- Η λατρεία της είναι θησαυρός και θησαυροφυλάκιο. Σ' αυτήν ο ήχος συναγωνίζεται με το στίχο, το σχήμα με το χρώμα, ο ρυθμός με τη χάρη, οι εικόνες με τα πρόσωπα, η χαρά με την κραυγή, η θαλπωρή με το άρωμα. Οίκοι Κυρίου και σπιτικά μας οι ναοί· στέγες και ορμητήρια ομορφιάς, επικοινωνίας, ελπίδας και αγώνων.
- Ορθάνοιχτα είναι όλα της για το καλύτερο: η αναζήτηση, η βίωση, η σκέψη, οι διδασκαλίες, η θεολογία, η έκφραση, η δράση της.

Με μονολεκτικό λόγο τα γνωρίσματά της, στην ιδανική της παρουσία:

- ευαγγελικότητα
- αποστολικότητα
- μαρτυρικότητα
- ασκητικότητα
- εγκάρδια αδελφικότητα
- συνοδική λαϊκότητα
- λειτουργική κοινότητα
- ανοιχτότητα

Ίσως αυτά και άλλα παρόμοια να ώθησαν αυθόρμητα κάποιο φοιτητή Θεολογίας στη Θεσσαλονίκη να γράψει σ' ένα τοίχο της Σχολής: «Σ' αγαπώ, Ορθοδοξία». Μόνο που ένας άλλος έγραψε εκεί κοντά: «Ποια Ορθοδοξία;» Ρεαλιστής; Απογοητευμένος; Αηδιασμένος; Ανήσυχος; Αγωνιών; Άνθρωπος του «εδώ και τώρα και όλα» και όχι των εγκωμίων; Μεμονωμένη ιδιόρρυθμη περίπτωση; Ίσως ένας ηχηρός άνθρωπος από το πλήθος των ευαίσθητων, που συνήθως προτιμούν τη βουβή θλίψη για κάποια κακώς κείμενα ή και καταντήματα της Ορθοδοξίας. Όποιος και αν είναι, θέτει το καίριο ερώτημα για το κατά πόσον αυτή σήμερα ανταποκρίνεται στην παραπάνω αναμφίβολα πραγματοποιημένη στην ιστορία ιδανική εικόνα. Ας εξετάσουμε –αυτοκριτικά και έστω με νύξεις– πού ενδεχομένως φτώχυνε και έγινε προβληματική, τι και πού χρειάζεται ανάκτηση, ανανέωση ή και διόρθωση. Επιση-

μαίνουμε τις παρακάτω εννέα προβληματικές πλευρές, όπως αυτές εμφανίζονται κατεξοχήν στον ελλαδικό χώρο.

1. Βιβλική ανεπάρκεια Ο λόγος στον αείμνηστο π. Αλέξανδρο Σμέμαν. Στην «Ευχαριστία» του (σελ. 80) με οδύνη μιλάει για «απερίγραπτη άγνοια της Αγίας Γραφής από την συντριπτική πλειονότητα των Ορθοδόξων και απουσία ενδιαφέροντος γι' αυτήν... αποκοπή απ' αυτήν σαν την κύρια, την ανυπέρβλητη και αληθινά σωτήρια πηγή της πίστης και της ζωής». Δυστυχώς τα καθορισμένα για τη λατρεία βιβλικά αναγνώσματα εδώ και πολλούς αιώνες παραμένουν τα ίδια και απαράλλακτα. Έτσι δεν ακούγεται από τους πιστούς μεγάλο μέρος της Αγίας Γραφής. Λίγοι ορθόδοξοι εντρυφούμε τακτικά στη Βίβλο, ιδιαίτερα στην Παλαιά Διαθήκη, η οποία στην τωρινή λατρεία μας καταλαμβάνει μικρή έκταση και της οποίας σήμερα δεν υπάρχει μετάφραση στη δημοτική. Αυτά δείχνουν πως ατόνησε η συνείδηση ότι από όλη τη χριστιανική κληρονομιά η Αγία Γραφή κατέχει την *πρώτη* θέση. Ακόμη δεν είναι σε πολλούς μας γνωστό το πλούσιο ερμηνευτικό έργο των νεότερων βιβλικών θεολόγων μας. Αυτό έχει αρνητικό αντίκτυπο και στο κήρυγμά μας, που τις περισσότερες φορές στηρίζεται σε παλαιότερα Κυριακοδρόμια, τα οποία από άποψη ερμηνευτική είναι πολύ προβληματικά. Από τους ορθοδόξους στην Ελλάδα εκείνοι που τακτικά και με ευλάβεια μελετούν Βίβλο είναι κυρίως τα μέλη θρησκευτικών οργανώσεων. Μόνο που σ' αυτούς παρατηρείται ένα είδος βιβλικού ευσεβισμού, καθώς μεμονωμένοι μελετητές και κυκλάρχες μελέτης Αγίας Γραφής δεν διαθέτουν την καλύτερη δυνατή βιβλο-ερμηνευτική υποδομή.

2. Υπερβολική και δοξολογική προσκόλληση στο παρελθόν. Εκεί κυρίως αναζητούμε οι περισσότεροι ορθόδοξοι το καλύτερο και αυθεντικότερο. Χωρίς μεγάλη υπερβολή, μπορούμε να μιλήσουμε για ένα είδος παρελθοντομανίας μας. Μάλλον μας διαφεύγει ότι το παρελθόν ανήκει στην ιστορία, όσο και αν σε πολλά μας είναι αναντικατάστατος οδηγός. Όμως κάθε παλιό δεν είναι κατ' ανάγκην και καλύτερο. Ο παλιός παράδεισος είναι ανάμνηση και δεν επιστρέφουμε σ' αυτόν. Προς τον «καινούργιο ουρανό και την καινούργια γη» οδεύουμε, που είναι μπροστά μας, στο μέλλον το εγγύς, το μακράν και το έσχατο. Μελλοντοστρεφείς προς την Ερχόμενο επιβάλλεται να είμαστε. Για μας που ζούμε τώρα και γι' αυτούς που θα έλθουν, το σήμερα και το μέλλον μετρούν πιο πολύ από το παρελθόν. Αν κοιτάζουμε πίσω μας, αυτό το κάνουμε για να μη ξεχνάμε τι είμαστε, από πού ξεκινήσαμε και τι έχουμε χρέος να συνεχίσουμε. Δεν πισωδρομούμε. Βαδίζουμε προς τα εμπρός, κουβαλώντας μέσα μας και όλοι μαζί τα απαραίτητα πολύτιμα και τιμιότατα της χριστιανικής Παράδοσης. Κριτικά σεβόμαστε, εκτιμούμε και τηρούμε την Παράδοση. Όμως δημιουργούμε κι εμείς παράδοση, ενταγμένοι μέσα στη δυναμική κοίτη και ροή της μεγάλης Παράδοσης. Ποτέ δεν την περιφρονούμε ούτε την αντιγράφουμε απλώς· τη συνεχίζουμε με τον τρόπο μας.

3. Μοναχικο-ασκητικές υπερβολές. Κάποια συμπτώματα δείχνουν ότι αρκετοί ταυτίσαμε τον ασκητισμό, που ισχύει για όλους μας, με το μοναχισμό, που είναι θεσμός και πρόγραμμα ζωής για ειδικές ομάδες πιστών. Από παρεξήγηση ο μοναχός προβάλλεται ως το πρότυπο (μοντέλο) του κανονικού πιστού και η μοναστική

αδελφότητα ως το πρότυπο της ενορίας. Ηχεί σε κάποιους μας παράξενα όταν λέγεται ότι ο Ιησούς δεν ήλθε να κάνει τους ανθρώπους μοναχούς και τις εκκλησιαστικές τους κοινότητες μοναστήρια. Μα Αποστόλους εξέλεξε και τους απέστειλε να «μαθητεύσουν» πάντα τα έθνη, διδάσκοντας όσα στο πρόσωπο, τη ζωή και το έργο του είδαν, άκουσαν και ψηλάφησαν. Κύτταρο της Εκκλησίας είναι η ενορία ως ευχαριστιακή αδελφική κοινότητα. Πρότυπό της η πρωτοχριστιανική αδελφότητα. Όλες οι άλλες αδελφότητες και όλα τα ασκητικά κατορθώματα έχουν επικουρική αξία για τον ενοριακό πιστό. Στην Εκκλησία του Χριστού δεν υπάρχουν μονοπώλια χριστιανικότητας. Η μετακίνηση του κέντρου βάρους από τον ενοριακό χριστιανό στον μοναχό κι από την ενοριακή κοινότητα στη μονή μπορεί να αποδειχτεί σαν μια περιπετειώδης χριστιανική μετανάστευση. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και με τη μελέτη της μυστικοασκητικής φιλολογίας, που έγινε στις μέρες μας μόδα και που κάπως έχει εκτοπίσει τη μελέτη της Αγίας Γραφής στο περιθώριο. Όλα όσα μας παραδόθηκαν στην Εκκλησία από άγιους άνδρες και γυναίκες είναι άγια και άξια της αγάπης και ευγνωμοσύνης μας. Οι ασκητές μοναχοί, οι Πατέρες, οι μυστικοασκητικοί συγγραφείς είναι ευλογία· μέτρο όμως όλων και πάνω από όλους είναι ο Ιησούς Χριστός: το πρόσωπο, η διδασκαλία του, το κοσμοσωτήριο έργο του και το Ευαγγέλιό του, που μιλάει από πρώτο χέρι γι' αυτόν και για μας.

4. Αντιδυτική στάση. Πιο πάνω στην αρχή παρουσιάστηκαν μερικά από τα κύρια χαρακτηριστικά της Ορθόδοξης Χριστιανοσύνης. Φαίνεται πως σε όλους μας δεν είναι αρκετό να τα θυμόμαστε πανευτυχείς, να τα συνειδητοποιούμε βαθύτερα, να τα ζούμε και να τα παραδίδουμε. Έτσι κάποιοι δεν αποφεύγουμε τον πειρασμό, να επιχειρούμε την υπογράμμισή τους αντιπαρατιθέμενοι προς τους δυτικούς, επικρίνοντάς τους ή και υποτιμώντας τους. Αυτό το κάνουμε πάρα πολλοί, ακόμη και κορυφαίοι θεολόγοι. Βέβαια το φαινόμενο εξηγείται. Υποστήκαμε αρκετά από τους δυτικούς χριστιανούς. Κι αυτά δεν μπορούμε εύκολα να τα ξεχάσουμε· ίσως και να μην πρέπει. Δικαιολογείται όμως ο δυτικοκατήγορος; Ποιον και σε τι βοηθά αυτή η στάση του; Δόξα τω Θεώ, οι δυτικοί άλλαξαν· σε κάποια πράγματα μάλιστα έγιναν αγνώριστοι –προς το καλύτερο φυσικά. Ίσως πολλοί από μας να μη το μάθαμε ακόμη. Πολύ λίγο τους ξέρουμε, καθώς είναι μακριά από μας, όσο κι αν αυτοί μπήκαν και μέσα στα σπίτια μας με τον τύπο, με τις ταινίες και με την τηλεόραση. Εμείς σήμερα άραγε σε τι είμαστε καλύτεροί τους; Μας αρκεί το γεγονός ότι οι εν πίστει αδελφοί και πρόγονοί μας με τη χάρη του Θεού κατόρθωσαν να επιτύχουν πολλά θετικά και να διαπράξουν λιγότερα λάθη από τους δυτικούς χριστιανούς; Είναι οδυνηρό να μιλάμε μερικοί, και μάλιστα σε άγριους τόνους, για την «παναίρεση του οικουμενισμού» –μη κάνοντας διάκριση ανάμεσα σε σοβαρούς οικουμενικούς ανθρώπους και σε βιαστικούς και ρηχούς οικουμενιστές. Ας λεχθεί η απλή αλήθεια ότι ο ανατολικός και ο δυτικός πιστός πριν και πέρα από «ορθόδοξος», «καθολικός» ή «ευαγγελικός» πασχίζει να γίνει και να είναι *χριστιανός*, δηλ. του Χριστού ή κατά Χριστόν άνθρωπος. Γιατί να μη θελήσουμε να δούμε τους άλλους και εμάς έτσι, δηλ. χριστοκεντρικά;

5. Ηθικιστικές τάσεις. Ένας, από τους πιο γνωστούς, νεότερος θεολόγος του

τόπου μας ιδιαίτερα τις επισήμανε και μίλησε γι' αυτές με αγωνία, αλλά και με πάθος. Ο ηθικισμός ή μοραλισμός είναι μια θεολογικά άρριζη, νομικίστικη και άπνοη καθηκοντολογία: κατάλογοι κακιών, παθών και ελαττωμάτων και στηλίτευσή τους· προβολή παρόμοιας νοοτροπίας και ποιότητας αρετών· έντονη έμφαση στη συμμόρφωση προς τις εντολές· φροντίδα για την εξωτερική εμφάνιση και συμπεριφορά με κρούσματα εκτεταμένης ομοιομορφίας. Κάπου φαίνεται πως μετακινήθηκε προς τα ρηχά το κέντρο βάρους του ορθόδοξου χριστιανικού φρονήματος και ήθους, που θα μπορούσε να οριστεί σχηματικά ως έκφραση ζωής βαθιά, αυθόρμητη, ελεύθερη και ποικίλη μέσα από τα σπλάχνα της χάρης, της αγάπης και της κοινωνίας του Τριαδικού Θεού. Τα αμαρτολόγια, πειρασμολόγια και αιρετολόγιά μας όχι σπάνια σκίασαν τα αρχέτυπα προσωπικής και κοινωνικής ζωής, που είναι ο Θεάνθρωπος Ιησούς και η Εκκλησία του.

6. *Άκρατος εσωτερισμός και περσοναλισμός*. Τις τελευταίες δεκαετίες –και εν μέρει εξαιτίας δυτικών ευσεβιστικών επιδράσεων– η ορθόδοξη χριστιανική συνείδηση δοκίμασε τον πειρασμό της υποκειμενικής ευσέβειας, της ατομοκρατικής σωτηρίας. Εύστοχες και επίμονες θεολογικές προσπάθειες έφεραν στο κέντρο της συνείδησης τα βάθη και τον πλούτο της ορθόδοξης ύπαρξης και υπογράμμισαν την έννοια και την πραγματικότητα του ανθρώπινου προσώπου, στις σχέσεις του με τα άλλα πρόσωπα μέσα στην αδελφική κοινότητα της Εκλησίας. Η εντυπωσιακή αυτή αυτοδιορθωτική κίνηση δυστυχώς κατέληξε εδώ κι εκεί σε κάποιο είδος στατικού, αυτάρεσκου και α-κοινωνικού περσοναλισμού. Πρόσωπα με κοινωνικά χαρίσματα δίστασαν ή δεν ενθαρρύνθηκαν να κάνουν ανοίγματα μέσα στον κοινωνικό και τον ευρύτερο πολιτιστικό χώρο. Δεν στρατεύθηκαν. Κάποτε δε εμφανίστηκε –συμβαίνει και τώρα– μια έντονη επικριτική, αδιάλογη και αφιλάδελφη στάση προς τον κόσμο, μερικές φορές μάλιστα βλοσυρή και εξώκοσμη. Οι δυτικοί χριστιανοί προσπάθησαν –με σοβαρά αποτελέσματα– να ξεπεράσουν τον ατομισμό, να προχωρήσουν στον περσοναλισμό («υπαρξιακή θεολογία») και να πετύχουν δημιουργική σύνθεση προσωπικής και κοινωνικής ύπαρξης, έκφρασης και παρουσίας. Κοινός τόπος σε οικουμενικό επίπεδο σήμερα είναι ότι το καταξιωμένο πρόσωπο ανθίζει και δικαιώνεται μέσα σε ανανεωμένους κοινωνικούς θεσμούς και δομές. Αυτό δείχνει και ολόκληρη η ιστορία της χριστιανικής μαρτυρίας, διακονίας και ομολογίας σ' Ανατολή και Δύση.

7. *Κοινωνικο-πολιτικός συντηρητισμός*. Πολλοί εκκλησιαστικοί ορθόδοξοι δίνουμε την εντύπωση –στην πράξη ίσως συμβαίνει αυτό– ότι ανήκουμε και στρατευόμαστε στο λεγόμενο «συντηρητικό» κοινωνικο-πολιτικό χώρο. Εμφανιζόμαστε ένθερμοι υποστηριχτές των εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων, όχι όμως και των κοινωνικο-απελευθερωτικών. Ακούστηκαν μάλιστα και θεολογικές φωνές από διακεκριμένα χείλη, ότι ο λόγος και οι πρωτοβουλίες για τα ανθρώπινα δικαιώματα τους προκαλούν «αλλεργία»! Φαίνεται ότι ατόνησε στη συνείδησή μας το γεγονός και το όραμα της «βασιλείας του Θεού», δηλ. του καινούργιου κόσμου του Θεού *για όλους*, που φανερώθηκε και ξεκίνησε με τη ζωή και το έργο του Ιησού Χριστού. Ενός κόσμου που είναι προσφορά και δυνατότητα: αλήθειας, χάρης και ελευθερίας·

συγχώρησης, συμφιλίωσης και αγάπης· ελπίδας, ομορφιάς και δημιουργικότητας· που μπορεί να χαρίσει σ' όσους πασχίζουν κατά το πνεύμα της: κοινωνία με το Θεό, αδελφοσύνη και ειρήνη, ισοτιμία και δικαιοσύνη, χαρά, πληρότητα και ευτυχία. Σύμφωνα με όλα αυτά η Εκκλησία του Χριστού δεν μπορεί να είναι σύμμαχος των οποιωνδήποτε αντικοινωνικών προνομιούχων και πάσης φύσεως ισχυρών, που ζουν και ενεργούν σε βάρος άλλων, ιδιαίτερα «αδελφών ελαχίστων». Στις κοινωνικές διαχωριστικές γραμμές: «συντηρητικός»-«προοδευτικος», «δεξιός-αριστερός», «καπιταλισμός-σοσιαλισμός» κλπ. δεν μπορεί ασυζητητί να είναι υπέρ των πρώτων και εναντίον των δευτέρων. Αλλού και αλλιώς είναι χαραγμένα τα όρια της χριστιανικής συνανθρωπιάς. Δεν μπορεί να νοσταλγεί δυναστείες, βασιλείς και τσάρους. Κάθε κριτικός των ιστορικών αδυναμιών και λαθών της δεν μπορεί να στιγματίζεται ως εχθρός της, άθεος κι αντίχριστος. Όχι εύκολες ταυτίσεις, αλλ' ούτε και βιαστικές καταδίκες. Έγκυρη και υπεύθυνη πληροφόρηση, ανάλυση, τοποθέτηση και διακονία κατά το πνεύμα της βασιλείας του Θεού προς κάθε κατεύθυνση απαιτούνται απ' όλους μας.

8. *Κληρικοκρατικά συμπτώματα*. Οι πρεσβύτεροι της Εκκλησίας μας ανέκαθεν ήταν και είναι σε σημαντικό βαθμό ένα με το εκκλησιαστικό πλήρωμα. Συνυπεύθυνα –έστω και μέσα από άτυπα και θεσμικά ακατοχύρωτα οργανωτικά σχήματα– αντιμετωπίζουν, όσο μπορούν καλύτερα, αρκετά από τα καθημερινά ζητήματα της ενοριακής εκκλησιαστικής ζωής. Τα γενικότερης φύσης εκκλησιαστικά θέματα κατά κανόνα αντιμετωπίζονται στην πράξη από την ανώτατη εκκλησιαστική ηγεσία, το σώμα των επισκόπων. Μεταξύ των πρεσβυτέρων, επισκόπων και λαού δυστυχώς δεν λείπουν η απόσταση και οι εντάσεις. Το εξουσιαστικό στοιχείο όχι σπάνια επικαλύπτει το διακονικό αρχιερατικό χάρισμα των δευτέρων. Η ρήση του θεοφόρου και μάρτυρα αγίου Ιγνατίου Αντιοχείας «εις τόπον και τύπον Χριστού» σχεδόν έχει γίνει δόγμα. Αμέτοχοι στις αποφάσεις και ενέργειες των επισκόπων είμαστε η συντριπτική πλειοψηφία των μελών της Εκκλησίας, οι λαϊκοί και οι πρεσβύτεροι. Εκτός από μεμονωμένα πρόσωπα, δεν συσκέπτονται με πεπειραμένα και ζωντανά μέλη, ούτε καν με το ευάριθμο σώμα των θεολόγων, εκπαιδευτικών και πανεπιστημιακών. Δεν αξιοποιούν εισηγήσεις και προτάσεις τους, καρπούς βαθιάς ευθύνης και μόχθου. Έχουν μέγιστο μερίδιο ευθύνης για το γεγονός ότι ο εκκλησιαστικός λαός φυτοζωεί στο περιθώριο των εκκλησιαστικών πρωτοβουλιών· αισθάνεται «μουσαφίρης» μέσα στην αδελφότητα της Εκκλησίας. Τον δέρνει η καταναλωτική εκκλησιαστική νοοτροπία· δηλ. οι περισσότεροι πιστοί σχετίζονται με την Εκκλησία για να παίρνουν μόνο: να «παρακολουθούν» βουβοί τη θ.λειτουργία, να κοινωνούν, να τους μοιράζουν το αντίδωρο, να λεν «αμήν» και «άξιος» κατόπιν εορτής, να δέχονται τη χάρη όλων γενικά των μυστηρίων, χωρίς να συμμετέχουν ενεργά στα τελούμενα κατά τη λατρεία, στα μετά απ' αυτήν και στην ενγένει ζωή, την έκφραση και τις προσπάθειες των ενοριών. Η Εκκλησία μας δεν είναι πια συν-οδική. Δεν μοιραζόμαστε ισότιμα τις ευθύνες και τις ευλογίες της. Δεν είναι συμμετοχική. Μας κηδεμονεύει. Νιώθουμε βαθύτατη προσβολή που οι πιστοί στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος δεν συμμετέχουμε στην εκλογή όχι μόνον του αρχιεπισκόπου των

επισκόπων και των λοιπών κληρικών, αλλ' ούτε και αυτών ακόμη των μελών των ενοριακών και λοιπών Εκκλησιαστικών Συμβουλίων. Ολιγαρχικά σκέφτονται χωρίς εμάς για μας. Δεν έχουν τη γνώμη μας ούτε τις ιδέες μας για όσα αποφαίνονται και πράττουν για τα κοινά της Εκκλησίας. Αμφισβητούμε ότι είναι εκφραστές σύνολης της εκκλησιαστικής συνείδησης. Μακάρι να υιοθετούσαμε το σύστημα οργάνωσης και διοίκησης της Κυπριακής Εκκλησίας. Οι Κύπριοι ξέρουν καλύτερα από μας ότι η διοίκηση της Εκκλησίας δεν είναι θέμα πίστης και δόγματος.

9. Εθνικισμός. Μεγάλη πανορθόδοξη μάστιγα· σε ασυνήθη έξαρση τώρα τελευταία. Ιδιαίτερα στη διασπορά έκανε και κάνει θραύση. Όσο κι αν ο εθνικισμός σημαίνει σεβασμό σε κάποιο βαθμό της ιδιαιτερότητας των κατά τόπους λαών, στο βάθος πλήττει την οικουμενική αδελφοσύνη. Σε άλλα σημεία του τεύχους αυτού γίνεται αναφορά στο σοβαρό αυτό πρόβλημα. Εδώ ας γίνει νύξη μιας μόνης πτυχής του. Πασίγνωστη είναι η προσφορά του Ελληνισμού στη διάδοση, πορεία και έκφραση του χριστιανικού μηνύματος. Το Βυζάντιο όμως δεν ήταν Ελλάδα με τη στενή έννοια. Γι' αυτό και στη χαρά και καύχησή μας ως Έλληνες Ορθόδοξοι βάζουμε μέτρο και φρένο. Δυστυχώς κάποιοι από μας φορτικά προβάλλουμε την ελληνικότητα της Ορθοδοξίας. Αλλά αυτή είναι και αιγυπτιακή και ευρύτερα αφρικανική και μεσανατολική και σλαβική και δυτικοευρωπαϊκή και αμερικανική κλπ. Το Πατριαρχείο Κ / Πόλεως είναι οικουμενικό. Τα Αλεξανδρείας και Ιεροσολύμων έχουν κι αυτά Έλληνες Πατριάρχες, όμως ελάχιστοι πιστοί τους είναι Έλληνες. Καλό είναι να αρχίσουμε πολύ σύντομα να συνηθίζουμε στη σκέψη ότι κάποια πράγματα «εθνικά» ως Έλληνες Ορθόδοξοι θα πρέπει σήμερα να τα ιεραρχήσουμε μέσα μας αλλιώς. Διαφορετικά το απλώς «ελληνικό» μπορεί να πάει πιο πάνω από το «ορθόδοξο». Ξέρουμε ότι το δεύτερο περιέχει το πρώτο, δεν ισχύει όμως το αντίστροφο. Η δική μας προκλητική καύχηση για την ελληνικότητα της Ορθοδοξίας μπορεί να καταντήσει πολύ ενοχλητική στις συνειδήσεις των μη ελληνικής καταγωγής ορθοδόξων, που είναι οι συντριπτικά περισσότεροι.

***

Τίμια και με όχι λίγη συνοχή καρδίας επισημάνθηκαν αυτοκριτικά οι παραπάνω πληγές, προβληματικές καταστάσεις και αδυναμίες της σύγχρονης ορθόδοξης πραγματικότητάς μας. Υπάρχουν και άλλα προβλήματα· σχεδόν σε κάθε τομέα της εκκλησιαστικής μας ζωής και έκφρασης. Τα γνωρίζουμε οι περισσότεροι. Τουλάχιστον ένα από αυτά πρέπει ακόμη έστω απλώς να μνημονευθεί. Πρόκειται για τη γλώσσα της λατρείας μας· αρχαιοπρεπής μεν, όμως κατανοητή από λίγους.

Μερικοί δεν φαίνεται να ενοχλούνται απ' όλα αυτά· οι ίδιοι ξέρουν το γιατί. Πολλοί ίσως δεν συμφωνήσουν ότι τα πράγματα είναι τόσο σοβαρά, όπως έχουν εδώ εκτεθεί. Να το συζητήσουμε. Ασφαλώς όμως θα δεχτούν ότι έχουμε να κάνουμε με αξιομελέτητα θέματα, που χρειάζονται παραπέρα έρευνα και ανάλυση και κυρίως ανασκούμπωμα για θετικό έργο. Για να μπορεί έτσι η Ορθόδοξη Χριστιανοσύνη να είναι όπως προσπαθούσε πάντοτε, όπως επιχειρήθηκε να σκιαγραφηθεί πιο πάνω στην εισαγωγή.

30.11.91

Της νέας εποχής οι άνεμοι

Βενιζέλος Χριστοφορίδης

Η ύλη τους περίσσευσε. Το ίδιο και ο χρόνος.
Έπλητταν. Έναν καινούργιο πόνο αναζητούσαν
ένα δέντρο ψηλό χωρίς κλαδιά και φύλλα
για να κρεμάσουνε τη σκέψη τους. Ο κύκλος
όμως του Θεού δύσκολα τετραγωνίζονταν
και ολοένα νέα ζητούσαν προθεσμία.
«Η εφηβεία παρατάθηκε», δικαιολογούνταν.
Έτσι άφησαν την ευρυχωρία που τους στένευε
και φύγαν παίρνοντας τον Κάφκα μαζί τους.

Στο μεταξύ μπήκαν στη χώρα –αμπέλι ξέφραγο–
της νέας εποχής ιεραπόστολοι μοντέρνοι.
Ήρθαν σταλμένοι –μέσω Αφρικής– να φέρουν
στην Ελλάδα... το Χριστό. Με κάμερες, ροκ
μουσική και φιέστες. Και θαύματα: «Στην άλλη
άκρη του ακουστικού ο Θεός θελήματα εκπληρώνει.
Ζητάτε ό,τι θέλετε. Ακόμα και λεφτά. Ορίστε
Του και προθεσμία». Η προφητεία ξανανθίζει:
«Ατέλειωτη Πεντηκοστή θα γίνει η Ελλάδα. Εδώ
θ' αρχίσει του κόσμου η ψυχή ν' αναρρωνύει».
Όλα με καρπόν· Ελλάδα Βουλγαρία Ρωσσία...
Κι οι κάμερες πάντα στημένες, έτοιμες
ν' αναγγείλουν το θαύμα.

(Καϋμένε Μακρυγιάννη. Άδικα στηθοκοπιόσουν
κι έκλαιγες μερόνυχτα μπρος τις εικόνες. Άδικα
σήκωνες τη ρομφαία της δικαιοσύνης καταπάνω
σ' αυτούς που πούλαγαν για πέντε τάλαρα στους ξένους
την ψυχή μας).

Προφήτες στ' άσπρα ντυμένοι μ' αντικλείδια
μπήκαν στον πύργο ένα βράδυ χειμωνιάτικο
και με τη θέλησή τους τούς απήγαγαν.
Τους βρήκαν φουσκωμένους από έπαρση
και «εις χώραν μακράν» τους παρέσυραν
της νέας εποχής οι άνεμοι. Στολίδια
ψεύτικα στ' αυτιά στο στήθος τους κρέμασαν.

Κάθε βράδυ στους ήχους της ροκ τα ξεκρεμάνε
τ' αραδιάζουν στο τραπέζι ένα-ένα
και τα μάτια τους βουρκώνουν από ευτυχία.

Λησμόνησαν τη χώρα τους με το πλατύ το χαμόγελο.
Λησμόνησαν τη χώρα τους με τα
χαρούμενα έλατα και τις λαμπάδες της ανάστασης.
Λησμόνησαν τη γλώσσα που τους νανούρισε η μάνα τους.
Μιλούν Εγγλέζικα αφρικάνικα κι Ελληνικά πορτογαλέζικα.
Λησμόνησαν τη Μάνα που τους γέννησε μες στα πασχάλια
ύδατα και στην πισσίνα του «ιεραπόστολου» πήραν
το «δεύτερο βάπτισμά» τους. Λησμόνησαν τη Μάνα
που μυστικά τους έτρεφε με ΄Αρτο Οίνο και Φως.

Τώρα τους τρέφουνε με ξυλοκέρατα αμερικάνικα.

Η Οικουμενική Εκκλησία μπροστά στην αταξιακή κοινωνία

Χριστόφορος Γ. Παπασωτηρόπουλος

«Αυτές οι πονηριές που στηρίζουν το κράτος, παιχνίδια γοήτρου
που τα λέμε βαθειά πολιτικά σχέδια
(όπως στο Θέατρο ο ανόητος κοσμάκης,
μη βλέποντας τα σκοινιά
εκστασιάζεται μπροστά σ' ένα φωτοστέφανο που πετάει)...
Ας υποθέσουμε λοιπόν πως στη μέση μιας παράστασης
η μηχανή, κακά βαλμένη, καταρρέει
και οι κουρτίνες πέφτουν, αφήνοντας να φανούν όλα:
με πόση γρηγοράδα, μονομιάς το κόλπο χτυπάει στα μάτια!
Τι απλό που είναι! Τι χοντροκομμένη απάτη!
Μα κοιτάτε λίγο τον αρμό της τροχαλίας!...
Τι φτωχός μηχανισμός κινεί τις σκέψεις των ηγεμόνων
και τα σχέδια των Κρατών!
Από ποια άθλια πραγματάκια εξαρτιέται η τύχη τους!
Το σκάνε τρομαγμένοι οι σχιτζήδες
και τρέμουνε μπροστά στο ανήκουστο φαινόμενο...
Κοιτάχτε! να!
Πώς τρέμουν κι ανατριχιάζουν όλοι!»

(Σουίφτ, *Ωδή στον εντιμότατο Σερ Γουίλλιαμ Τεμπλ,* 1689)

Αν κανείς δοκίμαζε να ψελλίσει κάτι για ένα μεγάλο μέρος της θεσμικής Εκκλησίας (αυτής που στο μυαλό μας είναι ταυτισμένη με την Ιεραρχία και όχι με τον καθένα μας, από τον έσχατο –κυρίως– μέχρι τον πρώτο) κι όχι για ολόκληρο αυτό το γεγονός που ακουμπάει στα χέρια του Θεού και του ανθρώπου, θα προσέκρουε σε χίλια δυο προβλήματα που συχνά την καθηλώνουν και την αφοπλίζουν. Θα μπορούσε άραγε κανείς με την «ευλογία» της να κάνει λόγο για την σημερινή πραγματικότητα, να απομυθεύσει εξουσίες που ντύθηκαν τα άμφια του χαρισματούχου, ιδέες που έγιναν πεδίο των πιο εγωιστικών μικροσυμφερόντων, ζωή και βίωμα που έγιναν κακή απολογητική και κάποιες φορές παρελθοντολαγνεία; Θα μπορούσε άραγε κανείς να κάνει λόγο για τη ζωή της Εκκλησίας, που παίρνει σάρκα και οστά μέσα από τον συγχρωτισμό της με τον «αμαρτωλό» κόσμο; Η θρησκευτική αλήθεια αναζητείται στο «βάθος» της ιστορίας και όχι στο «ύψος» του ουρανού. Δεν είμαστε δημιουργοί της αλήθειας, είμαστε δημιουργημένοι δημιουργοί, αναζητές της Α-λή-

θειας. Αν ο Χριστός έγινε άνθρωπος δεν έγινε για να τον αναζητούμε στους ουρανούς μόνον, αλλά και για να τον ανακαλύπτουμε κάθε στιγμή στην δραματική πορεία του κόσμου[1].

Η Εκκλησία συνεχίζει την ιστορική της πορεία έχοντας σαν βασικό εφόδιο την Παράδοσή της. Η πρόσφατη εκνέου «ανακάλυψη» του πνευματικού πλούτου των Πατέρων άνοιξε νέους ορίζοντες, έδωσε τις δυνατότητες να γίνουν γνωστές κι άλλες πτυχές της Παράδοσης και να γίνουν μεγαλύτερα ανοίγματα στον πνευματικό χώρο. Η στρατευμένη και δυναμική από την φύση της Ορθόδοξη Εκκλησία βρίσκεται στο μεταίχμιο μιας πορείας: επιστροφή στους Πατέρες ή «μπροστά» με τους Πατέρες; Καθησυχαστική προσήλωση στον εκφρασμένο μια για πάντα σοφό λόγο των Πατέρων μας ή τόλμη για να δημιουργήσουμε και δική μας Παράδοση, να βάλουμε κι εμείς το λιθαράκι μας στο οικοδόμημα της Εκκλησίας, παίρνοντας τις δικές μας ευθύνες για την ροή της ιστορίας; Οι λόγοι και τα έργα των Πατέρων δεν είναι νόμοι απαράβατοι, μα δείκτες ζωής και αλήθειας, όπως αυτοί εκφράστηκαν μέσα σε συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον και συνθήκες. ΄Οταν οι δομές του κόσμου μεταβάλλονται, οι καιροί αλλάζουν, τι έχει να πει η Εκκλησία, το σώμα του λαού και του κλήρου;

Η αγωνία μας είναι να εκφράσουμε και να εκφραστούμε στο σύγχρονο κόσμο. Κι αυτό δεν μπορεί να γίνει με την αφ' υψηλού παρατήρηση των όποιων εξελίξεων, αλλά με την ανάλυση και τη γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας. Χωρίς αυτήν η Εκκλησία χάνει την επαφή της με την πραγματικότητα και περιορίζει την δραστηριότητα και τον προβληματισμό της «στην οργάνωση μεταθανάτιων ταξιδιών πρώτης θέσης», κατά την θαυμάσια έκφραση του Ολιβιέ Κλεμάν. Η δικαίωση που αναζητούμε στο παρελθόν μας ανακουφίζει από την μια, αλλά και μας καθιστά συχνά ανίσχυρους να δημιουργήσουμε Ιστορία, να συνεχίσουμε αυτό που μας παραδόθηκε, όμως μέσα στο δικό μας κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο[2].

Η Εκκλησία από την φύση της είναι οικουμενική, όπως οικουμενικός είναι και ο δάσκαλός της. Υπερβαίνει σχήματα, εξουσίες, κοινωνικές διακρίσεις, θεσμούς και διαλέγεται με όλους, ζυμώνεται μ' αυτά, προσπαθώντας ν' ανακαλύψει κοινά στοιχεία, διεξόδους, στόχους, και δεν αγωνίζεται να πρωταγωνιστήσει στα καλλιστεία της ιστορίας. Η με ταπεινό φρόνημα, καλή διάθεση, πνεύμα αγάπης και ελευθερίας προσέγγιση και ανάλυση των δεδομένων που συνθέτουν τον χώρο μέσα και έξω απ' αυτήν, δεν μπορεί παρά να επιφέρει την καλή αλλοίωσή της. ΄Οταν η διακονία του

1. Είναι χαρακτηριστικό το χωρίο Μτ 25, 31-46 που αναφέρεται στην κρίση του κόσμου. Εκεί που ρώτησαν οι «εκ δεξιών» τον Κύριο, πότε τον είδαν να πεινάει και τον έθρεψαν, να διψάει και του έδωσαν να πιεί, ξένο και τον περιμάζεψαν ή γυμνό και τον έντυσαν. Και έλαβαν την απάντηση: «σας βεβαιώνω, πως αφού κάνατε αυτά για έναν από τους άσημους αδερφούς μου, τα κάνατε για μένα». Απάντηση στη δραματική πορεία του κόσμου είναι η πίστη και η ελπίδα της αλλαγής του, αλλαγή ποτισμένη με θυσία, αίμα και αγώνα καθημερινό και συχνά σταυρικό.

2. Κάποτε ο πατέρας του γνωστού συνταγματολόγου Δημ. Τσάτσου του είπε: «Ο άνθρωπος γεννιέται με ρίζες. Είναι γνωστές οι ρίζες σου. Καθώς πορεύεσαι όμως στη ζωή, έρχεται η συνείδηση. Θα 'ρθεί κάποια ώρα που ίσως συγκρουστεί η συνείδησή σου με τις ρίζες σου. Σου συνιστώ να εγκαταλείψεις τις ρίζες σου και ν' ακολουθήσεις την συνείδησή σου»(περ. «΄Εψιλον», τ.34).

κόσμου μεταμορφώνεται σε συγκεντρωτική εξουσία, οδηγείται σχεδόν νομοτελειακά σε αδιέξοδο. Οδηγείται σε αυτο-ικανοποίηση κεκλεισμένων των θυρών, που επικαλύπτει προσωρινά τις όποιες αδυναμίες μας, δεν δίνει όμως τις καίριες απαντήσεις στις αγωνιώδεις αναζητήσεις του σύγχρονου ανθρώπου. Η κριτική και η αμφισβήτηση ξεκινούν από την ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη που διαλέγεται με τον εαυτό της, υπερβαίνει την ιδεολογοποίηση και τη «δαιμονική» ασφάλεια που της παρέχει το παρελθόν και αναζητά καινούργιους τρόπους έκφρασης και παρέμβασης στον κόσμο. Η σωτηρία που αναζητά ο σύγχρονος άνθρωπος δεν βρίσκεται σε κανένα θεσμοποιημένο τόπο, περισσότερο ή λιγότερο καθιερωμένο. Η σωτηρία ξεκινά από την συνάντηση με τον εαυτό του και πραγματώνεται μόνο σε σχέση με τον άλλο. Ελευθερία και αγάπη που ξεκινά από εμένα και καταλήγει σ' εμένα δεν έχει κανένα νόημα. Η ατομική θυσία ή ατομική προσευχή σχετίζεται περισσότερο με τον παραδοσιακό και γνωστό σε όλους ευσεβισμό και λιγότερο με την ευθύνη του καθενός μας για τον κόσμο που οι ίδιοι διαμορφώνουμε.

Ίσως είναι ο καιρός που πρέπει επιτακτικά να αναζητήσουμε καινούργιους «κώδικες» επικοινωνίας, που δεν θα τους χαρακτηρίζει ο ελιτισμός και η ακατανοησία. Η καθαρή και ξύλινη γλώσσα, ο αυθεντοποιημένος λόγος, η ιδιώτευση της Αλήθειας, οδηγούν σε υπαρξιακό ναρκισσισμό, σε μοναξιά και τελικά σε απομόνωση. Έτσι η ζωντανή πορεία της Εκκλησίας, η προσευχή και η λατρεία της γίνονται απλώς καθήκον ή μεταφυσική αναζήτηση, πιο πάνω απ' τον άνθρωπο ή πιο κάτω απ' αυτόν. Ποτέ όμως στο ύψος του. Και σίγουρα δεν άφησε αυτή την κληρονομιά ο Χριστός σ' εμάς.

Θα μπορούσαν, τέλος, να γίνουν προτάσεις συγκεκριμένες που ν' αποτελέσουν αρχή διαλόγου και κοινού προβληματισμού. Ζώντας σ' έναν διαρκώς και ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο, ποικίλες προκλήσεις ζητούν απάντηση, μερικές από τις οποίες πρόχειρα μπορούν να τεθούν:

α) Το παλιό και το νέο πρόσωπο του ρατσισμού (φυλετικές διακρίσεις, οικονομικές διακρίσεις, μεταναστευτικά ρεύματα).

β) Το φαινόμενο της νέας φτώχειας που αναπτύσσεται σ' όλον τον κόσμο.

γ) Οι παγκόσμιες πολιτικοκοινωνικές ανακατατάξεις (μακριά από τις ιαχές για την πτώση του κομμουνισμού, τη σαρωτική νίκη του καπιταλισμού και άλλους εγκλωβιστικούς διπολισμούς).

δ) Η ενωμένη Ευρώπη, τα νέα σύνορα και η ανάπτυξη ενός νέου εθνικισμού.

ε) Ο σεβασμός και η αρμονική συνύπαρξη με το περιβάλλον, που δεν είναι, δικό μας αλλά το δανειζόμαστε και από τις γενεές που, ακολουθούν.

Η κοινωνία μας χρειάζεται οράματα, άλματα και φαντασία για να σπείρει τους ανθούς της. Χρειάζεται συνάντηση της εμπειρίας με την αγωνία που θα γίνει στο σταυροδρόμι μιας ελπιδοφόρας πορείας χωρίς επιστροφή. «Η νίκη ανήκει σ' εκείνους που θα μπορέσουν να σπείρουν την αταξία χωρίς να την αγαπούν» (Γκυ Ντεμπώρ, «Καταστασιακή Διεθνής», αριθμ. 6, 1958).

Πλακάτ με τίτλο: «*Τάξη πρέπει να υπάρχει!*» από το κέντρο πληροφόρησ[illegible] Τ[illegible] [illegible] Κόσμος» των Φράιμπουργκ Γερμανίας.

Η Ελλάδα μπροστά στη νέα Ορθόδοξη Οικουμενική πραγματικότητα

Κώστας Μυγδάλης

Τον τελευταίο καιρό μέσα στη δίνη των πολιτικών ανακατατάξεων της Ευρώπης, γινόμαστε μάρτυρες μιας νέας τάξης πραγμάτων που τείνει να διαμορφωθεί στα ευρωπαϊκά εκκλησιαστικά πράγματα και που κινείται παράλληλα με την πολιτική. Η αφορμή αυτής της κινητικότητας δεν είναι άλλη από τις εξελίξεις στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που ακολούθησαν την πτώση των καθεστώτων του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού. Χώρες, που στο μεγαλύτερό τους μέρος ο πληθυσμός ανήκει στην Ορθόδοξη ομολογία και που η δυνατότητα των τοπικών Εκκλησιών να οργανωθούν και να δράσουν ελεύθερα προκαλεί αυτήν την κινητικότητα.

Από την άλλη πλευρά η Καθολική Εκκλησία δια του Βατικανού δε φαίνεται να βλέπει με ιδιαίτερη συμπάθεια τη νέα προοπτική που ανοίγεται για τον Ορθόδοξο κόσμο και, όπου της δίνεται η δυνατότητα, προσπαθεί να επεκτείνει την επιρροή της· π.χ. Νοτιοδυτικές Δημοκρατίες της Σοβιετικής Ένωσης διά της Ουνίας, προσέγγιση με την Εκκλησία των Σκοπίων, κ.ά. Όμως και οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις της Ευρώπης φαίνεται να μη βλέπουν με ιδιαίτερη συμπάθεια τις νέες προοπτικές της Ορθοδοξίας και των Ορθοδόξων Εκκλησιών προτιμώντας τη σιγουριά γνωστών σ' αυτές σχημάτων και καταστάσεων, που δε θα ήθελαν να αντικαταστήσουν με ένα άλλο σύστημα αξιών, άγνωστο και που μάλιστα λίγο έχει να κάνει με αυτό που ονομάζεται κυρίαρχη ευρωπαϊκή κουλτούρα και αντιπροσωπεύει το σύνολο των πολιτιστικών αξιών της Δυτικής Ευρώπης.

Παρ' όλα ταύτα όμως, δυτικοί και ανατολικοί πολιτικοί παρατηρητές συμφωνουν στο νέο ρόλο που έχει να διαδραματίσει η Ορθοδοξία στον καινούργιο κόσμο που γεννιέται. Και όχι μόνο στις χώρες όπου αυτή η δυνατότητα ήταν περιορισμένη μέχρι τώρα, αλλά και στις χώρες της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Προβλήματα πολύ σοβαρά, όπως η ρήξη του κοινωνικού ιστού, η κρίση της οικογένειας, η μοναξιά, η ανασφάλεια, η δυστυχία της ευημερίας όπως ονομάζεται, στρέφουν τον κόσμο προς μεταφυσικές αναζητήσεις. Μια στροφή που καταγράφεται ιδιαίτερα έντονη προς την Ορθοδοξία, όπου ο αποφατισμός, ο εσχατολογικός χαρακτήρας, η μυστική θεολογία, η νηπτική παράδοση, η λειτουργική είναι στοιχεία που συγκινούν ιδιαίτερα το σύγχρονο άνθρωπο.

Επιπλέον όλοι φαίνεται να κατανοούν πως σήμερα η Ορθοδοξία αποτελεί την μόνη ενοποιητική δύναμη στα ανατολικά της Ευρώπης. Από τη Σοβιετική Ένωση, που η σημερινή της ηγεσία δίνει ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο της Ορθοδοξίας ως μόνης κοινής βάσης των Σοβιετικών λαών και τα Βαλκάνια, που η ισορροπία των εθνοτήτων και κρατών τους περνά μέσα απ' αυτήν, μέχρι τις σχέσεις της Ευρώπης με το Ισλάμ, που φαίνεται να κατανοείται πως η Ορθοδοξία και ιδιαίτερα το Οικουμε-

νικό και τα άλλα πρεσβυγενή Πατριαρχεία, αποτελούν τη δίοδο επικοινωνίας. Ως εκ τούτου η αναζήτηση μιας νέας σχέσης της Ορθοδοξίας με τον κόσμο που γεννιέται, θα συμβάλει στην ασφάλεια της περιοχής.

΄Ολα τα παραπάνω εκτιμώ πως έχουν αναλυθεί επαρκώς τον τελευταίο καιρό δια καταλλήλων δημοσιευμάτων στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο. Χρήσιμο όμως θα ήταν με το παρόν κείμενο να επισημάνουμε τους κινδύνους που εμφανίζονται στην περιοχή και που μπορούν να αποσοβηθούν δια μέσου των τοπικών Εκκλησιών και ακόμη να διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις για την ευθύνη μας σαν ΄Εθνος στην μεγάλη υπόθεση της Ορθοδοξίας.

Η οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας

Ο τρόπος οργάνωσης των Ορθοδόξων Εκκλησιών, δηλαδή ο τοπικός και εθνικός συχνά χαρακτήρας τους, ενώ αποτελεί συστατικό στοιχείο της ύπαρξής τους, σε στιγμές ιστορικά κρίσιμες υπήρξε παράγων έντασης και μάλιστα ενεργά αυτές πήραν μέρος σε πολεμικές συγκρούσεις. Οι Ορθόδοξες λοιπόν Εκκλησίες της περιοχής, είναι ανάγκη να κατανοήσουν και να προβάλουν τον υπερεθνικό και οικουμενικό χαρακτήρα της Ορθοδοξίας. Ιδιαίτερα τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, που η Ευρώπη και τα Βαλκάνια απειλούνται από εθνικιστικές εξάρσεις. Η πτώση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού επανεμφάνησε ενώπιον της ανθρωπότητας ιστορικά φαινόμενα, καταστάσεις και εθνικές αντιπαλότητες, που μάταια φαίνεται πως προσπαθούσαν τόσα χρόνια να καταπνίξουν με αστυνομικά μέτρα και μεθόδους. Δεν χρειάσθηκε τίποτε περισσότερο για να πάρει η ιστορία την εκδίκησή της, παρά μόνο η δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης και ξαναεμφανίζονται μπροστά μας έριδες και αντιπαραθέσεις που ταλάνισαν την ανθρωπότητα πριν από τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο και μάλιστα συχνά με μεγαλύτερη ένταση σήμερα από τότε.

Διάφορες λοιπόν από αυτές τις εθνότητες ή και μειονότητες που διά διαταγμάτων καταργήθησαν, έχουν σαν συνεκτικό τους στοιχείο και εκφράζονται διά των τοπικών τους Εκκλησιών. Και εδώ ακριβώς είναι το κρίσιμο. *Σήμερα που στην περιοχή επανακυκλοφορούν διάφορες Μεγάλες ιδέες, οι τοπικές Εκκλησίες δεν πρέπει να εκλέξουν τον εύκολο δρόμο συσπείρωσης των πιστών τους και να πάρουν μέρος σ' αυτό το τόσο επικίνδυνο πολεμικό παιχνίδι.* Προς στιγμή κάτι τέτοιο ίσως φαντάζει κατάλληλο, ώστε να μπορέσουν μέσ' απ' αυτό να ξεπεράσουν οι ηγεσίες τους αμφισβητήσεις και προβλήματα που οφείλονται στον υποχρεωτικό συγχρωτισμό τους με το προηγούμενο καθεστώς. Αντίθετα πρέπει να επενεργήσουν σαν δυνάμεις ειρήνευσης και καταλλαγής προβάλλοντας στους λαούς τους την ανάγκη για εξεύρεση ειρηνικών λύσεων, κάτι που αποτελεί απαίτηση όλων των λαών της Ευρώπης. Και ακόμη να τους καταστήσουν σαφές πως δεν θα μπορέσουν να διεκδικήσουν μια θέση στο Ευρωπαϊκό όνειρο μέσα από εθνικιστικές και θρησκευτικές εξάρσεις και ακρότητες, εξαθλιωμένοι συνάμα από τη φτώχεια του πολέμου, όταν οι υπόλοιποι λαοί της Ευρώπης προσπαθούν να καταργήσουν τα σύνορα και να ενοποιήσουν τη λειτουργία των κρατών τους. ΄Ολα τα παραπάνω άριστα μπορούν να

ξεπεραστούν και να αποσοβηθούν οι επικίνδυνες εθνικοπολεμικές εξάρσεις, αν προβληθεί ο Οικουμενικός χαρακτήρας της Ορθοδοξίας. Είναι κάτι που ισχύει και για μας, στη χώρα μας. Για όλους όσους ανησυχούμε για την κατάσταση στην οποία σήμερα βρίσκεται η κοινωνία μας. Για όσους διαπιστώνουμε πως οι τελευταίες εξελίξεις και ανακατατάξεις μεγαλώνουν τους κινδύνους για την εθνική μας ασφάλεια. Για όσους προβληματιζόμαστε από την εφησυχαστική στάση που κρατάμε σαν χώρα και σαν κοινωνία απέναντι στις διεκδικήσεις των γειτόνων μας, αμφιβάλλουμε για την ορθότητα των επιλογών μας και αναρωτιόμαστε, τουλάχιστον κατά πόσο είμαστε σαν λαός θωρακισμένοι με την αγάπη προς την πατρίδα και έτοιμοι να την υπερασπισθούμε ή χάσαμε και αυτό το τελευταίο μας οχυρό. *Οι όποιοι προβληματισμοί και οι όποιες ανησυχίες δεν δικαιολογούν καμμιά διολίσθηση προς εθνικιστικές ουτοπίες*. Η φιλοπατρία δεν ταυτίζεται με τον εθνικισμό. Με τα μάτια ανοιχτά, ανήσυχοι για τα εθνικά μας θέματα, πρέπει να παρακολουθούμε τις εξελίξεις και συγχρόνως νηφάλιοι να μην εξωθούμεθα σε πράξεις που ρίχνουν λάδι στην φωτιά που άναψε στην περιοχή μας. *Η Ορθοδοξία αποτελεί ασφαλή οδηγό ιστορικής και εθνικής αυτογνωσίας, απαραίτητο για την ανάπλαση της τραυματισμένης μας εθνικής συνείδησης. Όμως ταυτόχρονα με τον οικουμενικό της χαρακτήρα, αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα μέσα υπέρβασης των όποιων εθνικιστικών εξάρσεων.*

Είναι αυτό που καλούμαστε να κατανοήσουμε. Και πέραν τούτου ουδέν. Τα υπόλοιπα είναι ως εκ περισσού και απολύτως επικίνδυνα. Μπορούν δε εύκολα να γίνουν πολεμικά παιχνίδια στα χέρια θερμοκέφαλων συντηρητικών εκκλησιαστικών(?) στοιχείων. Η Ορθοδοξία καλείται ν' αντικρίσει τον νέο κόσμο που γεννιέται, τη νέα διεθνή πραγματικότητα, μέσ' απ' την ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ.

Ελλάδα και Ορθόδοξη Οικουμενικότητα

Τον τελευταίο καιρό η πολιτική ηγεσία του τόπου με τις δηλώσεις της δείχνει να κατανοεί τη νέα διάσταση της Ορθοδοξίας στην Ευρώπη και στην περιοχή μας ιδιαίτερα και με τον ένα ή τον άλλο τρόπο όλες οι πολιτικές δυνάμεις διακρίνουν και αξιολογούν την ανάγκη για μια ουσιαστική παρουσία της χώρας μας στη σύγχρονη εκκλησιαστική πραγματικότητα.

Όμως πέρα από τις διακηρύξεις και μάλιστα αυτές που κινούνται σε γενικό επίπεδο, δεν έχουν επεξεργασθεί και κατατεθεί συγκεκριμένες σκέψεις ή προτάσεις από κανένα χώρο για το πώς μπορεί να παρέμβει η Ορθοδοξία στο νέο πολιτικοκοινωνικό γίγνεσθαι. (Μεταχειρίζομαι τον γενικό όρο «Ορθοδοξία» και όχι τον όρο «Ορθόδοξη Εκκλησία», ακριβώς για να δείξω πως η Ορθόδοξη προοπτική δεν είναι κάτι που μπορεί να αφορά μόνο την ηγεσία των Εκκλησιών ή και ακόμη μόνο τους πιστούς. Μας ενδιαφέρει σαν Έθνος, μας ενδιαφέρει σαν λαό, σαν πνευματικούς φορείς του τόπου, σαν πολιτικές δυνάμεις). Μάλιστα κάποιοι επικαλούνται την κακή οικονομική κατάσταση της χώρας, για να δικαιολογήσουν την έλλειψη συγκεκριμένων πρωτοβουλιών. Είναι αλήθεια βέβαια πως αυτή η θετική για την Ορθοδοξία χρονική στιγμή βρίσκει την Ελλάδα στη χειρότερή της ώρα.

Να περνά μέσα από μια βαθύτατη κοινωνική κρίση που στενεύει τα περιθώρια για τέτοιου είδους αναζητήσεις. Μια κρίση που, όπως είναι φυσικό, διατρέχει και το σώμα της Εκκλησίας κληρικούς και λαϊκούς, κρίση αξιών και που ελάχιστα έχει να κάνει με την αλλαγή της συγκεκριμένης ηγεσίας, όπως πολλοί υποστηρίζουν για ευνόητους λόγους. Τώρα που οι λαοί της Κεντροδυτικής Ευρώπης προχωρούν και ολοκληρώνουν την ανάπτυξή τους, τώρα που οι λαοί της Ανατολικής Ευρώπης εναγωνίως αναζητούν μια θέση στο νέο κόσμο, η πατρίδα μας συνεχίζει να κοιμάται στην αγκαλιά της μακαρίας αισιοδοξίας μας. Και όταν πάλι στιγμές-στιγμές ξυπνά, μάταια βέβαια προσπαθεί να «εναρμονισθεί» μ' ένα μοντέλο ανάπτυξης βασισμένο σ' ένα άλλο σύστημα αξιών, που άλλοι δημιούργησαν, μια και εμείς άλλωστε δεν κάναμε ποτέ τον κόπο να προτείνουμε τίποτε διαφορετικό και αρκούμαστε σε φοβερές διαπιστώσεις λες και ανακαλύψαμε πως η γη κινείται. Όλα αυτά χωρίς να διαισθανόμαστε πως οικοδομείται ένα αύριο από το οποίο θα λείπουμε. Και το αστείο είναι πως αυτήν τη φορά, μια και έτσι ήρθαν τα πράγματα, θα παίρνει υπ' όψη του και την Ορθόδοξη παράδοση, ώστε να τρέχουμε γι' ακόμα μια φορά πίσω από την ιστορία κομπορρημονούντες για τους ενδόξους προγόνους μας. Εδώ ακριβώς οριοθετείται το σημείο της ευθύνης μας. Μια και είμαστε η χώρα με τις τόσες εντός και εκτός Ελλάδος εκκλησίες, στη διαχρονική πορεία των οποίων στήθηκε η Ορθόδοξη παράδοση. Εκκλησίες που βρισκόμενες σήμερα σε καλύτερη ασφαλώς θέση από εκείνες των άλλων Ανατολικών χωρών, είναι εν τέλει οι μόνες που μπορούν να συνεισφέρουν στην ευρωπαϊκή υπόθεση την προβολή και την κατανόηση των αξιών της Ορθοδοξίας. Μια και εν τέλει η Ορθόδοξη θεολογία είναι κατά μείζονα λόγο Ελληνική θεολογία και το έθνος μας μέσα στο χώρο των Ορθοδόξων εθνοτήτων –άραγε υπάρχει κι άλλος;– αποτελεί την πρωτοπορεία των Ορθοδόξων που κατανοούν πως είμαστε αυτοί που μπορούμε να φέρουμε μπροστά την κοινή υπόθεση. Εμείς και όχι κάποιοι άλλοι που μόλις σήμερα εξήλθαν από μια πολύχρονη δοκιμασία. Ας αναζητήσουμε λοιπόν εκείνες τις συγκεκριμένες κινήσεις και πρωτοβουλίες που θ' ανοίγουν τον δρόμο και θα δίνουν την προοπτική της Ορθοδοξίας στην Ευρώπη και στον κόσμο ως οικουμενικής δύναμης ειρήνευσης και καταλλαγής. Ας κατανοήσουμε επιτέλους την ανάγκη μιας σοβαρής συνεννόησης όλων των φορέων που εμπλέκονται σ' αυτήν τη μεγάλη υπόθεση –ιδού πεδίο δόξης λαμπρό για όποιους αναζητούν μεγάλες ιδέες– χωρίς τις γνωστές μικροελλαδίτικες αντιλήψεις από τη μια και χωρίς σκοπιμότητες και εγωισμούς, κληρικών και λαϊκών, που πρέπει να συνεργασθούν. Η καχυποψία μεταξύ Εκκλησίας-Πολιτείας και πολιτικού κόσμου συνολικά, όπως και μεταξύ των Ορθοδόξων Ελληνικών Εκκλησιών ας παραχωρήσει εν προκειμένω τη θέση της στην αλληλοπεριχώρηση. Να εγκαταλείψουμε τον ναρκισισμό που μας διακρίνει, νομίζοντας πως κατέχουμε την απόλυτη αλήθεια και να γίνουμε φορείς απολύτως συγκεκριμένων προτάσεων, ευκόλως υλοποιήσιμων. Και ας κατανοήσουμε ακόμη ότι η πρόταση για την ουσιαστικοποίηση του ρόλου της Ορθοδοξίας, στην ενωμένη Ευρώπη, ως δύναμης συνοχής και επικοινωνίας, πρέπει να συνταχθή με όρους και σε γλώσσα που και εκείνοι κατανοούν, υπερβαίνοντας σχήματα και μέσα που μόνον εμείς κατανοούμε.

Κέντρο Πανορθόδοξης Πληροφόρησης και Επικοινωνίας

Με την πρόθεση να είμαι όσο γίνεται πιο συγκεκριμένος και σαφής, παραθέτω την παρακάτω πρόταση η οποία έχει υποστεί μόνο μια πρώτη επεξεργασία, μικρή συμβολή στην υπόθεση της ανάδειξης της οικουμενικής διάστασης της Ορθοδοξίας. Με βάση λοιπόν όσα παραπάνω εκτενώς είπαμε, προτείνεται η δημιουργία ενός φορέα ανεξάρτητου υπερεθνικού χαρακτήρα, υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου με την επωνυμία «ΚΕΝΤΡΟ ΠΑΝΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ» και με τις εξής δραστηριότητες·

1. Να προβάλει την οικουμενικότητα του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης.

2. Να στηρίξει επιστημονικές εργασίες και εκδόσεις που έχουν σχέση με το αντικείμενο.

3. Σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, να ιδρύσει μεταπτυχιακό τμήμα σπουδών για το εν λόγω θέμα.

4. Να συμβάλει στην ανταλλαγή σπουδαστών προπτυχιακών, μεταπτυχιακών θεολογικών και άλλων σπουδών, με ιδρύματα και πανεπιστήμια του εξωτερικού.

5. Να μεταφράσει Πατερικά κείμενα και εργασίες έγκριτων σύγχρονων θεολόγων και να τις εκδόσει στις αντίστοιχες γλώσσες.

6. Να προβάλει την οικουμενικότητα του Αγ. ΄Ορους. Τα τελευταία χρόνια ο ΄Αθως εκτός από σημείο αναφοράς των Ορθοδόξων πιστών έχει εξελιχθεί σε τόπο όπου σαφώς καταγράφεται ο οικουμενικός χαρακτήρας της Ορθοδοξίας. Βέβαια η τέτοια παρουσία του ασφαλώς συνδέεται με την εγκατάλειψη των μίζερων μικροελλαδίτικων αντιλήψεων που ενδιαφέρονται μόνο να τονίσουν την ελληνικότητα του χώρου και να κυριαρχήσουν αντιλήψεις που βοηθούν στη συνεύρεση εκεί όλων των Ορθοδόξων. ΄Αλλωστε δεν υπάρχει και άλλος χώρος όπου διαβιούν μαζί Ορθόδοξοι διαφόρων εθνοτήτων. Και οι Αγιορείτες μοναχοί πρέπει με τη σειρά τους να κατανοήσουν πως το ΄Αγιον ΄Ορος εκτός από τόπο άσκησης και μετάνοιας, με τη χιλιόχρονη μοναστική του ιστορία, αποτελεί συνάμα κέντρο της Ορθοδοξίας με δυνατότητες ουσιαστικής παρέμβασης στα πανορθόδοξα εκκλησιαστικά πράγματα.

7. Να ιδρύσει τράπεζα πληροφοριών (DATA BANK) στη διάθεση κάθε ενδιαφερόμενου, που θα έχει τη δυνατότητα να παρακολουθεί τις απόψεις και τις κινήσεις των διαφόρων Εκκλησιών και φορέων σε μια προσπάθεια καταγραφής οτιδήποτε σχετικού κινείται γύρω από το συγκεκριμένο αντικείμενο.

8. Να καταγράφει πρακτικά από διορθόδοξες και πανορθόδοξες συναντήσεις και συνέδρια, αποδελτιώσεις εργασιών, άρθρα από το διεθνή τύπο, κ.ά.

9. Να επιδιώξει την ίδρυση και λειτουργία ενός πανευρωπαϊκού σταθμού τηλεόρασης της Ορθοδοξίας. Πρόκειται για μια λαμπρή πρόταση που την έχει επεξεργασθεί κατ' αρχήν ομάδα τεχνικών επιστημόνων από την Αθήνα και συνίσταται στην δημιουργία ενός τηλεοπτικού σταθμού που θα εκπέμπει συγχρόνως σε πολλές γλώσσες, που θα είναι συνδεδεμένος με όλους τους Ορθόδοξους χώρους της Ευρώπης και θ' απευθύνεται μέσω δορυφόρων σ' όλο τον κόσμο. Το πρόγραμμά του θα έχει σχέση με την Ορθόδοξη παράδοση όπου αυτή υπάρχει και εξελίσσεται και με την

κουλτούρα και τον πολιτισμό συνολικά. (Αυτές οι έννοιες απαλλαγμένες φυσικά από όποιες συντηρητικές ηθικολογικές και άλλες φορτίσεις). Θα πληροφορεί για το τι κινείται στον κόσμο των ιδεών και του Χριστιανισμού και θα απευθύνεται σε κάθε πολίτη της γης που τον απασχολούν τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου.

Ένα διοικητικό συμβούλιο ικανών προσωπικοτήτων, μπορεί να αναπτύξει τον φορέα αυτόν σε χώρο προβληματισμού και συντονισμού ζητημάτων που απαιτούν ιδιαίτερους χειρισμούς και που ξεπερνούν τα όρια των απλών θεολογικών και εκκλησιαστικών αναζητήσεων.

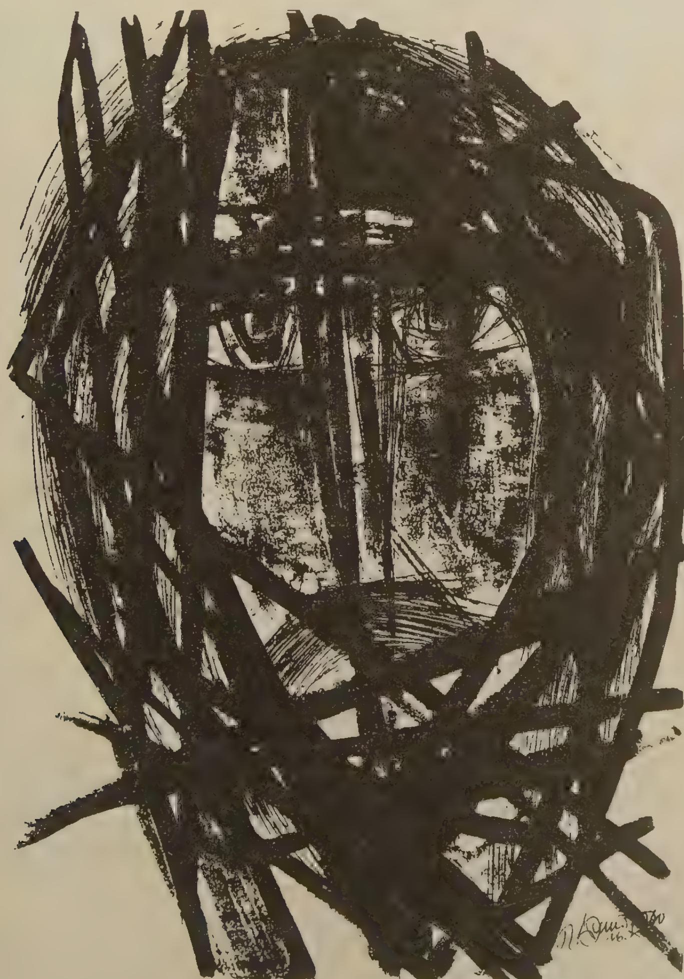
— Βέβαια, όλη αυτή η προσπάθεια, για λόγους απολύτως αυτονόητους, πρέπει να βρίσκεται σε άμεση σχέση με την πόλη της Θεσσαλονίκης. Αυτό σημαντικά θα βοηθήσει ώστε να αποκαταστήσει η λαμπρή ιστορική μας πατρίδα τη σχέση της με τα Βαλκάνια και την Ορθοδοξία.

Σήμερα που το θέμα των πολιτικοστρατιωτικών αξόνων είναι τόσο επίκαιρο, με την υλοποίηση όλων αυτών, αναπτύσσουμε άλλους παράλληλους άξονες πνευματικότητας και πολιτισμού με κέντρο τη Θεσσαλονίκη.

Θεσσαλονίκη-Κωνσταντινούπολη-Μόσχα-Βελιγράδι-Σόφια-Βουκουρέστι -Αλεξάνδρεια-Ιεροσόλυμα-Αντιόχεια.

Είναι προφανές πως μια τέτοια πρόταση δεν μπορεί ν' αναλυθεί περαιτέρω σ' αυτό το κείμενο. Απαιτεί έρευνα σε βάθος ζητημάτων που έχουν να κάνουν με την νομική υπόσταση του φορέα, το χαρακτήρα του, την οργάνωσή του, τη χρηματοδότησή του και τόσα άλλα. Και είναι σαφές πως η χρησιμότητα μιας τέτοιας προσπάθειας δεν θ' αναγνωρισθεί εύκολα ούτε από τον εκκλησιαστικό ούτε από το διπλωματικό χώρο. Όμως η πρόταση απευθύνεται προς περαιτέρω επεξεργασία σε φωτισμένους ανθρώπους της Εκκλησίας, της πολιτικής και της επιστήμης. Είναι επίσης γνωστό πως η αναζήτηση του νέου ρόλου της Ορθοδοξίας στη σύγχρονη ανθρωπότητα, είναι κάτι που, τουλάχιστον στην Ελλάδα, αφορά ένα πλήθος Εκκλησιών και φορέων, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο έχουν σχέση με την υπόθεση και που η συνεννόηση και μόνο μεταξύ τους είναι εγχείρημα δύσκολο έως ακατόρθωτο. Και επειδή στον τόπο μας τίποτε δεν θεωρείται αυτονόητο, μια πρωτοβουλία για την συνεύρεση όλων αυτών γύρω απ' ένα τραπέζι προς κατανόηση των ευθυνών που έχουμε σαν τόπος απέναντι στην Ορθόδοξη ιστορία μας και προς αναζήτηση συγκεκριμένων προτάσεων, προϋποθέτει πως όλοι οι συμμετέχοντες σε μια τέτοια πρωτοβουλία θα απεκδυθούν το χιτώνα των ανοήτων αντιπαραθέσεων προς διαφύλαξη των οικείων προνομίων, που εντέλει τις περισσότερες φορές αποτελούν άλλοθι καλά κρυμμένης διάθεσης προς απραξία και ανικανότητας και θα ενδυθούν το χιτώνα της ευθύνης απέναντι στον νέο κόσμο που γεννιέται και που αναζητεί την Ορθοδοξία. Η προσπάθεια αυτή θα ξαναμπολιάσει την Ευρώπη με το σύνολο των αξιών και την παράδοση της Ορθοδοξίας, θέτοντας τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας στη διάθεση της Ορθόδοξης οικουμενικότητας και θα υποχρεώσει τους υπόλοιπους Ευρωπαϊκούς λαούς να την πάρουν υπ' όψη τους. Και βέβαια μια παρόμοια προσπάθεια ουσιαστικά θα συμβάλει στην τόνωση της εθνικής μας συνείδησης, στην έξοδο της κοινωνίας μας από την πολύπλευρη κρίση της αξιοποιώντας τον διαπλαστικό

ρόλο της Ορθοδοξίας. Για να τελεσφορήσουν τα παραπάνω, αρκεί να υπερβούμε την αδιαφορία μας και τις άκαρπες συζητήσεις. Στην κοινή προσπάθεια για το στήσιμο της νέας Ευρώπης δεν φαίνεται να έχουμε και πολλά να συνεισφέρουμε. Όμως η ιστορία και ο πολιτισμός μας εφοδιάζει μ' εκείνα τα απαραίτητα, που ενώ για μεγάλες χρονικές περιόδους φαντάζαν παρωχημένα και άχρηστα, έρχεται ξανά η στιγμή που η ανθρωπότητα εναγωνίως τα αναζητεί. Ας προσφέρουμε λοιπόν τη δύσκολη αυτή ώρα στην Ευρώπη την Ορθοδοξία σαν στοιχείο καταλλαγής και ειρήνης που τόσο έχει ανάγκη ο κόσμος.

«Γκρίζος, μελαγχολικός Χριστός» (του Roland Peter Litzenburger, 1960)

Η αρχή και το τέλος της «περί τρίτης Ρώμης» θεωρίας

Ιωάννης Ταρνανίδης

«Φύλαξε μέσα σου και μη λησμονείς, ευσεβέστατε τσάρε, πως όλα τα χριστιανικά βασίλεια κατέληξαν στο δικό σου και πως οι δύο Ρώμες έπεσαν, ενώ η Τρίτη στέκεται όρθια, και τέταρτη δεν θα υπάρξει», έγραφε προς τον τσάρο Βασίλειο Ιβάνοβιτς ο Ρώσος μοναχός Φιλόθεος από τη μονή Ελεάζαρ, περί τα τέλη του 15ου με αρχές του 16ου αιώνα. Ήταν η εποχή που, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η «Νέα Ρώμη», είχε περιπέσει σε φτώχεια, ξένο έλεγχο και περιορισμό. Τώρα πια μόνο στη Ρωσία οι ορθόδοξοι Χριστιανοί μπορούσαν να ζουν ελεύθερα. Ήταν λοιπόν φυσικό, ο τσάρος αυτής της χώρας να εμφανίζεται ως προστάτης όλων των ορθόδοξων Χριστιανών. Όλα έδειχναν πως η βυζαντινή δύναμη και δόξα είχαν μετακομίσει στη Μόσχα και η αγιότητα της Ορθοδοξίας στο ρωσικό λαό. Η θεωρία περί «Τρίτης Ρώμης» έμπαινε δυναμικά στο προσκήνιο της Ιστορίας.

Η ιδέα περί «Νέας Ρώμης», ως πολιτικού και εκκλησιαστικού κέντρου του χριστιανικού κόσμου, ανήκε στους Βυζαντινούς. Η Ρώμη αποτελούσε για τον κόσμο της εποχής την έκφραση και το σύμβολο της δύναμης, της εξουσίας και της κορυφαίας πολιτικής και εκλησιαστικής αρχής. Στην αντίληψη αυτή οδήγησε η θέση της πόλης, ως πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας, και η παρουσία σ' αυτήν του αυτοκράτορα. Ανεξάρτητα δε από το γεγονός ότι ο αυτοκράτορας αυτός ήταν ειδωλολάτρης και διώκτης της χριστιανικής θρησκείας, τούτο δεν εμπόδισε όχι μόνο την ανάπτυξη στην εν λόγω πόλη μιας ανθηρής χριστιανικής κοινότητας, αλλά και την ανάδειξή της σε πρώτη Αρχιεπισκοπή της Χριστιανοσύνης. Τα περί Αποστόλου Πέτρου, ως ιδρυτή της Εκκλησίας αυτής και κατά συνέπεια ως θεμελιωτή της πρωτοκαθεδρίας της, αποτελούν μεταγενέστερη επινόηση των προκαθημένων της Αγίας Έδρας, στον αγώνα τους να διατηρήσουν το προβάδισμα έναντι των πατριαρχών της Κωνσταντινούπολης. Στην πρώιμη εκείνη φάση, της δημιουργίας των μεγάλων πνευματικών κέντρων της Χριστιανικής Εκκλησίας, η πολιτική σημασία και η κοσμική δύναμη της Ρώμης είχαν κρίνει τη θέση και το ρόλο της στο χριστιανικό κόσμο.

Ο χαρακτηρισμός λοιπόν της Κωνσταντινούπολης ως «Νέας Ρώμης», σήμαινε τη νέα πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και κατ' επέκταση, στον εκκλησιαστικό τομέα, μια νέα Αρχιεπισκοπή, που, αν δεν ξεπερνούσε σε κύρος και τιμή την «πρεσβυτέρα Ρώμη», διεκδικούσε πάντως δυναμικά τα ίσα. Υπ' αυτή λοιπόν την έννοια, ο τίτλος «Νέας Ρώμης» θα πρέπει να έκρυβε όχι τόσο τη σημασία της συνέχειας, όσο της υποκατάστασης και της αφαίρεσης του γοήτρου της «πρεσβυτέρας».

Η εξέλιξη αυτή, ως προϊόν συγκεκριμένης πολιτικής ιδεολογίας, υπήρξε απόλυ-

τα συνεπής και φυσιολογική προσαρμογή της εκκλησιαστικής διοίκησης στα νέα πολιτικά δεδομένα και στον ηγετικό ρόλο που καλούνταν να διαδραματίσει το Βυζάντιο. Ο πατριάρχης, ο ηγέτης της Εκκλησίας του Βυζαντίου, δεν θα μπορούσε να παραμείνει μόνο με τον τίτλο του «Κωνσταντινουπόλεως», στέκοντας ισότιμα δίπλα σε έναν αυτοκράτορα των «Ρωμαίων». Και ακόμα, στον εκκλησιαστικό τομέα, ο θρόνος της Κωνσταντινούπολης δεν θα μπορούσε να ανταγωνιστεί το θρόνο της Ρώμης, αν δεν κρατούσε κάτι από την αίγλη, το κύρος και την αρχαιοπρεπή παράδοση του «πρεβύτερου» θρόνου.

Ότι έτσι είχαν τα πράγματα, φάνηκε πιο ξεκάθαρα στα μεταγενέστερα χρόνια, όταν η σχέση της παλαιάς και νέας πρωτεύουσας της Αυτοκρατορίας ξεμάκρυνε και ο τίτλος «Νέας Ρώμης» πήρε να ξεθωριάζει. Τότε, δύο αιώνες μετά το χωρισμό της Αυτοκρατορίας σε ανατολική και δυτική, ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης προσέλαβε και τον τίτλο του «Οικουμενικού».

Η χειρονομία αυτή του πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης ήταν σαφής· επεδίωκε να επιβληθεί όχι μόνον έναντι των άλλων πατριαρχών της Ανατολής, αλλά και έναντι του πάπα της Ρώμης. Γι' αυτό και ο πάπας αντέδρασε έντονα κατά του νέου τίτλου, σε αντίθεση με την πρώτη περίπτωση, όπου δεν σώθηκε καμιά αντίδραση κατά του τίτλου «Νέας Ρώμης». Ίσως στον τίτλο «Νέας Ρώμης» να απέδιδαν οι παπικοί κύκλοι τη σημασία της συνέχειας και της επέκτασης της «πρεσβυτέρας», πράγμα που όχι μόνο δεν τους ενοχλούσε, αλλά αντίθετα και τους κολάκευε. Κατά του τίτλου «Οικουμενικός», που άρχισε να φέρει ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης από τον 6ο αιώνα, αντέδρασε ο προκαθήμενος της Δυτικής Εκκλησίας μετά τη στέψη του Καρλομάγνου σε αυτοκράτορα της Δύσης και την αύξηση της πολιτικής δύναμης της Αγίας Έδρας, που έκτοτε ξέκοψε τους δεσμούς και την εξάρτησή της από τον αυτοκράτορα της Ανατολής.

Παράλληλα πάντως με τον τίτλο του «Οικουμενικού», ο θρόνος της Κωνσταντινούπολης διατήρησε ζωντανό και επίκαιρο και εκείνον της «Νέας Ρώμης», με τη σημασία και τη δυναμική της ανανέωσης και της υποκατάστασης της «πρεσβυτέρας» στο ρόλο της ηγέτιδας Εκκλησίας. Στα μεταγενέστερα μάλιστα χρόνια, μετά το Σχίσμα των Εκκλησιών, η αντίληψη αυτή ολοκληρώθηκε με την προσθήκη της επιχειρηματολογίας περί εκτροπής της «πρεσβυτέρας Ρώμης» και παρέκκλησης από την Ορθοδοξία. Γράφοντας ο βυζαντινός χρονογράφος του 12ου αιώνα, Κωνσταντίνος Μανασσής, δίνει με σαφήνεια τη βυζαντινή ερμηνεία και προοπτική του όρου. Αφού πρώτα διεκτραγωδεί την πτώση της «πρεσβυτέρας Ρώμης», η οποία «ὑπήκοος ἐγένετο δυνάσταις ἀροτρεῦσι, καί γῆς τοῖς αὐλακίσμασι τρύχεσθαι κατεκρίθη», συνεχίζει: «καί ταύτα μέν συμβέβηκε τῇ πρεσβυτέρᾳ Ρώμη, ή δ' ήμετέρα τέθηλεν, αὔξει, κρατεῖ νεάζει». Είναι σαφές, ότι με τη φράση «ήμετέρα Ρώμη» ο συγγραφέας –και πίσω απ' αυτόν η κοινή γνώμη των βυζαντινών– δεν αφήνει περιθώρια ερμηνείας του όρου «Νέα Ρώμη» ως συνέχειας ή επέκτασης της «πρεσβυτέρας Ρώμης». Η «ήμετέρα Ρώμη» βρισκόταν στη θέση της «πρεσβυτέρας», που έπεσε σε αίρεση, και επομένως αποτελούσε μια καινούργια Ρώμη, χωρίς καμιά σχέση ή εξάρτηση από την παλιά. Θέλοντας μάλιστα να αποκλείσει μια ενδεχόμενη

επανάληψη της τύχης της Ρώμης και στην περίπτωση της Κωνσταντινούπολης, ο Μανασσής προσθέτει αμέσως μετά: «καί μέχρι τέλους αὔξοιτο» (η ἡμετέρα Ρώμη). Στη φάση αυτή, που ήταν και πίστη και ευχή, βλέπει κανείς συγκεντρωμένη όλη την υπερηφάνεια και τους οραματισμούς του βυζαντινού πολίτη.

Όμως δεν πέρασε πολύς καιρός και η αμφισβήτηση έκανε την εμφάνισή της. Το σημαντικότερο δε, η αμφισβήτηση αυτή ξεπήδησε μέσα από το στρατόπεδο της Ανατολικής Οικουμένης. Ήταν περίπου στα μέσα του 14ου αιώνα, όταν το χρονικό του Μανασσή, με τις ιδέες περί «ἡμετέρας Ρώμης» στη θέση της αιρετικής και πεπτωκυΐας «πρεσβυτέρας», μεταφράστηκε στα βουλγαρικά. Αποδέκτης δε αυτή τη φορά δεν ήταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας, αλλά ο τσάρος Ιωάννης Αλέξανδρος της Βουλγαρίας. Τη θέση της Κωνσταντινούπολης την είχε πάρει η πρωτεύουσα του βουλγαρικού κράτους, το Βελίκο Τύρνοβο. Η βουλγαρική μετάφραση είχε ως εξής: «Και αυτά μεν συνέβηκαν στην πρεσβυτέρα Ρώμη, η δική μας δε η νέα βασιλεύουσα (=novi Carigrad) θηλάζει και μεγαλώνει, δυναμώνει και νεανίζει και μέχρι το τέλος θα μεγαλώνει, ω βασιλιά όλων των βασιλιάδων, γιατί δέχτηκε τέτοιο φωτεινό και φωτοδότη βασιλιά, μεγάλο δεσπότη και υπερνικηφόρο τον Ιωάννη, από το γεγονός των ξακουστών τσάρων της Βουλγαρίας Ασένιδων, Αλέξανδρο ονόματι, τον πραότατο και ελεήμονα και φιλομόναχο, των φτωχών κυβερνήτη και μεγάλο τσάρο των Βουλγάρων, του οποίου το κράτος ήλιοι αμέτρητοι είθε να αριθμούν». Όλα αυτά στη θέση του ελληνικού πρωτότυπου «καί ταῦτα μέν συμβέβηκε τῇ πρεσβυτέρᾳ Ρώμη. Η δ' ἡμετέρα τέθηλεν, αξει, κρατεῖ, νεάζει. Καὶ μέχρι τέλους αὔξοιτο, ναί βασιλεῦ παντάναξ, τοιοῦτον σχοῦσα τηλαυγῆ φωσφόρον βασιλέα, Μέγιστον Αὐσονάνακτα, μυριονικηφόρον, Κομνηνιάδην Μανουήλ, πορφύρας χρυσον ρόδον. Οὗπερ τό κράτος ἥλιοι μετρήσαιεν μυρίοι».

Στη θέση λοιπόν της «ἡμετέρας» Ρώμης, της Κωνσταντινούπολης, ο άγνωστος Βούλγαρος μεταφραστής έχει τοποθετήσει τη «νέα Βασιλεύουσα», το Βελίκο Τύρνοβο, που κατά τη λογική του τρέφεται και μεγαλώνει, στη θέση του ελληνικού «τέθηλεν». Είναι πολύ ενδιαφέρουσα αυτή η παρέκκλιση του βουλγαρικού κειμένου και, αν δεν είναι τυχαία ή αποτέλεσμα της αδυναμίας του μεταφραστή να κατανοήσει το ρήμα «τέθηλεν» (παρακ. του θάλλω=ανθώ), πολύ παραστατική και συμβολική. Πράγματι, το Τύρνοβο για να φτάσει σε τέτοιο σημείο άνθισης, ώστε να διεκδικήσει την αντικατάσταση της Κωνσταντινούπολης (Carigrad), όχι απλώς είχε ανάγκη περαιτέρω διατροφής, αλλά και θηλασμού, πράγμα που προδίδει τη νηπιακή ηλικία της βουλγαρικής πρωτεύουσας σε σύγκριση με την πρωτεύουσα του Βυζαντίου. Στη θέση δε του Μανουήλ Κομνηνιάδη, τοποθετεί τον Ιωάννη Αλέξανδρο, του γένους των Ασένιδων. Και η επιλογή αυτή ήταν πετυχημένη, γιατί η περίοδος της βασιλείας του ανωτέρω τσάρου, ο οποίος μάλιστα είχε αυτοτιτλοφορηθεί και «αυτοκράτωρ Βουλγάρων και Ελλήνων» και είχε προαγάγει την πρωτεύουσά του Τύρνοβο σε πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο όχι μόνο των Βουλγάρων, αλλά και ολοκλήρου του σλαβικού κόσμου, επέτρεπε παρόμοιες φιλόδοξες εκρήξεις.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να κάνουμε μια παρένθεση και να σημειώσουμε, πως ο ρόλος του σλαβικού στοιχείου όχι μόνο στο θέμα της επέκτασης και οριοθέτησης

της Ορθοδοξίας, αλλά και της εξάπλωσης και διεθνοποίησης των εκ του Βυζαντίου πολιτιστικών αγαθών γενικά, υπήρξε πολύ μεγάλος. Οι Σλάβοι αντέγραψαν κυριολεκτικά το Βυζάντιο· θρησκεία, φιλοσοφία, πολιτική, τέχνη και κάθε άλλη έκφραση της πνευματικής ζωής της Αντολικής Αυτοκρατορίας μεταφυτεύτηκαν αυτούσια στο σλαβικό κόσμο. Στα πλαίσια δε της πολιτικής ιδεολογίας, που συνοδευόταν από την εκκλησιαστική φιλόδοξη προσέγγιση των ιστορικών εξελίξεων και μεταβολών, δεν μπορούσε να μη περιληφθεί και η θεωρία περί «Νέας Ρώμης», ως μορφής εκ διαδοχής ηγετικού κέντρου στο χώρο της Ορθόδοξης Ανατολής. Από πολύ νωρίς είχε γίνει συνείδηση και στους Σλάβους –στην ουσία μεταφέρθηκε και στο δικό τους κόσμο η βυζαντινή αντίληψη–, ότι στην Οικουμένη υπήρχε ένας και μοναδικός αυτοκράτορας, που την εξουσία του αντλούσε απ' ευθείας από το Θεό, και πως δίπλα του είχε τον πρώτο πατριάρχη, το θρησκευτικό ηγέτη ολόκληρης της ορθόδοξης Οικουμένης.

Έχουν γραφτεί πολλά για τις πρώιμες μεταφράσεις στα σλαβικά των ιδεών της Επαναγωγής, που κατά την επικρατέστερη εκδοχή συνέταξε ο Μέγας Φώτιος, και δεν χρειάζεται εδώ να κάνουμε επ' αυτού ειδικό λόγο. Απλώς, πιστεύουμε πως αξίζει στο σημείο αυτό να θυμίσουμε το γεγονός, διότι στη συλλογή εκείνη ήταν με ενάργεια διατυπωμένη όλη η βυζαντινή πολιτική και εκκλησιαστική φιλοσοφία για το ρόλο του πατριαρχικού θρόνου της Κωνσταντινούπολης σε σχέση με τον αυτοκρατορικό· «Ο Κωνσταντινουπόλεως Θρόνος», αναφέρεται στην Επαναγωγή, «βασιλεία ἐπικοσμηθείς ταῖς συνοδικαῖς ψήφοις πρώτος ἀνερρήθη, αἷς οἱ θεῖοι κατακολουθοῦντες νόμοι καί τάς ὑπό τούς ἑτέρους θρόνους γινομένας ἀμφισβητήσεις ὑπό τήν ἐκείνου προστάττουσιν ἀναφέρεσθαι διάγνωσιν καί κρίσιν».

Η βασιλεία, λοιπόν, ήταν εκείνη που κατά πρώτο λόγο συνετέλεσε στην ανύψωση του θρόνου της Κωνσταντινούπολης στην πρώτη θέση και τον κατέστησε κριτή των αμφισβητήσεων των άλλων θρόνων. Κλείνοντας, συνεπώς, αυτή την παρένθεση, αβίαστα οδηγούμαστε στο συμπέρασμα, πως οι Σλάβοι, μαζί με τις άλλες αντιλήψεις περί Κράτους και Εκκλησίας, από τους Βυζαντινούς κληρονόμησαν και τις ιδέες περί της ηγετικής θέσης της Ρώμης στο σύστημα της παγκόσμιας πολιτικής και εκκλησιαστικής διοίκησης. Έτσι, όπως η Κωνσταντινούπολη με την κυρίαρχη θέση της απετέλεσε τη «Νέα Ρώμη», στη θέση της «πρεσβυτέρας» που εξέπεσε, κατά την ίδια λογική και η μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης πρωτεύουσα της ορθόδοξης πολιτικής και εκκλησιαστικής δύναμης έπρεπε να φέρει και την ιδιότητα της πιο νέας, της «Τρίτης Ρώμης». Στην περίπτωση της βουλγαρικής πρωτεύουσας, το Τύρνοβο, αυτή η λογική εξέλιξη δεν πρόλαβε να ολοκληρωθεί. Γιατί, όχι μόνο η αντοχή της «Νέας Ρώμης» υπήρξε μεγαλύτερη των φαινομένων, αλλά και η επίδοξη διάδοχός της δεν πρόλαβε να παίξει το ρόλο που ονειρεύτηκε· το Τύρνοβο έπεσε στα χέρια των Τούρκων μισό και πλέον αιώνα πριν από την Κωνσταντινούπολη.

Η σκυτάλη, συνεπώς, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης στα χέρια των αλόθρησκων Τούρκων, πέρασε στην μοναδική ορθόδοξη πρωτεύουσα της εποχής, τη Μόσχα. Η καλλιέργεια του εδάφους άρχισε με τη μεταφορά του Χρονικού του Μανασσή στο ρωσικό χώρο, μέσω της βουλγαρικής μετάφρασης και με ειδικές για

την περίπτωση παραλλαγές. Ήδη, στις αρχές του 16ου αιώνα, το ρωσικό Χρονικό, που είχε ως βάση το Μανασσή, έκανε αναφορά στη διαδοχική πτώση των ορθόδοξων αυτοκρατοριών στους άπιστους Τούρκους, και κατέληγε: «η δική μας γη της Ρωσίας, όμως, με το έλεος του Θεού και τις προσευχές της Πανάγνου Θεομήτορος και όλων των θαυματουργών αγίων, μεγαλώνει, νεανίζει και αναπτύσσεται. Είθε ο φιλεύσπλαχνος Χριστός να επιτρέψει σ' αυτήν να αυξάνει, να αναπτύσσεται και να εκτείνεται αιώνια».

Λίγο αργότερα, στα τέλη του 16ου αιώνα, ο μοναχός Φιλόθεος, αναφερόμενος στο ρωσικό κράτος και το Ρώσο βασιλιά, θα αποτυπώσει και θα εκφράσει τις ρωσικές φιλοδοξίες πιο ξεκάθαρα: «είναι ο μόνος χριστιανός τσάρος σ' όλη την Οικουμένη· κρατεί τα ηνία όλων των ιερών θρόνων της Αγίας Οικουμενικής Εκκλησίας, που αντί να βρίσκεται στην Ρώμη ή την Κωνσταντινούπολη, βρίσκεται στη θεοφρούρητη πόλη της Μόσχας». Στην επιστολή του προς τον τσάρο, που αναφέραμε και στην αρχή, κάνει πια λόγο για την «Τρίτη Ρώμη»· «η αρχαία Ρώμη ξέπεσε στην αίρεση του Απολιναρισμού· οι Αγαρηνοί έσπασαν τις πόρτες της δεύτερης Ρώμης με τα τσεκούρια τους, αλλά η τρίτη Ρώμη, η σύγχρονη... λάμπει σαν τον ήλιο», υποστηρίζει.

Η θεωρία περί «Τρίτης Ρώμης» είχε διαδοθεί ευρύτατα στο ρωσικό χώρο, μέσα από συναξάρια και άλλα θεολογικά κείμενα, που ήσαν πολύ διαδεδομένα και διαβάζονταν με μεγάλη ικανοποίηση από το ρωσικό κλήρο και το θρησκευόμενο πλήθος. Έτσι, σε πρώτη φάση, είχε πλέον ωριμάσει στη συνείδηση όχι μόνο των αρχόντων, εκκλησιαστικών και πολιτικών, αλλά και των ευρύτερων λαϊκών μαζών η ιδέα της πνευματικής τους αυτοτέλειας και η ανάγκη μιας ξέχωρης και ανεξάρτητης εκκλησιαστικής διοίκησης στο χώρο της Ρωσικής Εκλησίας. Αυτή δε η συνείδηση οδήγησε σύντομα στην ίδρυση του αυτοκέφαλου Ρωσικού Πατριαρχείου, κατά το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα.

Το Ρωσικό Πατριαρχείο, πάντως, και σε κείνα τα δύσκολα για την υπόλοιπη Ορθοδοξία χρόνια της τουρκικής δουλείας, πήρε μόλις την πέμπτη θέση πρωτοκαθεδρίας, ύστερα από τα πρεσβυγενή Πατριαρχεία της Ανατολής, ήτοι της Κωνσταντινούπολης, της Αλεξάνδρειας, της Αντιόχειας και των Ιεροσολύμων. Και παρ' όλο που οι συνθήκες της τουρκικής κατοχής είχαν περιαγάγει και τη διοίκηση και το ποίμνιο αυτών των Εκκλησιών σε δεινή Θέση, ουδέποτε η Μόσχα απετόλμησε να περιφρονήσει την παράδοση και να διεκδικήσει την μεταπήδησή της στην πρώτη θέση. Μα και τα μεταγενέστερα χρόνια, η Ρωσική Εκκλησία, απορροφημένη από τα εσωτερικά της προβλήματα, δεν είχε πάντα ούτε τη δυνατότητα ούτε και τη διάθεση, που θα της επέτρεπαν ενδεχομένως να προβεί επίσημα σε παρόμοιες διεκδικήσεις. Αρκεί και μόνο να θυμίσουμε εδώ τη σύγκρουση ανάμεσα στον πατριάρχη Νίκωνα και τον Τσάρο Αλέξιο Μιχαήλοβιτς γύρω από το θέμα των σχέσεων Εκκλησίας και Κράτους, έναν ακριβώς αιώνα μετά την ανακήρυξη του Ρωσικού Πατριαρχείου. Και δεν ήταν μόνο η αποτυχία του Νίκωνα να επιβάλει την εκκλησιαστική εξουσία επί της πολιτικής στη Ρωσία· το γεγονός της παρόμοιας τακτικής και συμπεριφοράς του απετέλεσε ένα κακό προηγούμενο στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στην

ιστορία της Ρωσίας, που είχε ως τραγική συνέπεια την υπό του Μεγάλου Πέτρου κατάργηση του Ρωσικού Πατριαρχείου, στις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 18ου αιώνα.

΄Οσο, λοιπόν, και αν ηχεί παράδοξα, η θεωρία περί «Τρίτης Ρώμης» βρήκε πρόσφορο έδαφος κυρίως στην κομμουνιστική Ρωσία της Σοβιετικής Υπερδύναμης. Οι Κομμουνιστές, κατ' αρχήν, ανασυνέστησαν –για άλλους βέβαια λόγους που δεν είναι του παρόντος– το υπό του Μ. Πέτρου καταργηθέν Ρωσικό Πατριαρχείο. Μετά από αυτές τις αλλαγές και κυρίως στα μεταγενέστερα χρόνια της κομμουνιστικής διακυβέρνησης της χώρας, όταν υπό την επίδραση του ελεύθερου δυτικού κόσμου είχαν παραχωρηθεί κάποιες ελευθερίες και στη ρωσική εκκλησιαστική ζωή και πιο συγκεκριμένα, όταν η κομμουνιστική κυβέρνηση έχοντας αντιληφθεί πως μπορεί να εκμεταλλευθεί δι' ίδιον όφελος τις ειρηνιστικές και λοιπές φιλάνθρωπες και αδελφοποιητικές δραστηριότητες της Ρωσικής Εκκλησίας είχε παραχωρήσει στον πατριάρχη Πασών των Ρωσιών την άνεση να κινείται και να ασκεί διεθνώς την πολιτική του ισχυρού ορθόδοξου ηγέτη, η θεωρία περί «Τρίτης Ρώμης» ξαναβγήκε στην επιφάνεια με μια απρόβλεπτη προοπτική. Ο Ρώσος πατριάρχης μπορούσε να βλέπει αφ' υψηλού τους φτωχότερους και κατά πολύ πιο αδύναμους αδελφούς του πατριάρχες της Ανατολής, μηδέ του Οικουμενικού εξαιρουμένου. Επηρεάζοντας κυρίως τα άλλα σλαβικά Πατριαρχεία, που τελούσαν κάτω από το ίδιο κομμουνιστικό καθεστώς και οι χώρες τους ήσαν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο ποσοστό εξαρτημένες από τη Μόσχα, μπορούσε να δημιουργεί μέτωπα στις πανορθόδοξες συναντήσεις και να δείχνει τάσεις ηγεμονισμού επί των Ορθοδόξων γενικά.

Εξ' άλλου, και στο εσωτερικό κάποιες κινήσεις του πατριάρχη Μόσχας θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως προάγγελοι μιας απώτερης διεκδίκησης του προβαδίσματος έναντι των άλλων Ορθόδοξων Εκκλησιών. Ενισχυτικό γι' αυτή την πολιτική του ήταν και το προνόμιο του Πατριαρχείου της Μόσχας να ποιμαίνει το μεγαλύτερο σε όγκο ομοιογενές ορθόδοξο ποίμνιο (γύρω στα 200 εκατομ. Ρώσων).

΄Ομως η ιστορία έχει τη δική της ανεξέλεγκτη πορεία. ΄Οπως έγινε στο μακρινό παρελθόν με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, έτσι και στις μέρες μας η μεγάλη Σοβιετική Αυτοκρατορία κατέρρευσε, και μάλιστα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Η κοσμική δύναμη που στα νεότερα χρόνια γέννησε το πανίσχυρο και φιλόδοξο Πατριαρχείο της Μόσχας εξέλιπε. Για μια ακόμη φορά, ίσως και την τελευταία, η Μόσχα άγγιξε το μεγάλο όνειρο της «Τρίτης Ρώμης», χωρίς τελικά να ευτυχήσει να το δει πραγματοποιούμενο.

Και όχι μόνον αυτό· ίσως πολύ σύντομα, πριν ακόμα στεγνώσει η μελάνη από αυτές τις γραμμές και πριν το σχόλιό μας δει το φως της δημοσιότητας, και αυτά τα όρια και η διοικητική σφαίρα επιρροής του εν λόγω Πατριαρχείου να τεθούν υπό αμφισβήτηση. ΄Ηδη στη θέση της μέχρι χθες Σοβιετικής ΄Ενωσης αναπήδησαν ισάριθμα της Ευρωπαϊκής ΄Ενωσης ανεξάρτητα κράτη. Ανάμεσα δε σ' αυτά, δημιουργήθηκαν εκτός από την ορθόδοξη Ρωσία και κάποια άλλα μεγάλα κράτη με συμπαγείς ορθόδοξους πληθυσμούς, οι οποίοι δεν γνωρίζουμε αν θα εξακολουθήσουν να υπάγονται στο Ρωσικό Πατριαρχείο ή θα διεκδικήσουν την ανεξαρτησία

τους και τη δημιουργία και άλλων αυτοκέφαλων ορθοδόξων Πατριαρχείων, όπως είχε συμβεί στο βαλκανικό χώρο μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους. Αν πράγματι ισχύσει και εδώ το του σοφού πατριάρχη Φωτίου, «τὰ ἐκκλησιαστικά ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις καί διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν», τότε και διοικητικά το Πατριαρχείο της Μόσχας θα έχει υποστεί ένα σοβαρό κατακερματισμό, που θα έχει ανάλογες συνέπειες και στο ευρύτερο κύρος του. Ανεξάρτητα όμως και από την τύχη του συγκεκριμένου Πατριαρχείου, υπό τις σημερινές συνθήκες και τάσεις ενωτικής πορείας των λαών –όχι ως καρπού καταπίεσης και εξαναγκασμού, αλλά ελεύθερης επιλογής και κατά συνέπεια με σεβαστή και ισοδύναμη συμμετοχή όλων στη λήψη των γενικότερων αποφάσεων–, η προοπτική για μελλοντικές εφαρμογές του παραπάνω κανόνα δεν φαίνεται καθόλου ευοίωνη για ηγεμονιστικές φιλοδοξίες τύπου «Τρίτης Ρώμης».

Ιδιαίτερα στον ευρύτερο χώρο της Ορθοδοξίας, που από τα πρώτα χρόνια της διοικητικής της οργάνωσης κύριο γνώρισμά της υπήρξε η ανεξαρτησία των τοπικών Εκκλησιών, αλλά και ο σεβασμός των πρεσβείων τιμής, καμιά ιδέα ανατροπής της μέχρι τώρα τάξης και της κατά παράδοση τιμητικής πρωτοκαθεδρίας των Πατριαρχείων δεν είναι δυνατό να ευδοκιμήσει, ούτε και ως φιλολογικό μυθιστόρημα με θέμα κάποια «Τρίτη» ή «Νέα Ρώμη». Η κατά την παράδοση ηγετική θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στον ορθόδοξο κόσμο δεν έχει καμιά σχέση με την αντίστοιχη του πάπα Ρώμης. Ο τίτλος «Νέας Ρώμης», που εξακολουθεί να φέρει ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης, αποτελεί ένα ιστορικό κατάλοιπο χωρίς καμιά πρακτική σημασία. Ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης είναι primus inter paris (πρώτος μεταξύ ίσων) και ο θεσμός αυτός καθιερώθηκε μέσα από αιώνων προσαρμογές προς την ορθόδοξη αντίληψη και πνευματική ζωή. Αφήνοντας πίσω τις ποικίλες ευκαιρίες ή και συγκυρίες ευμενών ή δυσμενών μεταβολών, υπέρ της αύξησης ή της συρρίκνωσης των ορίων επιρροής και του κύρους του, στέκεται σήμερα όρθιο στην κορυφή της Ορθοδοξίας, απολαμβάνοντας το σεβασμό και την αναγνώριση όλων των ορθόδοξων Εκκλησιών. Υπ' αυτή την έννοια, αν θα θέλαμε να ξαναζωντανέψουμε και να μεταφέρουμε στις μέρες μας το χρονικό του Μανασσή, αφήνοντας στο περιθώριο τις παραφράσεις που στο πέρασμα του χρόνου παρασιτικά εμφανίστηκαν, θα επαναλαμβάναμε χωρίς σοβαρό πια κίνδυνο να διαψευσθούμε, πως η «Νέα Ρώμη» «κρατεῖ» και «μέχρι τέλους αὔξοιτο».

Μέρος του 22τρουλου ναού της Μεταμορφώσεως του Kishi της Ρωσίας

Η Ορθοδοξία στην Αλβανία σήμερα

Απόστολος Αθ. Γλαβίνας

Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας υπήρξε καθεαυτή προβληματική ήδη από την ίδρυσή της, που έγινε πραξικοπηματικά το Σεπτέμβριο του 1922 και κανονικά τον Απρίλιο του 1937 με έκδοση Τόμου από τη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Η Ορθόδοξη αυτή Εκκλησία περιλάμβανε, σύμφωνα με όλες τις στατιστικές, γύρω στο 20% του συνολικού πληθυσμού της Αλβανίας, ενώ το 70% περίπου ήταν Μουσουλμάνοι και οι Ρωμαιοκαθολικοί κυμαίνονταν γύρω στο 10%. Οι στατιστικές αυτές σε καμιά περίπτωση δεν αναφέρονται στη φυλετική καταγωγή των Ορθοδόξων, Μουσουλμάνων και Ρωμαιοκαθολικών.

Έτσι, σε μια στατιστική του 1927 π.χ., σε σύνολο 823.284 κατοίκων της Αλβανίας, συμπεριλαμβανομένης και της Βόρειας Ηπείρου, οι Μωαμεθανοί ήταν 553.719, οι Ορθόδοξοι 180.830 και οι Καθολικοί 88.735 (67,25%, 21,96% και 10,79%).

Το 1932 ο Πύρρος Γιαννόπουλος (Ηπειρώτης), στη μελέτη του «Αλβανία», που εκδόθηκε από τον Εκδοτικό Οίκο Κ. Γκοβόστη, στην Αθήνα (σελ. 35 υποσ.), αναφερόμενος στη φυλετική καταγωγή των κατοίκων της Αλβανίας, χωρίς όμως να δίνει αριθμούς, αναφέρει ότι: «Σήμερον υπάρχουσιν εν Αλβανία, οι εξής πληθυσμοί: Αλβανοί Οθωμανοί, Αλβανοί Χριστιανοί Καθολικοί, Αλβανοί Ορθόδοξοι, Αλβανόφωνοι ή Ελληνόφωνοι, Έλληνες Χριστιανοί Ορθόδοξοι Αλβανόφωνοι, Έλληνες Χριστιανοί Ορθόδοξοι Ελληνόφωνοι ή Βλαχόφωνοι, Αλβανοί Χριστιανοί φαινομενικώς λόγω φόβου, πιέσεων ή ατομικών συμφερόντων, ενώ ενδομύχως έχουσιν αισθήματα Ελληνικά, Χριστιανοί Ορθόδοξοι Αλβανόφωνοι με αισθήματα Σερβικά ή Βουλγαρικά, οίτινες είναι ελάχιστοι, και Χριστιανοί Ορθόδοξοι με Ρουμανικά αισθήματα».

Στις 10 Αυγούστου 1989 δόθηκε στη δημοσιότητα το κείμενο επιστολής της Αλβανίας προς τα Ενωμένα Έθνη· σύμφωνα με την επιστολή αυτή ο πληθυσμός της Αλβανίας, με βάση την απογραφή που έγινε τον Απρίλιο του 1989, είναι 3.182.417 κάτοικοι. Ο πληθυσμός αυτός περιλαμβάνει 64.816 μη Αλβανούς από τους οποίους, σύμφωνα με την ανακοίνωση της Αλβανίας προς τα Ενωμένα Έθνη, μόνο 58.758 είναι Έλληνες!

Κατά το Γιάννη Καψή, Αναπληρωτή Υπουργό Εξωτερικών μέχρι τον Ιούνιο του 1989, ο αριθμός αυτός των Ελλήνων της Αλβανίας δεν είναι ασφαλώς ο πραγματικός: «Οι 400.000 ή και 350.000 που δίνει η ελληνική πλευρά –τα βορειοηπειρωτικά σωματεία– ίσως και αυτοί να είναι υπερβολικοί. Σίγουρα όμως ο αριθμός της μειονότητας είναι πολύ μεγαλύτερος από τα νούμερα της αλβανικής στατιστικής υπηρεσίας» (ΤΟ ΒΗΜΑ, 28.1.1990).

Θα αναφερθώ και σε άλλες πηγές στο θέμα αυτό του αριθμού των Ελλήνων στην

Αλβανία. Στο συλλογικό τόμο του Γενικού Επιτελείου Στρατού αριθμός 95, που εκδόθηκε το 1982 με τίτλο «Θέματα γενικής μορφώσεως δι' εισαγωγικάς εξετάσεις ΑΣΠ», υπάρχει και το θέμα «Το Βορειοηπειρωτικόν (Β/Η) ζήτημα», όπου αναφέρεται σε μια περίπτωση ότι κατά τη στατιστική του 1971 ο πληθυσμός της Βόρειας Ηπείρου ανέρχεται σε 450.000 κατοίκους, από τους οποίους 140.000 Έλληνες (σελ. 127), και σε άλλη περίπτωση ότι ο πληθυσμός της Βόρειας Ηπείρου σήμερα (το 1982;) ανέρχεται σε 262.300 κατοίκους, από τους οποίους οι 140.450 είναι Έλληνες (σελ. 140).

Η εφημερίδα «Καθημερινή» στις 18.2.1990 έγραψε ότι «το καθεστώς Τιράνων δεν δέχεται ότι ζουν περισσότεροι από 60.000 Έλληνες έναντι 200.000 και πλέον που είναι ο πραγματικός αριθμός».

Την 1 Νοεμβρίου 1990 ο Αρχιεπίσκοπος Βορείου και Νοτίου Αμερικής Ιάκωβος δήλωσε στη Θεσσαλονίκη: «Εμείς στην Αμερική, τόνισε, δεν παραλείπουμε ευκαιρία να φέρουμε το θέμα της Βόρειας Ηπείρου και των 300.000 αλύτρωτων Ελλήνων στην επιφάνεια».

Σε απάντηση των Αλβανών, μιλώντας στον Ο.Ε.Ε. (Οργανισμός Ενωμένων Εθνών), ο αναπληρωτής μόνιμος αντιπρόσωπος της Ελλάδας Χρυσανθόπουλος τόνισε ότι, σύμφωνα με διεθνείς αξιόπιστες πηγές, οι Ελληνορθόδοξοι της Αλβανίας είναι πάνω από 200.000, αντικρούοντας τους ψευδείς ισχυρισμούς του Αλβανού εκπροσώπου, που μίλησε για 58.758 άτομα. Να τι έδωσε σχετικά στη δημοσιότητα το Αθηναϊκό Πρακτορείο στις 25.10.1989: «Ο κ. Χρυσανθόπουλος επεσήμανε ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν δέχεται αυτά τα στοιχεία και ότι μια σειρά πηγών μεταξύ των οποίων και βιβλίο Αλβανού αξιωματούχου αναφέρουν ότι οι Έλληνες της Αλβανίας ξεπερνούσαν τις 178.000· σε πρόσφατο βιβλίο της στατιστικής υπηρεσίας της Ομοσπονδιακής Γερμανίας, το 1987, σημείωσε ο κ. Χρυσανθόπουλος, αναφέρεται ότι οι Ελληνοορθόδοξοι Αλβανοί είναι 200.000 άτομα, ενώ άλλες, επίσης αξιόπιστες πηγές, τοποθετούν τον αριθμό τους σε πολύ υψηλότερο επίπεδο» (ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, 26.10.1989).

Ο Σταύρος Λυγερός θα γράψει στην «Καθημερινή» (24.2.1991) ότι «ένα ευρέως διαδεδομένο σφάλμα είναι η ταύτιση Αλβανών και Βλάχων Ορθοδόξων με τους Έλληνες Βορειοηπειρώτες» και ο Βουλευτής Θεσπρωτίας Αλέξανδρος Παπαδόπουλος, σε ενημερωτικό του σημείωμα προς την πολιτική ηγεσία (δημοσιεύτηκε στο ΠΟΝΤΙΚΙ, στις 22.2.1991) αναφέρει ότι υπάρχουν 200.000 περίπου Βλάχοι Ορθόδοξοι κυρίως στην περιοχή της Κορυτσάς με αλβανική, κατά βάση, συνείδηση και γλώσσα και 350.000 Αλβανοί Ορθόδοξοι με αλβανική συνείδηση κυρίως στην Κεντρική Αλβανία ενώ οι Έλληνες Ορθόδοξοι είναι 110.000-120.000 σε 99 χωριά κυρίως της Δρόπολης και των Αγίων Σαράντα και σε 4 χωριά της Χειμάρρας.

Θα πρέπει να προσθέσει κανείς ακόμη και την ύπαρξη μειονότητας Σέρβων και Μαυροβουνίων, που ζουν στην περιοχή της Σκόρδας. Μια ανταπόκριση από το Βελιγράδι αναφέρει ότι στην Αλβανία ζουν σήμερα περίπου 15.000 Σέρβοι και Μαυροβούνιοι. Στην ίδια ανταπόκριση αναφέρεται ότι στην Αλβανία ζουν 45.000 «Μακεδόνες» (ΑΥΡΙΑΝΗ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, 28.2.1991).

Αυτοί οι «Μακεδόνες» πρέπει να ζουν στην περιοχή της Κορυτσάς. Ο Κ. Ιορδανίδης στην «Καθημερινή» (6.4.1991), αναλύοντας τις εκλογές της 31.3.1991 στην Αλβανία έγραψε και τούτο: «Στην Κορυτσά, όπου το μειονοτικό Κόμμα «Ομόνοια» δεν είχε κατεβάσει συνδυασμούς, διότι δεν αναγνωρίζεται ως μειονοτική περιοχή, το Δημοκρατικό Κόμμα εξέλεξε δύο βουλευτές με ελληνικά ονόματα, προφανώς ελληνόφωνους, έναντι δύο του Κόμματος Εργασίας –ενός ελληνόφωνα και ενός σλαβομακεδόνα».

Έτσι φαίνεται ότι όσους πριν από το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο διεκδικούσε η Βουλγαρία ως Βουλγάρους, τώρα τα Σκόπια τους βάφτισαν «Μακεδόνες».

Ο Βούλγαρος Πρωτοπρεσβύτερος και Καθηγητής Stefan Zankow, που έγραψε το 1935 μια εργασία με τίτλο «Η Αλβανική Ορθόδοξη Εκκλησία και η οργάνωσή της», Σόφια 1935, αναφέρει ότι οι Βούλγαροι στην Αλβανία θα ήταν τότε γύρω στις 25.000 από τους οποίους 10.000 Ορθόδοξοι και γύρω στις 15.000 Μωαμεθανοί (Πομάκοι) και ζούσαν σε μια λωρίδα από χωριά κοντά στη Μακεδονία, στα σερβικά και ελληνικά σύνορα. Ο Zankow μείωσε σημαντικά τους Έλληνες, σχεδόν εξαφάνισε τους Σέρβους (200 περίπου οικογένειες) και αύξησε τους Βουλγάρους, εξυπηρετώντας έτσι τις τότε βουλγαρικές βλέψεις, που περνούσαν από τη Μακεδονία και έφταναν μέχρι την Αλβανία.

Στη Μόσχα, στη «Διάσκεψη για την Ανθρώπινη Διάσταση» της ΔΑΣΕ, που έγινε από 10 Σεπτεμβρίου μέχρι 4 Οκτωβρίου 1991, εμφανίστηκε για πρώτη φορά και η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας που εκπροσωπείται από την οργάνωσή της, την «ΟΜΟΝΟΙΑ». Στην αρχή του Υπομνήματος, που κατέθεσαν για την «ΟΜΟΝΟΙΑ» ο Θωμάς Μήτσιος, βουλευτής του αλβανικού Κοινοβουλίου, και ο Θωμάς Σιάρρας, καθηγητής της αγγλικής στο Πανεπιστήμιο Τιράνων, γίνεται λόγος για την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας: «Μια ξεχασμένη μειονότητα στο μέσο της Ευρώπης, που είχε στερηθεί τη φωνή της για μισό περίπου αιώνα, επιθυμεί να παρουσιαστεί, για πρώτη φορά, ενώπιον μιας διεθνούς ομήγυρης. Εκπροσωπούμε την ελληνική εθνική μειονότητα της Αλβανίας που αριθμεί σχεδόν 300.000 Αλβανών υπηκόων... Έτσι μια μειονότητα που υπερέβαινε κατά πολύ τις 200.000 και πλησίαζε τις 300.000, στην επίσημη αλβανική στατιστική του 1988 καταγραφόταν μόλις με 58.000 (sic)» (ΤΟ ΠΟΝΤΙΚΙ, 24.10.1991).

Όποια όμως και αν ήταν η φυλετική σύνθεση των Ορθοδόξων της Αλβανίας, καθοριστικό ρόλο στην Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη από το 1937 Εκκλησία της Αλβανίας έπαιζαν οι Αλβανιστές Ορθόδοξοι, οι οποίοι αντιπροσώπευαν και τη θέληση της Αλβανικής Κυβέρνησης. Άλλωστε, στην ιδεολογία των Αλβανιστών, που προέρχονταν από τα δύο Θρησκεύματα της χώρας τους, η Αλβανία είχε κυρίαρχη θέση και το σύνθημά τους κατά τα τέλη του 19ου αιώνα ήταν: «Η Θρησκεία των Αλβανών είναι ο Αλβανισμός»!

Ο Αλβανισμός καλλιεργήθηκε ιδιαιτέρως στις αλβανικές παροικίες του εξωτερικού και κυρίως της Αμερικής, όπου έδρασε και ο περίφημος για την ευφυΐα και τις ποικίλες δραστηριότητές του Θεοφάνης Μαυρομμάτης ή Φαν Νόλι, ο πρώτος μεταφραστής και εκδότης λειτουργικών βιβλίων στην αλβανική γλώσσα. Ο Φαν Νόλι

έγινε Υπουργός Εξωτερικών της Αλβανίας, χειροτονήθηκε πραξικοπηματικά Μητροπολίτης Δυρραχίου το Δεκέμβριο του 1923, το 1924 έγινε Πρόεδρος της Αλβανικής Δημοκρατίας, στα τέλη του 1924 ανατράπηκε από τον Αχμέτ Ζώγου και πέθανε το 1965 στην Αμερική ως Αρχιεπίσκοπος της «Αλβανικής Ορθόδοξης Αρχιεπισκοπής Αμερικής», που μέχρι σήμερα έχει πάνω από 15 αλβανόφωνες ορθόδοξες ενορίες ενώ οι αλβανόφωνες ενορίες που βρίσκονται σε κοινωνία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι μόνο δύο, μία στη Βοστώνη και μία στο Σικάγο.

Στην πράξη το πρόγραμμα των Αλβανιστών για αλβανοποίηση της Εκκλησίας και της παιδείας προχώρησε όχι μόνο με την επίτευξη της Αυτοκεφαλίας και την επιβολή ως επίσημης γλώσσας στη λατρεία της αλβανικής αλλά και με τη σταδιακή κατάργηση των ελληνικών σχολείων.

Ο Εμβέρ Χότζα στην αρχή έδειξε ιδιαίτερη φροντίδα για την αισθητή μείωση του Ελληνισμού στη Βόρεια Ήπειρο και την εκμηδένιση της Ορθοδοξίας. Άλλωστε το καθεστώς του από την αρχή προσπάθησε –και σε μεγάλο βαθμό πέτυχε– να δημιουργήσει χάσμα μεταξύ των Ελλήνων και των υπολοίπων Ορθοδόξων στο όνομα του αλβανικού εθνικισμού και της ελληνικής απειλής (Σταύρου Λυγερού, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 24.2.1991). Στη συνέχεια, προσπάθησε να στηρίξει το καθεστώς του με το συστηματικό φυλετικό και εθνικό αποχρωματισμό των μειονοτήτων, των πολλών Ελλήνων και των ολιγάριθμων Σλάβων, και τη δημιουργία του σύγχρονου Αλβανού πολίτη που θα ήταν απαλλαγμένος από γλωσσικές, φυλετικές, θρησκευτικές και άλλες ιδιαιτερότητες και θα γαλουχούνταν με τον Αλβανισμό.

Γι' αυτό θρησκευτικές πεποιθήσεις, οικογενειακές παραδόσεις, ήθη και έθιμα, κυριώνυμα και τοπωνύμια, ό,τι θυμίζει το καταγωγικό παρελθόν πλήττονταν χωρίς οίκτο από τον κομματικό μηχανισμό του καθεστώτος για να διασπαστεί η συνέχεια, την οποία υποβοηθάει η φυσική φθορά των παλαιών ανθρώπων. Εξάλλου, οι μικτοί γάμοι ανάμεσα στους ετερόδοξους, στην αθεϊστική πια Αλβανία, η ομαδικότητα στις μορφωτικές και κοινωνικές εκδηλώσεις, η ανταλλαγή επισκέψεων βορείων και νοτίων πληθυσμών, οι εποικήσεις στο γεωγραφικό χώρο της Μειονότητας και η συνεχής σφυρηλάτηση της ενότητας του αλβανικού λαού με συνθήματα ειρηνευτικά, συμπαθή στα αυτιά κάθε ανθρώπου, συντελούν βαθμιαίως αλλά σταθερώς στη δημογραφική αλλοίωση του πληθυσμού της.

Ο Εμβέρ Χότζα φαίνεται ότι είχε ιδιαίτερη αδυναμία στους Ορθοδόξους, γιατί πολλοί από αυτούς ήταν Έλληνες της Βόρειας Ηπείρου. Αλλιώς δεν εξηγείται η αποστροφή, που αισθανόταν γι' αυτούς και το πάθος του εναντίον τους. Στα Vepra του (Άπαντα) περιλήφτηκαν και τα εξής: «Νομίζω ότι ο βασικός κίνδυνος, τον οποίο πρέπει να αποτρέψουμε, είναι σε πρώτη φάση η υπόθεση της ορθόδοξης λειτουργίας. Συνεχώς πρέπει να κάνουμε προσπάθειες για να την αηδιάσουν οι άνθρωποι, σε τρόπο ώστε να αποφεύγουν την εκκλησία. Καθήκον μας δηλ. είναι, όταν σημαίνει η καμπάνα της Εκκλησίας, οι άνθρωποι με κανένα τρόπο να μη πηγαίνουν εκεί. Όπου υπάρχει δυνατότητα οι εκκλησίες να κατεδαφιστούν, όχι φυσικά όπως στις εκστρατείες, αλλά αναλόγως προς τις εμφανιζόμενες περιπτώσεις. Είναι ορθό και πρέπον να γίνονται συνεχώς προσπάθειες ώστε από διοικητι-

κής πλευράς να μη χορηγήται καμιά απολύτως υλική βοήθεια προς την ορθόδοξη χριστιανική Εκκλησία για τη ανάπτυξη της ιδεολογίας της. Κατά διαφόρους τρόπους και μεθόδους να απαγορευτεί η έκδοση θρησκευτικών βιβλίων, να απαγορευτεί το κτύπημα των καμπανών των εκκλησιών, να μη γίνωνται θρησκευτικά μαθήματα κλπ. ΄Ετσι κάπως θα έρθει η ώρα που η Εκκλησία θα χρεωκοπήσει τελείως. Πρέπει να γνωρίζουμε ότι οι εκκλησιαζόμενοι άνθρωποι αποτελούν τη δύναμη του εχθρού. ΄Ετσι γίνεται σε μας γνωστό πόσες είναι οι δύναμεις, που πρέπει να αντιμετωπίσουμε».

Το Νοέμβριο του 1967 ο Εμβέρ Χότζα κατάργησε τα Θρησκεύματα στην Αλβανία και στο Σύνταγμα του 1976 (28.12.1976) το άρθρο 37 αναφέρει: «Το κράτος δεν αναγνωρίζει καμιά θρησκεία και υποστηρίζει και αναπτύσσει την αθεϊστική προπαγάνδα για να ριζώσει στους ανθρώπους την υλιστική επιστημονική κοσμοαντίληψη», ενώ το άρθρο 55 αναφέρει: «Απαγορεύεται η ίδρυση οποιασδήποτε οργάνωσης με φασιστικό, αντιδημοκρατικό, θρησκευτικό και αντισοσιαλιστικό χαρακτήρα».

Αλλά και οι σημερινοί αντίπαλοι του Σοσιαλιστικού Κόμματος (πρώην Κόμμα Εργασίας) της Αλβανίας, του οποίου ηγείται ο Ραμίζ Αλία, το Δημοκρατικό δηλαδή Κόμμα, που το αποτέλεσαν Κομμουνιστές, που τώρα το παίζουν φιλελεύθεροι δημοκράτες, έχουν για σημαία τους τον Αλβανισμό.

Ο δεύτερος στην ιεραρχία του Δημοκρατικού Κόμματος, ο Γκράμοζ Πάσκο, βουλευτής των Τιράνων και ορθόδοξος στο θρήσκευμα, είναι χαρακτηριστική περίπτωση ανθέλληνα. Ο παππούς του, Παΐσιος Πάσκο Βοντίτσα, από τη Βοντίτσα της περιφέρειας Κολωνίας, ήταν παρτιζάνος, γνωστός του Ενβέρ Χότζα, έγινε ιερέας και το 1948, διατελών εν χηρεία, έγινε Επίσκοπος Κορυτσάς. Σε λόγο του στην Κορυτσά το 1946 είπε ότι στην Κορυτσά μας και το Αργυρόκαστρό μας υπάρχουν καθαρόαιμοι Αλβανοί και καταφέρθηκε εναντίον του Επισκόπου Αργυροκάστρου Παντελεήμονα και ζήτησε να απομακρυνθεί ο Παντελεήμων από τις τάξεις του κλήρου γιατί πρόδωσε και πούλησε τη μητέρα του (Αλβανία), η οποία τον ανέθρεψε και τον διαπαιδαγώγησε, γενόμενος τυφλό όργανο των ξένων συμφερόντων.

Στις 25.8.1949 ο Παΐσιος έγινε Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας, αφού απομακρύνθηκε ο κανονικός Αρχιεπίσκοπος Χριστοφόρος Κίσσης. Ο γιος του Παΐσίου Ιωσήφ, ο πατέρας του σημερινού ηγέτη του Δημοκρατικού Κόμματος Γκράμοζ Πάσκο, ήταν το 1949 Υπουργός κρατικού ελέγχου και μέλος του Πολίτ-μπιρό της Αλβανίας. Φυσικά, για να γίνει ο Γκράμοζ Πάσκο καθηγητής οικονομολόγος στο Πανεπιστήμιο των Τιράνων σημαίνει ότι δεν είναι «αμόλυντος» και η ανερυθρίαστη δήλωσή του την ημέρα των εκλογών (31.3.1991): «Οι κομμουνιστές, που για 46 χρόνια ρουφούσαν το αίμα μας τελείωσαν· σε δύο μήνες θα έχουν γίνει κομμάτια» δεν θα μας απασχολήσει τούτη τη στιγμή σοβαρά· εμάς μας ενδιαφέρει ότι εμφανίζεται ως χριστιανός Αλβανιστής. Και δεν είναι τυχαίο ότι στις 21 και 22 Μαρτίου 1991 το Δημοκρατικό Κόμμα της Αλβανίας έστειλε στην Αθήνα τον Αλβανιστή Ορθόδοξο Γκράμοζ Πάσκο και το Μουσουλμάνο ΄Αρμπεν Ιμάμι για συζητήσεις με την Ελληνική Κυβέρνηση και όχι κανένα μειονοτικό ή θιγμένο ΄Ελληνα. (Η Αμαλία Μεγαπάνου ονομάζει «θιγμένους», στο τελευταίο βιβλίο της «Η γκρίζα πέτρα», 1991, τους

Έλληνες της Αλβανίας που δεν έγιναν μέλη του Κόμματος Εργασίας, του Κομμουνιστικού δηλ. Κόμματος της Αλβανίας, και διατήρησαν, μέσα από διωγμούς και καταπιέσεις, την ελληνικότητά τους).

«Δεν θα πρέπει να είναι τυχαίο ότι οι απόψεις περί Τσαμουριάς (Θεσπρωτίας) και Κόσσοβο είναι ταυτόσημες με τις θέσεις του Δημοκρατικού Κόμματος (της Αλβανίας). Συγκεκριμένα, στις 16.2.1991, στο επίσημο όργανο του Κόμματος «Δημοκρατική Αναγέννηση», δημοσιεύεται άρθρο με τον τίτλο «Τσαμουριά – η ξεχασμένη Παλαιστίνη» (της Αλβανίας). Το άρθρο αυτό αρχίζει: «Η Τσαμουριά είναι μια από τις εθνικές μας ιδέες, και σαν τέτοια, ανεξαρτήτως από το χώρο που εκτείνεται είτε από το μέγεθος του πληθυσμού, είναι κομμάτι της εθνικής μας συνείδησης και του εθνικού μας ιδεώδους». Και το άρθρο καταλήγει: «Σήμερα που η Ευρώπη προετοιμάζεται για την ολοκληρωτική ελευθερία όλων των εθνών και των εθνικοτήτων, είναι καθήκον μας να ανασυγκροτήσουμε και το δικαίωμα του μεριδίου αυτού του έθνους μας στο μερίδιο του εθνικού και διεθνούς δικαίου».

Όσον αφορά το Κόσσοβο, η θέση του Δημοκρατικού Κόμματος είναι σαφής: απόσπαση από τη Γιουγκοσλαβία και ενσωμάτωση στη «Μεγάλη Αλβανία». Αυτή είναι η πολιτική του σαφώς εθνικιστικού κόμματος της σημερινής αντιπολίτευσης της Αλβανίας» (Γ. Ρωμαίου, ΤΟ ΒΗΜΑ, 7.4.1991).

Και οι Σοσιαλιστές του Ραμίζ Αλία δεν κρύβουν τις ανθελληνικές τους διαθέσεις. Κατά την επίσκεψη μελών της Ελληνικής Κυβέρνησης στην Αλβανία (13-15.1.1991), στην πρόταση του Πρωθυπουργού κ. Μητσοτάκη για αποστολή ιερέων από την Ελλάδα στην Αλβανία ή στο ερώτημα άλλων πότε θα μπορεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο να στείλει ιερείς, οι απαντήσεις ήταν ότι η Αλβανική Εκκλησία είναι αυτοκέφαλη και ανεξάρτητη από το κράτος ή ότι αυτό θα γίνει όταν αλλάξει το Σύνταγμα μετά τις εκλογές. Οι επίσημοι Αλβανοί στις συζητήσεις με την ελληνική αντιπροσωπεία επέμεναν ότι οι Έλληνες δεν είναι πάνω από 60.000 και ότι δεν πρέπει να ξεχνιέται το πρόβλημα των Τσάμηδων που έφυγαν από την Ελλάδα καθώς και η ύπαρξη αρβανίτικων χωριών στη χώρα μας.

Και ένα ακόμη παράδειγμα του ανθελληνισμού: Η Κυβέρνηση της Αλβανίας δεν επέτρεψε στα τηλεοπτικά συνεργεία της ΕΤ1, ΕΤ2, Mega και Antenna να καλύψουν τη διεξαγωγή των βουλευτικών εκλογών, προκαλώντας την έντονη διαμαρτυρία των διοικήσεων των ελληνικών τηλεοπτικών σταθμών (1.4.1991), ενώ τα ιταλικά κανάλια κάλυψαν τις εκλογές και στις 6.1.91 ο Αλβανός υφυπουργός Εξωτερικών κ. Καπλάνι ανέφερε ότι η Άγκυρα είναι η καλύτερη φίλη της Αλβανίας. Είναι περιττό να τονισθεί ότι και οι δύο χώρες, Τουρκία και Ιταλία, προωθούν τις σχέσεις τους με την Αλβανία όχι μόνο για τα δικά τους συμφέροντα αλλά και σε βάρος της Ελλάδας. Στη σιωπηρή αυτή διείσδυση ομόρων προς την Αλβανία αλλά και άλλων λαών εμείς αντιτάσσουμε τις φωνασκίες, τους παλληκαρισμούς και τις πολεμικές ιαχές.

Στις 7.11.1990 ο Ραμίζ Αλία, μιλώντας στην Κεντρική Επιτροπή του Αλβανικού Κομμουνιστικού Κόμματος, εισηγήθηκε όπως στο μέλλον οι καλούμενες «Οργανώσεις μαζών» δεν θα εξαρτώνται από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Η αλλαγή αυτή της αλβανικής νομοθεσίας συνεπάγεται αυτομάτως την άρση της απαγόρευσης, που

χρονολογείται από το 1967, χρήσης χριστιανικών ναών και μουσουλμανικών τεμενών (τζαμιών) από τους ανήκοντες στις δύο αυτές θρησκείες Αλβανούς υπηκόους. Την επόμενη ημέρα 8.11.1990 έγινε επίσημη αγγελία, από το Ραμίζ Αλία, για το άνοιγμα των εκκλησιών: ΄Οπως είναι δικαίωμα του καθενός να είναι άθεος, άλλο τόσο δεν μπορείς να απαγορεύσεις σε κάποιον να πιστεύει. Δεν γίνεται να εναντιωθούμε σε αυτούς που θέλουν να κλείσουν οι χώροι θρησκευτικής λατρείας αλλά δεν μπορούμε να αγνοήσουμε και αυτούς που επιθυμούν την επαναλειτουργία τους» (ΤΟ ΒΗΜΑ, 18.11.1990).

Παρά τις διακηρύξεις αυτές η στάση της Αλβανικής Κυβέρνησης απέναντι στους Ορθοδόξους ήταν απογοητευτική. Στις αρχές Ιανουαρίου του 1991 το Οικουμενικό Πατριαρχείο όρισε, με τη συγκατάθεση της Εκκλησίας της Ελλάδας, τον Επίσκοπο Ανδρούσης κ. Αναστάσιο Γιαννουλάτο, καθηγητή της Θρησκειολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, «να μεταβή εξαρχικώς εις Αλβανίαν και έχη εν αυτή τας πρώτας επαφάς μετά της Κυβερνήσεως και μετά του Ορθοδόξου πληρώματος. Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον επιφυλάσσεται, ίνα περαιτέρω αποστείλη εις Αλβανίαν επίσημον Πατριαρχικήν Αντιπροσωπείαν προς ολοκλήρωσιν του έργου της ανασυγκροτήσεως και αναδιοργανώσεως της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας Αλβανίας». Ο τότε Επίσκοπος και τώρα τιτουλάριος Μητροπολίτης κ. Αναστάσιος περίμενε ένα εξάμηνο για να λάβει την άδεια των αλβανικών αρχών προκειμένου να μπορέσει να μεταβεί στην Αλβανία για την άσκηση των εξαρχικών του αρμοδιοτήτων. Επιτέλους, στις 16 Ιουλίου 1991 βρέθηκε στο αλβανικό έδαφος και άρχισε το έργο του κάτω από αντίξοες συνθήκες και ανυπέρβλητες δυσκολίες.

Με τον ορισμό αυτό του Μητροπολίτη Ανδρούσης ασφαλώς δεν έμειναν ευχαριστημένοι κάποιοι υπερευαίσθητοι εθνικώς κύκλοι στην Ελλάδα, ο ΠΑ.ΣΥ.ΒΑ. (=Πανελλήνιος Σύνδεσμος Βορειοηπειρωτικού Αγώνος) η Κ.Ε.Β.Α (=Κεντρική Επιτροπή Βορειοηπειρωτικού Αγώνος) και η Σ.Φ.Ε.Β.Α. (=Συντονιστική Φοιτητική ΄Ενωση Βορειοηπειρωτικού Αγώνα), που ήθελαν για τη δουλειά αυτή το Μητροπολίτη Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης κ. Σεβαστιανό. Και ο κ. Σεβαστιανός θα το ήθελε, νομίζω. ΄Αλλωστε ο ίδιος υπογράφει ως «ο Μητροπολίτης + ο Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης Σεβαστιανός ΄Εξαρχος πάσης Βορείου Ηπείρου, Πρόεδρος του «Πανελληνίου Συνδέσμου Βορειοηπειρωτικού Αγώνος». Και ο Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Χριστόδουλος, σε άρθρο του αναφέρει ότι «θα έπρεπε το Οικουμενικό Πατριαρχείο να δώσει ουσιαστικό περιεχόμενο στον τίτλο «Υπέρτιμος και ΄Εξαρχος πάσης Βορείου Ηπείρου» που φέρει ο Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, ο γνωστός ανά το πανελλήνιον Σεβαστιανός... που είναι ο πιο κατάλληλος να αναλάβει ως «΄Εξαρχος του Πατριαρχείου» στην Αλβανία» (ΠΕΙΡΑΪΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ, Ιανουάριος 1991, σελ. 18).

Πρώτα-πρώτα, ο τίτλος «υπέρτιμος και έξαρχος πάσης Βορείου Ηπείρου» δεν έχει καμιά πρακτική αξία και δεύτερο, ο τίτλος του Δρυϊνουπόλεως είναι «υπέρτιμος και έξαρχος Βορείου Ηπείρου», όπως αναγράφεται στο Ημερολόγιο της Εκκλησίας της Ελλάδος, ενώ ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων έχει τον τίτλο «υπέρτιμος και έξαρχος *πάσης* Ηπείρου και Κερκύρας». Πέρα από αυτά η ιστορία και το Κανονικό

Δίκαιο μας λένε τα εξής: Το 1924 έγινε από το Οικ. Πατριαρχείο ανασύσταση της Μητρόπολης Δρυϊνουπόλεως και Πωγωνιανής, το 1928, με την ένταξη των Μητροπόλεων των Νέων Χωρών στην Εκκλησία της Ελλάδας, οι βορειοηπειρωτικές περιοχές έμειναν στο Οικ. Πατριαρχείο (άρα και η περιοχή Δρυϊνουπόλεως-Αργυροκάστρου), το 1936, με πράξη της Εκκλησίας της Ελλάδας η τέως Μητρόπολη Βελλάς και Κονίτσης προσαρτήθηκε στη Μητρόπολη Δρυϊνουπόλεως και Πωγωνιανής και Κονίτσης και στις 30 Μαρτίου 1937 το Οικ. Πατριαρχείο ίδρυσε την Επισκοπή Αργυροκάστρου, η οποία, ως Επισκοπή του Οικουμενικού Πατριαρχείου, από τις 12 Απριλίου 1937 υπήχθη στην Αυτοκέφαλη Αλβανική Εκκλησία.

Ο κ. Σεβαστιανός δεν έχει κανένα κανονικό δικαίωμα στη Βόρεια Ήπειρο· μόνος ρυθμιστής της εκει εκκλησιαστικής τάξης είναι το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η μητέρα Εκκλησία της Εκκλησίας της Αλβανίας, η Εκκλησία που έχει κατά μακραίωνη παράδοση τη μέριμνα των Χριστιανών in partibus infidelium (εν τοις βαρβαρικοίς). Αυτό που δέχεται ο κ. Σεβαστιανός για τον εαυτό του, ότι είναι Ιεράρχης της ακριτικής Μητρόπολης Δρυϊνουπόλεως (αυτό είναι σωστό), «της οποίας το μέγιστον μέρος ευρίσκεται πίσω από τα συρματοπλέγματα του Εμβέρ Χότζα» (αυτό δεν είναι σύμφωνο με την κανονική τάξη), είναι σφετερισμός αρμοδιοτήτων και δικαιοδοσιών του Οικ. Πατριαρχείου, σφετερισμός που δηλώνει τουλάχιστο στοιχειώδη άγνοια της Εκκλησιαστικής Ιστορίας και του Κανονικού Δικαίου.

Η Ελληνική μειονότητα έχει μπροστά της να διανύσει μακρύ δρόμο. Ένα δρόμο που δεν μπορεί παρά να οδηγεί στην αναγνώριση της εθνικής της ταυτότητας και του ρόλου της ως γέφυρα διαρκούς και μόνιμης συνεννόησης της Ελλάδας και της Αλβανίας. Οι κίνδυνοι όμως για τον Ελληνισμό της Βόρειας Ηπείρου και της Αλβανικής Ορθοδοξίας είναι μεγάλοι.

Έχει γραφεί το εξής: «Μετακίνηση των ορθοδόξων Αλβανών προς την Ελλάδα – διόλου απίθανη μέσα στις συνθήκες που θα προκύψουν στη Νέα Αλβανία και καθώς ένα τέτοιο «κύμα» θα έχει τις ευλογίες των μουσουλμάνων Αλβανών πολιτικών και την παρότρυνση εξωβαλκανικών χωρών –μετατρέπει τη χώρα σε μουσουλμανικό κράτος, αφού οι Καθολικοί μόλις αποτελούν το 10% του όλου πληθυσμού... και η νέα Αλβανία έχει όλες τις προϋποθέσεις να καταστεί ένα μουσουλμανικό «φιλοτουρκικό» προγεφύρωμα· και ως ένα βαθμό τουλάχιστον, αυτό δεν θα ενοχλήσει πολλούς, λ.χ. την Ιταλία» (ΤΟ ΒΗΜΑ, 24.2.1991, Στ. Ευσταθιάδης).

Και εμείς, αντί να ενισχύσουμε πρωτίστως τη συνολική παρουσία μας στην Αλβανία, αν επιθυμούμε να διασφαλίσουμε κάποια επιρροή σε μια γειτονική χώρα, όπου ζει ένας σημαντικός αριθμός Ελλήνων, αντί να προωθούμε το σχέδιο οικονομικής διείσδυσης στην Αλβανία ούτως ώστε να βοηθηθεί η ελληνική μειονότητα στη χώρα αυτή, αντί να ορθολογίσουμε την αντιμετώπιση του συνόλου των προβλημάτων με την Αλβανία και με την ελληνική μειονότητα στη γειτονική αυτή χώρα και αντί να καλλιεργήσουμε αισθήματα εμπιστοσύνης στα πολιτικά κόμματα της Αλβανίας ως προς τις ειλικρινείς προθέσεις της Ελλάδας [ενώ αντίθετα η Τουρκία και η Ιταλία έχουν κινηθεί ταχύτατα ενεργοποιώντας πιστώσεις 30 εκατ. δολαρίων αντιστοίχως

(Κ. Ιορδανίδης, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 24.3.1991) και προχωρώντας σε μείζονος σημασίας επαφές, συμφωνίες και πρακτικές] προχωρούμε στην επαφή με μεμονωμένα κόμματα της Αλβανίας ή εσπευσμένα κάνουμε τις διασυνδέσεις μας με το κόμμα της αντιπολίτευσης στην Αλβανία και οι ευαίσθητοι πατριώτες φωνάζουν σε λάθος κατεύθυνση. Και σήμερα, ξεφυλλίζοντας κανείς κάποια έντυπα, που αναφέρονται στη σύγχρονη κατάσταση στην Αλβανία, στις σχέσεις Ελλάδας – Αλβανίας και στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες της Βόρειας Ηπείρου και Αλβανίας, διαπιστώνει ότι αλληθωρίζουν και δίνουν την εντύπωση, με την κριτική που ασκούν, ότι το δράμα των Βορειοηπειρωτών αδελφών μας εμφανίστηκε τα τελευταία χρόνια. Το έχω γράψει και άλλοτε: Το πρόβλημα της καταπίεσης του ελληνικού στοιχείου στην Αλβανία είναι πολύ παλιό και το ερώτημα που θέτεται αβίαστα είναι γιατί μερικοί ανακάλυψαν το πρόβλημα αυτό μετά το 1981 και γιατί σιωπούσαν πιο μπροστά.

Από την άλλη πλευρά ο Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως Πωγωνιανής και Κονίτσης κ. Σεβαστιανός σε μήνυμά του διακηρύττει με έμφαση: «Ας γνωρίζουν δε οι Αλβανοί, ότι και οι Βορειοηπειρώτες, που εξεδιώχθησαν κακήν κακώς και ήλθαν πρόσφυγες στην Ελλάδα, θα πράξουν και αυτοί, σαν παλικάρια που είναι, το χρέος τους, με τον ίδιο παλμό και την ίδια ψυχή, όπως έκαναν και όλοι οι Έλληνες στις δύσκολες εθνικές περιστάσεις. Και ο νοών νοείτω...» (ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ, 3.1.1991). Και σε δήλωσή του αναρωτιέται: «Μήπως είναι η ώρα, οι χιλιάδες των Βορειοηπειρωτών φυγάδων... να αξιοποιηθούν;» (ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΤΥΠΟΣ, 8.3.1991). Στο σημείο αυτό επικροτεί πλήρως και ο Μητροπολίτης Φλωρίνης κ. Αυγουστίνος Καντιώτης: «Θα ηδύναντο ως Έλληνες την καταγωγήν να στρατευθούν εκουσίως, και ούτω να σχηματισθή μία ολόκληρος μεραρχία αλκίμων νέων, ετοίμων δια πάσαν θυσίαν» (ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΤΥΠΟΣ, 8.3.1991).

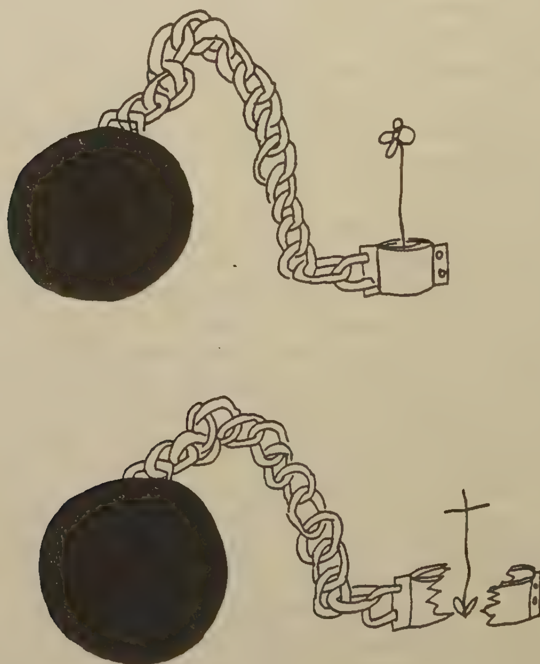
Η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής και οι σχεδιασμοί του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας είναι πολύ σοβαρά παιχνίδια για να τα εμπιστευθούμε στα χέρια και στη διάθεση ανυποψίαστων στα διπλωματικά και τα στρατιωτικά. Στην έκθεση του Στέητ Ντιπάρτμεντ για τα δικαιώματα των μειονοτήτων, που κατατέθηκε στο Κογκρέσο την Πέμπτη το βράδυ 31.1.1991, γίνεται αναφορά στα επεισόδια που έγιναν πριν ένα χρόνο στην Κομοτηνή· αναφέρεται συγκεκριμένα ότι χριστιανοί εξτρεμιστές έσπασαν και λεηλάτησαν καταστήματα μουσουλμάνων χωρίς να παρέμβει η αστυνομία που παρακολουθούσε απλώς τα γεγονότα (ΤΑ ΝΕΑ, 2.2.1991). Η στάση αυτή των χριστιανών επιδέχεται συζήτηση.

Να αναφέρω και τούτο ως ένδειξη του ενδιαφέροντός μας ή του βαθμού της αδιαφορίας μας για τις εξελίξεις στην Αλβανία. Την Κυριακή 28 Απριλίου 1991 έγραψε «ΤΟ ΒΗΜΑ» ότι η ελληνική πρεσβεία στα Τίρανα είναι επανδρωμένη με δυο μόνον διπλωμάτες και οι προβλεπόμενες έξι οργανικές θέσεις ουδέποτε καλύφθηκαν. Και ο σχολιαστής θέτει το ερώτημα: «Μήπως ήρθε η στιγμή να βρεθούν λύσεις; Η ελληνική κυβέρνηση φραστικά αναγνωρίζει την κρισημότητα της διπλωματικής αντιπροσωπείας μας στην Αλβανία. Στην πράξη όμως;»

Θα κλείσω με μια παράγραφο από ένα άρθρο του Στέλιου Παπαθεμελή: «Είναι

ολοφάνερο ότι καθίσταται αισθητή η απουσία μιας συγκροτημένης πολιτικής. Το κράτος δεν γνωρίζει τι θέλει, ούτε τι πρέπει να θέλει... Ξανά και ξανά πρέπει να θυμίζουμε στους εαυτούς μας: Μάλλον πεφόβημαι τας οικείας ημών αμαρτίας ή τας των εναντίων διανοίας», (Θουκυδίδης, Α΄ 144, ΤΟ ΒΗΜΑ, 6.1.1991). Και είναι να μη φοβάται κανείς περισσότερο τα δικά μας σφάλματα, παρά τα σχέδια των αντιπάλων μας;

Σημείωση: Το κείμενο αυτό, με κάποιες προσθήκες, αποτέλεσε την εισήγησή μου στη διημερίδα που οργάνωσε το Τμήμα Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στις 4 και 5 Μαΐου 1991, για να τιμηθεί, με τη συμπλήρωση εβδομήντα χρόνων, ο ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Σάββας Αγουρίδης, που διετέλεσε και Καθηγητής στη Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου. Η εισήγηση δόθηκε στη συντακτική επιτροπή του περιοδικού το Νοέμβριο του 1991· μέχρι τότε οι σχέσεις μας με την Αλβανία δεν είχαν βελτιωθεί και η διοργάνωση της Ορθόδοξης Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Αλβανίας είχε προχωρήσει με αργό ρυθμό παρά τις φιλότιμες προσπάθειες του πατριαρχικού Εξάρχου Μητροπολίτη Ανδρούσης κ. Αναστασίου Γιαννουλάτου και την έντονη διάθεση των Ορθοδόξων της γειτονικής μας χώρας.

Ivan Steiger

Η Πολιτική Φιλοσοφία του Σολζενίτσιν.

Αφορμή για μια πολιτική Θεολογία της Ορθοδοξίας σήμερα

Μάριος Π. Μπέγζος

Ο Σολζενίτσιν δεν είναι πολιτικός ούτε φιλόσοφος. Πρόκειται για ένα λογοτέχνη μονάχα, που δεν γράφει φιλοσοφία ούτε κάνει πολιτική. Κι όμως το έργο του διαποτίζεται από την πολιτική σκέψη με πολλούς τρόπους.

Πρώτα απ' όλα, αφορμή για την παραγωγή του πλούσιου σε ποιότητα και τεράστιου σε ποσότητα λογοτεχνικού του έργου είναι μια συγκεκριμένη πολιτική κατάσταση: η δικτατορία *επί του* προλεταριάτου αντί για τη δικτατορία *του* προλεταριάτου, εξαιτίας του σταλινισμού στην πατρίδα του, τη Σοβιετική Ένωση. Έπειτα στα λογοτεχνήματά του παίρνει σαφώς πολιτική θέση ο Σολζενίτσιν, μεροληπτώντας υπέρ των θυμάτων της ιστορίας και κατά των δημίων του λαού του.

Πολιτικοποιείται χωρίς να κομματίζεται: παίρνει θέση για τα «κοινά» του τόπου του που τον αφορούν, χωρίς όμως να προπαγανδίζει κάποιο κόμμα ή μια ορισμένη παράταξη. Κι όποιος αμφιβάλλει, δεν έχει παρά να μας εξηγήσει, γιατί η λέξη «γκουλάγκ», παρμένη από το μυθιστόρημα του Σολζενίστιν «Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ», καθιερώθηκε ως πολιτικός όρος στη δεκαετία του 1970 σε όλο τον κόσμο.

Χωρίς την πολιτική ο Σολζενίστιν μένει ακατανόητος. Αλλά μόνο με την πολιτική πάλι παραμένει αδιανόητος. Ο νέος αυτός Ντοστογιέφσκι του αιώνα μας αρχίζει το λογοτεχνικό του έργο με την πολιτική, αλλά δεν τελειώνει εκεί, παρά συνεχίζει στη μεταφυσική της εγχώριας παράδοσής του. Γι' αυτό μιλάμε για πολιτική φιλοσοφία στη λογοτεχνική του δημιουργία.

Η πολιτική ασκείται ως φιλοσοφία στο έργο του Σολζενίτσιν, πρόκειται δηλαδή για μια στάση ζωής κι ένα τρόπο βίου. Η πολιτική είναι μόνο η αφορμή του στοχασμού του. Αιτία πραγματική παραμένει η φιλοσοφία της Ανατολικής παράδοσης, από την οποία εμπνέεται άμεσα.

Για να αναδείξουμε το αληθινό πρόσωπο της πολιτικής φιλοσοφίας του Σολζενίτσιν, μέσα στα περιορισμένα όρια ενός κριτικού σημειώματος, πρέπει να παραιτηθούμε από οποιαδήποτε ανάλυση του τεράστιου λογοτεχνικού έργου του και να αρκεσθούμε στα συγκεκριμένα πολιτικά του δοκίμια, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο τελευταίο του, που εμφανίσθηκε στη Δύση το 1990 και μεταφράσθηκε ελληνικά το 1991 με τίτλο: «Πώς θ' αναδιοργανώσουμε τη Ρωσία μας;» και το σεμνό υπότιτλο: «Σκέψεις στο μέτρο των δυνατοτήτων μου».

Επιμένουμε σε αυτό ειδικά το μελέτημά του, επειδή έδωσε λαβή σε πολλές κι άδικες βολές κατά του Σολζενίτσιν, από τη σκοπιά μάλιστα των θεωρουμένων ως φίλων του στη Δύση. Αρκετοί Ευρωπαίοι και Αμερικανοί διανοούμενοι καθώς και μεγάλη μερίδα του τύπου κατηγορόρησαν τον Σολζενίτσιν ως δήθεν αντιδραστικό, νοσταλγό του τσαρικού καθεστώτος, ουτοπικό οπαδό της Ορθοδοξίας και οραματιστή του εγχώριου λαϊκού πολιτισμού της αμόρφωτης αγροτιάς στη Ρωσία του περασμένου αιώνα.

Σκοπεύουμε να δείξουμε μέσα από μια συνεπή και συνεχή ανάγνωση αυτού ακριβώς του κειμένου ότι συμβαίνουν δύο γεγονότα. Πρώτο, δεν ισχύει μια τέτοια μομφή για αντιδραστικότητα ή συντηρητικότητα, που εκτοξεύθηκε κατά του Σολζενίτσιν. Επιπλέον μάλιστα ο συγγραφέας μας σε αυτό ειδικά το δοκίμιό του αποδεικνύεται όχι αντιδραστικός αλλά αντιστασιακός, εκπροσωπώντας πρωτοποριακές πολιτικές σκέψεις, όπως είναι η αποκέντρωση, η αυτοδιαχείριση και η αυτοδιοίκηση.

Δεύτερον, η πολιτική φιλοσοφία του Σολζενίτσιν αποτελεί ένα μέχρι σήμερα αναξιοποίητο υπόδειγμα για την Ορθοδοξία, προκειμένου να αρθρώσει τη δική της πολιτική θεολογία χωρίς απομιμήσεις δυτικών πολιτικοθεολογικών προτύπων και με αφετηρία την εγχώρια εκκλησιαστική παράδοση μόνο.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο είναι που συμβάλλει δραστικά και αποφασιστικά ο άλλος κυρ-Αλέξανδρος των ρωσικών γραμμάτων, ο μαρτυρικός Αλέξανδρος Σολζενίτσιν, ο τόσο παρεξηγημένος σαν το συνώνυμό του άγιο των ελληνικών γραμμάτων, τον κυρ-Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, στον οποίο μάλιστα ανιχνεύουμε πολιτική σκέψη ορθόδοξης έμπνευσης με ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτη εμβέλεια.

Ι. Αντιδραστικός ή Αντιστασιακός;

Ο Αλέξανδρος Σολζενίτσιν είναι αντιστασιακός. Δεν υπήρξε αντιδραστικός. Ποτέ δεν χρημάτισε νοσταλγός κάποιου παρελθόντος ούτε διετέλεσε ιδαλγός πολιτικού δονκιχωτισμού. Με την πέννα του πρόβαλε σθεναρή αντίσταση σε ένα τυραννικό κι απάνθρωπο καθεστώς, που σφετερίσθηκε το σοσιαλισμό και τον διέφθειρε σε σταλινισμό. Ο σταλινισμός ήταν η άρνηση του σοσιαλισμού στο όνομα του σοσιαλισμού. Όπως ο ιησουιτισμός ήταν η άρνηση του Χριστιανισμού στο όνομα του Ιησού Χριστού!... Ο αρνητής της άρνησης του Χριστιανισμού είναι ο αληθινός χριστιανός. Το ίδιο και στην πολιτική: ο αρνητής της άρνησης του σοσιαλισμού είναι σοσιαλιστής αληθινός.

Με αυτή την έννοια ο Σολζενίτσιν είναι αντιστασιακός, επειδή πρόβαλε αντίσταση στην απανθρωπιά και την ανελευθερία. Δεν υπήρξε όμως αντιδραστικός, αφού δεν προσχώρησε στο αντίπαλο στρατόπεδο των νοσταλγών του τσαρικού παρελθόντος. Κι αυτό το έκανε από συνέπεια: ο τσαρισμός είναι ο αθέμιτος πρόδρομος του σταλινισμού· άλλωστε ο σταλινισμός αναδείχθηκε επάξιος διάδοχος του τσαρισμού.

Αν δεν είχαν προηγηθεί αιώνες τσαρικής ανελευθερίας με θρησκευτικό μανδύα, δεν θα μπορούσε ποτέ να ευδοκιμήσει έστω για μερικές δεκαετίες η σταλινική

τυραννία με άθρησκη λεοντή. Ο Σολζενίτσιν είναι πέρα από τον τσαρισμό και το σταλινισμό, διότι παραμένει αντιστασιακός σε κάθε σύστημα απανθρωπισμού του ανθρώπου.

Η αντίστασή του ενάντια στο πολιτικό σύστημα του χθες (σταλινισμός) και του προχθές (τσαρισμός) δεν τον παρασύρει σε καμιά εξομοίωση της παραδοσιακής πίστης. Δεν παραπαίει ανάμεσα στην τσαρική θρησκεία και στη σταλινική αθεΐα. Δεν τον παραπλανούν οι θρησκευτικές προφάσεις των δύο συστημάτων: ούτε η θρησκοληψία του Τσάρου μήτε η αθεΐα του Στάλιν. Και τα δυο τους είναι κίβδηλα νομίσματα. Ο πονεμένος σε φυλακές και νοσοκομεία, σε στρατόπεδα και αναρρωτήρια κυρ-Αλέξανδρος της Ρωσίας γνωρίζει να διακρίνει καλά.

Ακρογωνιαίος λίθος του είναι του παραμένει η πίστη. Αυτήν που του εμπιστεύθηκε η παράδοση του λαού του, δηλαδή του πιστού λαού του Θεού με την άδολη λαϊκή ευσέβεια, πέρα από τις διελκυνστίδες του αστικού ευσεβισμού και του μαρξιστικού αθεϊσμού. Η ορθόδοξη εκκλησιαστική πίστη, βιωμένη στην ενοριακή ζωή και το μοναστικό κοινόβιο, διαφεύγει από το δογματισμό, το φανατισμό και τον ευσεβισμό στις δύο συνήθεις εκδοχές του.

Η μια είναι η θρησκευτικότητα που ενσαρκώθηκε στο τσαρικό καθεστώς και απεικονίζεται μυθιστορηματικά με τον ψευδο-ασκητή πατέρα-Θεοφάνη στους «Αδελφούς Καραμάζοβ» του Ντοστογιέφσκι. Η άλλη πάλι είναι η κοσμικότητα του αστικού αγνωστικισμού ή του μαρξιστικού αθεϊσμού, που υλοποιήθηκε στην πιο ακραία μορφή από το σταλινικό καθεστώς και διαζωγραφείται λογοτεχνικά από τον Ιβάν Καραμάζοβ στο ομώνυμο αριστούργημα. Ο Σολζενίτσιν ακολουθεί τη γραμμή του Ντοστογιέφκσι, δηλαδή του Αλιόσα Καραμάζοβ, και μαθητεύει σε κάποιον στάρετς-Ζωσιμά. Από κει αρδεύεται τα νάματα της σκέψης του κι εμπνέεται την πολιτική φιλοσοφία του.

Η στάση του απέναντι στην τυραννία, τόσο την άθρησκη του Στάλιν όσο και τη θρήσκα του Τσάρου, είναι αντίσταση στον απόλυτο βαθμό. Τη μομφή του αντιδραστικού εκτόξευσαν κατά του Σολζενίτσιν πρώτα από όλους τα χαλκεία της σταλινικής προπαγάνδας, επιχειρώντας να διαβάλουν το έργο του στη Σοβιετική Ένωση και στους προοδευτικούς διανοούμενους εκτός αυτής.

Στη συνέχεια όμως η περί συντηρητικότητας και αντιδραστικότητας πλάνη διαδόθηκε ανάμεσα στους δυτικούς θαυμαστές του, που όντας εγκλωβισμένοι στα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα αδυνατούσαν να συλλάβουν την ανατολική νοοτροπία. Έτσι, κάθε παραπομπή του Σολζενίτσιν στο Χριστιανισμό εξισωνόταν με ταύτιση προς τον τσαρισμό, μια και οι δυτικοί οπαδοί του δεν ήταν σε θέση να κάνουν τις αυτονόητες για το συγγραφέα μας διαφοροποιήσεις.

Φθάσαμε λοιπόν στο παράδοξο κατάντημα να παρερμηνεύεται ο Σολζενίτσιν από εχθρούς και φίλους, να παρεξηγείται θεμιτά και αθέμιτα, να διαβάλλεται ρητά ή σιωπηρά.

Η αποκατάσταση της αλήθειας είναι έργο αγάπης μας για τον τυραννισμένο συγγραφέα. Απλή ανάγνωση του τελευταίου πολιτικού δοκιμίου του αρκεί να βάλει τα πράγματα στη θέση τους. Έτσι φαίνεται ο αντιστασιακός Σολζενίτσιν και καταρ-

ρέει ο μύθος του αντιδραστικού νομπελίστα.

Το πρώτο πράγμα που προξενεί έκπληξη στον αναγνώστη αυτού του κειμένου είναι η απόσταση του συγγραφέα μας από τον *εθνικισμό*. Αντί για την εμμονή της ρωσικής διανόησης στον τοπικισμό, τον πατριωτισμό, τον εθνοφυλετισμό και το σωβινισμό, που εκφράζεται με τη θεωρία της «Μόσχας ως Τρίτης Ρώμης» ή συγχέεται η «Τρίτη Διεθνής» με την «Τρίτη Ρώμη», ο Σολζενίτσιν κηρύσσει τον απεγκλωβισμό από τον εθνικισμό.

Μιλάει με αποτροπιασμό για την «εξουθενωτική εθνικιστική μανία, που απλώνεται παντού, που στοιχειώνει την υπόλοιπη ζωή –ένα πάθος από το οποίο λίγοι άνθρωποι είναι σήμερα απαλλαγμένοι στην πατρίδα μας» (11). Γι' αυτό τολμά να συστήσει την απόσχιση από τον κορμό της Σοβιετικής Ένωσης των αυτόνομων δημοκρατιών (12) και στηλιτεύει τους Ρώσους για το μεγαλοϊδεατισμό της αυτοκρατορίας τους στην τσαρική φενάκη ή στη σταλινική αυταπάτη του δήθεν «σοβιετικού πατριωτισμού» (15).

Έτσι θέτει το πολιτικό δίλημμα: «αυτοκρατορία ή σωτηρία;» (16). Στόχος δεν μπορεί να είναι η *έκταση*, αλλά η *ένταση*: δε μετρά η ποσότητα της έκτασης των εδαφών ενός κράτους, αλλά σημασία έχει μόνο η ένταση και η ποιότητα του εθνικού πολιτισμού του. Δεν διστάζει ο τολμηρός συγγραφέας να κατηγορήσει και τη ρωσική διασπορά , την εμιγκράτσια της Δύσης, που πρόβαλλε το εθνικιστικό ιδεώδες (17). Κι έτσι ο Σολζενίτσιν δικαιώνει τον Μπερντιάεφ στην πολιτική κριτική που ασκούσε εναντίον των κύκλων του ρωσικού θεολογικού ινστιτούτου στο Παρίσι για τη διολίσθησή τους στην αντιδραστικότητα της τσαρικής παλινόρθωσης.

Σε εκείνους που θα... σπεύσουν να χαιρεκακήσουν δηλώνοντας ότι δήθεν έτσι ο Σολζενίτσιν εξυπηρετεί δυτικά σχέδια διαμελισμού του σοβιετικού κράτους, απαντά ο συγγραφέας μας στη συνέχεια. Δεν σκοπεύει στη διάλυση του σοβιετικού κράτους, αλλά στην επανόρθωση των δεινών του αυταρχικού συγκεντρωτισμού των σταλινικών δεκαετιών τυραννίας. Ο ίδιος προσωπικά επιθυμεί τη διατήρηση της υπερεθνικής ενότητας, σε μιαν όμως εντελώς άλλη βάση και οπωσδήποτε μετά από ελεύθερη, αυτόβουλη και εκούσια επιλογή των αυτόνομων δημοκρατιών. «Ακόμα κι όταν πραγματοποιηθούν όλοι οι χωρισμοί, το κράτος μας, είτε το θέλουμε είτε όχι, θα παραμείνει πολυεθνικό» (25). Ρητά αναγνωρίζει την όποια θετική συνεισφορά του σοβιετικού ομοσπονδιακού κράτους (27), αλλά καταγγέλλει τη «φυλακή των λαών» (28), δηλαδή τη βίαιη υπαγωγή των ποικίλων εθνοτήτων στη σοβιετική ομοσπονδία.

Το πρόβλημα δεν είναι η διάσωση της ομοσπονδίας, αλλά η διάσωση της ελευθερίας επιλογής των μελών της. Αυτό που διακυβεύεται στην πολιτική δεν είναι η πρακτική, αλλά η ηθική.

«Ο 20ός αιώνας συγκλονίστηκε και εκφυλίστηκε από μια πολιτική που απέβαλε κάθε ηθική» (28). Η καρδιά της αντίστασης του Σολζενίτσιν στην τυραννία είναι η επανασύζευξη της πολιτικής με την ηθική και μάλιστα η πρόταξη της ηθικής έναντι της πολιτικής. Πολιτική χωρίς ηθική είναι ανήθικη. Και μια ανήθικη πολιτική είναι ανελεύθερη, δηλαδή απάνθρωπη και άθεη.

Γι' αυτό ο συγγραφέας μας σπεύδει να συμπληρώσει, λίγες γραμμές πιο κάτω, στην ίδια κιόλας σελίδα, πως χρειαζόμαστε δομές «που δε θα βασίζονται πια στον εγωισμό και μόνο αλλά, επίσης, στον αλτρουϊσμό» (28). Και συμπληρώνει στο τέλος της σχετικής παραγράφου: «Σε όποιες ενέργειες ή σκέψεις κι αν προχωρήσουμε στη σύγχρονο πολιτική ζωή, ας μην περιμένουμε ότι θα βγει κάτι καλό, όσο η βούλησή μας επιδιώκει βάναυσα το δικό μας και μόνο *συμφέρον*, αγνοώντας όχι μόνο τη δικαιοσύνη που ζητά ο Θεός, αλλά έστω και την πιο μετριοπαθή ηθική» (31-32, με δική του υπογράμμιση).

Αν κάποιος ακόμα αμφισβητεί την αντιστασιακότητα του Σολζενίτσιν και υποψιάζεται πως ελλοχεύει στη σκέψη του η αντιδραστικότητα, μη έχοντας πεισθεί από όσα προαναφέρθηκαν σε σχέση προς τον εθνικισμό, τότε αυτός δεν έχει παρά να προσέξει τις θέσεις του συγγραφέα μας για την *ιδιοκτησία*.

Δεν ενθουσιάζεται διόλου από την επανακαθιέρωση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας ή την εισαγωγή του δυτικού καπιταλισμού της ελεύθερης αγοράς στη Σοβιετική Ένωση. Δεν θεωρεί την ιδιοκτησία πανάκεια. Το πρώτο που χρειάζεται είναι «επείγον να αποκτήσει ένα νόημα η εργασία» (33). Έπειτα ακολουθεί η αξιοποίηση της γης, του φυσικού πλούτου (38 επ.). Μόνο πια μέσα σε αυτά τα πλαίσια έρχεται , συμπληρωματικά και επικουρικά πλέον, να λειτουργήσει η ατομική ιδιοκτησία.

Κι αυτό πάλι με δυο όρους. Πρώτος όρος είναι ότι η *ιδιοκτησία υπηρετεί τη γη και την εργασία* (41). Δεύτερος όρος είναι *ο περιορισμός της ιδιοκτησίας σε μικροκαλλιεργητές* και η κατάτμησή της σε μικρούς γεωργικούς κλήρους, για την αποφυγή των τραστ με τη συνακόλουθη εκμετάλλευση των αδυνάτων (41-42). Σε αστική κλίμακα πέρα από τα στενά όρια της αγροτικής οικονομίας η ιδιοκτησία για τον Σολζενίτσιν αποτελεί μέσο, ποτέ σκοπό ή αυτοσκοπό. Επειδή «χωρίς ατομική ιδιοκτησία δεν μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητος πολίτης» (43), γι' αυτό αποδέχεται μόνο τη μικρή περιουσία και την περιορισμένη ιδιοκτησία (43-49).

Ο συγγραφέας μας αντιπαρατίθεται εξίσου στην απολυτοποίηση της εργασίας χωρίς ιδιοκτησία και στην αποθέωση του κεφαλαίου αποξενωμένου από την προσωπική εργασία. Με αφετηρία τη φύση και την εργασία γίνεται αποδεκτό το κεφάλαιο ως επικουρικό μέσο, σαν ασφαλιστική δικλείδα ή συμπληρωματικό εφόδιο της οικονομίας. Κάθε αυτονόμηση ή μεγιστοποίηση του κεφαλαίου τον βρίσκει αντίθετο.

Όπως επίσης δυσπιστεί και δυσανασχετεί για την άκριτη υιοθέτηση του δυτικού καπιταλιστικού μοντέλου από την ηγεσία της σοβιετικής περεστρόικα (44). Ρητά αντιτίθεται στα *μονοπώλια*, τα οποία βλέπει με απέχθεια (45), και υψώνει το ανάστημά του ενάντια στην ιμπεριαλιστική *εξάρτηση*: «Σε γενικές γραμμές είναι εξίσου σαφές ότι το τίμημα της εξόδου μας από τον κομμουνισμό δε θα πρέπει να είναι η υποδούλωσή μας. Ούτε το υπέδαφός μας ούτε η επιφάνεια της γης μας ούτε τα δάση μας πρέπει να μοιραστούν σε ξένους καπιταλιστές... Όμως δεν πρέπει να προσπαθήσουμε να προσελκύσουμε στη χώρα μας τα δυτικά κεφάλαια με όρους πλεονεκτικούς γι' αυτά και ταπεινωτικούς για μας: Ελάτε και γίνετε αφέντες μας. Θα ήταν ανεπανόρθωτο λάθος να ξεπουληθούμε έτσι, θα γινόμαστε αποικία» (47).

Η ρητή απόστασή του από τον εθνικισμό και η ομολογημένη διάστασή του απέναντι στον καπιταλισμό αναδεικνύουν τον Σολζενίτσιν αντιστασιακό, αποσείοντας κάθε υποψία για δήθεν αντιδραστικότητα στην πολιτική φιλοσοφία του.

ΙΙ. Αποκέντρωση και αυτοδιαχείριση

Η ιδιάζουσα σημασία της πολιτικής συμβολής του Ρώσου συγγραφέα μας καταφαίνεται όχι μόνον αρνητικά αλλά και θετικά. Δεν αρκεί να δείξουμε την απουσία αντιδραστικότητας στην πολιτική του σκέψη. Χρειάζεται επιπλέον να επισημάνουμε τη θετική όψη της συμβολής του, που συνίσταται στην πρόταξη μιας βιώσιμης πολιτικής πρότασης.

Ο Σολζενίτσιν στηρίζει την πολιτική του πρόταση σε μια δίδυμη αρχή: την *αποκέντρωση* και την *αυτοδιαχείριση*. Πρόκειται για τις δύο πτέρυγες της πιο προοδευτικής, κυριολεκτικά ριζοσπαστικής πολιτικής θεωρίας, η οποία βασίζεται στην ελευθερία του πολιτικού υποκειμένου, είτε αυτό είναι ένα συγκεκριμένο φυσικό πρόσωπο (πολίτης) είτε μια πολιτική οντότητα.

Μια πολιτική θεωρία ή πράξη δικαιούται να διεκδικήσει για τον εαυτό της τον τίτλο προοδευτικού μόνο εάν συντείνει στην *ελευθερία* του ανθρώπου και της κοινωνίας. Το αντίθετο του προοδευτισμού είναι ο *συντηρητισμός*, δηλαδή ο φόβος μπροστά στην ελευθερία και η μεθόδευση για την αναστολή της ελευθερίας. Πίστη στην ελευθερία χωρίς όρους και δίχως όρια συνιστά τον *προοδευτισμό*. Φόβος μπροστά στην ελευθερία και μεθοδευμένη αναστολή ή έστω περιορισμός της οδηγούν στο συντηρητισμό. Με αυτό το μεθοδολογικό κριτήριο διαχωρίζουμε την πολιτική (φιλοσοφία ή πρακτική) σε προοδευτική και συντηρητική.

Κύριο χαρακτηριστικό της προοδευτικής πολιτικής φιλοσοφίας είναι η *άμεση δημοκρατία*. Δεν αρκεί η δημοκρατία, γενικά κι αόριστα. Δεν σημαίνει σχεδόν τίποτα ο επιθετικός προσδιορισμός «αστική» ή «λαϊκή» δημοκρατία, πολύ λιγότερο βέβαια οι όροι «βασιλευομένη», «προεδρευομένη», «κοινοβουλευτική» κ.ά.ό. Αυτό που χρειάζεται είναι η άμεση δημοκρατία.

Η έμμεση δημοκρατία (κοινοβουλευτική, αστική, λαϊκή κλπ.) φαλκιδεύει τη δημοκρατία· μολονότι αποτελεί ένα πρώτο, σοβαρό κι αποφασιστικό βήμα προς τη δημοκρατία, ωστόσο η έμμεση δημοκρατία δεν μπορεί να εγγυηθεί και να κατοχυρώσει τη δημοκρατία. Μπορεί κάποιος με μια κάποια δόση υπερβολής, καταφεύγοντας σε ένα κάπως ρητορικό σχήμα λόγου, να πει ότι *η δημοκρατία είναι άμεση ή ανύπαρκτη*. Με αυτό εννοείται ότι χωρίς την αμεσότητα του δημοκρατικού λειτουργήματος χάνεται η συστατική υφή του, που είναι η ελευθερία.

Η άμεση δημοκρατία εκφράζεται με την *αυτοπρόσωπη συμμετοχή του πολίτη στην πολιτική*, χωρίς οι πολιτικοί (επαγγελματίες της πολιτικής) να διαμεσολαβούν και να φενακίζουν την πολιτική του βούληση. Η προσωπική και άμεση συμμετοχή του πολίτη είναι η εγγύηση της ελευθερίας του, η κατοχύρωση της δημοκρατίας, η εμβίωση της πολιτικής στις αυθεντικές της διαστάσεις.

Ιστορικά μορφώματα άμεσης δημοκρατίας αποτέλεσαν το μοντέλο της αρχαίας

αθηναϊκής δημοκρατίας (παρά τους όποιους αναμφίλεκτους περιορισμούς της), τα συντεχνιακά κινήματα των πρωτοαστικών οικισμών της νεότερης δυτικοευρωπαϊκής ιστορίας, καθώς και στις ημέρες μας οι κινήσεις εναλλακτικής πολιτικής (από τις αυτοδιαχειριζόμενες κοινότητες μέχρι το οικολογικό κίνημα κ.ά.ό.).

Η ελευθερία του πολιτικού υποκειμένου είναι το θεμέλιο της άμεσης δημοκρατίας που υλοποιείται από δύο αρχές: την αυτοδιαχείριση και την αποκέντρωση. Η μια κινείται στον οριζόντιο άξονα (αποκέντρωση) και η άλλη ανήκει στον κάθετο άξονα (αυτοδιαχείριση) του πολιτικού φαινομένου.

Η *αυτοδιαχείριση* σημαίνει τον αυτοκαθορισμό του υποκειμένου της πολιτικής χωρίς «άνωθεν» ή «έξωθεν» παρεμβάσεις, που ακυρώνουν ή χειραγωγούν την ελεύθερη βούλησή του. *Ελευθερία δεν σημαίνει α-νομία*, δηλαδή απουσία νόμου, *αλλά αυτο-νομία*: ο νόμος ορίζεται από το ανθρώπινο ον, εσωτερικά κι όχι εξωτερικά, από «άνω» ή «έξω».

Με την αυτοδιαχείριση καταργείται ο διχασμός της πολιτικής πραγματικότητας σε άρχοντες και αρχόμενους, σε πολιτικούς και πολίτες, σε μάζα και ηγεσία, σε κορυφή και βάση. Άρχοντες γίνονται όλοι οι αρχόμενοι περιοδικά και περιορισμένα, λογοδοτώντας στους εκάστοτε αρχόμενους και δίνοντας σ' αυτούς τη σκυτάλη. Όλοι είναι αρχόμενοι και άρχοντες κατά περιόδους, δίνουν λόγο για τις πολιτικές τους πράξεις και κυρίως συμμετέχουν συνεχώς, συνεπώς και ισότιμα στο πολιτικό γίγνεσθαι που τους αφορά.

Με αυτό τον τρόπο η *πολιτική* ζωή γίνεται *προσωπική* υπόθεση, υποβάλλει τον απρόσωπο και ψυχρό χαρακτήρα της, με αποτέλεσμα να υπερβαίνεται ένας ακόμα διχασμός: αυτός ανάμεσα στο πολιτικό και στο στο ανθρωπολογικό και το κοινωνιολογικό στοιχείο ή στο οντολογικό και στο ιδεολογικό.

Η άλλη συνιστώσα της άμεσης δημοκρατίας, η οριζόντια διάστασή της, αφορά στην *αποκέντρωση* με τη συνακόλουθη τοπική αυτοδιοίκηση. Η περιφέρεια και το κέντρο, η πόλη και η ύπαιθρος, το αστικό και το αγροτικό στοιχείο, οι κάθε είδους δύο πόλοι του πολιτικού γίγνεσθαι σε τοπικό-κλαδικό-χωρικό πεδίο συναιρούνται χωρίς να διαιρούνται και δίχως να συμφύρονται. Η περιφέρεια, κάθε είδους, είτε εθνική (κράτη ομοσπονδίας) είτε γεωγραφική (διαμέρισμα, νομός, επαρχία), καθορίζει τις ανάγκες και τις αναπτυξιακές της προτεραιότητες, τις οποίες γνωστοποιεί στο κέντρο, χωρίς να προαπαιτείται η έγκρισή του.

Με την αποκέντρωση καταργείται ο συγκεντρωτισμός της διοίκησης, διασώζεται το εθνικό ή τοπικό χρώμα κάθε περιφέρειας, υπονομεύεται ο αυταρχισμός της κεντρικής εξουσίας των γραφειοκρατών και εξανθρωπίζεται ο οικονομικός σχεδιασμός των κάθε είδους τεχνοκρατών. Τελικά η αποκέντρωση είναι η αυτοδιαχείριση σε τοπική κλίμακα. Η περιφέρεια αυτοκαθορίζεται αυτό-νομα (ούτε «ά-νομα», αλλά ούτε «ετερό-νομα»), χωρίς «άνωθεν» ή «έξωθεν» παρεμβάσεις, βιώνοντας έμπρακτα την ελευθερία της.

Η πολιτική φιλοσοφία του Σολζενίτσιν είναι προοδευτική με τα παραπάνω κριτήρια που θέσαμε. Στοχεύει στην ελευθερία και στηρίζεται στο δίπτυχο της αυτοδια-

χείρισης και της αποκέντρωσης, όπως φαίνεται κι από μιαν απλή μόνο ανάγνωση του πρόσφατου πολιτικού δοκιμίου του.

Η περιφέρεια είναι το κέντρο της πολιτείας (49). Η ζωή κατά το συγγραφέα μας πάλλει στην επαρχία κι όχι στα αστικά κέντρα, που είναι «αρρωστημένοι γίγαντες» (49). Η «ισχυρή αυτοδιαχείριση» (50) και η «αποκέντρωση» (51) είναι οι δυο μοχλοί της πολιτικής μεταλλαγής της πατρίδας του. Και δεν είναι τυχαίο που ο κυρ-Αλέξανδρος της Ρωσίας χρησιμοποιεί τέτοιους πολιτικούς όρους, όπως αυτοδιαχείριση και αποκέντρωση, για να περιγράψει το πολιτικό του όραμα.

Ούτε μένει συμπτωματικό ότι κάνει λόγο για τη «βάση». Γράφει: «Η ανάρρωσή μας πρέπει ν' αρχίσει *από τη βάση*» (51, με δική του υπογράμμιση). Και παραπέρα δηλώνει συμπερασματικά: «Δεν πρέπει να θέλουμε να τα κάνουμε όλα μαζί, αλλά ν' αρχίσουμε από κάπου. Είναι σαφές από πού: από τη *βάση*, από τους *τοπικούς* θεσμούς» (59, με δική του υπογράμμιση).

Ακόμα κι η πολιτιστική ανάκαμψη με τη συνακόλουθη πνευματική ανάσταση *στο χώρο της Εκκλησίας* θα είναι για το Σολζενίτσιν *ένα κίνημα βάσης*: «τα κινήματα της ανάστασης πρέπει να αναμένονται –κι έχουν ήδη εμφανιστεί– από τη *βάση*, από τους απλούς ιερείς, από τις συσπειρωμένες ενορίες, από λαϊκούς γεμάτους αυταπάρνηση» (65, με δική του υπογράμμιση).

Η επιλογή του υπέρ της δημοκρατίας (73), απερίφραστα γίνεται σε αναφορά στον Πόππερ με κάθε επιβαλλόμενη μεθοδολογική-επιστημολογική επιφυλακτικότητα, που εγγίζει τα όρια ενός «πολιτικού αποφατισμού» προς αποφυγή δογματικών απολυτοποιήσεων. Η άμεση δημοκρατία παραμένει το ιδανικό του. Γι' αυτό θεωρεί με αφάνταστη σχετικότητα όλα τα εκλογικά συστήματα και τις πολυποίκιλες μεθοδεύσεις στην αντιπροσώπευση του λαού: «Για την κοινωνία ή μειοψηφία δεν έχει λιγότερη σημασία από ό,τι η πλειοψηφία· κι η πλειοψηφία μπορεί να πέσει θύμα εξαπάτησης» (84).

Φοβάται την «εκπροσώπηση», που «γίνεται κάτι σαν το επάγγελμα ενός ανθρώπου» (88) κι έτσι γεννιέται μια τάξη «επαγγελματιών πολιτικών, για λόγους τους οποίους η πολιτική είναι πια επάγγελμα και πηγή εισοδημάτων» (88). Από κει πηγάζει κι η απέχθειά του για κάθε κόμμα: «"Κόμμα" σημαίνει κομμάτι» (92).

Το συγκεκριμένο συμπέρασμά του και η απτή πολιτική πρόταση, στην οποία κορυφώνεται το δοκίμιό του, είναι μια έκκληση για *εγκαθίδρυση άμεσης δημοκρατίας*: «Η δημοκρατία είναι πραγματικά αποτελεσματική εκεί όπου μπορούν να λειτουργούν *οι συνελεύσεις του λαού* κι όχι μόνο οι συνελεύσεις των εκπροσώπων του» (97, με δική του υπογράμμιση). Από την αρχαία αθηναϊκή δημοκρατία μέχρι τα σύγχρονα ελβετικά καντόνια βλέπει ο συγγραφέας μας την προσέγγιση του ινδάλματος της άμεσης δημοκρατίας που προτείνει στο σοβιετικό Λεβιάθαν του σήμερα για την πολιτική ανασυγκρότηση της χώρας.

Εκείνο που αξίζει να σημειώσουμε και οφείλουμε να υπογραμμίσουμε με ιδιαίτερη εμμονή είναι ότι ο Σολζενίτσιν παραπέμπει όχι σε ξένα, αρχαιοελληνικά ή δυτικοευρωπαϊκά, πρότυπα άμεσης δημοκρατίας, αλλά σε *εγχώρια παραδοσιακά σαρκώματα αυτόχθονων ρωσικών κινημάτων βάσης*, που ονομάζονταν *ζέμστβο* των

επαρχιών (λαϊκές συνελεύσεις περιφερειών) με τα ανάλογα σε επίπεδο χωριού (τα *μιρ*) ή σε επίπεδο εθνοτήτων πόλεων (η *βέτσε*). Όλα αυτά αντικαταστάθηκαν από τα οκτωβριανά σοβιέτ (99) που κατέλυσαν την παραδοσιακή αυτοδιαχείριση αντικαθιστώντας την με την κομματική γραφειοκρατία και τον αυταρχικό συγκεντρωτισμό του κράτους. «Πιστεύω ότι τα "σοβιέτ των αντιπροσώπων" πρέπει βήμα-βήμα, από κάτω προς τα πάνω, ν' αντικατασταθούν από ένα σύστημα ζέμστβο» (99).

Δεν θα προχωρήσουμε στο δαίδαλο λεπτομερειών πολιτικής πρακτικής ούτε θα παρακολουθήσουμε άλλο το συγγραφέα μας στο συγκεκριμένο «συνταγολόγιο» πολιτικής ανασυγκρότησης της πατρίδας του, στο πώς δηλ. θα περάσει η χώρα σε ένα μεικτό σύστημα κράτους-ζέμστβο (110). Εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι ένα δίπτυχο: (α) Η άμεση δημοκρατία της βάσης με την αυτοδιαχείριση και την αποκέντρωση (αυτοδιοίκηση) είναι η λύση του πολιτικού προβλήματος φιλοσοφικά. (β) Η εγχώρια λαϊκή παράδοση με την εκκλησιαστική βάση του ενοριακού βίου αποτελεί το συγκεκριμένο βιώσιμο πρότυπο άμεσης δημοκρατίας σε πρακτικό-πολιτικό επίπεδο.

Μια τελευταία λέξη νιώθουμε την ανάγκη να προσθέσουμε σε αυτό εδώ το σημείο. Η ρηξικέλευθη πολιτική πρόταση του Σολζενίτσιν είναι *παραδοσιακή και πρωτοποριακή*, με την έννοια που κάπου αλλού επιχειρήσαμε να εξηγήσουμε την απροσδόκητη σύνθεση πρωτοπορίας και παράδοσης (Μ. Μπέγζος, *Δοκίμια Φιλοσοφίας της Θρησκείας*, Αθήνα, Εκδ. Γρηγόρη, 1988, 1991[2], 277-295).

Η άμεση αυτοδιαχειριζόμενη και αυτοδιοικούμενη δημοκρατία έρχεται από πολύ παλιά και από πολύ κοντά. Είναι το πιο προωθημένο σε επαναστατικότητα πολιτικό αίτημα των μεταμοντέρνων εναλλακτικών κινημάτων της σύγχρονης πολιτικής και συνάμα αποτελεί παραδοσιακή κληρονομιά του πολιτικού βίου του ορθοδόξου λαού του Θεού από την ευχαριστιακή σύναξη της ενορίας και το μοναστικό κοινόβιο μέχρι της αυτοδιοικούμενες συνεταιριστικές κοινότητες του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου.

Πρόκειται για πάρα πολύ μοντέρνο και για πάρα πολύ παραδοσιακό ίνδαλμα της πολιτικής, φιλοσοφικά και πρακτικά. Ο Σολζενίτσιν μάς το θύμισε με αφορμή τη ρωσική κληρονομιά του. Η ελληνική παράδοση γνωρίζει ακόμια πιο παλιά αυτό το πολιτικό όραμα.Κι αξίζει να το δοκιμάσει για μια ακόμα φορά ιδίως σήμερα.

Ας μη λησμονούμε άλλωστε ότι, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε σε εντελώς άλλη συνάφεια (Μ. Μπέγζος, *Ελευθερία ή Θρησκεία;* Αθήνα, Εκδ. Μ.Π. Γρηγόρης, 1991, 155-160), η πολιτική φιλοσοφία της Ελληνικής Ανατολής στους Μέσους Χρόνους ήταν *κοινοτική*, ενώ η αντίστοιχη πολιτική πρακτική της Λατινικής Δύσης στην ίδια εποχή ήταν *κρατιστική* και φεουδαρχική. Ποιες ακολουθίες έχει μια τέτοια διάκριση σήμερα πάλι, και μάλιστα το 1992, έτος ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης της Ελλάδας, είναι ένα θέμα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, που δεν ανήκει σε αυτήν εδώ τη συνάφεια.

Η πολιτική φιλοσοφία του Ρώσου κυρ-Αλέξανδρου δίνει το μέτρο και το κριτήριο για να μετρήσουμε και να κρίνουμε ή, μάλλον, καλύτερα: για να αναμετρηθούμε

με τις ευθύνες της παράδοσής μας.

Ως σημερινοί ορθόδοξοι διστάζουμε ακόμα και να ψελλίσουμε τον όρο «πολιτική Θεολογία», παραμένοντας άπραγοι μπροστά στα εγκλήματα της ιστορίας. Ο Σολζενίτσιν δεν δίστασε να αναμετρηθεί με την τρέχουσα πολιτική επικαιρότητα και να συνδυάσει την ορθόδοξη Παράδοση με τη μεταμοντέρνα Πρωτοπορία στην πολιτική.

Σε τι διαφέρει εκείνος από μας ή σε τι υπολειπόμαστε εμείς από κείνον; Στον *πόνο*! Ο Σολζενίτσιν πόνεσε ιστορικά και φυσικά, δοκίμασε την οδύνη του φυλακισμένου και του νοσηλευομένου, τη στέρηση της ελευθερίας εξαιτίας της πολιτικής του πεποίθησης και της κατάστασης της υγείας του. Γι' αυτό ένιωσε στο ίδιο του το σώμα τι σημαίνει στέρηση της ελευθερίας ως εξόριστος και ως καρκινοπαθής, ως έγκλειστος στρατοπέδου και νοσοκομείου, υπό παρακολούθηση αστυνομική και ιατρική.

Πόνεσε την ιστορία του τόπου του και του καιρού του. Κι έτσι κάνει λόγο βιωματικό, εμπειρικό, άμεσο και προσωπικό. Τελικά ο Σολζενίτσιν έδωσε αίμα και πήρε πνεύμα. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η πολιτική φιλοσοφία του μπορεί να αποτελέσει αφορμή για μια Πολιτική Θεολογία της Ορθοδοξίας σήμερα, ακολουθώντας το οδοιπορικό που μας πρόσφερε στο τελευταίο πολιτικό του δοκίμιο, που κι αν δεν είναι το κύκνειο άσμα του –κάτι τέτοιο το απευχόμαστε!– αποτελεί, σε κάθε περίπτωση, την πολιτική του διαθήκη για τις επερχόμενες γενεές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΗ

Βασιστήκαμε στην έκδοση Α. Σολζενίτσιν, *Πώς θ' αναδιοργανώσουμε τη Ρωσία μας;* μετ. Άγγ. Βερυκοκάκη-Άρτεμη, Αθήνα, Εκδ. «Νέα Σύνορα», 1991. Αξιομνημόνευτο είναι το παλιότερο πολιτικό του δοκίμιο με τίτλο: *Να μη ζούμε με ψέματα!* μετ. Κ. Σίνου, Αθήνα, Εκδ. Πάπυρος, 1974. Απαραίτητος συνοδός κάθε σπουδής του Σολζενίτσιν παραμένει ο Ολιβιέ Κλεμάν, *Το Πνεύμα του Σολζενίτσιν*, μετ. Ε. Δαλαμπίρα, Αθήνα, Εκδ. Εστία, χ.χ. Για το πολιτιστικό κλίμα της ρωσικής παράδοσης παραμένουν διαρκώς χρήσιμες οι σημαντικές εργασίες του Μ. Μακράκη για τον *Τολστόι* (1978), τον *Ντοστογιέφσκι* (1984), καθώς και τα *Φιλοσοφία της Θρησκείας στη Λογοτεχνία* (1989) και *Τέχνη και Ηθική* (1991).

Δύο ποιήματα

Βενιζέλος Χριστοφορίδης

ΕΝΑ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟ ΜΑΧΑΙΡΙ

Ένα ηλεκτρικό μαχαίρι
κι η νοερά προσευχή
μπορεί να συνυπάρξουν κάποτε
μπορεί και να συμφιλιωθούνε
όμως είναι σχεδόν ανώφελο να σμίξεις
μια τρίλια καρδερίνας με το δάκρυ
που λυώνει και τα πιο σκληρά πετρώματα

να φυτέψεις ένα σταυρό φλεγόμενο ή
ανθισμένο στην πεδιάδα της γλώσσας
όταν μες τ' άγρια μεσάνυχτα σε πυρπουλούν
και σ' εξατμίζουνε ηφαίστεια
κι απ' τις σχισμές των ματιών σου διακρίνεις
να χυμούν καταπάνω σου
αρχαίες ύαινες
έτοιμες να κατασπαράξουν το πρώτο
και το έσχατο σώμα σου.

ΟΙ ΝΕΚΡΟΙ

Οι νεκροί που κουβαλούμε μέσα μας
οι νεκροί που πάνω τους διαρκώς σκοντάφτουμε
δεν ησυχάζουν αν σε τάφους λαμπρούς ή
άσημους –αδιάφορο– δεν τους θάψουμε.
Τότε παύουν να μας ενοχλούν
να βάζουνε στη σκέψη και στην καρδιά παράσιτα
τρικλοποδιές αόρατες στην όδευσή μας όταν
έχουν ένα σπίτι δικό τους ν' αράξουν
ένα κρεβάτι να ξεκουράζουν το κορμί τους
και μια σκέψη τρυφερή να τους δροσίζει
τις ώρες που απ' της σιωπής
–άπειροι καθώς είναι–
κουράζονται το θάμπος.

(Δαφνί, 1080)

ΔΙΑ-ΛΟΓΟΣ

Ας περάσουμε στο διάλογο: αίτημα και κάλεσμα

Νίκος Ζαχαρόπουλος – Ανδρ. Σακελλίων

Ας ακουστεί η φωνή των πολλών, των λίγων, του ενός, όλων. Ας έρθει η χάρη του λόγου και του Λόγου κι ας δώσει τον καρπό της.

Ας περάσουμε στο διάλογο. Αυτός είναι μία από τις πρώτες επιτακτικές ανάγκες της ανθρωπότητας και ιδιαίτερα του χριστιανικού κόσμου.

Κι είναι αλήθεια πως αυτός έχει τώρα και πολύ καιρό διάπλατα ανοίξει. Και η στήλη μας βρίσκεται σ' αυτό το πλαίσιο, με καθορισμένο όμως από τα πριν σχέδιο και στόχο κι όραμα, που θέλουμε εδώ κοντολογίς να σας εκθέσουμε.

Είναι πεποίθηση όλων πως το ανθρώπινο ον έχει ως βασικό στοιχείο του την «κοινωνία», που στην έξοχη μορφή του προσώπου απαντάται στον Τρισυπόστατο Θεό, τον Τριαδικό Θεό. Η κατάφαση της ύπαρξης του ανθρώπου παρουσιάζεται από τη στιγμή που αυτός βρίσκεται σε κοινωνία με τους συνανθρώπους του και μ' όλο τον κόσμο που τον περιβάλλει καθώς και με το υπέρτατο ον.

Η κοινωνία αυτή επιτελείται με τη σιωπή ή με το λόγο, με τη στάση ή την κίνηση, και παίρνει πολλές και ποικίλες ένυλες μορφές. Μία από τις κύριες μορφές της είναι και ο διάλογος.

Στον κόσμο μας συντελείται ο διάλογος. Όλα διαλέγονται μεταξύ τους. Όταν ο διάλογός τους είναι γνήσιος και χωρίς βίαιες επεμβάσεις παράγεται η αρμονία, ξεχειλίζει η ομορφιά κι ακούγονται μύριες μελωδίες. Έτσι παρατείνεται η δημιουργία. Όταν όμως ο διάλογος χάνει τη γνησιότητά του, τότε μόνον αναταραχή, βαβούρα, «άναρθρες» κι ασυνάρτητες κραυγές ακούγονται μ' απόληξη τις κλαγγές των όπλων, τις διαμάχες και τη δυσαρμονία. Όλα αυτά προέρχονται από μια εγωκεντρική διάθεση, που στη βάση της είναι αντίθετη προς το διάλογο μια που δεν αφήνει το είναι να ξεχυθεί προς τα έξω και να επικοινωνήσει. Το φαινόμενο αυτό έχει τη ρίζα του στη φιλαυτία και την υπέρμετρη πεποίθηση στον εαυτό μας. Θαρρείς κι ο κόσμος έγινε για μας κι εμείς είμαστε εκείνοι που τον γεμίζουμε. Ακόμη βασίζεται στο ακράδαντο πιστεύω μας πως εμείς είμαστε οι πρωταρχικοί και κύριοι γνώστες των πάντων κι επομένως οι απόψεις μας πρέπει όχι απλώς να ακουστούν αλλά να γίνουν πάραυτα αποδεκτές και να επιβληθούν. Αυτό φυσικά δεν είναι κατάθεση απόψεων σε κοινή τράπεζα. Είναι θεμέλιο και στέγη και οικοδόμημα που εμείς μόνοι μας θέλουμε και απαιτούμε όλοι οι άλλοι να το αποδεχθούν και να το σεβαστούν. Έτσι όμως αρχίζει η βία να κάνει την εμφάνισή της. Η βία βρίσκεται πρώτ' απ' όλα στο λόγο και κάνει έντονα την εμφάνισή της στον ψευτοδιάλογο. Όλα τα παραπάνω αντιστρατεύονται τη ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ, που είναι ο τελικός σκοπός του διαλόγου.

Αν ο διάλογος την εποχή μας έχει αποκτήσει την σημασία μιας «ατέρμονης συ-

ζήτησης» σίγουρα η ευθύνη δεν είναι «δική του». Αλλά πολύ σπάνια αυτή ανήκει σ' όλους αυτούς που παραβλέπουν ηθελημένα ή αθέλητα τα βασικά και καθοριστικά στοιχεία του διαλόγου. Η συνάντηση αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό του κόσμου μας. Όλα έχουν το δέκτη και τον πομπό τους. Τα πάντα βρίσκονται σε συνοχή. Η συνάντηση δίνει τη δυνατότητα όχι μόνο να αποκτήσουμε αυτογνωσία, αλλά να περάσουμε και στη σφαίρα του υπερβατού. Μία συνάντηση μέσα στην ίδια την ΚΟΙΝΩΝΙΑ υπό την διπλή της έννοια. Την έννοια της κοινωνίας σαν συνόλου ανθρώπων αλλά και σαν μορφή ανθρώπινης επικοινωνίας.

Το τρίτο στοιχείο που κατοχυρώνει στην τελική της μορφή την έννοια του «διαλόγου» είναι πολύ απλά η έννοια της ΥΠΑΡΞΗΣ ως ο τελικός αποδέκτης όλων των ερεθισμάτων που απολήγουν στον άνθρωπο.

Τα στοιχεία αυτά οργανικά δεμένα μεταξύ τους αποτελούν, κατά την άποψή μας, τα συστατικά ενός διαλόγου που λειτουργεί προωθητικά σε μια κοινωνία σαν τη δική μας. Η οργανική αυτή σύνδεση κατοχυρώνει την συνύπαρξή τους, μια και τα τρία μέρη ουσιαστικά επιβιώνουν μόνο με την συνύπαρξη, αφού η οποιαδήποτε ρήξη μεταξύ τους μετατρέπεται την ισορροπία που υπάρχει.

Το ερώτημα, βέβαια, που εύλογα θα μπορούσε να προκύψει είναι τί αποτέλεσμα θα μπορούσε να έχει ο διάλογος που χρησιμοποιείται ως μέσο απλά και μόνο διαφόρων μορφών υπεκφυγών.

Έτσι, όντας μέσο, καταστρέφει την απαραίτητη διαφάνεια, αφού θα μπορεί κάποιος να εξαπατήσει με οποιοδήποτε τρόπο τον ίδιο του τον εαυτό, δηλαδή την ίδια του την ύπαρξη. Η επιτυχία βρίσκεται όμως στο ότι κατοχυρώνει την έννοια της ΥΠΕΡΒΑΣΗΣ. Της εναλλακτικής δηλαδή πρότασης αποφυγής του αδιεξόδου, όταν οι «δοκιμασμένες συνταγές» έχουν πλέον οριστικά αποτύχει. Σε μια κοινωνία διαρκών αδιεξόδων, προσωπικών και συλλογικών, υπάρχει η άλλη λύση (όχι δεύτερη, τρίτη ή νιοστή).

Αποτελεί δύναμη προώθησης της κοιωνίας ή όχι; Η απάντηση εδώ δεν μπορεί να είναι καταφατική. Γιατί η έννοια της ΚΙΝΗΣΗΣ δεν είναι τίποτε άλλο παρά η προωθητική δύναμη μιας κοινωνίας που κατοχυρώνεται με το διάλογο σ' όλα τα επίπεδα.

Αν όμως πραγματικά επιχειρήσουμε να εφαρμόσουμε το διάλογο με την μορφή της μεθόδου εκείνης που οδηγεί στην ουσιαστική λύση, θα ήταν λάθος κατά την άποψή μας να μην του προσδώσουμε και την έννοια της εξομολόγησης, δηλαδή της εσωτερικής ανίχνευσης και της εξωτερίκευσης των όποιων απόψεων και συμπερασμάτων.

Το πλέον ζωντανό παράδειγμα διαλόγου, έστω κι αν υπάρχει στρεβλή ανάπτυξή του, δεν είναι άλλο από την ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ. Μια επικοινωνία που λειτουργεί σαν δίκτυο ανταλλαγής απόψεων, σκέψεων, συμπερασμάτων μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες. Η υπέρβαση του σημερινού «στρεβλού» της χαρακτήρα ίσως αποτελεί τη διέξοδο στο σημερινό πρόβλημα της ανυπαρξίας ενός «άλλου» διαλόγου.

Αν μπορούσαμε να κατατάξουμε την «κοινωνία» σε διάφορα «είδη», όχι βέβαια σχηματοποιημένα, θα έπρεπε ίσως να ανατρέξουμε στο παρελθόν μας, χωρίς να αγνοούμε το παρόν και χωρίς να ξεχνάμε ότι όλα αυτά θα επηρεάζουν το μέλλον μας. Κι αυτό ισχύει είτε εκλάβουμε τον όρο κοινωνία σαν μορφή επικοινωνίας (μυστικής κλπ.) είτε σαν συνάντηση προσώπων (κατοχύρωση φυσιογνωμίας, άποψη για τις μάζες κλπ).

Όμως το βήμα της ουσιαστικής προσέγγισης μέσα από αυτή την τριπλή διαδικασία που προαναφέραμε ίσως να αποτελέσει την άλλη διέξοδο στο σημερινό πρόβλημα.

ΠΑΙΔΑ-ΓΩΓΙΚΑ

Στην ιδρυτική Διακήρυξη του «Θεολογικού Συνδέσμου» σημειωνόταν ως δ΄ στόχος: «*Εντελώς ξεχωριστή μέριμνα για θέματα παιδείας και σχολικής θρησκευτικής αγωγής*». Η μόνιμη αυτή «γωνιά» θα διακονήσει αυτό τον τομέα. Θα φιλοξενεί άρθρα, μελέτες, συζητήσεις, ιδέες και προτάσεις για ζητήματα Παιδείας, Ψυχοπαιδαγωγικής, Διδακτικής, Εκπαίδευσης και Αγωγής, ιδιαίτερα χριστιανικής.

Από τα συνηθισμένα διδακτικά λάθη στο μάθημα των Θρησκευτικών (κυρίως στο Γυμνάσιο)*

Αθανάσιος Κιρμιζής

1. Διδασκαλία χωρίς προκαθορισμένο στόχο-σκοπό
Συνήθως εξαντλείται στη διήγηση, αναδιήγηση από τους μαθητές, ανάγνωση του κειμένου και πρόχειρες ηθικολογικές σκέψεις προς ποικίλες κατευθύνσεις.

2. Διδασκαλία με σκοπό γενικότατο, που είναι αδύνατο να επιτευχθεί σε μιαδυο διδακτικές ώρες
— Π.χ. αν ως στόχος θεωρηθεί «Να αποδειχθεί η αλήθεια της Ορθοδοξίας» ή «Η τελειότητα του χριστιανικού ήθους» κλπ.
— Τέτοιοι γενικοί στόχοι αναλύονται σε επιμέρους μικρούς στόχους μιας διδακτικής ώρας. Π.χ. «Η κατανόηση της ορθόδοξης νοοτροπίας για την τέχνη των εικόνων».

3. Διδασκαλία με προσιτό σκοπό αλλά χωρίς μελετημένη πορεία
— Σπαταλά χρόνο σε σχόλια-ερωτήσεις που δεν συμβάλλουν στην επίτευξη του τεθέντος σκοπού.
— Αδυνατεί να οικονομήσει σωστά τη διάθεση του χρόνου στις διάφορες διδακτικές φάσεις. Συχνά σπεύδει κατά το τελευταίο πεντάλεπτο σε σκέψεις ανάμικτες: εμβάθυνσης και εφαρμογής.

4. Διδασκαλία με συνεχή συνύφανση προσφοράς-εμβάθυνσης-εφαρμογής της νέας διδακτικής ύλης
Π.χ. *Διήγηση* για την κατάσταση του δαιμονιζομένου Γαδαρηνού
Σχόλια για το έργο του διαβόλου γενικά
Συμβουλές για αντίσταση κατά του κακού
— *Διήγηση* για τη θεραπεία του δαιμονισμένου από τον Ι. Χριστό
Σχόλια για την αγάπη του Χριστού προς τον άνθρωπο
Ερωτήσεις για το πώς δείχνει την αγάπη Του σε μας
— *Διήγηση* για την αρνητική στάση των Γαδαρηνών έναντι του Χριστού
Σχόλια για την ανθρώπινη μικρότητα-συμφεροντολογία.

* Εισήγηση στους φοιτητές του Η΄ εξαμήνου του Τμήματος Θεολογίας του Παν/μίου Θεσ/νίκης το Φεβρουάριο του 1987 και 1990.

5. Διδασκαλία μονολογική σε όλες τις φάσεις του μαθήματος
Ίσως με κάποιες παρεμβολές των μαθημάτων μόνο στην εφαρμογή.

6. Διδασκαλία με διαρκή παρακολούθηση των παραγράφων και της σειράς του βιβλίου την ώρα της παράδοσης
— Συνήθως παρουσιάζονται σε περίληψη κάποιες σκέψεις του βιβλίου κατά παράγραφο.
— Γίνονται πρόχειρα σχόλια παρασκευαζόμενα στη στιγμή.

7. Διδασκαλία με ρητορισμό
— Π.χ. διατυπώσεις όπως: «Αυτοί οι γίγαντες του πνεύματος, οι πνευματοφόροι Πατέρες της Εκκλησίας, που άρδευσαν την οικουμένη με το χαροτόβρυτο λόγο τους, στέκονται ανά τους αιώνες ως τα αξεπέραστα πρότυπα ήθους, εκδαπάνησης στην υπηρεσία του ανθρώπου...» κλπ. κλπ.
— Στην εποχή μας είναι τελείως απαράδεκτη διδασκαλία.
— Συχνά τροφοδοτεί τον περιπαικτικό σχολιασμό των μαθητών.
— Φανερώνει αδυναμία ουσιαστικού αναλυτικού και συνθετικού λόγου (και σκέψης φυσικά).

8. Διδασκαλία με επιστράτευση όλης της Θεολογίας μας
— Χρήση πλήθους χωρίων της Γραφής και των Πατέρων.
— Υπόμνηση των χριστ. αρετών-καθηκόντων σε κάθε σχεδόν μάθημα (προσευχή, εκκλησιασμός, ταπείνωση, αγάπη, συμμετοχή στα μυστήρια, ανεξικακία...)

9. Διδασκαλία με διαρκή προσφυγή στα ύψιστα της χριστιανικής πνευματικότητας
— Συχνός λόγος για «θέωση», «αυτοθυσία», «μαρτύριο»...
— Απευθυνόμασε σε παιδιά για τα οποία ισχύει ο λόγος του Παύλου: «Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα...»
— Σπάνια θα καταφεύγουμε σε τέτοιες πνευματικές κορυφές.
— Κίνδυνος βερμπαλιστικού εθισμού σε θέματα που πρέπει να προσεγγίζονται με περίσκεψη και συναίσθηση της απόστασης.

10. Διδασκαλία με επεκτάσεις σε γειτονικές περιοχές ή σε πτυχές που δεν έχουν άμεση απόρροια από το θέμα
Π.χ. Αν από το «Γάμο στην Κανά» εκταθώ στα θέματα: προγαμιαίες σχέσεις, αδιάλυτο του γάμου, περιπτώσεις διαζυγίου· ή αν από τη «Θεραπεία του δαιμονιζομένου» μεταπηδήσω στο θέμα: Αιτία της πτώσης Δαιμόνων= Αλαζονεία, ανυπακοή, και αρχίσω να επιστρατεύω χωρία για το θέμα: εγωϊσμός-ανυπακοή, ταπεινοφροσύνη-υπακοή...

11. Διδασκαλία χωρίς λογική συνοχή στην εξέλιξη των ιδεών του μαθήματος
— Ο κίνδυνος είναι εντονότερος, όταν πρέπει να προσφεύγουμε σε περισσότερα του ενός κείμενα (π.χ. νέο βιβλίο Β΄ Γυμνασίου).
— Η προσφυγή σε κάθε νεότερο κείμενο πρέπει να παρουσιάζεται σαν φυσική πορεία για την προώθηση της ολοκλήρωσης του θέματος, σαν τρόπος απάντησης σε ερώτημα που γεννήθηκε στην Επεξεργασία του προηγούμενου κειμένου.

12. Διδασκαλία δογματική (με δογματισμό)
— Η διδασκαλία των δογμάτων δεν σημαίνει «δογματική» διδασκαλία.
— «Δογματισμό» έχουμε όταν αδυνατούμε να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε ένα πρόβλημα-ερώτημα μαθητών μας και το αντιμετωπίζουμε με επισώρευση ρητών και έτοιμων θέσεων.
— Απαντήσεις του τύπου: «Ο Κ. ημών Ι. Χριστός λέει επ' αυτού... Και ο λόγος Του είναι πέρα από κάθε αμφισβήτηση...» ή «Η θέση της Εκκλησίας είναι σαφής και αιώνια· όποιος θέλει, θα συμμορφωθεί

προς αυτήν», δεν προσφέρουν απολύτως τίποτε στο σύγχρονο άνθρωπο.
— Πρέπει να καταδείξουμε το ανθρωπολογικό περιεχόμενο αυτών των λόγων και θέσεων.

13. Διδασκαλία με συνεχείς παρεμβάσεις-διακοπές των μαθητών
— Ανάλογα με τη Μορφή της διδασκαλίας καθορίζεται ο τρόπος και ο χρόνος των παρεμβάσεων των μαθητών ((Ελεύθερος Διάλογος – Κατευθυνόμενος Διάλογος – Εργασία σε Ομάδες – Συνδυασμός Μονολόγου και Διαλόγου – Συζήτηση με εισηγήσεις μαθητών κλπ.).
— Στα μαθήματα του Γυμνασίου (Π.Δ., Κ.Δ., Εκκλ. Ιστορία) όπου έχουμε σαφείς φάσεις Προσφοράς από τον καθηγητή, καθώς και στα μαθήματα του Λυκείου όπου ο καθηγητής εκθέτει ένα φιλοσοφικό σύστημα ή ένα θρήσκευμα κλπ., οι μαθητές δεν θα διακόπτουν κάθε στιγμή που τους γεννιέται μια απορία ή αντίρρηση, αλλά στις φάσεις όπου προβλέπει το σχέδιο μαθήματος του καθηγητή:
- αμέσως μετά την Προσφορά (διήγηση, εξιστόρηση, ανάλυση)
- στη συστηματική Επεξεργασία που έχει ετοιμάσει ο καθηγητής για συζήτηση στην τάξη
- στην τελική φάση, μετά την ολοκλήρωση του μαθήματος, στην Εφαρμογή ή Έκφραση
- στην επόμενη φορά κατά την Εξέταση ή μετά την Εξέταση.

— Στα μαθήματα του Λυκείου που αναφέρονται σε ανθρώπινα προβλήματα (ελευθερία, συνείδηση, γάμος, ασθένεια, πόνος, έρωτας κλπ.) δεν υπάρχουν περιορισμοί στο λόγο των μαθητών· συμμετέχουν με ίσους όρους καθηγητές και μαθητές.
— Προσοχή να μη γίνεται εκτροπή του θέματος με ανεπιτυχείς παρεμβάσεις.

14. Διδασκαλία με συμμετοχή λίγων, των ίδιων πάντοτε μαθητών
— Θα ενθαρρύνουμε και τους απρόθυμους να ζητήσουν το λόγο.
— Δεν θα τους επιτιμούμε για την απροθυμία τους.
— Θα επαινούμε και την πιο άτυχη συμμετοχή τους.
— Στο α΄ τρίμηνο αξίζει να επιβραδύνουμε το προχώρημα της «ύλης», για να κινήσουμε όλους σε συμμετοχή.

15. Διδασκαλία που γίνεται:
α. Με λόγο ταχύ ή βραδύ
β. Με ορολογία ειδίκευσης χωρίς επεξήγηση
Π.χ. Από την Κλήση ως τη Δικαίωση και τον Αγιασμό μεσολαβεί χρόνος και άσκηση για την Τελείωση του πιστού.
γ. Με λόγο θεωρητικό και σύνταξη περίπλοκη με πολλά ουσιαστικά και γενικές
Π.χ. «Η επίφαση της αντίθεσης των Αρχών του Α και του Β αποκαλύπτεται με τη διαπίστωση της ταύτισης των έσχατων επιδιώξεών τους, όπως καθρεπτίζονται στην περιγραφή του ανθρωπολογικού τύπου στον οποίο πιστεύουν».
— Προτιμάμε περισσότερες μικρές προτάσεις
— αντικατάσταση των ουσιαστικών με ρήματα
— λιγότερη χρήση γενικών και μάλιστα σε παράταξη·
— η πολύπλοκη θεωρητική διατύπωση συχνά είναι επιδίωξη εντυπωσιασμού.

16. Διδασκαλία που δεν προβαίνει συχνά σε έλεγχο της αποτελεσματικότητάς της
— Η εξέταση των μαθητών δεν γίνεται κυρίως για τη βαθμολογία τους, αλλά για τη βαθμολόγηση της αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας μας.
— Όταν διαπιστώνουμε μη επαρκή πρόσκτηση των μορφωτικών αγαθών και μη προώθηση των διδακτικών σκοπών μας, απαιτείται αναθεώρηση της διδακτικής μεθόδου ή του διδακτικού κλίματος που δημιουργήσαμε στην τάξη.

17. Διδασκαλία με μη ισόρροπες γνωστικές και συναισθηματικές-βουλητικές ε-

πιδιώξεις
– Είναι λάθος η αποκλειστικότητα του Νου και μάλιστα του ορθού λόγου, όπως και η απόλυτη πρόταξη του Συναισθήματος. Νόηση, Συναίσθημα, Βούληση θα καλλιεργούνται ισόρροπα.
– Να αποφεύγουμε τις νοσηρά συναισθηματικές διηγήσεις.
– Η ορθόδοξη εικόνα της Σταύρωσης, με τη στάση της Παναγίας και του Ιωάννη, μας δίνει το μέτρο για την έκφραση των συναισθημάτων του πιστού.

18. Διδασκαλία ανελεύθερη, με άμεσο πειθαναγκασμό σε μονότροπη σκέψη
– Ο όρος για το χρόνο και την καταλληλότητα του λόγου των μαθητών δεν σημαίνει περιορισμό του είδους λόγου.
– Δεν θα καλλιεργήσουμε ατμόσφαιρα που ανέχεται μόνο «θρησκευτικά λόγια», αλλά έμπρακτα θα βεβαιώσουμε ότι γίνεται δεκτός με απόλυτο σεβασμό κάθε λόγος, *και ο πιο αντιθρησκευτικός και ανατρεπτικός.*
– *Φυσικά, η ιδεολογική αντίθεση δεν καταργεί την ευπρέπεια στο λόγο και στη συμπεριφορά.*

19. Διδασκαλία που αρκείται στη μεθοδική προσφορά της ύλης και αδιαφορεί για το κλίμα σχέσεων καθηγητή-μαθητών.

20. Διδασκαλία με ανεπιτυχείς ερωτήσεις
(Για το πρόβλημα των Διδακτικών Ερωτήσεων χρειάζεται Ειδική Εισήγηση).

Γιατί όχι βαθμοί και στα νηπιαγωγεία;!

Νίκος Γκλαρνέτατζης

Ομολογώ ότι μου έκανε μεγάλη εντύπωση το γεγονός ότι η επαναφορά της αριθμητικής βαθμολογίας από την Γ΄ και των εξετάσεων από την Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού έγινε χωρίς να υπάρχουν κάποιες σοβαρές αντιδράσεις. Σχεδόν στα σιωπηλά οι ιθύνοντες του Υπουργείου Παιδείας μοιάζουν να επέλεξαν, σχεδόν τυχαία, ένα από τα χιλιάδες ζητήματα της Παιδείας για να κάνουν τη διορθωτική τους παρέμβαση. Το κριτήριο που κυριάρχησε στην επιλογή τους αυτή φαίνεται να είναι η αντίληψή τους ότι πρόκειται για ένα σχετικώς «ακίνδυνο» θέμα. Είναι όμως; Και για ποιους;

Αυτό που με εντυπωσίασε όμως ακόμη περισσότερο είναι η κάλυψη αυτών των τόσο «νέων ιδεών» από την ομπρέλα της αξιολόγησης. Και αν οι συντάκτες των συγκεκριμένων αποφάσεων δεν είναι μεταταχθέντες υπάλληλοι από άλλες, άσχετες με την Παιδεία, υπηρεσίες του Δημοσίου, τότε δικαιούμαι να πιστεύω ότι πρόκειται σαφώς για απόπειρα παραπλάνησης. Γιατί αρνούμαι να πιστέψω ότι αγνοούν τόσο βασικά ζητήματα όπως:

– ότι η αξιολόγηση δεν είναι μια αυτονομημένη διαδικασία της Εκπαίδευσης, αλλά συνδέεται λειτουργικά με όλο το πλέγμα των δομών της, άρα δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί μεμονωμένα·

– ότι η αξιολόγηση μάλλον έπεται (και πάντως σε καμιά περίπτωση δεν προηγείται) των όποιων πιθανών λύσεων για τα προβλήματα της Εκπαιδευτικής διαδικασίας·

– ότι πολύ μικρή σχέση έχει με τα ζητήματα των εξετάσεων και της βαθμολόγησης του μαθητή, όντας όρος πολύ ευρύτερος από αυτούς.

Τέλος δε για ποια αξιολόγηση συζητάμε; Του μαθητή, του δάσκαλου ή όλης της

Εκπαιδευτικής διαδικασίας; Απ' ότι φαίνεται μόνο για την αξιολόγηση του μαθητή, αν και διαφαίνονται κάποιες προοπτικές και γι' αυτήν του δασκάλου. Έτσι όμως τα συμπεράσματα αυτής της διαδικασίας πού θα χρησιμεύσουν; Το πολύ-πολύ να φορτώσουμε τα προβλήματα της Παιδείας στις πλάτες των μαθητών, άντε και των δασκάλων.

Η πρόταξη λοιπόν της αξιολόγησης είναι ψευδεπίγραφη. Άλλος είναι ο στόχος των διαταγμάτων· κατά την άποψή μου, η συγκαλυμμένη επιστροφή στο αυταρχικό και επιλεκτικό σχολείο. Για να μπορέσει αυτό να λειτουργήσει αναπαραγωγικά για το κυρίαρχο σήμερα μοντέλο των χωρίς όρους ανταγωνιστικών σχέσεων. Δεν λείπουν βέβαια και κάποια επιχειρήματα εδραζόμενα σε αγαθές προθέσεις, και αυτά κυρίως θα προσπαθήσουμε να αξιολογήσουμε στη συνέχεια του σημειώματος.

Υποστηρίζεται λοιπόν ότι η επαναφορά της αριθμητικής βαθμολογίας θα βοηθήσει στην ακριβέστερη επίγνωση της απόδοσης του μαθητή, τόσο από τον ίδιο όσο και από τους οικείους του, και θα καταδείξει τους τομείς που πρέπει να τονωθεί η προσπάθειά του. Ας δούμε όμως αν αυτό αληθεύει στην περίπτωση του μαθήματος της γλώσσας. Ένα 8 για παράδειγμα σ' αυτό το μάθημα τι καταγράφει; Την απόδοση στην ορθογραφία, στην αναγνωστική δεξιότητα ή στην εκφραστική δυνατότητα του μαθητή; Το ίδιο ισχύει αναλογικά και για τα υπόλοιπα μαθήματα. Μάλλον λοιπόν η ακριβής μέτρηση της απόδοσης είναι μεταφυσικό ζητούμενο, εκτός αν αποδεχτούμε μια μονοδιάστατη θεώρηση του μαθήματος, που να επιτρέπει τη συνολική καταγραφή της απόδοσης σ' αυτό, με κάποιο σύμβολο.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος ότι στο κάτω-κάτω και προηγουμένως υπήρχε «βαθμολόγηση», έστω κι αν τα σύμβολά της ήταν γράμματα και όχι αριθμοί. Κατ' αρχάς, το ότι επανήλθαν οι βαθμοί με την συγκεκριμένη σημασιολογική φόρτιση της κατάταξης που μεταφέρουν, είναι από μόνο του ενδεικτικό. Από την άλλη, η προηγούμενη κλίμακα περιοριζόταν σε πέντε (τέσσερις στην ουσία) βαθμίδες, με αποτέλεσμα να σχετικοποιείται η αξία της βαθμολόγησης. Οι δε απαραίτητες επισημάνσεις να γίνονται έτσι, με απευθείας συζήτηση – ενημέρωση του γονέα ή του μαθητή, χωρίς τη διαμεσολάβηση συμβόλων. Και ναι μεν η «ενημέρωση» δεν παύει να υφίσταται· όντας όμως γνωστής της συσσωρευμένης αξίας του συμβόλου-βαθμού, αυτή (η «ενημέρωση») υποβαθμίζεται, αν δεν καταργείται τελείως.

Αν τώρα προσθέσετε στα παραπάνω και τις απορίες δημοσιοϋπαλληλικής τυπικότητας κάποιων δασκάλων του τύπου, τρια «σχεδόν καλώς» (κάτω από το 5 δεν αναγράφεται βαθμός) και τρια 8άρια τι τελικό μέσο όρο βγάζουν, θα κατανοήσετε μάλλον ότι το θέμα αποκτά και τραγελαφικές διαστάσεις.

Ένα άλλο επιχείρημα, υπέρ της επιστροφής των βαθμών και της αναγραφής τους μάλιστα σε έλεγχο που θα παραδίδεται στο μαθητή, έχει ψυχολογικά χαρακτηριστικά. Δεν είναι τόσο η διάγνωση της απόδοσης, που τονίζεται εδώ, όσο το στοιχείο της ακριβέστερης ανταμοιβής των μαθητών, ανάλογα με το έργο που παρήγαγαν. Ο παιδαγωγικός στόχος αυτής της λογικής φαίνεται να στηρίζεται στην πίστη ότι οι «αδύνατοι» μαθητές θα προσπαθήσουν να βελτιώσουν την απόδοσή τους, με στόχο τη μελλοντική ψυχολογική ικανοποίηση της ανταμοιβής. Πέρα από το γεγονός ότι αυτή η μπιχεβιοριστική αντίληψη είναι ξεπερασμένη –ποιος μας εγγυάται άραγε ότι ο αδύνατος μαθητής, υπό το βάρος της απόρριψης από το συγκεκριμένο σύστημα (σχολείο), δεν θα το απορρίψει κι αυτός με τη σειρά του ψάχνοντας για άλλους χώρους έκφρασης των ενδιαφερόντων του; –η λογική αυτή εμπεριέχει και ένα ακόμη αρνητικό κατά την άποψή

μου στοιχείο. Στηρίζεται σαφώς στα αρνητικά κίνητρα για τη βελτίωση της απόδοσης. Μια λογική που όχι μόνο μας επαναφέρει στον προηγούμενο αιώνα, αλλά και αδιαφορεί για τα ψυχολογικά τραύματα που μπορεί να επιφέρει σε άτομα με μειωμένη δυνατότητα αυτογνωσίας, όπως τα παιδιά του Δημοτικού. Χώρια που τορπιλίζει όλες τις μέχρι τώρα απόπειρες προς την προοπτική της θετικής παρότρυνσης-παρόρμησης για μάθηση. (Προς την κατεύθυνση του ανοίγματος της όλης ύπαρξης προς το γνωστικό αντικείμενο, που παύει έτσι να είναι αντί-κείμενο μέσα από μια διαδικασία «μέθεξης» – αγαπητικής σχέσης, για να κάνουμε και μια θεολογική παρέκβαση στο σημείωμα).

Δεν θα έπρεπε ίσως να αφήσουμε ασχολίαστη και την πραγματικότητα του ανταγωνισμού που αυτή η κατάσταση προκαλεί ανάμεσα στους μαθητές. Ξεπερνώντας προς το παρόν μια μεταφυσική περί άμιλλας αντίληψη που πιπιλίζεται στις μέρες μας, ας σταθούμε σε μια σημαντικότερη, κατά την άποψή μου πάντα, πρόταση. Η κοινωνία μας είναι κοινωνία του σκληρού ανταγωνισμού και της συνεχούς ματαίωσης ονείρων και προσπαθειών, λέγεται. Θα πρέπει λοιπόν να ενταχθούν και οι μικροί μαθητές σταδιακά σ' αυτό το κλίμα, για να μπορέσουν αργότερα να ανταπεξέλθουν στις συνθήκες που θα συναντήσουν. Πραγματικά, πιστεύω, αρκετοί δάσκαλοι έχουν βρεθεί κατά καιρούς στο δίλημμα: «Μα καλά, πώς θα βγάλω κοκκινοσκουφίτσες σ' αυτή την κοινωνία των λύκων;» Κατ' αρχάς, η κοκκινοσκουφίτσα μού φαινόταν ανέκαθεν αρκετά χαζοχαρούμενη για παιδαγωγικό στερεότυπο. Δεύτερο, για να έρθουμε στην ουσία του θέματος, θεωρώ ότι ο ρόλος του σχολείου συνίσταται στο να παρέχει στους μαθητές όλες εκείνες τις δυνατότητες και να αναπτύσσει όλες εκείνες τις δεξιότητες, που θα μπορέσουν αργότερα να συγκροτήσουν μια ισχυρή προσωπικότητα. Όμως και αν ακόμα υποθέσουμε ότι είναι θεμιτός ένας χώρος «επιλογής» στην κοινωνία, αυτός δεν είναι πάντως το σχολείο, πολύ δε περισσότερο το Δημοτικό. Στο σχολείο *όλοι* μετέχουν ισότιμα και ισοδύναμα και σε *όλους* παρέχονται τα μορφωτικά αγαθά. Οι διακρίσεις που προκαλεί ο οποιοσδήποτε ανταγωνισμός, οδηγούν σε αμφίδρομες απορρίψεις, ακυρώνοντας έτσι το ρόλο του σχολείου ως ισότιμης αφετηρίας.

Ίσως όμως, όπως προαναφέρθηκε, αυτός να 'ναι και ο κρυφός στόχος όλης αυτής της προσπάθειας. Κάτι που φαίνεται ακόμη καλύτερα και με την επαναθεσμοθέτηση των εξετάσεων. Γιατί, αν μεν όπως λέγεται έχουν απλώς επαναρθωτική σκοπιμότητα, τότε ήταν μάλλον άχρηστες, αφού ήδη υπήρχαν, και μάλιστα πολύ περισσότερες, δυνατότητες επαναληπτικής αξιολόγησης. Η τοποθέτησή τους όμως σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα, πέρα από την αντιπαιδαγωγική βαρύτητα που δίνουν σε μια χρονική στιγμή σε σχέση με όλες τις άλλες της εκπαιδευτικής περιόδου, προκαλεί και την αυτονόμησή τους από την όλη Εκπαιδευτική διαδικασία. Και αυτονόμηση σημαίνει ιδιαίτερος ρόλος. Και ιδιαίτερος ρόλος των εξετάσεων σημαίνει επιλογή και αποκλεισμό. Ακριβώς, άλλωστε, ότι σημαίνει και «αξιοκρατία», το ηθικό αυτό υποστύλωμα του κυρίαρχου κοινωνικοποιημένου μοντέλου ανάπτυξης, προς το οποίο θέλουν να στραφεί και το σχολείο σήμερα.

Το σημείωμα, όπως θα έγινε ήδη κατανοητό, δεν διεκδικεί καμία πρωτοτυπία ανάλυσης. Αυτή άλλωστε ήταν από την αρχή και η απορία μου. Τόσο βασικά πράγματα και διέλαθαν της προσοχής τους; Μάλλον όχι, αλλά είπαμε... Η Παιδεία είναι πάντα χώρος εγγενούς αμφισβήτησης της κάθε εξουσίας. Που με τη σειρά της είναι ικανή να προβεί στις χειρότερες «παιδικότητες», ακόμα και σε βάρος των παιδιών, για να την ενσωματώσει. Τελικά το θέμα μάλλον δεν είναι ανώδυνο. Για την εκπαιδευτική κοινότητα τουλάχιστον.

ΕΠΙΚΑΙ-ΡΟΤΗΤΑ

Μήνυμα του Οικουμενικού Πατριάρχη για τα Χριστούγεννα*

«Απευθυνόμενοι το πρώτον επί τη μεγάλη ταύτη των Χριστουγέννων εορτή προς πάντας τους αγαπητούς εν Χριστώ αδελφούς και συλλειτουργούς και τα απανταχού προσφιλή της Εκκλησίας τέκνα, αφ' ης η άρρητος βουλή του Παναγάθου Θεού εκάλεσε την ημετέραν Μετριότητα επί την παλαίφατον ταύτην και πρωτόθρονον των Ορθοδόξων Καθέδραν, ουδένα άλλον χαιρετισμόν ηγούμεθα αρμοδιότερον από τον Θεοδίδακτον εκείνον των αγγέλων ύμνον:

«Δόξα εν υψίστοις Θεώ / και επί γης ειρήνη / εν ανθρώποις ευδοκία» (Λουκ. 2,14)

Ο ύμνος ούτος ο θεσπέσιος όχι μόνον καταγγέλλει κατά τον πλέον αδιάψευστον τρόπον τον βαθύτερον σκοπόν του αρρήτου και απερινοήτου και όντως φρικτού Μυστηρίου της κατά σάρκα οικονομίας του Θεού, αλλά συγχρόνως κρίνει ανέκαθεν και θα κρίνη εις το διηνεκές την παγκόσμιον ανθρωπίνην Ιστορίαν.

Ιδιαίτατα δε θα κρίνη ασιγήτως τόσον την θεολογίαν όσον και την ηθικήν ημών των χριστιανών εν τω κόσμω, ως φορέων και κληρονόμων της πλήρους Θείας Αποκαλύψεως, και διά τούτο ακριβώς περισσότερον υπευθύνων πάντων των άλλων διά τα εν κόσμω πράγματα μετά Χριστόν.

Ουδεμία υπάρχει αμφιβολία ότι εάν διά της Ενανθρωπήσεως του Κυρίου δοξάζεται ο εν υψίστοις Θεός κατά το μέτρον το οποίον τελειούται και θεούται ο επί γης άνθρωπος, είναι προφανές ότι εις τον αγγελικόν ύμνον των Χριστουγέννων έχομεν δεδομένην συνεπτυγμένως την αρραγή βάσιν της αληθούς θεολογίας, συγχρόνως δε και της συναφούς προς αυτήν χριστιανικής ανθρωπολογίας και ηθικής.

Εις μιαν εποχήν ως η σημερινή, εποχήν επικινδύνων παρεμβάσεων του ανθρώπου όχι μόνον εις τα εξωτερικά γεγονότα του συλλογικού ιστορικού βίου και εις την φυσικήν δημιουργίαν αλλά και εις το άδυτον της ανθρωπίνης ψυχής, διά των πειραματισμών της επιστήμης επί τον γονιδίων και της καθόλου γενετικής, πρέπει να τονίσωμεν υπευθύνως ως Εκκλησία ότι η Θεολογία του Εμμανουήλ, του «μεθ' ημών ο Θεός», σημαίνει βασικώς δύο τινά υψίστης σπουδιαότητος διά τον κόσμον:

Πρώτον, σεβασμόν του όλου ανθρώπου, κατ' επέκτασιν δε και ολοκλήρου του φυσικού περιβάλλοντος, διότι είναι προφανές ότι περιβάλλον και περιβαλλόμενος ευρίσκονται εις άμεσον και διαρκή αλληλεπίδρασιν.

Δεύτερον, σεβασμόν όλων των ανθρώ-

* Ο «Θεολογικός Σύνδεσμος» πάντοτε επέδειξε τον προσήκοντα σεβασμό προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Τίμησε τον προαπελθόντα μακαριστό Πατριάρχη Δημήτριο. Παρακολούθησε την εκλογή του νέου Πατριάρχη. Ο Παναγιώτατος Βαρθολομαίος με την πρώτη χριστουγενιάτικη εγκύκλιό του έστειλε προς πολλές κατευθύνσεις πολύ αξιοπρόσεκτα μηνύματα. Παραθέτουμε ολόκληρο το κείμενο για μελέτη (Σ.Σ.).

πων, ανεξαρτήτως φυλής, φύλου, θρησκεύματος, ιδεολογίας ή άλλων κατά κόσμον διακρίσεων, εφόσον υπέρ πάντων ενηνθρώπησε και διά πάντας εσταυρώθη ο τα πάντα κτίσας Θεός.

Βάσει των δύο τούτων συγκεκριμένων αρχών, αι οποίαι προφανώς έχουν θέσιν κεντρικών θεολογικών αξιωμάτων του Χριστιανισμού, πρέπει να ανακρίνεται και να αποτιμάται πάντοτε ο βίος και η πολιτεία των χριστιανών εν τω κόσμω, τόσον ως επί μέρους ατόμων όσον και ως συντεταγμένων εκκλησιαστικών, κοινωνικών ή εθνικών συνόλων.

Είναι δε ιδιαιτέρως επιβεβλημένον και χρήσιμον να υπογραμμισθούν μετ' εμφάσεως αι αξιωματικαί αύται αλήθειαι σήμερον, και μάλιστα επί τη μεγάλη εορτή των Χριστουγέννων, διότι ακριβώς αι κοινωνικοπολιτικαί εξελίξεις του τελευταίου καιρού, όχι μόνον εις τας χώρας του τέως «σιδηρού παρατετάσματος», αλλά και εν Δυτική Ευρώπη και εις ολόκληρον τον κόσμον, έχουν δημιουργήσει νέας δυνατότητας προβολής και επαληθεύσεως των θεμελιωδών χριστιανικών θέσεων, από την αποτελεσματικότητα των οποίων θα κρίνη η λοιπή ανθρωπότης και την εν γένει αξιοπιστίαν του όλου πνευματικού και κοινωνικού μηνύματος των Χριστουγέννων.

Υποχρεούμεθα, λοιπόν, εν τη πράξει και τη καθημερινή βιοπάλη, να διδάξωμεν και μάλιστα πρωτίστως διά του σιωπηρού παραδείγματός μας, ότι πιστεύομεν εις Θεόν ζώντα –κτίστην, προνοητήν και κυβερνήτην του παντός, ανταποδίδοντα εκάστω κατά το φρόνημα και το έργον αυτού– και ότι ταύτα πιστεύοντες και βιούντες είναι αδύνατον να συμβιβασθώμεν με πίστιν εις αβεβαίαν τινά, απρόσωπον και αδιάφορον του κόσμου και των εν κόσμω, «Δύναμιν».

Οφείλομεν ωσαύτως να πείσωμεν τους μεθ' ημών και περί ημάς πιστούς ή αδιαφόρους, ότι ο υφ' ημών λατρευόμενος Θεός –ως ο ενανθρωπήσας Εμμανουήλ– δεν είναι νοητός άνευ του «πληρώματος χάριτος και αληθείας» (Ιωάν. 1,14), το οποίον απεκάλυψε διά παντός ο δι' ημάς σαρκωθείς Υιός και Λόγος του Θεού εν τω κόσμω, και ότι συνεπώς ο κόσμος δεν είναι δυνατόν να στερηθεί των τοιούτων άνωθεν χαρισμάτων.

Η «χάρις» επομένως και η «αλήθεια», των οποίων το πλήρωμα απεκάλυψεν ως σωτήριον παρακαταθήκην υπέρ πάντων ο ενανθρωπήσας Θεός, δεν επιτρέπουν οιονδήτινα ακρωτηριασμόν του κόσμου και του ανθρώπου, ούτε οιανδήτινα παραπλάνησιν ή εξαπάτησιν. Διά τούτο όσοι ετόλμησαν να προσβάλουν καθ' οιονδήτινα τρόπον τα ιερά ταύτα δικαιώματα του ανθρώπου και του κτιστού κόσμου γενικώτερον, απεκαλύφθησαν αργά ή γρήγορα και απεδοκιμάσθησαν, παραδοθέντες εις την δικαίαν κρίσιν του Θεού, αλλά και εις την καταισχύνην και περιφρόνησιν πάντων, και όχι μόνον των κατά καιρούς αδικηθέντων.

΄Ολα, λοιπόν, τα προβλήματα, τα οποία ευρίσκονται εν εξάρσει επί του παρόντος, είτε ταύτα αφορούν εις την αυτοδιάθεσιν, την ανεξαρτησίαν, την εδαφικήν ακεραιότητα, τας εθνικάς μειονότητας ή τους πρόσφυγας εις τας χώρας του καταρρεύσαντος «σιδηρού παραπετάσματος» και αλλαχού, είτε αναφέρονται εις τας οικονομικάς, τας πολιτισμικάς και πολιτικάς ισορροπίας εντός της διαμορφουμένης «Ηνωμένης Ευρώπης», είτε ακόμη προκύπτουν από την παγκόσμιον αθλιότητα ως εκ των φαινομένων του διαρκώς ογκουμένου εις πολλάς περιοχάς της γης υποσιτισμού, της τρομοκρατίας ή των ανιάτων ασθενειών, πρέπει απαραιτήτως να κριθούν και επιλυθούν με γνώμονα την «χάριν και την αλήθειαν» που απεκάλυψε δι' όλους ο ενανθρωπήσας Θεός.

Τούτο σημαίνει ότι διά την ριζικήν θεραπείαν των μνημονευθέντων δεινών του συγχρόνου κόσμου και ανθρώπου δέον να υπερβώμεν, άρχοντες και αρχόμενοι, το μέχρι τούδε εν πολλοίς και παρά πολλών ποικιλοτρόπως αναπτυχθέν ιδανικόν ενός

στείρου ανθρωπισμού χωρίς Θεόν, διότι όπου παραθεωρείται ο Θεός, εκεί δεν θεωρείται ποτέ εν τη ολοκληρία του και ο άνθρωπος.

Τα προβλήματά μας, ως εκ τούτου, δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπισθούν μόνον από την οικονομικήν, την κοινωνικήν ή την πολιτικήν αυτών όψιν, αλλά και από το ηθικόν και θρησκευτικόν βάθος των, το οποίον εξασφαλίζει την απαραίτητον ισορροπίαν, ώστε να υπάρξη ειρήνη και ευδοκία μεταξύ των ανθρώπων, τα πνευματικά δηλαδή ακριβώς εκείνα αγαθά, τα οποία ύμνησαν οι άγγελοι την νύκτα των Χριστουγέννων, και έκτοτε τα επιζητεί συνεχώς η ταλαίπωρος ανθρωπότης, δυστυχώς επί ματαίω, εφόσον τα αναζητεί εις «φρέαρ συντετριμμένον».

Είθε κατά το επί θύραις Νέον Έτος η παγκόσμιος κοινότης να ευρεθεί περισσότερον κατηλλαγμένη προς εαυτήν και προς τον περιβάλλοντα αυτήν φυσικόν κόσμον, ώστε η ειρήνη και η ευδοκία του Θεού να παύση να είναι απλησίαστος ουτοπία.

Η χάρις του εν Βηθλεέμ Τεχθέντος Σωτήρος Χριστού μετά της αφ' ημών Πατριαρχικής ευχής και ευλογίας είη μετά πάντων υμών, τέκνα κατά πνεύμα περιπόθητα».

Χριστούγεννα 1991
† Ο Κωνσταντινουπόλεως
Βαρθολομαίος
διάπυρος προς Θεόν ευχέτης
πάντων υμών

Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΑ MEDIA ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΟΡΟΥ

(ΣΧΟΛΙΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΜΗΝΥΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΕΝΑ ΓΕΓΟΝΟΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΤΑ ΠΑΡΗΓΑΓΕ)

Και ξαφνικά όλοι άρχισαν να αναφέρονται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, στο ρόλο του, στην οικουμενικότητά του, στις πολιτικές και διπλωματικές προεκτάσεις της ύπαρξής του, στο μέλλον του.

Όσο ταπεινός και ειρηνικός ήταν ο εγκόσμιος βίος του πραότατου Οικουμενικού Πατριάρχη Δημητρίου του Α΄ τόσο μεγάλη ήταν η αναταραχή που προκάλεσε στους διάφορους πολιτικούς, διπλωματικούς, δημοσιογραφικούς και άλλους κύκλους η είδηση του θανάτου του.

Έτσι, παράλληλα με τη δημοσιογραφικά συνηθισμένη πρακτική των προβλέψεων για τον υποψήφιο διάδοχο και σε συνάρτηση μ' αυτήν, ένα μπαράζ αναλύσεων κατέκλυσε τα έντυπα και ηλεκτρονικά mass media του τόπου μας.

Ανεξαρτήτως, πάντως, της σοβαρότητας και του βάθους των αναλύσεων αυτών, ένας κοινός τόπος αναγνωριζόταν εύκολα στο υπόβαθρο των περισσότερων από αυτές: *ο περιορισμός του Πατριαρχείου σε στενά εθνικά πλαίσια και η κατανόηση του ρόλου του ως δόρατος της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*. Φτάσαμε έτσι, η μεν εκλογή του νέου Πατριάρχη να αναμένεται απλά ως σφυγμομέτρηση των διαθέσεων της τουρκικής κυβέρνησης απέναντι στην ελληνική πολιτική, οι δε προτάσεις διαδοχής να συντάσσονται με μοναδικό σχεδόν γνώμονα τις δυνατότητες του υποψηφίου να παρεμβαίνει υπέρ των ελληνικών θέσεων στους διπλωματικούς διαδρόμους της Ουάσιγκτον, και τις προσωπικές φιλίες του με ισχυρά πολιτικά πρόσωπα· (βλέπε την πρόταση μερικών πολιτικών και παρατάξεων για την εκλογή του Αμερικής Ιακώβου, με κυρίαρχα τα παραπάνω κριτήρια).

Γίνεται λοιπόν εύκολα κατανοητή η αμηχανία όλων αυτών των «κύκλων» μετά τις 22 Οκτωβρίου και την εκλογή του Βαρθολομαίου στον Πατριαρχικό Θρόνο. Ο ενθρονιστήριος λόγος και το περιεχόμενο των συνεντεύξεών του δεν ευνοούσαν τις ρηχές πολιτικές αναλύσεις, τα δε ζητήματα, καθώς και ο τρόπος που αυτά εθίγοντο, ήταν έξω από τις δυνατότητες των ε-

ντρυφούντων, για λόγους αυτοσυντήρησης, στην τρέχουσα πολιτική σκηνή. Η καταλλαγή επομένως ήρθε φυσιολογικά, αφού όμως κάποιοι διολίσθησαν ελαφρώς από την αμηχανία στην μόλις συγκαλυμμένη απόπειρα υποτιμητικής κριτικής στο πρόσωπο του νέου Πατριάρχη. Και δεν αναφερόμαστε εδώ στους «soft» εκπροσώπους της αναλώσιμης δημοσιογραφίας, που αρκούνται στην αναλώσιμη πολιτική των δηλώσεων («Νταβός αποκάλεσαν Τούρκοι αξιωματούχοι το νέο Πατριάρχη, άρα...», άρα τί;), ούτε σ' αυτούς που ορίζουν την «οικουμενικότητα» με όρους της περασμένης χιλιετίας ή, ακόμη χειρότερα, ως δυνατότητα διεθνούς διπλωματικής παρέμβασης, στη βάση μάλιστα των εθνικών στόχων και πλαισίων.

Θεωρούμε ότι η απάντηση αναδύεται ευκρινώς από τις δηλώσεις του ιδίου του Πατριάρχη: «Οι σχέσεις μου με την Τουρκικήν Κυβέρνησιν θα είναι σχέσεις εντίμου και ειλικρινούς διαλόγου, μέσω του οποίου θα προσπαθούμε να επιλύουμε τα εκάστοτε προβλήματα...» («Αυγή», 27 / 10) για το ρόλο του ως «Νταβός», για δε την αναφορά στην οικουμενικότητα νομίζουμε ότι είναι ακόμα σαφέστερος: «Η οικουμενικότητα του Πατριαρχείου, εάν έτσι θέλετε να χαρακτηρίσετε αυτή την πλατυτέρα δικαιοδοσία του, είναι καθαρώς πνευματική και όχι κοσμική. Πολύ περισσότερο δεν έχει να κάνει τίποτε με οιανδήποτε πολιτική ερμηνεία του όρου», διαβάζουμε στη συνέντευξή του στον Α. Αμπατζή («Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία», 27 / 10). Και συνεχίζει παρακάτω στην ίδια συνέντευξη: «...Και η ιστορία του και η σημερινή διάρθρωση και η δραστηριότητα του Πατριαρχείου δείχνουν ότι είναι μια Εκκλησία υπερεθνική, που αγκαλιάζει ανθρώπους όλων των προελεύσεων και δεν ταυτίζεται προς ένα έθνος αποκλειστικά».

Αυτό το τελευταίο, παράλληλα με κάποιες άλλες δηλώσεις, είναι ίσως και το σημείο που ενόχλησε κάποιους περισσότερο. Και φυσικά δεν αξίζει να σταθεί κανείς σε ακροδεξιές εφημερίδες, όπου ο νέος Πατριάρχης παρουσιαζόταν σχεδόν ως πράκτορας της ΜΙΤ, παρά μόνο για να κάνει μερικές χρήσιμες συγκρίσεις. Περισσότερο θα σταθούμε σ' αυτό εδώ το σημείωμα στη συμπεριφορά αρθρογράφων, που καταπιάστηκαν με το θέμα και δεν απέφυγαν να μιλήσουν με νεοεθνικιστικούς αφορισμούς. Συγκεκριμένα έχουμε υπόψη δυο μικρά παραπολιτικά, πλην πολύ δηκτικά, σχόλια δύο δημοσιογράφων· του Γιάννη Τριάντη από την «Ελευθεροτυπία» της 25 / 10 και του Βασίλη Πάικου από την «Αυγή» της 27 / 10. Διαβάζουμε λοιπόν στο πρώτο σχόλιο, όπου με αφορμή την αποστροφή του λόγου του Πατριάρχη για τη συμβίωση επί 400 χρόνια του ελληνικού και του τουρκικού λαού και την απόκτηση ως εκ τούτης κοινών χαρακτηριστικών: «...Δυστυχώς οι δύο λαοί διέκοψαν την υπέροχη συμβίωση των 400 χρόνων, όταν ξεσηκώθηκαν κάτι ξεβράκωτοι το 1821, και δημιούργησαν τις γνωστές προστριβές... Πάντως ο Παναγιώτατος αδίκησε ελαφρώς τη γείτονα: Παρέλειψε να αναφέρει ότι οι δύο λαοί ζούσαν μαζί υπό τη σκέπη της Αγίας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας...» Καταπίνοντας την απορία μας πώς είναι δυνατόν να ισοπεδώνει κανείς τη διάκριση μεταξύ των λαών ως φορέων κοινών πόθων και των εξουσιών ως καταπιεστικών μηχανισμών, και προσπερνώντας τις αναφορές σε «ξεβράκωτους» και Αυτοκρατορίες, που διανθίζουν την κατά τα άλλα ελληνοπρεπή σκέψη του δημοσιογράφου, θα παραθέσουμε ως απάντηση στη δηκτικότητά του, αλλά και στο παράλληλο σχόλιο της «Αυγής», την απάντηση του Πατριάρχη που βρίσκεται σε άλλη σελίδα του ίδιου φύλλου της παραπάνω εφημερίδας.

Σε ερώτηση σχετικά με τις εθνικιστικές διαμάχες που αναπτύσσονται στις μέρες μας ο νέος Πατριάρχης επαναφέρει το διαχρονικό μύνημα της Ορθοδοξίας στον κόσμο «...το πάντοτε επίκαιρο και σωστικό μύνημα του Χριστού, το μύνημα της α-

γάπης», σημειώνει και συνεχίζει: «Αυτήν εάν εφαρμόσουμε στη ζωή και στις σχέσεις μας με τους συνανθρώπους μας και οι λαοί στις σχέσεις τους με τους άλλους λαούς και τα άλλα έθνη, τότε δε θα υπάρχουν προβλήματα και συγκρούσεις, αλλά μόνον ειρήνη, δικαιοσύνη και πραγματική ελευθερία. Διότι η αγάπη «οὐ ζητεῖ τά ἑαυτῆς».

Φυσικά η ουτοπία δεν είναι επιδεκτική δημοσιογραφικής κάλυψης. Όμως θα περίμενε κανείς τουλάχιστον τη σιωπή, αν όχι την υπέρβαση του εύκολου εντυπωσιασμού. Αντ' αυτού είδαμε μια συνειδητή προσπάθεια αναπαραγωγής της καταναλώσιμης επικαιρότητας και σύνδεσής της με την εκλογή του νέου Πατριάρχη, έστω και αν κάτι τέτοιο δεν ήταν άμεσα δυνατό. Ας μείνουμε μόνο στο προαναφερθέν σχόλιο της «Αυγής», ενδεικτικότατο κατά την άποψή μας. Υπό τον ειρωνικό (;) τίτλο «Άξιος!...» διαβάζουμε: «...ο κ. Βαρθολομαίος δε μας τα λέει καθόλου καλά. Πρώτα πρώτα χρησιμοποίησε τον όρο "Ρωμαίικο Πατριαρχείο", υιοθετώντας –την υποβαθμιστική για το ρόλο του Φαναρίου– επίσημη τουρκική άποψη. Στη συνέχεια μίλησε γενικά για τις μειονότητες, εντάσσοντας σε αυτές και την εκκλησιαστική υπόσταση του οικουμενικού θρόνου. Ισοβαθμίζοντας, *με άλλα λόγια*, το Φανάρι με τους μουφτήδες της Θράκης! (η υπογράμμιση δική μας). Να λοιπόν το άλμα στο κενό του εγκεφάλου του αναγνώστη ή / και ακροατή των media. Να και οι μειονότητες, να και οι φοβίες της βαλκανικής αποσταθεροποίησης, να και οι διπλωματικές διαστάσεις, να με άλλα λόγια η κριτική από εθνικόφρονα σκοπιά. Και ποιες ήταν οι δηλώσεις του Πατριάρχη; «Όταν οι σχέσεις των δύο χωρών είναι αρμονικές, αυτό έχει το θετικό αντίκτυπό του και στις μειονότητες», είπε ο άνθρωπος.

Όσο δε για την «ένταξη στις μειονότητες της εκκλησιαστικής υπόστασης (;) του Πατριαρχείου» (!!!) σαφέστερη δήλωση δεν μπορούσε να υπάρξει (ασχέτως με το πόσο συμφωνεί ή διαφωνεί κανείς) από αυτήν την του ιδίου του Πατριάρχη στην προαναφερθείσα συνέντευξη στον Α. Αμπατζή: «Το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση προς τον αριθμό των εν Τουρκία Χριστιανών του. Υπάρχει και δραστηριοποιείται ανεξαρτήτως της μειώσεως του αριθμού τούτου, έστω κι αν η μείωση αυτή δυσχεραίνει τη λειτουργία του».

Όμως τι κι αν η πραγματικότητα δεν ταιριάζει απόλυτα με τις δημοσιογραφικές ανάγκες της τρέχουσας επικαιρότητας; Τόσο το χειρότερο γι' αυτήν. Αυτό φαίνεται να υποστηρίζει το άρθρο του Γιάννη Καρτάλη στο «Βήμα» της 27 / 10. Στο πλαίσιο των πρώτων δηλώσεων του νέου Πατριάρχη ο αρθρογράφος καταλήγει στο σχετικό κείμενό του: «Θετικό είναι πάντως το γεγονός ότι οι Τουρκικές αρχές δε θέλησαν τη φορά αυτή να αναμειχθούν στην εκλογή του Πατριάρχη...» Και τώρα πώς θα συνδέσουμε το γεγονός με την πολιτική και τη διπλωματία; Εύκολο. Παραπέμπουμε σε σχόλια: «Φυσικά δεν έλειψαν στην ίδια την Τουρκία τα σχόλια ότι με τον τρόπο αυτόν η τουρκική κυβέρνηση απέδειξε ότι σέβεται τις θρησκευτικές ελευθερίες, ενώ αντίθετα η Ελλάδα με τους διορισμούς των μουφτήδων τις καταπατά. Η στήριξη όμως παρόμοιων συλλογισμών αποτελεί υποκρισία». Τώρα ποιος συνδέει το Πατριαρχείο με τους μουφτήδες, και μάλιστα χωρίς καν να δημιουργηθεί το θέμα (αφού ο Πατριάρχης ούτε καν το ανέφερε, οι δε Τούρκοι έδρασαν σε χαμηλούς τόνους), είναι εύκολα κατανοητό. Αυτό που δεν είναι εύκολα κατανοητό, για μένα τουλάχιστον, είναι η κατακλείδα του εν λόγω άρθρου, υπό τον τίτλο μάλιστα «Ο νέος ρόλος του Πατριάρχη»: «Διότι είναι γνωστό ότι σε καμιά Ισλαμική χώρα (ακόμα και στην ίδια την Τουρκία) οι μουφτήδες δεν εκλέγονται, αλλά διορίζονται από τη διοίκηση, εφόσον σύμφωνα με το μουσουλμανικό νόμο, πέρα από τα θρησκευτικά, έχουν και διοικητκά καθήκοντα».

Γνωστό αλλά άσχετο.

Τι να πρωτοπεί κανείς; Θεέ μου, φύλαγέ μας από το ενδιαφέρον τους; Ή να επαναλάβει για μια ακόμα φορά ότι η ζωή είναι αλλού –μακριά από τα παιχνίδια της αναπαραγωγής της εξουσίας, τη μικροαστική ρηχότητα και την εθνικιστική ρητορία; Τουλάχιστο για τη ζωή της Εκκλησίας το χριστουγεννιάτικο μύνημα του Πατριάρχη ορίζει θαυμάσια τα κριτήρια της:

«Πρώτον, σεβασμός του όλου ανθρώπου, κατ' επέκτασιν δε και ολοκλήρου του φυσικού περιβάλλοντος, διότι είναι προφανές ότι περιβάλλον και περιβαλλόμενος ευρίσκονται εις άμεσον και διαρκή αλληλεπίδρασιν.

Δεύτερον, σεβασμόν όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως φυλής, φύλου, θρησκεύματος, ιδεολογίας ή άλλων κατά κόσμον διακρίσεων, εφόσον υπέρ πάντων ενηνθρώπησε και διά πάντας εσταυρώθη ο τα πάντα κτίσας Θεός.

Βάσει των δύο τούτων συγκεκριμένων αρχών, αι οποίαι προφανώς έχουν θέσιν κεντρικών θεολογικών αξιωμάτων του Χριστιανισμού, πρέπει να ανακρίνεται και να αποτιμάται πάντοτε ο βίος και η πολιτεία των χριστιανών εν τω κόσμω, τόσον ως επί μέρους ατόμων όσον και ως συντεταγμένων εκκλησιαστικών, κοινωνικών ή εθνικών συνόλων».

Τα κριτήρια λοιπόν τα έχουμε. Αρκεί να αποφύγουμε τον πειρασμό να τα καταναλώσουμε κι αυτά.

Νίκος Γκλαρνέτατζης

...ΟΠΟΥ Ο ΜΑΝΙΧΑΪΣΜΟΣ* ΔΙΚΑΙΩΝΕΤΑΙ...

«Ὀρθόδοξος. Μίαν ἀρχήν λέγεις τῶν ὄντων ἤ δύο; Μανιχαῖος. Δύο, μίαν ἀγαθήν καί μίαν πονηράν· καί τήν μέν ἀγαθήν ὀνομάζω δένδρον ἀγαθόν, παντός ἀγαθοῦ περιεκτικόν, μή δυνάμενον καρπόν κακόν ποιεῖν· τήν δέ πονηράν σκότος, φθοράν, δένδρον πονηρόν, παντός πονηροῦ καί πάσης κακίας περιεκτικόν, μή δυνάμενον καρπόν ἀγαθόν ποιεῖν. Ὀρθόδοξος. Κοινωνοῦσιν ἀλλήλαις αὗται αἱ δύο ἀρχαί ἤ οὔ; Μανιχαῖος. Παντελῶς ἀκοινώνητοι καί ἐνάντιαι ἀλλήλαις ὑπάρχουσιν».

(Αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού, Κατά Μανιχαίων Διάλογος).

Ποιος λοιπόν θα το περίμενε πως η διαλυτική δυαρχία που προτείνει ο Μανιχαίος θα διαπερνούσε ίσαμε το κόκκαλο το σύνολο της πολιτικής, κοινωνικής, πολιτισμικής ζωής, όχι μόνο του τόπου μας αλλά όπου γης, και μάλιστα θα έφτανε σε πράξεις άκρατης βαρβαρότητας. Αφορμή γι' αυτό το σχόλιο μου έδωσε το αναγραφόμενο, σε εφημερίδα των Αθηνών, γεγονός (Ελευθεροτυπία 11-12-1991, πως οι ιερείς του Αγίου Κωνσταντίνου Πειραιώς, έφυγαν από την εκκλησία κατά τη διάρκεια της νεκρώσιμης ακολουθίας, όταν σε κάποιο επικήδειο αναφέρθηκε πως ο νεκρός είχε «φιλοξενηθεί » στη Μακρόνησο. Οι ιερείς αυτοί, ας μην τους αδικούμε, εμφορούνται από την ίδια διαλυτική, διχαστική αντίληψη που συναντούμε για τον άνθρωπο και τον κόσμο παντού τόσο στην εποχή μας όσο και στις προγενέστερες. Ο νεκρός ώφειλε να μην είχε ταξιδέψει σε τέτοιου είδους «παραδείσους». Αφ' ης στιγμής συντελέστηκε το ατόπημα, αυτόματα ο μεταστάς έπρεπε να τιμωρηθεί και μετά θάνατον.

Για την ορθόδοξη Θεολογία ο άνθρωπος δεν διασπάται σε υλικό και πνευματικό, αλλά αντιμετωπίζεται ως μια αδιαίρετη ψυχοσωματική ενότητα. Αυτή όμως η

* Μανιχαϊσμός. Αίρεση που προσφάτως δικαιώθηκε από την αυτάρεσκη μιζέρια του κοινωνικού σώματος και των φορέων της εξουσίας, κρατικής αλλά και εκκλησιαστικής.

θεώρηση τάχιστα ανατράπηκε από την ιστορική πράξη του ανθρώπου. Οι αντιθέσεις σε φιλοσοφικό κοινωνικό επίπεδο του ιδεαλισμού με τον υλισμό, οι αντιπαραθέσεις δύο εντελώς(;) διαφορετικών κόσμων του «σκότους» και του «φωτός», ή του «ελεύθερου» και του «ανελεύθερου» ενήργησαν καίρια, μετέφεραν το ιδεολόγημα στην καθημερινή πράξη, καταφέροντας πλήγματα μακροπρόθεσμης ισχύος σ' όλα τα επίπεδα της ζωής. A priori ο διαφορετικός γίνεται εχθρός και το αίσθημα της κοινωνικής και ανθρώπινης αλληλεγγύης καταλύεται. Η δυαρχία αυτή δεν εκφράζεται μόνο σε μια φαντασιακή θεώρηση του επιστητού, και της ουτοπίας, αλλά έχει προχωρήσει σε επίπεδο άμεσα καθημερινό. Ο πολιτικός λόγος από τα πιο επίσημα κομματικά κείμενα έως στις συζητήσεις των καφενείων της επικράτειας αναπαράγει αυτή τη διχαστική αντίληψη, ομοίως δρα και η κυρίαρχη τάση στα εκκλησιαστικά πράγματα. Ο κάθε είδους εξουσιαστικός λόγος χρειάζεται εχθρούς ομολογημένους ή ακόμα και ανομολόγητους για να υπάρξει. Ατυχώς η ανοχή ή η συμμετοχή σε τούτη την αντίληψη έχει ερρείσματα σ' όλο το κοινωνικό φάσμα. Διερράγη ο κοινωνικός ιστός και ωθείται στις πλέον βάρβαρες πράξεις. Η ψευδεπίγραφη «εθνική συμφιλίωση» τινάχτηκε στον αέρα μπροστά στα μάτια μαθητών δημοτικού σχολείου μέσα στο κοινοβούλιο, όταν βουλευτές χρησιμοποίησαν βαρύτατες εκφράσεις για γεγονότα που έλαβαν χώρα πριν πενήντα χρόνια για να εισπράξουν τα ανάλογα από τους συναδέλφους τους.

Λίγο θα με ενοχλούσε αν αυτό το γεγονός εξαντλείτο στα όρια οποιασδήποτε κορυφής πολιτικών ή άλλων, όταν όμως προχωράει σαν καρκίνωμα με απανωτές μεταστάσεις σ' όλα τα επίπεδα της ζωής τότε αναμφίβολα γίνεται επικίνδυνο. Νεαροί αφισσοκολητές βαφτίζονται ανίεροι εχθροί του κράτους και χρεώνονται όλο τον ποινικό κώδικα, Αλβανοί φυγάδες διώκονται ανηλεώς και η σιωπηρά πλειοψηφία μαζί με την άλαλη σε περιπτώσεις καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων κυρίαρχη τάση του εκκλησιαστικού σώματος κωφεύουν ή και συναινούν. Ο θάνατος, η ζωή, τα δικαιώματα χρωματίζονται ανάλογα και καθίστανται υποχείρια μιας απάνθρωπης μεταφυσικής σύγκρουσης, του Απολύτου Αγαθού και του Απολύτου Κακού. Κάθε διαμαρτυρία εκλαμβάνεται ως απειλή και παραδίδεται στη δημόσια χλεύη, στον ex cathedra αφορισμό. Το αίσθημα της κοινωνικής αλληλεγγύης υποχώρησε στις αναπτυγμένες χώρες μπροστά στην επέλαση της ατομικής – μη κοινωνικής αντίληψης, μιας αντίληψης που είναι απόρροια αυτού του διχαστικού ιδεολογήματος. Νεόκοποι εξουσιαστές ευαγγελίζονται τον κόσμο των νικητών και την συντριβή των αδυνάτων. Λες και κάποια παράξενη μοίρα όρισε ότι οι μεν είναι δυνατοί και οι δε αδύνατοι εσαεί. Η οξύτατη αυτή σύγκρουση προέρχεται από τη θεωρητική βάση της μανιχαϊστικής αντίληψης περί δύο αρχών που δεν επικοινωνούν.

Ο Μανιχαίος λοιπόν δικαιώνεται ακόμα και σε χώρους εκκλησιαστικούς. Αιώνες αρκετούς μετά την εμφάνισή της η πιο επικίνδυνη αίρεση παίρνει την ιστορική ρεβάνς με αξιοθαύμαστη συνέχεια και συνέπεια. Είναι αναγκαίο να συνειδητοποιήσουμε πως η αλήθεια κι οι αλήθειες έχουν πολλούς και διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης. Σε διαφορετικό επίπεδο από το μανιχαϊσμό της εξουσίας πρέπει να προταθεί η ανοχή του διαφορετικού, η όσμαση των αντιθέτων, η ενότητα του ανθρώπου και του κόσμου με σεβασμό στην πολυμορφία, στην ιδιαιτερότητα του κάθε προσώπου. Η κοινωνική αλληλεγγύη είναι αναγκαίο να οπλισθεί με την σε βάθος θεώρηση του ανθρώπου ως ενιαίου όντος και όχι να αποδυναμώνεται με σχίσματα και χάσματα. Η κοινωνία των ανθρώπων πραγματώνεται στην ενότητα των διαφορετικών κι όχι στην απόρριψή τους ως εχθρικών και βέβηλων. Η ανταλλαγή των χαρισμάτων παράγει πολιτισμό, η περιχα-

ράκωσή τους στα πλαίσια της ιδεολογικής και θρησκευτικής καθαρότητας παράγει βαρβαρότητα. Σε τούτη λοιπόν την κρίσιμη πρόκληση οφείλουν να απαντήσουν όχι μετωπικά, αλλά νηφάλια και αποφασιστικά όσοι διατηρούν ακόμη την αντίληψη πως πρέπει να αποδοθούν στο θεό και τον άνθρωπο όσα τους πρέπουν γιατί ο Καίσαρας αρκετά απόλαυσε.

Σταμάτης Σακελλίων

ΕΝΑΣ ΞΥΛΙΝΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΙΚΑ

Χριστιανοπαιδαγωγικό συνέδριο τέλη Σεπτεμβρίου 1991 κοντά στο Βιζμπάντεν της Γερμανίας, όχι μακριά από τη Φρανκφούρτη. Θέμα του: «Ωριμάζοντας στην πίστη». Αυτή η ωρίμανση περνάει και από τα καμίνια της συγκεκριμένης ζωής. Αυτού διακονούν ώριμοι στην πίστη άνθρωποι. Άλλοι ωριμάζουν διακονώντας σε κρίσιμους χώρους ανθρώπινης παρουσίας, όπου η ζωή κάθε μέρα παίζεται κορώνα-γράμματα.

Είναι δύσκολο να μη τρομάξεις και να μην αναστενάξεις όταν βρεθείς μέσα ή στα πέριξ του σιδηροδρομικού σταθμού της Φρανκφούρτης. Εδώ η ανθρώπινη ανημποριά, ερημιά και μοναξιά ξεπερνούν τη φαντασία. Κι αυτού ακριβώς κάποιοι στρατευμένοι χριστιανοί διάλεξαν να δώσουν ένα συνανθρώπινο «παρών».

Η 15μελής ομάδα μας προτίμησε ως χώρο λιγόωρης μαθητείας το «Στέκι τσαγιού ο Ιωνάς», πίσω από τον πιο πάνω σταθμό. Μας περιμένουν μια ηλικιωμένη κυρία, ένας μεσήλικας άνδρας κι ένας νέος. Μας σερβίρουν τσάι. Παρατηρούμε μια διακριτική και ανθρωπινή σοβαρότητα στα πρόσωπά τους. Στο βλέμμα τους διακρίνεις μια συγκρατημένη τρυφερότητα ζυμωμένη με σπάνιο χαμόγελο. Φαίνεται να ξέρουν πολλά για τους ανθρώπους και τη ζωή. Δεν είναι βιαστικοί. Σχεδόν αμέσως διαπιστώνουμε πως διαθέτουν αφτιά «ευήκοα».

Ρωτάμε και μας πληροφορούν ποιοι είναι, τι κάνουν, τι ελπίζουν, πού στηρίζονται, τι πέτυχαν, τι τους βασανίζει. Εξηγούν ήρεμα και ζεστά: Είναι παρόντες συνάνθρωποι. Προσφέρουν τσάι σε χαμηλή τιμή. Υπάρχουν εκεί για όποιον θέλει έναν άνθρωπο για να μιλήσει μαζί του, να ξεσπάσει, να κλάψει, να ζητήσει συμπαράσταση, να μη πεθάνει κατάμονος. Ο τρόπος που μιλούν για τον Ιησού φανερώνει πόσο τους έχει σφραγίσει τις υπάρξεις και το έργο τους. Η σπλαχνική τους αγάπη για το συνάνθρωπο ξεδιπλώνεται μπροστά μας ακριβά κατακτημένη και σεμνή.

Διηγούνται συγκλονιστικά περιστατικά. Ακούν, συντροφεύουν και συνοδεύουν στην περιπετειώδη τους ζωή αλκοολικούς, ναρκομανείς, άστεγους, ναυαγισμένους, εκδιδόμενες γυναίκες, «περιθωριακούς» κάθε είδους. Όλοι οι τοίχοι είναι καλυμμένοι με επιστολές, άλλα γραπτά, σχεδιάσματα, σχήματα και ζωγραφιές των «θαμώνων» του «Ιωνά» τους. Ανάμεσα σ' αυτά τα «αποτυπώματά» τους παρατηρούμε αμίλητοι τις αξιόλογες ζωγραφικές επιδόσεις ενός ταλαντούχου τριαντάχρονου, που πέθανε πριν δύο χρόνια. Τους είναι αδύνατο να τον ξεχάσουν. Ίσως γιατί δεν θέλησε να τον συμπαρασταθούν περισσότερο και να τον συγκρατήσουν από την ακράτητη και συνειδητή πορεία του προς το χαμό του.

Στο πίσω μέρος από το Στέκι μια πόρτα οδηγεί στην αυλή. Πλάι της βρίσκεται ένα ξυλουργικό εργαστήρι. Μερικοί θελήσαμε να ρίξουμε μια ματιά. Μαζί με επισκέπτες του «Ιωνά» ο νεαρός άντρας μαστορεύει εκεί καθίσματα, τραπέζια, πάγκους, σκαμνιά, κιβώτια και παρόμοια. Πότε-πότε φτιάχνουν και σταυρούς για τους τάφους έρημων και «αζήτητων», που συνδέθηκαν με το Στέκι τους. Μας πληροφορεί ότι πέντε-έξι τάφους τους φροντί-

ζουν οι ίδιοι.

Σε μια κολώνα βρίσκεται ακουμπισμένος προσεχτικά ένας τέτοιος σταυρός. Είναι από καλό ξύλο. Προορίζεται για το μνήμα μιας νέας γυναίκας. Καλλιγραφικά γραμμένα και πανωβαμμένα με μαύρο τα στοιχεία της. Συγκράτησα μόνο το μικρό της όνομα: Monika. (Έτσι λεγόταν και η μητέρα του αγίου Αυγουστίνου). «Τη χάσαμε πρόσφατα και μας λείπει», λέει συγκινημένα ο φίλος μας. Κοιταζόμαστε και τον κοιτάζουμε. Στρέφει αλλού το βλέμμα του. Επιστρέφουμε σιωπηλοί στο Στέκι. Ακολουθεί τελευταίος. Η όψη του απόμακρη. Η φευγάτη Monika δεν είναι μόνη. Κέρδισε μια θέση στη μνήμη του. Από εκείνη τη στιγμή και στην μνήμη μερικών από μας.

Αν ξαναβρεθούμε στη Φρανκφούρτη, κάποιοι θα περάσουμε από τον «Ιωνά». Αυτού γνωρίσαμε την προσπάθεια ανθρώπων με δοκιμασμένη και ώριμη πίστη και συνανθρωπιά. Απ' εκεί ίσως μας συνοδεύσει κάποιος με λίγα λουλούδια ως τον τάφο της Monika...

Γ. Τσανανάς

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ

Αυτά που αισθάνεται όποιος ξεκινά να γράψει κάτι για τον *Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη* είναι αδυναμία και δέος μπροστά στο μεγάλο και ταπεινό συνάμα ανάστημά του. Όσο πιο πολύ ασχολείται με τα έργα του, ψηλαφώντας έτσι κάπως περισσότερο τον άνθρωπο Παπαδιαμάντη, τόσο αυξάνει αυτή η αδυναμία. Είναι σα να θέλει να περιγράψει την ανατολή του ήλιου, γνωρίζοντας εκ των προτέρων ότι οι περιγραφές υστερούν απ' τα πράγματα μπροστά στο φαινόμενο. Από την άλλη όμως δεν μπορεί αυτός που ασχολήθηκε, έστω και λίγο, με το έργο του να κρατήσει μυστικό κρυμμένο τη μεγαλοσύνη που ανακάλυψε και αισθάνθηκε επικοινωνώντας έτσι μαζί του.

Αυτό ακριβώς νομίζουμε πως δικαιολογεί τη μεγάλη σε πλάτος και αξία ενασχόληση πολλών και διαφόρων ανθρώπων με το έργο του Παπαδιαμάντη. Και δεν θα 'ναι υπερβολή αν πούμε ότι έχει γίνει τις τελευταίες δεκαετίες μεγάλη στροφή στη μελέτη της προσφοράς του. Απόδειξη αυτού είναι η διεξαγωγή διεθνούς συνεδρίου για τον κυρ-Αλέξανδρο στη Σκιάθο τον περασμένο Σεπτέμβριο (20-24 Σεπτεμβρίου 1991). Στις τέσσερις ημέρες που διήρκησε συμμετείχαν αρκετοί επιστήμονες και λογοτέχνες από την Ελλάδα, μα και από άλλα μέρη της γης, όπως από την Κύπρο, την Ιταλία, τη Γαλλία, τον Καναδά και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Ακούστηκαν αρκετά ενδιαφέρουσες εισηγήσεις και παρουσιάστηκαν αποσπάσματα μελετών πάνω στο έργο του.

Παρακολουθώντας το συνέδριο, έβλεπε κανείς πως σπουδαίοι άνθρωποι διαφορετικών προϋποθέσεων, ενδιαφερόντων και ειδικοτήτων (φιλόλογοι, λογοτέχνες, θεολόγοι, ακόμη γιατροί και γεωπόνοι), ο καθένας με τα εργαλεία της δουλειάς του, εντόπισαν ερεύνησαν και παρουσίασαν ενδιαφέρουσες πλευρές από το πλούσιο και πολύπτυχο έργο του σκιαθίτη συγγραφέα. Και φυσικά ένα διεθνές συνέδριο, με σημαντική μάλιστα επιτυχία, δεν μπορεί να είναι καρπός κάποιας τυχαίας σκέψης και πρόχειρου σχεδιασμού, αλλά γέννα μιας ανάγκης συνάντησης ανθρώπων, που για πολύ καιρό και με σοβαρότητα ασχολούνται με τον Παπαδιαμάντη. Πιστεύουμε πως όλοι οι σύνεδροι και οι παρατηρητές αισθάνονταν πως το συνέδριο έγινε σε κατάλληλη ώρα, αφού είχε ωριμάσει αρκετά η έρευνα πάνω στο φαινόμενο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Οι από διαφορετικές αφετηρίες ορμώμενες μελέτες έπρεπε να παρουσιαστούν, να συναντηθούν. Και η ευκαιρία που έδωσε το συνέδριο ήταν αναγκαία και μοναδική.

Να αναφέρουμε μερικά από τα αρκε-

τά θέματα: «... ένας κοσμοκαλόγερος από τον έλεγχο της φεμινιστικής κριτικής της λογοτεχνίας», «Ενορία και ενοριακή ζωή στο έργο του Αλ. Παπ.», «Οι γλώσσες του Παπ.», «Οι ιερείς του Παπ.», «Το έργο του Παπ. και η μελέτη του: μερικά φιλολογικά ζητούμενα», «Όνειρα και άλλα στη Φόνισσα», «Αλ. Παπ. "Πατέρα στο σπίτι!" Μια διδακτική προσέγγιση», «Αμαρτία και μετάνοια στο έργο του Αλ. Παπ.», «Η ηθογραφία και ο Παπ.», «Η Παπ. θεολογία», «Η πολιτική σάτιρα στο έργο του Αλ. Παπ.», «Τα ποιήματα του Παπ.», «Ο Παπ. και η λαϊκή παράδοση», «Η διηγηματογραφία του Παπ. και η Ολλανδική ζωγραφική», «Παπαδ. κείμενα στα σχολικά βιβλία...», «Γκιουβέτσια και άλλα στον Παπαδιαμάντη». Τέτοια θέματα καθώς και η ζεστή παρουσία των συνέδρων δημιούργησαν την ατμόσφαιρα μιας όμορφης συντροφιάς.

Ίσως κάποιος που δεν γνωρίζει το έργο του κυρ-Αλέξανδρου να αμφέβαλε ως προς τη «συγχρονικότητα» τόσον αυτού όσο και του συνεδρίου και να αναρωτιόταν για το τι θα μπορούσε να πει στον σύγχρονο άνθρωπο ένας «κοσμοκαλόγερος», που μόνο λίγα χρόνια του αιώνα μας έζησε. Διαβάζοντας όμως με σοβαρότητα το έργο του κι ακούγοντας τις εισηγήσεις διαπιστώνει πως μέσα σ' αυτό μαρτυρείται η αδιάσπαστη συνέχεια της Ελληνικής παράδοσης από τον Όμηρο ως τα νεότερα χρόνια. Είναι σα να ξετυλίγεται μπροστά στα μάτια του αναγνώστη η μακραίωνη Ελληνική ιστορία, χωρίς μάλιστα τα χάσματα που φαίνεται να 'χει, έτσι όπως παρουσιάζεται ακόμη και σε σχολικά βιβλία που εγκρίνουν τα υπουργεία Παιδείας τόσων δεκαετιών. Και από την άποψη αυτή το έργο του Παπαδιαμάντη αποτελεί δείκτη πορείας και αυτοσυνειδησίας για τον σύγχρονο Έλληνα. Εξάλλου, η άποψη του συγγραφέα για τον άνθρωπο και τη ζωή είναι δυναμική και ενδιαφέρουσα, ελεύθερη από σύνορα, ενταγμένη καθώς βρίσκεται στο πλαίσιο μιας φιλάνθρωπης παράδοσης, που είναι αυτή της Ορθοδοξίας, την οποία τόσο βαθιά βίωνε ο ίδιος.

Θα μπορούσαν για το έργο του Παπαδιαμάντη να γραφούν πάρα πολλά, αλλά με άλλη ευκαιρία. Κλείνοντας απλά θα θέλαμε να εκφράσουμε τη σιγουριά μας πως το έργο του Αλ. Παπ. αποτελεί κτήμα και παρακαταθήκη για τους ανθρώπους όλου του κόσμου, γιατί σ' αυτό νιώθει κανείς την καρδιά του σύμπαντος κόσμου να πάλλεται. Ο σκιαθίτης λογοτέχνης, είτε γράφοντας από τη Σκιάθο, είτε από την Αθήνα, αναφέρονταν στην ανθρωπότητα από τη δική του γωνία. Ο κυρ-Αλέξανδρος της Σκιάθου ήταν άνθρωπος παγκόσμιος.

Κάλλη Νικολακοπούλου

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΙΩΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Διήμερο εναλλακτικών μαθημάτων για την Ελληνική παραδοσιακή μουσική ονόμασε η νέα ομάδα φοιτητών του τμήματος μουσικών σπουδών (ΠΡΟταση ΚΑΛλιΤεχνών:ΠΡΟ.ΚΑ.Τ) την πρώτη της προσπάθεια παρέμβασης στις σπουδές και γενικά στα μουσικά πράγματα του τόπου μας. Όπως λένε τα παιδιά αυτής της ομάδας, σκοπό έχουν να προωθήσουν μια διαφορετική αντιμετώπιση-αντίληψη των φοιτητών απέναντι στον καθιερωμένο τρόπο διεξαγωγής των μαθημάτων.

Ευελπιστούν πως μέσα σ' αυτή την προσπάθεια μπορεί να επιτευχθεί: α)*διεύρυνση* του γνωστικού αντικειμένου σε τομείς που δεν περιλαμβάνονται στο πρόγραμμα σπουδών, β)*απαγκίστρωση* από τη λογική της εντατικοποίησης και της βαθμοθηρίας, γ)*δραστηριοποίηση* των φοιτητών με ανάληψη πρωτοβουλιών στο χώρο του τμήματος.

Ξεκίνησαν την προσπάθεια με τη δη-

μοτική μας μουσική, επειδή πιστεύουν πως ο χώρος αυτός είναι ζωτικός και ευρύτατος και δεν μπορεί να καλυφθεί εύκολα μόνο από κάποιο πρόγραμμα σπουδών. Ως ομιλητές επιλέχθηκαν για την πρώτη μέρα ο Γιώργος Μαυρομάτης (κρουστά) και για την δεύτερη ο Ηλίας Παπαδόπουλος (λύρα). Είναι δύο αξιόλογοι καλλιτέχνες με δυναμικές και πρωτοποριακές απόψεις για τη μουσική.

Πραγματικά όσοι βρέθηκαν αυτές τις δύο μέρες στην αίθουσα όπου πραγματοποιήθηκαν τα μαθήματα αυτά, μουσικοί και μη, άκουσαν πράγματα έξω απ' τα συνηθισμένα. Πιστεύουμε πως τέτοιες πρωτοβουλίες πρέπει να ενισχύονται από τους αρμόδιους, ώστε τελικά να κατακτούνται οι στόχοι που εξ αρχής τίθενται. Είναι παρήγορο και ελπιδοφόρο και πρέπει να γεμίζει ερωτηματικά όλους όσους διαμορφώνουν τα πράγματα του Πανεπιστημίου, το ότι εκπέμπονται μηνύματα τέτοιας ποιότητας από ανήσυχους και δημιουργικούς φοιτητές.

Κάλλη Νικολακοπούλου

ΔΙΟΡΘΟΔΟΞΑ

Χθες (1.3.92) έληξε στο μοναστήρι της Ορμύλιας Χαλκιδικής η τριήμερη συνδιάσκεψη εκπροσώπων των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Ασχολήθηκε με την προετοιμασία (ημερήσια διάταξη και πλαίσιο συζητήσεων) της συνδιάσκεψης κορυφής των ηγετών των Ορθοδόξων Εκκλησιών που θα πραγματοποιηθεί στις 15 Μαρτίου '92 (Κυριακή της Ορθοδοξίας) στο Φανάρι Κ/Πολης.

Θέμα και στόχος και των δύο συνδιασκέψεων η μελέτη της εκκλ. κατάστασης που διαμορφώθηκε ύστερα από τις ραγδαίες εξελίξεις στην Α. Ευρώπη και τα Βαλκάνια και η χάραξη ενιαίας κατά το δυνατόν γραμμής αντιμετώπισης των προβλημάτων που προέκυψαν.

Όταν θα κυκλοφορήσει αυτό το τεύχος κάποιοι χειρισμοί θα έχουν γίνει και εξελίξεις θα έχουν προχωρήσει. Θα είμαστε όμως μόνο στην αρχή των προσπαθειών για τη λύση των παραπάνω προβλημάτων. Ο «Θεολογικός Σύνδεσμος» ασφαλώς θα λάβει επίσημη θέση και θα τη δημοσιοποιήσει. Εδώ θα σημειωθούν κάποιες πρώτες προσωπικές παρατηρήσεις, κρίσεις και θέσεις.

1. Αυτή η πρωτοβουλία, όσο κι αν προήλθε από την πίεση των γεγονότων και όχι μετά από μελετημένη πρόβλεψη, είναι κορυφαία και σημαντικότατη από πολλές πλευρές (διορθόδοξη, οικουμενική, πολιτιστική, κοινωνικοπολιτική, εθνική κλπ.).

2. Εκφράζεται η ελπίδα και η ευχή να αποφύγουμε τις ρήξεις και να επιδιώξουμε αυτά για τα οποία πάντοτε προσεύχεται η Εκκλησία: «Ειρήνη», «ευστάθεια» και «ένωση των Εκκλησιών».

3. Απαιτούνται ενημέρωση, μελέτη, ψυχραιμία και νηφαλιότητα. Όλα αυτά φαίνεται ότι αυτό τον καιρό είτε λείπουν είτε είναι πολύ προβληματικά. Η ομολογιακή και φορτισμένη από πληγές του παρελθόντος ευαισθησία, νευρικότητα και πολεμική εμβάλλουν σε σοβαρή ανησυχία.

4. Η βιασύνη στη λήψη τελεσίδικης θέσης θα ήταν ίσως η χειρότερη επιλογή αυτές τις κρίσιμες ώρες.

5. Ποιοι θα μετέχουν στην όλη προσπάθεια; Όπως φαίνεται, μόνον επίσκοποι και ηγέτες των Εκκλησιών. Διακεκριμένοι ειδικοί στις Θεολογικές Σχολές και πέρα απ' αυτές, άνδρες και γυναίκες, δεν ρωτήθηκαν και ούτε φαίνεται ότι θα συμμετάσχουν στη μεγάλη συνδιάσκεψη, έστω και ως σύμβουλοι. Αυτό είναι πελώρια παράλειψη και είναι απόλυτη ανάγκη να διορθωθεί. Η ευρύτερη συμμετοχή και η διαφάνεια δεν έχασαν ποτέ την αξία τους.

6. Προώθηση λύσεων και σε τοπικό επίπεδο. Τα μεγάλα κέντρα και οι αποφάσεις τους μπορούν να καθορίσουν τα γενι-

κά πλαίσια. Οι πιστοί των κατά τόπους Εκκλησιών και Ομολογιών είναι δυνατό να επιδιώξουν με συνεννοήσεις και συμφωνίες και να επιτύχουν λύση των διαφορών που τους χωρίζουν.

7. Διάλογος με την Καθολική Εκκλησία. Το ταχύτερο δυνατόν επιμελώς ετοιμασμένες επαφές, συνεννοήσεις, διαπραγματεύσεις και αποφάσεις για από κοινού επιδιωκτέα και αποφευκταία.

8. Η Ουνία δεν είναι το μόνο καίριο θέμα που διχάζει και προβληματίζει Ορθοδόξους και Ρωμαιοκαθολικούς. Τους ενώνουν και τους απασχολούν και άλλα πολλά ζητήματα. Πέρα από το Βατικανό και τις όποιες πρακτικές του, υπάρχει και ο παγκόσμιος Καθολικισμός καθώς και η λοιπή Χριστιανοσύνη. Τι σκοπεύουμε να κάνουμε προς αυτές τις κατευθύνσεις;

Γ. Τσανανάς

A. Oehlen

JALS

ΕΠΙΚΟΙ-ΝΩΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Στο διάστημα των προετοιμασιών για την έκδοση του περιοδικού λάβαμε δύο επιστολές συμπαράστασης του Μακ. Πατριάρχη Αλεξανδρείας. Τις παραθέτουμε ολόκληρες, μαζί με αποσπάσματα από δύο επιστολές του καθ. κ. Σ. Αγουρίδη (η δεύτερη προς μέλος της Συντονιστικής Επιτροπής).

Αγαπητέ αδελφέ, καθηγητά κ. Ν. Ζαχαρόπουλε,
Πρόεδρε του Θεολογικού Συνδέσμου εις την Θεσσαλονίκην.

Σας γράφω δυο λόγια, και να με συγχωρήσετε διότι Σας τα απευθύνω τώρα. Μου έστειλαν σήμερα το γράμμα Σας από 20.1.91. Σας ευχαριστώ για τα λόγια Σας. Από την Αλεξάνδρεια –επιστρέφω κατά το τέλος του μηνός– θα Σας απαντήσω δι' όσα γράφετε.

Συγχαίρω που αναλαμβάνετε την έκδοση περιοδικού, που η Διακήρυξή Σας –συγχαίρω δι' αυτήν– καθοριστικά χαράσσει πορείαν του εδώ και τώρα –δεμένο με την Παράδοση– που και αυτό όχι μόνο συνεχίζει την Παράδοση εν Χριστώ και εν τη Εκκλησία Του, διά τον λαόν του Θεού. Πιστεύω ότι η Παράδοση δεν σταματάει στους επτά πρώτους αιώνες, αλλά κινείται με τον καλόν αγώνα. Και προ πάντων ο αγώνας να 'ναι συνοδοιπόρος στα ερωτήματα, την αγωνία, τα προβλήματα τα σημερινά, χωρίς να αποστρέφεται κανένα, καμιά, για την Εκκλησία, που ο Χριστός θέλει να αγκαλιάζει, να 'ναι τα «πάντα εν πάσιν». Είμαι μαζί Σας.

Αθήνα, 11.11.91
Με πολλή αγάπη
Παρθένιος Γ΄
Πάπας και Πατριάρχης
Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής

Αλεξάνδρεια, Χριστούγεννα-Νέα χρονιά 91-92

....

Σας ευχαριστώ για τις ευχές Σας και τα καλά Σας λόγια. Μου δίνουν κουράγιο.

Αρχίζετε την έκδοση του πρώτου τεύχους του περιοδικού Σας. Η ταπεινή μου προσευχή είναι μαζί Σας. Παρακαλώ τον Κύριόν μας να Σας δίνει την ευλογία και ενίσχυσή Του, σ' αυτόν τον καλό Σας αγώνα, αυτές τις καίριες και κρίσιμες ώρες, για την πατρίδα μας, και προπάντων κοντά Σας, στη Μακεδονία του Αλεξάνδρου –Σας γράφω από την πόλη του, που έκτισε και αγάπησε–, και για την Ορθοδοξία μας.

Να ζείτε με την Παράδοση και καταβολή την Αλεξανδρινή, με την πορεία την Ορθόδοξη και Βυζαντινή, που η Θεσσαλονίκη, του Δημητρίου, του Παλαμά, των μαρτύρων της, παλαιών και νέων, έως την ώρα αυτή, Σας χαρίζει ες αεί, και να Σας αγκαλιάζει, να Σας ζεσταίνει και εμπνέει, από το πνεύμα της πόλης της Αγίας Σοφίας, που είναι το Πνεύμα του Χριστού μας.

Σας συγχαίρω, και να έχετε όλα τα καλά του Θεού.

† Ο Πάπας και Πατριάρχης Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής

Παρθένιος Γ΄

Αγαπητοί φίλοι,

Με πολλή χαρά διάβασα στο γράμμα σας της 2.10.91 πως ο «Θεολογικός Σύνδεσμος» Θεσσαλονίκης θα εκδώσει περιοδικό με αρχή το 1992. Πολύ ευχάριστο αυτό...

Από τη Διακήρυξή σας Μου άρεσαν ιδιαίτερα τα τμήματα υπ' αριθ. 1 και 3. Η παρουσία ενός νεκρού συναδέλφου (Β. Στογιάννου) στον κατάλογο αυτών που υπογράφουν τη Διακήρυξη του 1984 με συγκίνησε βαθιά και με έκανε να σκεφτώ πόσο ζωντανοί ανάμεσά μας είναι μερικοί νεκροί!...

Αθήνα, 25.10.1991
Με φιλία
Σάββας Αγουρίδης

Αγαπητέ...

... Τι γίνεται με το περιοδικό· θα εκδοθεί τον Ιανουάριο; Μακάρι. Πληροφόρησέ με σχετικά. Τα πράγματα προχωρούν πιο άσχημα απ' όσο περιμέναμε. Ένας Θεός ξέρει τι μας περιμένει ακόμα. Μας ξεπούλησαν όλοι! Καθ' όλη τη γραμμή. Βέβαια εσείς είστε νέοι και έχετε ελπίδες. Κάπως έτσι όμως συνέβαινε και μ' εμένα, όταν ήμουν στα χρόνια σας. Δέσου με την οικογένειά σου... Τελικά, είναι ό,τι πιο βέβαιο έχομε, μαζί πάντοτε με την απέραντη ελπίδα για έναν καλύτερο κόσμο.

Θα σας στείλω καινούργια βιβλία, τώρα τις γιορτές. Αφού δεν μπορούμε να κάνομε κάτι πιο αποτελεσματικό, γράφομε βιβλία!... Παρά την απόγνωση, εμείς δεν μπορούμε να σταματήσουμε το τροπάριό μας: λόγος, πίστη και ελπίδα για την ανθρωπότητα. Και ας το 'φερε ο Τρισκατάρατος αυτήν ακριβώς την ώρα το γ΄ πρόγραμμα να μεταδίδει το τραγούδι «Ο ταχυδρόμος πέθανε»! Εμείς επιμένουμε στου ονείρου το δρόμο. Πιστεύω πως το χειρότερο κατάντημα του ανθρώπου, ιδίως του σκεπτόμενου, είναι ο ρεαλιστικός και χυδαίος υλισμός που κυριαρχεί σήμερα παντού, ιδίως μέσα στην Εκκλησία και μεταξύ των θεολόγων. Όλοι χαρίζονται ωφελείας χάριν...

Χαιρετισμούς σε όλους τους συναδέλφους και Φίλους.

Αθήνα, 2.12.1991
Με αγάπη
Σάββας Αγουρίδης

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ

Ο Θεολογικός Σύνδεσμος ιδρύθηκε το Μάιο του 1984, φιλοδοξώντας να αποτελέσει «*ένα καινούργιο, άτυπο και αδέσμευτο σχήμα θεολογικής αναζήτησης, παρουσίας, μαρτυρίας και πορείας*».

Υλοποιώντας από τον πρώτο κιόλας χρόνο της λειτουργίας του το πνεύμα της ιδρυτικής του διακήρυξης –η οποία δημοσιεύεται αμέσως παρακάτω– ανέλαβε τη διοργάνωση ανοιχτών εκδηλώσεων, με στόχο να συζητήσει καίρια θέματα που απασχολούν τη Θεολογία και την κοινωνία ευρύτερα.

Έτσι το 1984-85 διοργάνωσε μεταξύ άλλων τέσσερεις κυρίως ανοιχτές συζητήσεις με το γενικό θέμα «*Η Θεολογία στην Ελλάδα σήμερα – Διαπιστώσεις, Προβλήματα, Προοπτικές*».

Τον επόμενο χρόνο, 1985-86, ο Θεολογικός Σύνδεσμος θα προλάβει τις εξελίξεις της εποχής διοργανώνοντας ανοιχτές συζητήσεις πάνω σε ένα θέμα που θα απασχολούσε αργότερα έντονα την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, τις «*Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*». Κατακλείδα των εκδηλώσεων εκείνων ήταν η διοργάνωση ενός συνεδρίου στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, τα πρακτικά του οποίου εκδόθηκαν σε ειδικό τόμο.

Συνέχεια του συνεδρίου αυτού αποτέλεσε μια νέα ανοιχτή εκδήλωση στον ίδιο χώρο την επόμενη χρονιά, 1986-87, με θέμα «*Η θέση των λαϊκών στη ζωή της Εκκλησίας*».

Το 1987-88 ο Θεολογικός Σύνδεσμος διοργάνωσε σειρά εκδηλώσεων συνεδριακού χαρακτήρα με γενικό θέμα «*Ο πολιτικός λόγος στην Ελλάδα μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*», με συμμετοχή πολλών καθηγητών από διάφορες Σχολές του Πανεπιστημίου καθώς και πολιτικών.

Το 1989 ο Σύνδεσμος, θέλοντας να αναδείξει τη βαρύτητα του ζητήματος και να παρέμβει ουσιαστικά στο σχετικό προβληματισμό, επανήλθε στη συζήτηση του πάντοτε επίκαιρου θέματος των σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας με τη διοργάνωση μιας ακόμη εκδήλωσης που είχε ως θέμα τις «*Νέες προοπτικές των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας σήμερα*». Παράλληλα, οργάνωσε την ίδια χρονιά σειρά ανοιχτών συζητήσεων με το γενικό θέμα «*Παράδοση και Παιδεία*».

Κατά το 1990 το θέμα που απασχόλησε τις ανοιχτές εκδηλώσεις του Θεολογικού Συνδέσμου αφορούσε στη «*Θέση των γυναικών στην Ορθόδοξη Εκκλησία*», με ειδικές αναφορές στο πολύπλοκο πρόβλημα της χειροτονίας των γυναικών.

Την περασμένη χρονιά ο Σύνδεσμος, αποδεικνύοντας το πολύπλευρο και συνεχές ενδιαφέρον του για τα μεγάλα προβλήματα που απασχολούν τη Θεολογία στη σχέση της με την κοινωνία, αφιέρωσε τις εκδηλώσεις του στο θέμα «*Πολιτισμός και Θεολογία*» και με επιμέρους θεματικές ενότητες: «*Δίκαιο και Πολιτική-Τέχνη-Κοινωνία-Παιδεία και Τεχνολογική ανάπτυξη-Περιβάλλον, φύση, άνθρωπος*».

Για τη φετεινή χρονιά προγραμματίστηκε, στο ίδιο πάντοτε πνεύμα, μια νέα σειρά εκδηλώσεων με γενικό θέμα «*Η Ορθοδοξία μπροστά στις σύγχρονες εξελίξεις*» και με ειδικότερες αναφορές στα προβλήματα που ανακύπτουν από την έξαρση των εθνικιστικών ανταγωνισμών, το φυλετισμό, τους πρόσφυγες και τη γενικότερη ιδεολογική σύγχυση της εποχής μας.

Αφιέρωμα του επόμενου τεύχους:

«ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ – ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ»

Η ΙΔΡΥΤΙΚΗ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΟΥ «ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ»

Πιστεύουμε ότι η Θεολογία στην Ελλάδα συνεχίζει σε μεγάλο βαθμό ακόμη να είναι εγκλωβισμένη και αποπροσανατολισμένη. Υποστηρίζουμε ότι πρέπει να επιχειρήσει έξοδο, για να ξαναβρεθεί σε δημιουργική πορεία. Κάνουμε ένα νέο ξεκίνημα και καλούμε για συμπόρευση τους συναδέλφους θεολόγους.

1. Επισημάνσεις και αντιθέσεις. Η Θεολογία στον τόπο μας, ύστερα από μια περίοδο ακίνδυνης ακαδημαϊκότητας, πέρασε τις τελευταίες δεκαετίες σε μια κρίσιμη φάση αυτοκριτικής με αναδρομή στις παραδοσιακές της ρίζες. Απ' αυτή την κίνησή της αναμενόταν να ανανέωνε την ταυτότητά της και να επιχειρούσε –ως συνειδητοποιημένη φωνή της αληθινής Εκκλησίας του Χριστού– την έξοδό της στο σύγχρονο κόσμο. Έξοδο όχι για να κηδεμονεύσει, αλλά για να διακονήσει με λόγο και έργα το σωτήριο χριστιανικό μήνυμα ως πρόσκληση και προσφορά σε όσους ενδιαφέρονται και θέλουν την αλλιώτικη ποιότητα ζωής και δράσης. Όμως η αναδρομή αυτή, που αναμφισβήτητα υπήρξε γόνιμη, κατά μέγα μέρος κατέληξε σε ρομαντική φυγή στο παρελθόν και σε εγκλωβισμό μέσα σ' αυτό.

Σχηματικά θα μπορούσε να λεχθεί ότι από το βολικό παρελθοντικό της καταφύγιο παρατηρούνται δύο κυρίαρχες τάσεις. Η μία διακρίνεται για τη θεωρητική της αναζήτηση, απ' όπου συχνά ξεκινούν αμφισβήτηση, διαμαρτυρία, καθώς και νοσταλγικές προφητικές εκρήξεις. Έχει όμως ένα τόνο διανοουμενίστικο, αρκετό φολκλορισμό, ελιτισμό και αριστοκρατικότητα («κουλτουροθεολογία» την ονομάζουν μερικοί). Χωλαίνει στην πράξη της πίστης και στη συγκεκριμένη στράτευση. Ωστόσο τη χαρακτηρίζουν βάθος, αγωνία, σοβαρότητα και αξιοπρέπεια. Η άλλη τάση, τελείως δέσμια του χθες, κινείται πέρα για πέρα στην επιφάνεια. Αδυνατεί πλήρως να παρακολουθήσει την ποιότητα των ιδεολογικών ζυμώσεων και μεταλλαγών της εποχής μας και να τις αναλύσει αντικειμενικά, όπως και να κατανοήσει και να πάρει την πρέπουσα θέση απέναντι σε ό,τι καθημερινά η ζωή καταγράφει, παντού αλλά και ιδιαίτερα στη χώρα μας. Συνήθως εμφανίζει μιαν άκριτη, στείρα, βλοσυρή και υβριστική επιθετικότητα εναντίον κάθε ελεύθερης έκφρασης αδιάκριτα και προδίδει σε όλη της την έκταση την αβεβαιότητα των πρωταγωνιστών της. Η πρώτη τάση βραδυπορεί στο δρόμο για την προσγείωσή της, ασφαλώς όμως κάτι γνήσιο κυοφορείται στους κόλπους της. Η δεύτερη παραμένει αθεράπευτα φανατική και μισαλλόδοξη, προκαλεί ασυλλόγιστα, ζημιώνει τη χριστιανική υπόθεση και περνάει ολοένα και περισσότερο στο περιθώριο.

Ενώ νομίζουμε ότι προς την πρώτη τάση χρειάζονται –εκτός από τον σεβασμό– αλληλεγγύη με αναμονή και διάθεση συνεργασίας, προς τη δεύτερη διατυπώνουμε απερίφραστα τη ριζική μας αντίθεση. Αυτού του είδους η Θεολογία δείχνει πως δεν είναι σε θέση ή δεν θέλει να συλλάβει το αληθινό και δυναμικό βάθος και την πνοή της Ορθόδοξης χριστιανικής κληρονομιάς. Τη χαρακτηρίζουν η αυτάρκεια και η κηδεμονευτικότητα. Αστυνομεύει τη σκέψη και τη ζωή. Εμφανίζεται εχθρική προς τον κόσμο και αντιλαϊκή. Παρουσιάζεται ως πρόθυμη σύμμαχος των προνομιούχων και των κατεστημένων θεσμών, δομών και μορφών ζωής. Έχει ξεμακρύνει από το αληθινό πνεύμα του Ευαγγελίου και της Εκκλησίας και καπηλεύεται τους Πατέρες και την Παράδοση. Υποθάλπει και στηρίζει τη συντήρηση, την οπισθοδρομικότητα, την παρακμή και την αντίδραση. Είναι Θεολογία αδιάλογη, γι' αυτό και κινδυνολογεί ακατάσχετα. Ο λόγος της είναι μονότονος και σκοταδιστικός, εθνομανής και πατριδοκαπηλικός, λόγος πνευματικής φτώχειας και κακομοιριάς. Είναι Θεολογία της άρνησης

* Την υπέγραψαν μέχρι τώρα πάνω από 100 πανεπιστημιακοί και εκπαιδευτικοί.

και του κοιμητηρίου, της ανελευθερίας και της ασφυξίας. Μια Θεολογία του στόμφου με πολύ έντονα φασιστικά στοιχεία. Εκτιμούμε ότι τελικά πρόκειται μάλλον για «παραθεολογία».

2. Προσανατολισμοί. Από μια διαφορετική και ζωντανή Θεολογία έχουν ανάγκη η Εκκλησία και οι άνθρωποι σήμερα. Μια Θεολογία που να αντλεί πνοή και δύναμη από τις ανόθευτες Ορθόδοξες πηγές, ύστερα από μια «εν φόβω και τρόμω» σύγχρονη επανεξέταση και βίωσή τους. Θεολογία που να τη διαπερνά το πνεύμα του Σταυρού και της Ανάστασης, του μόχθου και της άσκησης, της θυσίας και της ελπίδας για το καλύτερο, τώρα και στο μέλλον. Που να είναι ριζωμένη στα έγκατα του πυρήνα της Εκκλησίας, να τρέφεται από τον «Άρτο τον εξ ουρανού καταβάντα» και να τονώνεται από τους παλμούς του Παρακλήτου. Αυτή η Θεολογία πρέπει και μπορεί να είναι αληθινά προφητική, έτσι όπως διατηρήθηκε με αίμα και δάκρυα στη δραματική ιστορική πορεία της Εκκλησίας από χαρισματικές φυσιογνωμίες και κοινότητες, καθώς και στη συνείδηση του πιστού λαού της: Θεολογία της θεοκεντρικότητας και της ενανθρώπησης, της παρρησίας, του αγώνα και της ανθρωπιάς· που ασκεί αυτοκριτική και ταυτόχρονα κριτική προς κάθε κατεύθυνση, μακριά από εύκολες συνταυτίσεις με σχήματα που αποδεδειγμένα εξαπατούν, αλλοτριώνουν και καταδυναστεύουν· μια Θεολογία που θέλει να γίνει κραυγή για το καλύτερο που μας λείπει. Συνοδευόμενος με επτά έργα, ο λόγος αυτής της Θεολογίας θέλει και πρέπει να είναι απελευθερωτικός και ανοιχτός, φιλικός και προκλητικός· λόγος φιλάνθρωπα στρατευμένος, προσγειωμένος και προπάντων τίμιος.

Η οραματιζόμενη αυτή Θεολογία δεν υποκρίνεται φαρισαϊκά και πονηρά την α-πολιτικότητα. Τίποτε δεν θέλει να αποκλείει εκ των προτέρων και αβασάνιστα· αντίθετα, επιθυμεί να αγκαλιάζει και να συμπερικλείει ό,τι αντέχει στην κριτική και ό,τι όντως υπόσχεται το καλύτερο για τον άνθρωπο. Αυτή η στάση απορρέει κατευθείαν από την ουσία της Εκκλησίας, κι αυτή δέσποζε στην αγωνιστική και δημιουργική Θεολογία των Πατέρων της Εκκλησίας. Κατά Χριστόν η Θεολογία αυτή είναι αλληλέγγυα προς ό,τι έχει σχέση με την αξιοπρέπεια και το σεβασμό του ανθρώπινου προσώπου, τη δημοκρατία, τους αγώνες για αγάπη και αδελφοσύνη, για κοινωνική δικαιοσύνη και ειρήνη και για τα προοδευτικά έργα του ανθρώπου. Παρακολουθεί άγρυπνα τα αιτήματα και τα «σημεία των καιρών». Είναι δεμένη με το λαό και τις τύχες του. Πριν αρθρώσει το διακονικό της λόγο και προτού δώσει το παρόν στην πράξη, επιθυμεί και επιζητεί πρώτα να ακούει και να ενημερώνεται πλήρως και έγκυρα. Τέλος πιστεύει ότι ο καιρός των θεολογικών αφελειών και προχειροτήτων ή των βρυχηθμών πέρασε οριστικά και ότι δύναμη και ποιότητα μπορεί να έχει σήμερα μόνον ο ώριμος και νηφάλιος κριτικός θεολογικός λόγος ως μαρτυρία στο προσωπικό πεδίο και στον κοινωνικό στίβο.

3. Υλοποίηση. Από τα παραπάνω γίνονται φανερά: η διαφοροποίηση, οι οραματισμοί, οι στόχοι και οι επιλογές μας σε σχέση με τα οργανωμένα θεολογικά σχήματα του τόπου μας. Δεν αποτελούμε αντι-Σύλλογο, αντι-Ένωση ή αντι-Κίνηση, αλλά με ένα καινούργιο, άτυπο και αδέσμευτο *σχήμα θεολογικής αναζήτησης, παρουσίας, μαρτυρίας και πορείας*· η διάσπαση είναι ξένη προς τη νοοτροπία και τις προθέσεις μας. Με το νέο αυτό σχήμα παρέχεται η ευχέρεια να έχουμε ένα ελεύθερο πεδίο και μια φωνή αδέσμευτη για όποτε και όπου χρειαστεί. Μερικοί από τους άμεσους στόχους της προσπάθειας είναι: α) Αυτοκριτική του θεολογικού χώρου και προώθηση του γόνιμου θεολογικού προβληματισμού. β) Άνοιγμα προς μη θεολόγους και διάλογος με κάθε ενδιαφερόμενο, πρόσωπο ή φορέα. γ) Ενεργός συμβολή στην αντιμετώπιση εκκλησιαστικών, θεολογικών, κοινωνικών, πολιτιστικών κ.ά. ζητημάτων. δ) Εντελώς ξεχωριστή μέριμνα για θέματα παιδείας και σχολικής θρησκευτικής αγωγής. ε) Έκδοση δελτίου επικοινωνίας, έρευνας και θεολογικής οικοδομής.

Θεσσαλονίκη, 29.5.1984

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑ

Τρία βιβλία, τρία οράματα

Από τα βιβλία, που έχω διαβάσει πρόσφατα, ξεχωρίζω τρία: αυτά που με ταρακούνησαν και με συγκλόνισαν στο έπακρο. Δεν σκοπεύω εδώ να κάνω συνηθισμένες βιβλιοκρισίες, όπου να επισημαίνονται σοβαροφανώς και σπουδαιοφανώς οι γνωστές σχολαστικές διερευνήσεις. Άλλωστε καί τα ίδια τα βιβλία δεν βοηθάνε κανένα σχολαστικισμό. Τα αναφέρω κατά χρονολογική σειρά.

1) **Jürgen Moltmann**, *Was ist heute Theologie?* Freiburg im Br. 1988, σελ. 102.

Χωρίς περιττές παραπομπές, με χωνεμένες απόψεις και με ζουμερή σκέψη ο συγγραφέας καταρχήν παραθέτει την ιστορία της θεολογίας του 19ου και 20ού αιώνα, κυρίως της γερμανικής περιοχής. Έπειτα ο καημός του τον οδηγεί να εξάρει τον οικουμενικό χαρακτήρα της χριστιανικής διδασκαλίας, ως ορθοπραξίας στο σύγχρονο κόσμο. Εντυπωσιάζουν η σαφήνεια και η περιεκτικότητα που συναντά κανείς σ' όλα τα κεφάλαια. Επιτέλους προβάλλονται ρωμαλέες σκέψεις, που προσεγγίζουν τη θεολογία της ορθόδοξης παράδοσης. Και είναι πολύ φυσικό, αφού ο συγγραφέας κατανοεί τα βιβλικά κείμενα όχι μόνο μικροσκοπικά αλλά κατ' εξοχήν μακροσκοπικά. Στις σελίδες 60 και 78 κάνει λόγο για το δεσμό θεολογίας και ανθρωπολογίας, και για το θεραπευτικό χαρακτήρα της χριστιανικής διδασκαλίας. Τέλος στη σελίδα 59 γλιτώνει τη θεολογία από κάθε άκρατο φουτουρισμό και οποιοδήποτε αναιμικό εσχατολογικό παραλήρημα. Θεολογία που δεν είναι συνδεδεμένη με τὴν παράδοση και τον πολιτισμό είναι «καιροσκοπική και άκριτη» (opportunistisch und unkritisch).

2) **Ὀδυσσέας Ἐλύτης**, *Ἰδιωτική Ὁδός*, Ἀθήνα 1990, σελ. 84, μέ τριάντα τρεῖς τέμπερες, μιά ὑδατογραφία καί δώδεκα σχέδια τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ.

Όπως ο *Γιώργος Σεφέρης* στις *Δοκιμές* του, έτσι και ο Ελύτης στην *Ἰδιωτική Ὁδό* μας πείθει ότι είναι και σπουδαίος πεζογράφος, που δονεί τον αναγνώστη με την εκλεπτυσμένη στο έπακρο πνευματοφόρα ευαισθησία του. Σε μεταφέρει σ' ένα επίπεδο, που ξεπερνά τη «χρηστική πραγματικότητα», καταπώς τη λέει ο ίδιος. Ο λόγος του λαγαρός και ακριβής: «*Ἤ παραμένεις μέ τίς πέντε σου αἰσθήσεις ἀγύμναστες καί τόν ψυχικό σου κόσμο ἐκτεθειμένο σέ συμβάντα ἐπιφανείας πού ἁπλῶς καταγράφεις... ἤ ἀποδέχεσαι, κατ' ἀρχήν, τήν ὕπαρξη μυστηρίου, ὁπόταν θέτεις ὑπό ἀμφισβήτηση τά ἐξαγόμενα κάθε πρωτοβάθμιας ἐμπειρίας καί εἰσχωρεῖς μέ μιά βαθιά τομή στήν πραγματικότητα, ἐπιδιώκοντας ν' ἀ ν α σ υ ν θ έ σ ε ι ς τό φαινόμενο τῆς ζωῆς βάσει τῶν στοιχείων πού σοῦ προσκομίζουν, ἡ ἀποδεσμευμένη ἀπό κάθε προκατάληψη σκέψη, ἀφ' ἑνός· καί ἀφ' ἑτέρου, οἱ ἀσκημένες, ὅπως ἕνα λαγωνικό, αἰσθήσεις...*» (σελ. 31-32).

Οι αγύμναστες και οι ασκημένες αισθήσεις ανακαλούν στη μνήμη μας τα «γεγυμνασμένα αισθητήρια» της Γραφής (Εβρ. 5,14), και όσα λέει ο Γρηγόριος Νύσσης, λόγου χάρη (PG 44, 197). Και ο Ελύτης καταλήγει με τα λόγια: «*Πρόσω ἠρέμα*

πρός τό μή θολούμενον, τό ἄτρεπτον, τό γυμνόν, τό φαῖνον, τό αὐτῷ καταληπτόν, τό ἀναλοίωτον» (σελ. 79). Πολύ δύσκολα συναντά κανείς τέτοιες σκέψεις σε σημερινές θεολογικές μελέτες. Ευλογημένοι λοιπόν να 'ναι ουκ ολίγοι καλλιτέχνες μας, που εξακολουθούν να ενσαρκώνουν δημιουργικά τη ζωντανά πορευόμενη παράδοση. Και σκέφτεται κανείς φρίσσοντας μη τυχόν και η βασιλεία αφαιρέθηκε από κάποιους και δόθηκε «*ἔθνει ποιοῦντι τούς καρπούς αὐτῆς*» (Ματθ. 21, 43).

3) **Γιάννης Ρίτσος**, 'Αργά, πολύ ἀργά μέσα στή νύχτα, 'Αθήνα 1991, σελ. 260.

Ο τόμος αυτός αποτελείται από ποιήματα, γραμμένα από τον Ιούνιο του 1987 ως τον Ιούλιο του 1989, και περιλαμβάνει τις εξής συλλογές: α΄) *Τά ἀρνητικά τῆς σιωπῆς*, β΄) *Τό γυμνό δέντρο*, γ΄) *'Αργά, πολύ ἀργά μέσα στή νύχτα*, δ΄) *Δευτερόλεπτα*, και το ποίημα-κύκνειο άσμα: *Τό τελευταῖο καλοκαίρι*. Κυκλοφόρησε μετά το θάνατο του ποιητή.

Διαβάζει και ξαναδιαβάζει κανείς αυτό τον τόμο, και δεν τον χορταίνει, γοητευμένος και αιχμαλωτισμένος από την άκρα ευαισθησία του ποιητή. Εδώ ο Ρίτσος ξεχνά και ξεπερνά τους παλιούς εθνικισμούς και τους κοινωνισμούς της ιδεολογίας του, και μια ακατάσχετη ίσως πολυλογία του παρελθόντος. Λιτός, κλασικός και μοντέρνος, εντυπωσιακά ρωμαλέος, παραμερίζει αβρά τους ερειπιώνες των ιδεολογιών, και με μια πνευματική τρυφεράδα θρηνεί και οδύρεται για το χαμό όλων των όντων και των πραγμάτων, για την κυριαρχία της φθοράς· είναι σα να μας μιλάει ο Εκκλησιαστής. Ωστόσο ο ποιητής είναι γαλήνιος και αξιοπρεπής· και συνάμα κατέχει απαρασάλευτα το ανθρώπινο μέτρο, που εξοβελίζει κάθε ύβρη, και τρέφει μια ελπίδα αδιόρατη, ερωτική και εκστατική σ' όλα τα όντα και τα πράγματα, και στον άγνωστο Αόρατο. Και διεξάγεται ένας αγώνας να νικηθεί ο «έσχατος εχθρός», ο θάνατος (σελ. 200):

"Αν δέν ὑπῆρχε ὁ θάνατος,
ποιός γλύπτης, ποιός ποιητής θά δούλευε
γιά τήν ἀθανασία;

Η κορυφωμένη τελειότητα αυτών των τελευταίων ποιημάτων του εξάπαντος αναχαλεί στη μνήμη μας και κάποια εκλεκτά κομμάτια από προηγούμενες δημιουργίες του, όπως η *Τέταρτη Διάσταση*, και κυρίως η *Εαρινή Συμφωνία*:

Ἡ ἀγάπη
πιό μεγάλη,
ἀπ' τή σιωπή
γεφυρώνει τό θεό μέ τόν ἄνθρωπο
καί γεμίζει τό ἀπέραντο χάσμα
μέ φτερά καί λουλούδια.

'Αγαποῦμε
τόν οὐρανό καί τή γῆ
τούς ἀνθρώπους καί τά ζῶα
τά ἑρπετά καί τά ἔντομα.

Τούτοι οι τελευταίοι στίχοι από την *'Εαρινή Συμφωνία* συμφωνούν λέξη προς λέξη με όσα λέει ο Ισαάκ ο Σύρος, καθώς εξαίρει την «*καῦσιν καρδίας ὑπέρ πάσης τῆς κτίσεως*».

Διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας τα τελευταία ποιήματα του Ρίτσου, σκέφτομαι συνεχώς και λέω: η ομορφιά, η «ελεούσα», θα σώσει τον κόσμο, και θεσμούς θα αλλάξει· είναι θέμα παίδευσης και πολιτισμού. Και δεν μπορώ να πω τίποτα άλλο παρά ότι ο Ρίτσος είναι μια ζωντανή παράδοση στη δημιουργική της συνέχεια. Εδώ επιθυμώ να τονίσω με έμφαση ένα λόγο προς τους όποιους μαναχαϊστές προοδευτικούς. Η παράδοση ενός λαού δεν συνεχίζεται, μήτε οικουμενικώς μεταδίδεται προς τα έξω, επειδή, από σωβινιστική θεώρηση, είναι η μοναδική και η καλύτερη, αλλά μόνο γιατί είναι το ήθος και η προσωπικότητα αυτού του λαού, αυτή που εξασφαλίζει δύναμη ανεξαρτησίας και δημιουργίας, και θεραπεύει «πάσαν νόσον, ξενοφοβίαν και ξενομανίαν». Θα μπορούσε, λόγου χάρη, ο Μίκης Θεοδω-

ράκης να δώσει 2000 συναυλίες σε λαούς άλλων χωρών, όπου γης, αν η μουσική του, ακόμη και η συμφωνική, δεν ήταν η δημιουργική συνέχεια της λαϊκής μας παράδοσης και του πολιτισμού μας, αλλά απλώς ήταν απομίμηση της παράδοσης άλλων λαών; Και μήπως η μουσική του είναι η μοναδική και η καλύτερη απ' όλες τις άλλες; Άπαγε, μη γένοιτο! Έτσι λοιπόν και η ορθόδοξη θεολογία δεν προβάλλεται ως η μοναδική και η καλύτερη, αλλά ως μια δημιουργική συνέχεια. Και επιτέλους κάτι πολύ απλό για να καταλάβει κανείς πόσο υψηλό και αδήριτο πράγμα είναι η παράδοση ενός λαού, την οποία φοβούνται οι μανιχαϊστές προοδευτικοί. Θα 'θελε κανείς, ως άτομο, να επικοινωνεί με άλλους και να μην είναι «κάποιος» με δική του προσωπικότητα, καταξιωμένο πρόσωπο με νέα δημιουργική ιδιαιτερότητα; Όχι βέβαια. Πώς λοιπόν θέλουν μερικοί ένα έθνος απέναντι σ' άλλα έθνη, σε οικουμενικές συναντήσεις, να μην έχει δική του ιδιαιτερότητα και δημιουργικότητα; Θέλουν να πιθηκίζει και να συνθηματολογεί;

Τέλος δεν είναι τυχαίο το ότι ένας Γρηγόριος Θεολόγος και ένας Ιωάννης Δαμασκηνός, λόγου χάρη, ήταν υψηλοί ποιητές. Καιρός η ομορφιά, η ποίηση, το ανθρώπινο μέτρο, η δημιουργικότητα να σώσουν την αφυδατωμένη εν πολλοίς θεολογία μας –και τη διανόηση– από επικίνδυνους ηθικισμούς και κοινωνισμούς.

Νίκος Ματσούκας

Σάββας Αγουρίδης, *Οράματα και πράγματα. Αμφισβητήσεις, προβλήματα, διέξοδοι στο χώρο της Θεολογίας και της Εκκλησίας,* Αθήνα 1991, σσ. 402 (εκδ. «Άρτος Ζωής»)

Πρόκειται για 51 εισηγήσεις και άρθρα. Οι πρώτες έγιναν σε ελληνικά και διεθνή συνέδρια. Τα δεύτερα δημοσιεύθηκαν πρόσφατα ή και παλαιότερα σε θεολογικά και άλλα περιοδικά και σε εφημερίδες.

Ο ίδιος ο σ. τα ταξινομεί στις εξής 5 κατηγορίες: 1) Η Ορθόδοξη Θεολογία σ' έναν μεταβαλλόμενο κόσμο, 2) Ξένες θρησκείες και επαναστάσεις προκαλούν τις Εκκλησίες, 3) Οι Εκκλησίες: χθές, σήμερα, αύριο, 4) Χριστιανισμός και σύγχρονα προβλήματα, 5) Εορταστικές προσεγγίσεις. Κάπως αναλυτικότερα τα κυριότερα θέματα είναι: «Η Ορθόδοξη αντίληψη περί Αγ. Γραφής», «Γιατί σταυρώθηκε ο Χριστός», Αγία Τριάδα και περσοναλιστική ανθρωπολογία, «Ιησούς Χριστός και Χριστιανισμός», «Θεός και ιστορία», Κριτική θεώρηση της Θεολογίας και των θεολογικών σπουδών στην Ελλάδα σήμερα, «Ορθοδοξία και μειονότητες στη Βαλκανική», Χριστιανισμός και Ισλάμ, Εκκλησιο-κριτικά και οικουμενικά. Παραπέρα: «Πολιτική και ήθος», Θεολογία του γάμου, Ιησούς και νέοι, Φεμινιστικο-θεολογικά, «Ο Χριστός είναι η ειρήνη», «Ευαγγέλιο και δικαιοσύνη» και αγώνας γι' αυτήν, Χριστιανο-οικολογικά. Μερικά εόρτια : Χριστούγεννα, πρώτη του έτους, Σταύρωση, Ανάσταση. Τέλος, μερικά βιβλο-ιστορικά και εκκλησιαστικο-ιστορικά, πνευματικά (εμπειρία του θείου φωτός, η έρημος στη Βίβλο και τους Πατέρες) και ένα ιδιαίτερης αξίας αυτοβιογραφικό (σ. 200-210).

Τόσο από τον τίτλο όσο και από την παραπάνω συνοπτική παράθεση των περιεχομένων του τόμου είναι εμφανέστατες η ουσιαστικότητα, η σπουδαιότητα και επικαιρότητα της νέας θεολογικής προσφοράς του ακούραστου καθηγητή και δασκάλου. Σχεδόν σε όλα τα άρθρα του η θεολογική σοφία συμπορεύεται με την αγωνιστική πνοή και ανθρωπιά, η βαθύτομη κριτική ανάλυση με τη ζωντανή και θαρραλέα θεολογική έκφραση, η θεολογική αγρύπνια με την αθεράπευτη ελπίδα και το ό-

ραμα για το καλύτερο. Μια Θεολογία για τη ζωή των ανθρώπων, που δεν βερμπαλίζει, δεν βολεύεται, δεν ανέχεται τα ανώδυνα σχήματα. Θεολογία που αμφισβητεί και προβληματίζει δημιουργικά, φωτίζει, προτείνει και οικοδομεί. Ακόμη και όσοι δεν συμφωνούν εδώ κι εκεί με τον κ. Αγουρίδη, είναι αδύνατο να μείνουν αδιάφοροι και να μην εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους επικοινωνώντας με τη θεολογική του σκέψη.

Γ. Τσανανάς

Μίκα Βαλτάρι, *Ο Άγγελος του Βορρά*, μτφρ. από τα φιλανδικά Νικόλα Χρηστάκη, Αθήνα 1989, σσ. 580, σχ. 4ο μικρό (εκδ. "Κάκτος")

Ο Μίκα Βαλτάρι είναι, αληθινά, ένα μεγάλο όνομα στο χώρο της διανόησης και της λογοτεχνίας, και μιλάω βέβαια για τον παγκόσμιο χώρο. Στην Ελλάδα, φυσικά, με το πνεύμα ότι το κάθε τι φτάνει αργά και, συνήθως, μετά το θάνατο του συγγραφέα, ακολουθήθηκε η ίδια «πεπατημένη» οδός. Αξίζει λοιπόν έπαινος πρωταρχικά στις εκδόσεις «Κάκτος» για την εκδοτική τους αυτή πρωτοβουλία.

Ο συγγραφέας γεννήθηκε στο Ελσίνκι στις 19 Σεπτεμβρίου του 1908. Ακολουθώντας τις εσωτερικές του δομές και φωνές προχώρησε στην ένταξή του στην εκφραστική του μοντερνισμού, γενόμενος μάλιστα και ο ίδιος μέλος μιας ομάδας προοδευτικών διανοουμένων, όλων Φιλανδών στην καταγωγή, με το όνομα «Λαμπαδηφόροι», από το ομώνυμο φιλολογικό περιοδικό που εξέδιδαν. Η φιλοσοφία της ομάδας αυτής ήταν η πίστη σ' έναν πανευρωπαϊσμό με το άνοιγμα προς τα έξω του φιλανδικού πνεύματος σε μια Ευρώπη ενωμένη, αν όχι πολιτικά, τουλάχιστον πνευματικά. Κι όλα αυτά μεταξύ 1924 και 1929, σε μια εποχή, που το όραμα της ΕΟΚ δεν ήταν ούτε σε σπαργανώδη εξελικτική φάση, αν υπήρχε έστω και σαν σύλληψη στα μυαλά κάποιων.

Οι «Λαμπαδηφόροι» συγγραφείς, για άγνωστους σε μας λόγους, έπαψαν να υπάρχουν μετά το 1929, κάτι που θυμίζει τον «Κύκλο των χαμένων ποιητών», μιας οραματιστικής μυστικοπαθούς διαμαρτυρίας, που έζησε κι αναπτύχθηκε σε κλίμα κατακομβών και παράνομης διάθεσης. Καρπός εκείνων των οραματιστικών προσπαθειών και των διερευνητικών και αναζητητικών εντάσεων υπήρξε «Η μεγάλη φαντασίωση», το πρώτο του μυθιστόρημα, στα 1928, που υπήρξε απαρχή μιας σειράς μυθιστορημάτων με θέματα αναφοράς στην αστική τάξη και τους διανοούμενους. Ακολούθησαν «Ο άνθρωπος και το ιδανικό», «Η ψυχή και η φλόγα», «Η πόλη της χαράς και της λύπης».

Ο Βαλτάρι μέστωνε σιγά-σιγά στον αστικό χώρο και πέρασε έτσι σε μια φάση κύκνιου παραγωγικού άσματος για τον ξένο αστισμό. Αυτό έγινε στα 1937 με το έργο του «Ένας ξένος ήρθε στο αγρόκτημα», όπου από την αστική ζωή πετάγεται στον αγροτικό κόσμο μιλώντας για τη ζωή και την ψυχολογία των χωρικών και μιας αγροτικής κοινότητας.

Θά 'λεγε κανείς ότι ξεθύμανε μέσα του η αστική διάθεση, αλλά δεν ήταν άλλο από την ερμηνεία όσων συμβαίνουν στο γύρω χώρο. Ο έντονος γερμανικός εθνικισμός και ο μπαροκικός διάκοσμος της «Belle Èpoque» απόσυραν την προσοχή του συγγραφέα από θέματα που γευόταν τόσο έντονα ο ευρωπαϊκός χώρος και τον οδήγησαν σε νεκρή περίοδο από πλευράς συγγραφικής και εκδοτικής δραστηριότητας. Αυτός όμως ο επιφανειακά νεκρός χρόνος από το 1937 μέχρι το 1945, το έτος της εμφάνισης της μεγάλης αλλαγής από χώρο σε χώρο, ο Βαλτάρι γεμίζει τις αποθήκες του με νέα ψυχική σοδειά. Έτσι ο

Βαλτάρι πορεύεται το δρόμο του περιοριζόμενος στη δική του ιδιαίτερα διαμορφωμένη συλλογιστική, μέσα από πειραματικές νέες συνθέσεις, οπότε το 1945 ξαφνικά εμφανίζεται και κυκλοφορεί «Ο Αιγύπτιος». Είναι το βιβλίο-κλειδί για την παγκόσμια επιτυχία του. Είναι όμως την ίδια στιγμή και η εποχή, που ο κόσμος συγκλονισμένος από τις κοντινές εμπειρίες των δύο μεγάλων πολέμων αδυνατεί να βιώσει την ισοπεδωτική πραγματικότητα μιας γονατισμένης στη βία Ευρώπης. Απωθεί την πραγματικότητα. Θέλγεται να ταξιδέψει στο χτες. Στο χτες το ωραιοποιημένο, το διακοσμημένο με αφέσεις αμαρτιών, με αγώνες για τη διάδοση της γνώσης· μιας γνώσης που στηρίζεται σε ιδανικά, σε πνευματικές συνευρέσεις γόνιμων μυαλών, που κατέχουν τα ερεθιστικά μεγάλα μυστικά του Σύμπαντος. Τα αιγυπτιακά ιερατεία, μυστηριακά και συνομωτικά, υπηρετούν τη γνώση, τη μυστικότητα της επαφής των μυημένων με τη γνώση των θεών. Κατέχουν τα βαθιά στοιχεία της ιατρικής επιστήμης, που συχνά μοιάζει να μην είναι αποτελέσματα ανθρώπινης διεργασίας, αλλά έτοιμα προσφερόμενη γνώση αλλοφερμένη. Την ίδια περίοδο το Hollywood αρχίζει τις ιστορικές υπεραπαραγωγές του χορού των εκατομμυρίων δολλαρίων. Είναι ολοφάνερη η ανάγκη του ανθρώπου να φύγει από το παρόν, που τον γέμισε δυστυχία και τι πιο όμορφο από το να τρυπώσει μέσα στην ιστορία; Μια ιστορία όμως αναθεωρημένη , λίγο μυθιστορηματική, αναπλαστική, με τάσεις ρομαντισμού και ουτοπικής πρόσβασης. Μια ιστορία, όπου το κακό εξορκίζεται και καθίσταται ανενεργό. Μ' αυτό τον τρόπο, αδρανές πλέον, μπορεί κανείς άφοβα να το πλησιάσει, να το παρατηρήσει και, εντέλει, να το ανατάμει χωρίς το φόβο να πάθει γι' αυτό. Κάθε εποχή έχει τα δικά της έκτροπα και τις δικές της φυγές. Είναι αυτό ιστορική νομοτέλεια για τον αρχέγονο φόβο της ανάληψης ευθυνών από τον άνθρωπο.

Την επιτυχία του «Αιγύπτιου» θεωρεί σαν μια καλή αφορμή για να στραφεί πλέον στο ιστορικό μυθιστόρημα. Έτσι ακολουθεί το 1948 η έκδοση του «Άγγελου του Βορρά», που μετά σχεδόν μισό αιώνα είδε το φως και στα ελληνικά γράμματα, «Ο μαύρος Άγγελος» ή «Ο Ιωάννης Άγγελος», όπως πρωτότυπα είδε το φως (1952), «Ο Ετρούσκος» (1957), «Τα μυστικά του Βασιλείου» (1959), «Οι εχθροί της ανθρωπότητας» (1964), «Ο Περιπλανώμενος» και πολλά άλλα. Στα 1957 τιμάται από τη Φιλανδική Ακαδημία Επιστημών, που τον εκλέγει τακτικό μέλος της.

Η πένα του όμως είναι το ίδιο δυναμική και σ' άλλες μορφές γραφής, όπως το ρεαλιστικό και αστυνομικό μυθιστόρημα, ενώ παράλληλα λειτουργεί και σαν σεναριογράφος, ώστε πολλά έργα του έγιναν ταινίες του κινηματογράφου ή σειρές τηλεοπτικής παραγωγής.

Ο Μίκα Βαλτάρι πέθανε στα 1979.

Η παρουσίαση του Μίκαελ Πέλτσφους ή Καρβαζάλκα ("Μίκαελ Καρβαζάλκα" είναι ο πρωτότυπος τίτλος), όπως φαίνεται από όλο το έργο, γίνεται μέσα σ' ένα τεράστιο σκηνικό πλάνο με φόντο την κεντρική και βόρεια Ευρώπη των κοσμογονικών θρησκευτικών αλλαγών του 16ου αιώνα. Ο δόκτορας της αλλαγής, ο Μαρτίνος Λούθηρος, οραματιστής μα και χαμένος στη συνέχεια σε ένα συνονθύλευμα ιστορικών αναγκαιοτήτων, δέσμιος μιας καισαροπαπικής επιβολής της εκλεκτορικής εξουσίας των αρχοντίσκων της Γερμανίας –δεν αντέχεις να μη τους συγκρίνεις με τους βυζαντινούς «δυνατούς» τοπάρχες– κινεί τα νήματα μιας αλλαγής, που βγαίνει στο γύρω του χώρο με πλήθος παραλλαγμένα μηνύματα.

Η αλλαγή λοιπόν έκανε άλλους άρχοντες να μιλήσουν για εθνικοποίηση των περιοχών, άλλους για απαλλαγή από την εξάρτηση της Ρώμης, τους φτωχούς για

νέες συνθήκες ζωής, για άνετη ζωή, για πλουσιοπάροχη διατροφή, για αρπαγή των περιουσιών των πλουσίων και διανομή στους φτωχούς. Ο Μίκαελ, ο ντελικάτος τυχοδιώκτης, ένας άφραγκος οραματιστής Δον Κιχώτης του Βορρά, νέος Οιδίποδας στα παιχνίδια των σκανδιναβικών διεκδικήσεων, συνδέει τη μοίρα του με το δικό του Σάντσο Πάντσα, τον Άνττι Κάρλσσον, ένα σάρκινο βουνό, που κινείται σε χαμηλές συχνότητες λογικής, αγαπάει όμως σαν πιστό σκυλί τον Μίκαελ και τον σώζει με τη μυική του δύναμη κατ' επανάληψη. Η τύχη τους φέρνει μαζί στο Παρίσι με κάποτε ελάχιστα χρήματα για την παρακολούθηση κάποιων σπουδών (Φθινόπωρο 1517). Δύο χρόνια προεργασίας για τη συμμετοχή τους στους εισιτήριους διαγωνισμούς κοντά σ' ένα δάσκαλο –Πίτερ Μόνκ– κακοχαρακτηρισμένο από τους γύρω του σαν «μεθύστακα, λαίμαργο, μέχρι και αιρετικό» (σ. 116) δίνουν γι' αυτόν μια εμπειρία, που συνοψίζεται σε τούτο το απόσπασμα από τα λόγια του Μινκ, που αποτελούσε όμως και τη γενική εικόνα για τους φοιτητές που σπούδαζαν στα μεσαιωνικά ευρωπαϊκά πανεπιστήμια: «Περνάμε μια δύσκολη εποχή, Μίκαελ, και η βασίλισσα των Επιστημών έχει μεταμορφωθεί σε μια άστοργη διεστραμμένη μητριά, που δίνει στα παιδιά της τις πέτρες αντί για ψωμί! Τόσες πέτρες, που στα εικοσιπέντε μου δεν μου 'χει μείνει ούτε ένα δόντι! Για να 'μαι ειλικρινής μαζί σου, σου λέω ότι μόλις πέρσι πήρα τη διδακτική μου άδεια, ή licentia docenti. Το ρητό λέει «Χτες προλύτης, σήμερα δάσκαλος, αύριο δόκτωρ!», η καθεμιά όμως απ' αυτές τις μέρες κάνει χρόνια να περάσει, χρόνια γεμάτα πνευματικές αγωνίες και μάχες. Το χειμώνα παγώνουμε και το καλοκαίρι αναπνέουμε την τρομερή δυσωδία που ανεβαίνει απ' τους δρόμους. Οι φοιτητές τρώνε κακή τροφή και σάπια αυγά και ανταμείβονται για τους μακροχρόνιους κόπους τους με χαλασμένα δόντια και διαλυμένο στομάχι...» (σ. 117).

Τέτοιες υπαρξιακές αναφορές συναντάμε συχνά σε αρκετά σημεία, όπως εκείνη του υπογείου του δημαρχείου (σ. 268-269), όπου ο Μίκαελ έζησε παντρεμένος και ευτυχισμένος με τη Μπάρμπαρα Μπουχενμάιστερ, μια αμφισήμαντη γυναικεία μορφή, η οποία τελικά έγινε το εξιλαστήριο θύμα της αντίδρασης του Καθολικισμού στη διογκούμενη γερμανική προτεσταντική οργή, που την έκρινε ένοχη μαγείας, συνομιλήτρια του Σατανά και μετά από φριχτά βασανιστήρια την έκαψε την άνοιξη του 1524. Μαζί της μάλιστα έκαψε σαν συνεργάτη του Σατανά κι ένα μικρό μαύρο σκυλάκι που άκουγε στο όνομα Άζραελ, ο Άγγελος του Θανάτου.

Αυτή η αντιφατική, ανισόρροπη Ευρώπη δίνεται χαρακτηριστικά μέσα από τους διαλόγους της σελίδας 261, που οι συζητητές μιας συγκέντρωσης, πρυτάνεις, προτεστάντες λόγιοι, υφαντουργοί και απλοί χωρικοί σε μια ενημερωτική συγκέντρωση του λαού δίνουν το τρανό παράδειγμα τέτοιας αντιφατικότητας, αλλάζοντας θέσεις και ονομάζοντας τον πάπα πότε Αντίχριστο και πότε Άγιο Πατέρα.

Ο Μίκαελ Πέλτσφους-Καρβαζάλκα, ένας μπάσταρδος ήρωας χαμένος κι ο ίδιος μέσα σ' έναν παράλογο μεσαιωνικό κόσμο. Να ο καμβάς πάνω στον οποίο υφαίνει την ιστορία του ο Βαλτάρι, σκοπώντας να δώσει τα θετικά και τ' αρνητικά σημεία εκείνης της εποχής.

Οι δύο αντιήρωες (Μίκαελ και Άνττι) τελικά είναι ό,τι πιο γερό υπάρχει στον κοχλάζοντα ρευστό κόσμο ιδεών και ανθρώπων. Η διαρκής τους κινητικότητα κι ένας ονειρικός παροξυσμός να επισκεφτούν τους Άγιους Τόπους –δύο φορές απραγματοποίητος– τους φέρνει στη Ρώμη και τους δένει με μια σειρά νέες περιπέτειες, από τις οποίες σώζονται την έσχατη στιγμή φεύγοντας για τη Βαλένθια. Ο αγνώστων γονέων ήρωας Μίκαελ στις τελευταίες σειρές του διηγείται την ανακούφισή του από την απομάκρυνσή του από τη Ρώμη. Λέει χαρακτηριστικά: «μου

φάνηκε πως ολόκληρη η Χριστιανοσύνη ήταν ένα σάπιο και πανουκλιασμένο πλάσμα, που έπρεπε κανείς ν' αποφύγει και από το οποίο έπρεπε να απομακρυνθεί αν ήθελε να σώσει την ψυχή του» (σ. 575). Μια ψυχή που φάνηκε σ' όλο το έργο πόσο πρωτόγονα αγνή παρέμενε, παρ' όλες τις περιπέτειες και τις εμπλοκές της, παρ' όλη την ημιμάθεια και τον παγανισμό, που διέσωζε ακόμη μέσα της.

Αυτός ο Μίκαελ υπόσχεται ότι σε μελλοντική του αφήγηση θα δικαιολογήσει τις πράξεις του, που έκανε στη συνέχεια: «θα πω πώς φόρεσα το τουρμπάνι κι έγινα υπηρέτης του Προφήτη, και θ' απαντήσω στα χυδαία ψέματα που διαδίδονται σε βάρος μου στις χριστιανικές χώρες, όταν, μετά από πολλές ταλαιπωρίες, κατάφερα επιτέλους να αποκτήσω δόξα και τιμή στην υπηρεσία του σουλτάνου» (σ. 575). Έτσι τελειώνει το βιβλίο αφήνοντας το σκανδιναβό ήρωα μετέωρο πλανούμενο πάνω από την Ευρώπη. Μπλεγμένο σε καταστάσεις, που άλλους ισοπέδωσαν κι αυτόν ούτε τον άγγιξαν, όσο κι αν πάντοτε κινδύνευε η ζωή του. Γεύτηκε όμως κάθε υπαρξιακή εμπειρία, χωρίς ν' απωλέσει ταυτόχρονα την ψυχική του παρθενία. Υπηρέτισε αλλότριους και αλλοτριωτικούς μηχανισμούς – βασιλιάδες, επισκόπους, άρχοντες, σουλτάνο – χωρίς να τον αγγίξουν καν. Ήταν ανένταχτος και συγχρόνως αναζητητής μιας υπαρξιακής ταυτότητας. Ζητούσε να βρει ποιος ήταν, κι έφευγε όταν δεν έπαιρνε απάντηση. Δεν δημιούργησε τίποτα στη ζωή του, γιατί δεν ήθελε να εξαρτηθεί απ' αυτά στη συνέχεια. Είρωνας με σαρτρικές προεκτάσεις. Πόσο αλήθεια φαίνεται ο Φιλανδός συγγραφέας στο πρόσωπο του Μίκαελ! Είναι τα πρώτα βήματα του υπαρξισμού με έντονες αμφισβητήσεις στο τετριμμένο σκηνικό της ζωής. Είναι η ματαιότητα ενός μάταιου πολέμου –και ποιος πόλεμος δεν είναι τελικά μάταιος;– που γέμισε έναν κόσμο με νεκρούς και ερείπια. Είναι η προέκταση των ερωτημάτων γύρω από τη χρησιμότητα των ιδανικών και της αξίας της ηθικής, όταν δεν είναι αυτή ικανή να διασφαλίσει την ειρήνη του κόσμου. Είναι «οι γιοι του Κάιν» στον Επαναστατημένο Άνθρωπο του Αλμπέρ Καμύ και είναι, τέλος, «ο παράλογος άνθρωπος» στο «Μύθο του Σίσυφου» του ίδιου συγγραφέα. Είναι όμως πάνω και πέρα από όλα ο άνθρωπος του 20ού αιώνα.

Βασίλης Θ. Κοντοβάς

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Αγουρίδης Σάββας, ομότιμος καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Παν/μίου Αθηνών

Βασιλειάδης Πέτρος Β., καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Bria Ion, ρουμάνος πρωθιερέας, καθηγητής της Θεολ. Σχολής Βουκουρεστίου και επιτελικό στέλεχος του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών (Π.Σ.Ε.) στη Γενεύη

Γεωργόπουλος Αλέκος, λέκτορας του Παιδαγωγικού Τμήματος του Α.Π.Θ.

Γκλαρνέτατζης Νίκος, δάσκαλος - φοιτ. του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Γλαβίνας Απόστολος Αθ., καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ζαχαρόπουλος Νίκος Γρ., καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Κιρμιζής Αθανάσιος, σχολικός σύμβουλος Θεολόγων

Κοντοβάς Βασίλης Θ., Θεολόγος καθηγητής Μ. Εκπ/σης

Κωνσταντίνου Μιλτιάδης, επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ματσούκας Νίκος, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Μπέγζος Μάριος Π., επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Ποιμαντικής του Παν/μίου Αθηνών

Μυγδάλης Κώστας, αρχιτέκτονας

Νικολακοπούλου Κάλλη, μεταπτυχ. σπουδάστρια στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Παπασωτηρόπουλος Χριστόφορος Γ., μεταπτυχ. σπουδαστής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Πέτρου Ιωάννης, αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Σακελλίων Ανδρέας, Θεολόγος καθηγητής της Μ. Εκπ/σης

Σακελλίων Σταμάτης, Θεολόγος καθηγητής της Μ. Εκπ/σης

Ταρνανίδης Ιωάννης, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Τσανανάς Γεώργιος Α., επιμελητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Τσέτσης Γεώργιος, μέγας πρωτοπρεσβύτερος, μόνιμος αντιπρόσωπος του Οικουμεν. Πατριαρχείου στην έδρα του Π.Σ.Ε. (Γενεύη) και μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του

Χριστοφορίδης Βενιζέλος, επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ., πρώην σχολ. σύμβουλος Θεολόγων